PL ISSN 0137-53

zeszyty muzeum / 7

Stutthof

Stutthof

Stutthof

STUTTHOF

Stutthof

Stutthof

Stutthof

Stutthof

ZESZYTY MUZEUM

7

MUZEUM STUTTHOF W SZTUTOWIE

Stutthof

ZESZYTY MUZEUM

7

WROCŁAW • WARSZAWA • KRAKÓW • GDAŃSK • ŁÓDŹ
ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO
1987

Kolegium Redakcyjne:

Konrad Ciechanowski, Bogusław Drewniak, Krzysztof Dunin-Wąsowicz, Mirosław Gliński, Józef Matynia, Donald Steyer (przewodniczący)

Adres Redakcji:

Muzeum Stutthof, Oddział w Sopocie,
81-703 Sopot, ul. Kościuszki 63

Przekład streszczeń:

angielskie — Mieczysław Kwieciński
niemieckie — Michał Majewski
rosyjskie — Iwona Radomska

Okładkę projektował:
Robert Knut

Wydano na zlecenie Muzeum Stutthof w Sztutowie

Redaktor Wydawnictwa:
Wanda Malczewska

Redaktor techniczny:
Jan Szyngwelski

Korektor:
Krystyna Skrzypkowska

© Copyright by Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo 1987

Zakład Narodowy im. Ossolińskich — wydawnictwo, Wrocław 1987
Oddział w Gdańsku
Nakład 2000 egz. Ark. wyd. 21,60. Ark. druk. 17,00. Papier druk. sat. III kl. 80 g Bl. Oddano do składania w styczniu 1986 r. Podpisano do druku i druk ukończono w czerwcu 1987 r.
Zakłady Graficzne w Gdańsku, ul. Trzy Lipy 3
Zam. 385 L-4 Cena zł 460,—

Stutthof. Zeszyty Muzeum, 7
PL ISSN 0137-5377

ARTYKUŁY

Bogdan Chrzanowski, Andrzej Gąsiorowski

WYWIAD ARMII KRAJOWEJ NA POMORZU CZĘŚĆ II (1943—1945)

WSTĘP

W artykule skoncentrowano uwagę na działalności wywiadu ofensywnego KG AK, znacznie mniej miejsce poświęcając na omówienie funkcjonowania sieci wywiadu okręgowego. Przyjęcie takiego założenia wynikało głównie z faktu, że podobnie jak wcześniej „Stragan", tak i w latach 1943—1945 na Pomorzu znaczną rolę w zdobywaniu danych wywiadowczych odegrała sieć wywiadu ofensywnego KG AK. Meldunki nadesłane przez Oddział II Komendy Okręgu Pomorskiego, znajdujące się w aktach Oddziału II KG AK, należą do rzadkości. Ze względu na całkowity brak źródeł zrezygnowano z zaprezentowania działalności kontrwywiadowczej, wchodzącej w zakres prac wszystkich komórek wywiadu okręgowego. Kontrwywiad polegał na systematycznym rozpracowywaniu niemieckiego aparatu bezpieczeństwa, policji i administracji niemieckiej, ewidencjonowaniu Polaków współpracujących z okupantem oraz ochronie własnych komórek organizacyjnych przed infiltracją gestapo i ochronie innych polskich organizacji konspiracyjnych.

I. OGÓLNE INFORMACJE O METODACH PRACY WYWIADOWCZEJ AK NA POMORZU W LATACH 1943—1945[1]

W latach 1943—1945 nastąpiły pewne zmiany spowodowane objęciem terenu Pomorza przez sieć „Lombard". Po rozbiciu sieci „Straganu" „Lombard" przejął całkowicie wywiad ofensywny na terenie Pomorza. Proces ten, rozpoczęty pod koniec 1942 r., zakończył się w drugiej połowie 1943 r. Odnośnie do metod pracy sieci dalekosiężnej wywiadu AK stwierdzić należy, iż działalnością sieci wywiadowczych „Lombardu" kierowali z Warszawy tzw. inspektorzy sieci, którymi byli doskonale wyszkoleni młodzi oficerowie wywiadu, bardzo często „cichociemni", przeszkoleni w Wielkiej Brytanii. Tworzyli oni swoje sieci od podstaw, otrzymując niekiedy do dyspozycji działające już wcześniej w wywiadzie zespoły ludzi czy poszczególnych członków wywiadu[2]. Przy

[1] Uwagi te stanowią jedynie uzupełnienie danych zawartych w części I artykułu.

[2] W sporadycznych wypadkach inspektorzy sieci przekazywali sobie wzajemnie

tworzeniu sieci korzystano czasami z pośredników, którzy odpowiednio poinstruowani, wyszukiwali w Warszawie ludzi nadających się do pracy wywiadowczej. Nie wyjeżdżali oni w zasadzie w teren. Do werbowania ludzi, mających wykonywać zadania wywiadowcze na Pomorzu i organizować sieć wywiadu na miejscu, wykorzystywano z reguły osoby pochodzące z Pomorza lub Poznańskiego, a więc mające rozeznanie w środowisku Pomorzan przebywających w okresie okupacji w Warszawie i okolicy[3]. W latach 1943—1944 do pracy w komórkach wywiadu ofensywnego KG AK, penetrujących Pomorze, angażowano głównie osoby, które opuściły ten teren w obawie przed wcieleniem do Wehrmachtu lub zdezerterowali z wojska niemieckiego. Organizacja sprawnej sieci wywiadowczej często wymagała dotarcia do takich danych, do jakich Polacy nie mieli dostępu. Stąd starano się wciągnąć do tej działalności Niemców zajmujących kierownicze stanowiska, np. w stoczniach Gdyni, Gdańska, Elbląga, Królewca (obecnie Kaliningrad), Szczecin[4].

Po odpowiednim przeszkoleniu inspektorzy sieci wysyłali swoich agentów w teren. Szkolenie dotyczyło w zasadzie tylko metod prowadzenia pracy wywiadowczej, techniki sporządzania meldunków oraz sposobów werbowania nowych członków sieci. Najczęściej wyjeżdżali oni do dużych miast (Bydgoszcz, Toruń, Gdynia, Gdańsk), gdzie ich pobyt był bezpieczniejszy. Podczas wyjazdów dysponowali fałszywymi dokumentami, spreparowanymi przez Biuro Legalizacji Oddziału II KG AK oraz odpowiednim wyposażeniem. Organizowali komórki wywiadu w wielu miejscowościach na Pomorzu, w zależności od otrzymanych zadań i wyznaczonych obiektów. Przejmowali również meldunki i przewozili je do Warszawy. W specjalnie do tego celu przygotowanych lokalach kontaktowych przekazywali materiały wywiadowcze inspektorom sieci, uzupełniając je ustnymi relacjami.

Meldunki i sieci wywiadu ofensywnego sporządzane były w różnej formie (rękopis i maszynopis). W 1944 r. inspektorzy sieci „Lombardu" otrzymali do swojej dyspozycji stenografa (N.N.), ps. „Kreska", który protokołował ustne meldunki przyjeżdżających do Warszawy łączników. W meldunkach podawano tylko pseudonimy lub kryptonimy inspektorów sieci i członków sieci prowadzących bezpośrednią obserwację[5]. Zaznaczano w nich również ogólnie sposób zdobycia informacji (np. „od

---

na jakiś okres członków własnej sieci, np. na przełomie 1943 i 1944 r. por. S. Ignaszak przekazał ppor. N. Gołuńskiemu inż. Aleksandra Jędryczkę vel Tyszka, ps. „Pomorski".

[3] Archiwum Muzeum Stutthof (dalej: AMS), relacje.

[4] Przykładowo w zadaniach nr 146 z 30 III 1944 r. stwierdzono: „W sprawie Schichau Elbląg, przesyłamy oddzielnie dane pracownika tych zakładów do ewent. obserwacji i nawiązania kontaktu". Centralne Archiwum KC PZPR (dalej: CA KC PZPR), mikrofilm (mf) 2375/3.

[5] AMS, relacje.

pracownika zakładu", „od przygodnego informatora", „od Niemca", „obserwacja własna", „obserwacja sieci źródła") oraz stopień wiarygodności informacji (np. „niesprawdzona", „sprawdzona", „potwierdzona ze źródła"). Kierownicy sieci wywiadowczych niezwykle rzadko przyjeżdżali na Pomorze. I tak np. w związku z mającą duże znaczenie sprawą broni „V" wyjechał do Bydgoszczy por. Stefan Ignaszak. Przeprowadził tam bezpośrednią rozmowę z Augustynem Trägerem, ps. „Tragarz", „Sęk", który pośredniczył w przekazywaniu danych dotyczących zakładów produkujących broń rakietową w Peenemünde[6].

W latach 1943—1945 członkowie sieci wywiadowczych AK posługiwali się „Tymczasową Instrukcją Wywiadowczą". Na terenie Wybrzeża największe znaczenie miała przygotowana w grudniu 1942 r. TIW-MAR, dotycząca spraw marynarki. Zawierała ona ogólne wytyczne oraz wstęp i rozdziały: I. Porty, II. Obrona portów i wybrzeży, III. Dyslokacja okrętów, IV. Stocznie i przemysł morski, V. Załączniki. Dostarczano też instrukcji dla informatorów zarówno pracujących w danym zakładzie, jak i dla mogących przeprowadzić jedynie obserwację zewnętrzną („ogólne wytyczne przy pracy wywiadowczej")[7].

W stosunku do lat 1941—1942 w omawianych latach znacznie rzadziej odbywali podróże na Pomorze pracownicy wywiadu ofensywnego AK z Warszawy. Zachowało się jedynie sprawozdanie z wyjazdu do portów w Gdyni i Gdańsku odbytego na przełomie maja i czerwca 1944 r.

Meldunki przesyłane były następnie przez inspektorów sieci „Lombardu" do Biura Ewidencji Wywiadowczej, kryptonim „Besta", mieszczącego się w Warszawie przy ul. Tłomackiej 3, które pełniło funkcję Biura Studiów „Lombardu". Na podstawie meldunków sporządzano tam opracowania zbiorcze w układzie problemowym, które przesyłano w formie maszynopisu do Biura Studiów Oddziału II KG AK. Zadania wywiadowcze dla sieci przekazywane były z Oddziału II sztabu Naczelnego Wodza w Londynie lub z Biura Studiów Oddziału II KG AK. Dokładano maksimum wysiłków w kierunku zsynchronizowania pracy. W marcu 1944 r. Londyn komunikował „[...] b. pożądane, żebyście oprócz Waszego B.S. [Biuro Studiów — B.Ch., A.G.] przesyłali nam równolegle materiał surowy, oryginalny lub w odpisie. Jakkolwiek bowiem opracowania Waszego B.S. są b. dobre i ciekawe — to niektóre szczegóły stanowiące czasem o istocie rzeczy mogą w przepracowaniu zatrzeć się lub zniekształcić. Po prostu my tracimy bezpośrednie wyczucie materiału. To samo, jeżeli chodzi o szkice i rysunki"[8]. Niektóre zadania

[6] AMS, relacje.

[7] CA KC PZPR, mf 2375/3, 6.

[8] Londyn starał się też eliminować celowe wprowadzanie w błąd wywiadu polskiego przez stronę niemiecką (tzw. inspiracja) na terenie Gdańska, Elbląga, Królewca. Szerzej: B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Ruch oporu w El-*

wywiadowcze przesłane z Londynu dla sieci penetrujących Pomorze oznaczone były jako „K", „KK", a nawet „KKK"[9]. O wadze materiału wywiadowczego z Pomorza świadczą informacje znadujące się w korespondencji radiowej. W depeszach stwierdza się np., że Anglicy prosząc o dodatkowe informacje, wysoko oceniają nadesłany materiał czy też proszą o zweryfikowanie danych przekazanych przez sieć Intelligence Service docierającą do obiektów na Pomorzu[10].

II. SIEĆ WYWIADU DALEKOSIĘŻNEGO AK NA POMORZU W LATACH 1943—1945

Sieć wywiadu ofensywnego o kryptonimie „Lombard" przejęła po likwidacji „Straganu" prowadzenie wywiadu dalekosiężnego. W skład „Lombardu" wchodziły następujące komórki: Biuro Studiów Ewidencji Wywiadowczej (kierownik Tadeusz Mystkowski — „Antoni", „Andrzej"), Wydział Ogólny, Wydział Materiałów Wywiadowczych — Agencja Wywiadowcza (AW, kryptonim „Mirowka"), Oddział Bezpieczeństwa („Apteka"), Komórka Opieki nad Więźniami, Biuro E. Jettera („Dyrektora") — szefa „Lombardu". Agencja wywiadowcza składała się z inspektorów sieci. Szefem jej był Stefan Łapicki („Majster", „Ignacy"), przedwojenny pracownik Oddziału II w Bydgoszczy[11]. W 1943 r. penetrowała ona systematycznie teren wybrzeża Morza Bałtyckiego od Szczecina aż po Królewiec[12], szczególnie silnie opanowując Gdynię i Gdańsk. W ramach „Lombardu" zbieraniem informacji dotyczących spraw morskich zajmowali się m.in. „cichociemni": ppor. mar. Norbert Gołuński, ps. „Bombram", i kpt. Modest Żórawski, ps. „Mistral", „Miron" — specjaliści od wywiadu morskiego zrzuceni do okupowanego kraju jesienią 1943 r. Kpt. Żórawski miał już za sobą pracę wywiadowczą w Afryce Północnej, gdzie we wrześniu 1942 r. został wysadzony z łodzi podwodnej podczas operacji „Zebra". Uwzględniając jego doświadczenie, po-

---

blągu w okresie drugiej wojny światowej, „Rocznik Elbląski", t. X, 1986. Zob. także: CA KC PZPR, mf 2375/2, 3.

[9] Oznaczenia te dodatkowo wskazywały na ważność przesyłanych zadań. W korespondencji radiowej pomiędzy Londynem a Komendą Główną AK stosowano oznaczenia: „K" — pilność depeszy, „KK" — wielka pilność, „KKK" — największa pilność. Na temat przekazywania meldunków zob.: K. Iranek-Osmecki, *Tajemnicza broń „V"*, „Tydzień Polski", 11 III 1978.

[10] Współpraca bezpośrednia komórek wywiadu IS i wywiadu szwedzkiego z wywiadem AK na Pomorzu nie została w artykule omówiona.

[11] Szerzej: M. Wojewódzki, *Akcja V-1, V-2*, Warszawa 1972, s. 21—22; J. Tucholski, *„Cichociemni" w służbie wywiadu*, „Kierunki", 1983, nr 19. Zob. także: M. Wiśniewski, *Polacy w walce z niemiecką bronią V*, „Wojskowy Przegląd Historyczny", 1966, nr 2.

[12] Niniejsza publikacja nie omawia pracy wywiadowczej „Lombardu" na terenach położonych na zachód od Szczecina.

wierzono mu funkcję I zastępcy kierownika wydziału wywiadowczego „W" i szefa inspektorów sieci wywiadu. Do pracy w „Lombardzie" skierowano też inspektorów sieci wywiadowczych „Straganu", prowadzących obserwację portów bałtyckich: por. Oskara Farenholca, ps. „Sum" (aresztowanego i zabitego) oraz ppor. Władysława Maksysia, ps. „Miś", „Chrom", „Janusz". W celu wzmocnienia sieci wywiadu morskiego w kwietniu i maju 1944 r. zostali zrzuceni do kraju jeszcze dwaj specjaliści od spraw morskich: por. Zygmunt Gromnicki, ps. „Gula", oraz por. Adolf Gałacki, ps. „Maszop".

Z czasem w ramach „Lombardu" wykształciła się następująca struktura wywiadu morskiego: kpt. Modest Żórawski — I zastępca kierownika wydziału wywiadowczego „W" i szef inspektorów sieci wywiadu morskiego; por. Stefan Ignaszak, ps. „Drozd", „Norbert Wojewódzki", „Nordyk" — inspektor sieci wywiadowczych, II zastępca kierownika wydziału wywiadowczego „W"; por. Janusz Prądzyński, ps. „Trzy", „Janek Paschalski" — inspektor sieci wywiadowczych; ppor. Norbert Gołuński, ps. „Bombram", „Witold" — inspektor sieci wywiadu morskiego; por. Zygmunt Gromnicki, ps. „Gula", „Grom" — oficer sieci wywiadu morskiego; oraz por. Adolf Gałacki, ps. „Maszop", „Marek" — oficer wywiadowczy[13].

Wobec braku dokumentów, dotyczących struktury „Lombardu" na terenie Pomorza, trudno odtworzyć organizację tej sieci na podstawie zachowanych meldunków wywiadowczych. W meldunkach przesyłanych z Pomorza w latach 1943—1944 występują członkowie „Lombardu" oznaczeni kryptonimami: „L.59", „L.102", „L.104", „L.106", „L.119", „L.128", „L.129", „L.131", „L.134", „L.135", „L.136", „L.137", „L.139", „F-33", „F-34" i „F-36"[14]. Określa się ich jako „źródło", a z dokumentów wynika, że dysponowali oni siecią własnych obserwatorów. W meldunkach wywiadowczych dotyczących Pomorza występują także członkowie „Lombardu" oznaczeni pseudonimami: „Wilk", „Ryś", „Pies", „Kot", „Buldog", „Ren", „Angora", „Jamnik", „Ratler", „Bóbr", „Lis", „Sarna", „Kozica", „Jeleń", „Koń", „Niedźwiedź", „Żubr", „Ogar", „Kundel", „Pudel", „Szpic", „Owczarek", „Legawy", „Wyżeł" i „Rober"[15]. Nie udało się ustalić ich nazwisk oraz stopnia podporządkowania. Z układu dokumentów wynika, że byli to prawdopodobnie inspek-

---

[13] J. Tucholski, *op. cit.*; J. Garliński, *Politycy i żołnierze*, Londyn 1968, s. 255—285; AMS, relacje.

[14] „L" oznacza „Lombard", a poszczególne liczby stanowią numer ewidencyjny. Kryptonimy „F-33" i „F-34" po raz ostatni występują we wrześniu 1943 r. Zarówno one, jak i „F-36" to kryptonimy przejętych przez „Lombard" członków rozbitej sieci „Straganu" oznaczonej literą „F", którą z Warszawy kierował kpt. Antoni Strusiewicz, ps. „Witold". Zob.: CA KC PZPR, mf 2375/3; AMS, relacje.

[15] CA KC PZPR, mf 2375/3.

torzy sieci. Podobnie jak wcześniej w „Straganie", tak i tutaj występowały siatki „A", „C", „D", „K", „Eksp.J." (przypuszczalnie ocalałe po dekonspiracji 1943 r., które włączono do „Lombardu").

Z dokumentów wynika, że niektóre sieci były bardziej rozbudowane i prowadziły obserwację wielu obiektów znajdujących się wzdłuż wybrzeża Morza Bałtyckiego lub rozrzuconych po całym Pomorzu, podczas gdy inne ograniczały się do obserwacji jednego obiektu lub jednej miejscowości. Do słabiej rozbudowanych i mniej aktywnych zaliczyć należy m.in. sieci kierowane przez: „Pudla" i „Owczarka" (informacje z Gdyni), „Buldoga" i „Szpica" (informacje z Włocławka), „Lisa" (informacje z Bydgoszczy), „Kundla" (Łęgnowo) oraz „Sarny" (Bydgoszcz, Grudziądz, Gdańsk) i „Wilka" (Peenemünde). Znacznie bardziej rozbudowane i sprawniej funkcjonujące były np. sieci, na czele których stali: „Ratler" (Gdynia, Osowa Góra), „Ogar" (podlegała mu tzw. sieć morska — penetrująca porty i przemysł stoczniowy — rozbita w sierpniu 1943 r.), „Żubr" (Łęgnowo, Bydgoszcz, Gdańsk, Gdynia, Hamburg, Szczecin), „Bóbr" (Gdańsk, Gdynia, Włocławek, Bydgoszcz, Grudziądz, Tczew, Łęgnowo i Rumia)[16]. Najbardziej rozbudowana była sieć „Konia", obejmujca: Peenemünde, Uznam, Gdańsk, Gdynię, Połtawę, Królewiec, Łęgnowo, Bydgoszcz, Toruń, Police, Szczecin, Elbląg i Stargard. Oprócz tego z Pomorza od czerwca 1943 r. do września 1943 r. napływały meldunki sieci oznaczonej kryptonimem„K". Sieć ta prowadziła obserwację stoczni w Gdyni, Gdańsku, Elblągu i Szczecinie[17].

Pełniej zbadana jest jedynie sieć podporządkowana por. S. Ignaszakowi, który zorganizował sieć wywiadowczą „Bałtyk". Objęła ona swoim zasięgiem teren całego Pomorza, aż po Szczecin. Sieć ta składała się z trzech komórek oznaczonych jako: „Bałtyk 1" — kierował się nią Edmund Czarnowski, ps. „Kolski" (prowadziła ona obserwację Torunia, Tczewa, Gdyni i Gdańska), „Bałtyk 2" — dowódcą był Apolinary Łaniewski, ps. „Apollo" (penetrowała ona Bydgoszcz, Łęgnowo i Rostok), oraz „Bałtyk 3", którą kierował Augustyn Träger, ps. „Tragarz", „Sęk"[18], kierownik Okręgu Pomorskiego „Miecza i Pługa". „Bałtyk 3" obejmował, poza Bydgoszczą i okolicą, również Szczecin, Police i Peenemünde. S. Ignaszakowi pomógł w utworzeniu tej sieci Bernard Kaczmarek, ps. „Wrzos", „Jur", który pełnił funkcję jego zastępcy[19].

---

[16] S. Ignaszak w swojej relacji podaje, że pseudonimy będące nazwami zwierząt nosili również przejęci przez „Lombard" członkowie „Miecza i Pługa" z Bydgoszczy.

[17] CA KC PZPR, akta Oddziału II KG ZWZ-AK.

[18] Według R. Trägera ojciec jego Augustyn Träger był legionistą, brał także udział w organizowaniu plebiscytu na Śląsku. Już wtedy, jako pracownik konsulatu polskiego w Bytomiu, prawdopodobnie był współpracownikiem polskiego wywiadu, AMS, relacje.

[19] Por. S. Ignaszak nawiązał w Warszawie kontakt z B. Kaczmarkiem poprzez

Członkami komórki „Bałtyk 3", która odegrała znaczną rolę w rozpracowywaniu ośrodka doświadczalnego niemieckiej broni rakietowej (V-1, V-2) w Peenemünde byli: Roman Träger, ps. „T2 As", inż. Jan Szreder, ps. „Furman", Kazimierz Kolber, ps. „Biały", Mieczysław Robiński, ps. „Wilk", „Wilczur", Zygmunt Felchnerowski, ps. „Wydra" i Stanisław Miechniewicz, ps. „Borsuk". Łącznikami komórki „Bałtyk 3" z Warszawą byli: kolejarz Ferdynand Słomiński, ps. „Zając", i Leon Haustow, ps. „Mewa". Przewozili oni meldunki z Bydgoszczy do Warszawy i przekazywali zadania dla sieci.

Z siecią pomorską „Lombardu" opdporządkowaną por. S. Ignaszakowi współpracował poza tym inż. Aleksander Jędryczka vel Tyszka, ps. „Pomorski", który zdezerterował z organizacji Todt i ukrywał się w Warszawie. Tutaj poprzez Bydgoszczan trafił do Kaczmarka, który przekazał go S. Ignaszakowi. W utworzonej przez Jędryczkę sieci znajdowali się: leśniczy Sowiński, Leon Śliwiński, Adam Sobolewski, ps. „Soból", Franciszek Szonek, Ludwik Lietz i Brzostowski. Grupa ta jako główne zadanie miała rozpracowanie fabryki benzyny syntetycznej w Policach.

E. Czarnocki odbywał podróże z Warszawy do Gdyni i Gdańska, a A. Łaniewski, jako przedstawiciel firmy obuwniczej „Leo", przyjeżdżał niekiedy służbowo do Warszawy[20].

Wybuch powstania warszawskiego oraz rozwój sytuacji militarnej w Europie spowodowały dalszą reorganizację funkcjonowania wywiadu AK. Fragmentaryczne dane zawarte w relacjach nie pozwalają na pełniejsze przedstawienie powyższego problemu[21].

III. STRUKTURA WYWIADU OKRĘGU POMORSKIEGO AK W LATACH 1943—1945

Wywiadem Okręgu Pomorskiego AK w okresie od 1943 r. do marca 1944 r. nadal kierował mjr Józef Gruss, ps. „Stanisław", mający duże doświadczenie w pracy wywiadowczej. Po jego aresztowaniu w marcu 1944 r. kolejnym szefem Oddziału II Komendy Okręgu Pomorskiego AK został na krótko por. Marian Górski, ps. „Wenzel", „Józef", „Ru-

kolegę z Chodzieży — Szulca. Lokal kontaktowy Kaczmarka, znajdujący się w sklepie z porcelaną przy Placu Grzybowskim, służył mu również do kontaktów z członkami „Miecza i Pługa". Kiedy por. Ignaszak po jakimś czasie ujawnił płk. E. Jetterowi, szefowi „Lombardu", że w jego sieci są ludzie z „Miecza i Pługa", ten przestrzegł go, żeby postępował ostrożnie.

[20] AMS, relacje.

[21] Uzyskanie relacji dotyczących tego okresu jest utrudnione, ponieważ niektórzy członkowie sieci wywiadowczej AK na Pomorzu prowadzili działalność wywiadowczą po zajęciu Pomorza przez Armię Radziecką.

mianek", kierujący w okręgu akcją „N". Po nim obowiązki szefa Oddziału II przejął bliski współpracownik mjr. J. Grussa, Franciszek Bendig, ps. „Ksawery", aresztowany na skutek dekonspiracji latem 1944 r.[22] Brak wiarygodnych danych o obsadzie funkcji szefa Oddziału II Komendy Okręgu Pomorskiego w okresie od lata 1944 r. do momentu zajęcia Pomorza przez Armię Radziecką. Jako szefów wywiadu okręgowego wymienia się jeszcze dwóch oficerów: Chalamońskiego[23] i Ruszewskiego, ps. „Starzyński", który objął to stanowisko przed marcem 1945 r.[24]

Na podstawie dostępnych źródeł nie udało się odtworzyć pełnej struktury wewnętrznej Oddziału II Komendy Okręgu Pomorskiego z lat 1943—1945. Z relacji wynika, że łączność pomiędzy J. Grussem a szefem sztabu Okręgu Pomorskiego utrzymywała m.in. Irena Jagielska-Nowak. Do lata 1944 r. pełniła też funkcję łączniczki z F. Bendigiem („Ksawery"). Oprócz tego łączniczkami F. Bendiga były: F. Jetka z Tczewa, Irena Buczkowska, ps. „Maria", „Irys", oraz Lucyna Szymańska, ps. „Blondyna" — aresztowana w Bydgoszczy latem 1944 r.[25] Łączniczką wywiadu okręgowego była również Czesława Lipińska, ps. „Lola", „Czesia", utrzymująca łączność pomiędzy Bydgoszczą a Gdynią, Gdańskiem, Malborkiem i Chojnicami. M.in. w Gdańsku odbierała ona meldunki od W. Wojciechowskiego, prowadzącego wcześniej wywiad na terenie Estonii[26]. Archiwum wywiadu okręgowego prowadził przez pewien czas ks. Wojciech Gajdus, ps. „Piotr", ukrywający się w Czemlewie, gdzie mieszkał i pracował jako robotnik rolny F. Bendig[27]. Współpracowniczką F. Bendiga była również Janina Meger, ps. „Benia", dostarczająca druków i pieczątek niezbędnych do wystawienia fałszywych dokumentów[28].

F. Bendig utrzymywał kontakt z członkami sieci wywiadu okręgu, znajdującymi się w Toruniu, Chełmży, Brodnicy, Tczewie, Tucholi, Chojnicach, Gdyni, Gdańsku, Chełmnie, Świeciu i Bydgoszczy.

Odtworzenie pełnej struktury i obsady personalnej wywiadu Okręgu Pomorskiego na podstawie relacji nie jest możliwe także i z tego względu, że w Bydgoszczy przenikały się wzajemnie sieci Biura Informacji

---

[22] Pełnienie funkcji szefa Oddziału II przez F. Bendiga znajduje potwierdzenie jedynie w relacjach.

[23] S. Kaczmarek dowiedział się o tym po wojnie podczas procesu E. Welza; AMS, relacje.

[24] Informację o tym znaleźć można w mało wiarygodnych materiałach z powojennej rozprawy przeciwko płk. J. Pałubickiemu. Dotychczas brak potwierdzenia w innych źródłach.

[25] AMS, relacje; List I. Jagielskiej-Nowak (zbiory autorów).

[26] AMS, relacje.

[27] Ks. W. Gajdus po zwolnieniu z obozu Stutthof był ponownie poszukiwany przez gestapo, ukrywał się do 1945 r.

[28] AMS, dokumenty dotyczące F. Bendiga, sygn. Z-II-1-43.

i Propagandy (BIP) i wywiadu Komendy Okręgu Pomorskiego oraz wywiadu Okręgowej Delegatury Rządu. Komórki wywiadu okręgowego znajdowały się również w poszczególnych jednostkach terytorialnych wchodzących w skład okręgu, tzn. podokręgach, inspektoratach i obwodach. Także i w tym wypadku ze względu na brak dokumentów organizacyjnych nie udało się odtworzyć obsady personalnej tych komórek w latach 1943—1945. W połowie 1943 r. dokonano reorganizacji Okręgu Pomorskiego AK, tworząc dwa Podokręgi: Południowo-Wschodni (kryptonim „Porfir"), składający się z Inspektoratów: Brodnica, Toruń Włocławek, Grudziądz, i Północno-Zachodni (kryptonim „Mosiądz"), w skład którego wchodziły Inspektoraty: Bydgoszcz, Chojnice, Gdańsk, Gdańsk-Miasto, Gdynia, Tczew. W 1944 r. struktura okręgu uległa dalszym zmianom, ponieważ przesunięto do Podokręgu Północnego Inspektorat Brodnicki i Inspektorat Grudziądzki. Utworzono również Inspektorat Wybrzeże (obejmujący Żuławy i Elbląg) oraz Inspektorat Chojnicko-Tczewski. Istniały jeszcze organizowane przez okręg od 1942 r. związki podokręgów w Królewcu (kryptonim „Zamek") z Inspektoratem Olsztyn oraz w Szczecinie (kryptonim „Tratwa", „Mewa") z Inspektoratem Szczecińskim sięgającym aż do Koszalina. Stan organizacyjny komórek wywiadu w tych jednostkach nadal jest nieznany. Dysponujemy tylko fragmentarycznymi danymi, z których wynika, że w Podokręgu Południowo-Wschodnim szefem wywiadu był prawdopodobnie Bieganowski, ps. „Czarny", „Wujek"[29]. Z kolei wywiadem Inspektoratu Bydgoskiego przypuszczalnie kierował Józef Eischtaedt („Mikrus"), działający też w BIP[30], a Inspektoratu Grudziądzkiego — por. Robert Burczyk („Kaszuba") i Stanisław Kamiński „Sulla"[31]. Prawdopodobnie oficerem wywiadu Inspektoratu Wybrzeże był por. J. Belau, który utrzymywał kontakt zarówno z F. Bendigiem z wywiadu okręgowego, jak i działającymi w Gdyni członkami centralnej sieci wywiadu ofensywnego[32]. J. Belau koordynował działalność wywiadowczą w Gdyni i Gdańsku. Na terenie tym działały sieci wywiadu okręgowego oznaczane jako I Podgrupa Wywiadu, którą kierował Edmund Welz „01-187" oraz II Podgrupa Wywiadu, którą kierował ppor. Stanisław Kaczmarek „02-186". Podlegały one oficerowi II Oddziału z Bydgoszczy, występującemu pod pseudonimem „Stary" (N.N.). S. Kaczmarek, a prawdopodnie i E. Welz przekazywali (od 1943 r.) meldunki wywiadowcze do Lon-

[29] Zmiany w strukturze terytorialnej Okręgu Pomorskiego znane były Oddziałowi II KG AK. Por.: CA KC PZPR, mf 2375/1. Zob. także: K. Ciechanowski, *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939—1945*, Warszawa 1972, s. 231; *Armia Krajowa w dokumentach*, (dalej *AK...*), t. III, Londyn 1976, s. 119—120.

[30] Jest to przykład wspomnianego już krzyżowania się sieci wywiadu, a nawet kontrwywiadu i BIP-u. Zob.: AMS, relacje, dokumenty dotyczące F. Bendiga...

[31] K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 233; Archiwum doc. dr hab. E. Zawackiej — Toruń.

[32] AMS, dokumenty dotyczące F. Bendiga...

dynu poprzez Szwecję. Odbierali je na terenie Gdyni marynarze szwedzcy. występujący pod pseudonimami „Albinos" i „Albatros". Współpraca ta trwała aż do momentu zawieszenia żeglugi pomiędzy Szwecją a Gdynią w 1944 r.[33]

Szef Oddziału II Komendy Okręgu Pomorskiego AK F. Bendig utrzymywał bezpośredni kontakt m.in. z Kowalskim (prawdopodobnie Mieczysławem z Gdyni), Izydorem Frąckiewiczem, „Kają" (K. Borzyszkowską) ze Starogardu, „Dorą" (F. Jettka) z Tczewa, Ryksą z Gniezna, Emmeraldą Krause z Chojnic i „Aldoną" z Malborka. Poprzez Ryksę i Krause utrzymywał kontakt z Polakami pracującymi w portach niemieckich (Lubeka, Hamburg, Brema). Informacje wywiadowcze stamtąd przekazywano przez Szwecję do W. Brytanii[34].

Na podstawie dostępnych źródeł nie można również odtworzyć nazwisk oficerów wywiadu w poszczególnych obwodach. Zgodnie ze strukturą AK w komendach obwodów znajdowali się oficerowie wywiadu kierujący referatem II[35], jednak na Pomorzu nie zawsze zdołano osiągnąć pełną obsadę stanowisk.

Referat wywiadu istniał także w ramach Wojskowej Służby Kobiet, a na jego czele stała H. Karczewska, ps. „Wanda". Członkowie WSK zaangażowani byli m.in. w pracę wywiadu okręgowego.

Meldunki wywiadowcze Okręg Pomorski kierował do Komendy Obszaru Zachodniego, która z kolei przekazywała je do Biura Studiów. Czasami meldunki przesyłano bezpośrednio z Komendy Okręgu do Warszawy. W zachowanych dokumentach figurują adnotacje: .,Otrzymano z Zamku" (Obszar Zachodni) lub „Otrzymano z Tartaku" (Okręg Pomorze).

IV. WSPÓŁPRACA WYWIADOWCZA Z INNYMI ORGANIZACJAMI

W latach 1943—1945, podobnie jak w okresie 1940—1942, kontynuowano i rozszerzano współpracę wywiadowczą z inymi organizacjami konspiracyjnymi, mającymi swoje komórki na Pomorzu. Wywiad AK podejmował współpracę z pomorskimi ogniwami organizacji ogólnopolskich oraz z lokalnymi organizacjami. Ułatwiała tę współpracę prowadzona w okręgu akcja scaleniowa.

Dotychczas wzmiankowano głównie o efektywnej współpracy wy-

[33] Z E. Welzem i S. Kaczmarkiem współpracował w zakresie wywiadu Tajny Hufiec Harcerzy w Gdyni; AMS, relacje.

[34] List I. Jagielskiej-Nowak...; AMS, dokumenty dotyczące F. Bendiga...

[35] W. Borzobochaty, *„Jodła". Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939—1945*, Warszawa 1984, s. 63, 105, 116, 118—119; J. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939—1944*, cz. I. Lublin 1971, s. 202, 203, 207, 208.

wiadu ofensywnego KG AK z Komendą Okręgu Pomorskiego „Miecza i Pługa", a zwłaszcza Augustynem Trägerem — kierownikiem okręgu oraz Janem Kotlewskim, ps. „Kruk" — kierownikiem wojskowym na teren Pomorza[36]. Współpraca „Miecza i Pługa" z wywiadem AK istniała też na terenie Elbląga. Całkowicie pominięto natomiast współpracę wywiadu AK z wywiadem Narodowych Sił Zbrojnych, których działalność na Pomorzu jest nadal słabo zbadana. Istnienie tej współpracy potwierdzają fragmentaryczne dane zawarte w dokumentach. Charakterystyczne wydaje się to, że wskazują one na istnienie współpracy wywiadowczej na szczeblu centralnym. Brak natomiast informacji świadczących o współpracy na szczeblu okręgu. W aktach Oddziału II KG AK znajduje się m.in. „Raport ogólny o stanie przemysłu na ziemiach polskich" sporządzony w Warszawie 25 listopada 1943 r. przez „Czesława" (N.N.)[37]. W części zatytułowanej „Polska Zachodnia" podano szereg informacji z Pomorza. Dotyczyły one głównie spraw lotniczych tzw.: produkcji zapalników do amunicji przeciwlotniczej w grudziądzkich zakładach Herzfeld i Victorius, produkcji aparatu celowniczego dla bombowców, busoli i szybkościomierzy lotniczych w Metallfabrik Fena w Bydgoszczy, powstania dużych lotniczych zakładów naprawczych na lotnisku w Toruniu, w Grudziądzu i w Orłowie oraz produkcji elementów usterzenia lotniczego w Lęborku. W raporcie tym zaznaczono wyraźnie, że przedmiotem specjalnego zainteresowania są budowane przez Niemców zakłady Brahnau (Łęgnowo pod Bydgoszczą), mające zatrudnić ok. 30 tys. pracowników. Wskazywano także ogólnie, że bliskość morza spowodowała utworzenie na Pomorzu bazy zaopatrzeniowej Kriegsmarine[38].

O współpracy wywiadu AK i NSZ na Pomorzu świadczy również sporządzone w lutym 1944 r. zestawienie zawierające obiekty na Pomorzu rozpracowywane szczegółowo przez wywiad NSZ oraz „[...] obiekty przemysłowe będące celem ogólnego rozpracowania". Z zestawienia tego wynika, że komórki wywiadu NSZ penetrowały Bydgoszcz, Gdańsk, Gdynię, Grudziądz, Inowrocław, Starogard, Chełmno, Chojnice, rejon Pelplina, Tczew i Toruń[39].

Bardzo możliwe, że były to akta przekazane wywiadowi AK w trakcie prowadzonych na przełomie 1943 i 1944 r. rozmów scaleniowych.

Z relacji wynika, że do Gdyni przyjeżdżał z Warszawy Tadeusz Pacyński, członek wywiadu NSZ, prowadzący m.in. obserwację portu

---

[36] K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 281—182; A. Męclewski, *Neugarten 27*, Warszawa 1974, s. 361—362; AMS, relacje.

[37] Pseudonimu „Czesław" używał komendant główny NSZ, płk Ignacy Oziewicz. Został on aresztowany i w listopadzie 1943 r. znajdował się już w obozie oświęcimskim. Prawdopodobnie więc powyższy dokument sporządził ktoś inny.

[38] CA KC PZPR, mf 2375/1 Instrukcje, raporty NSZ dot. przemysłu.

[39] *Ibid.* Także i ten dokument znajduje się w aktach Oddziału II KG AK.

BIBLIOTEKA MUZEUM ... w Gdańsku

gdyńskiego. Utrzymywał on bezpośredni kontakt z niektórymi członkami sieci wywiadu AK w Gdyni[40]. Dotychczas brak bliższych danych odnośnie do charakteru tych spotkań.

Współpraca wywiadowcza Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski" z Armią Krajową, zapoczątkowana prawdopodobnie w 1942 r., rozwinęła się znacznie w 1943 r. Za pośrednictwem komórek „Bałtyk 1" i „Bałtyk 2" stały kontakt z kierownictwem „Gryfa Pomorskiego" utrzymywała sieć wywiadu ofensywnego KG AK „Lombard". Kontakty te organizował Władysław Wawrzyniak, ps. „Witold". W bezpośrednich spotkaniach z Józefem Dambkiem uczestniczyli kierownicy komórek „Bałtyk 1" E. Czarnowski i „Bałtyk 2" A. Łaniewski. Sieć „Lombard" otrzymywała od członków „Gryfa Pomorskiego" dane wywiadowcze dotyczące Gdyni, Gdańska i Malborka. Informacje zebrane przez członków wywiadu „Gryfa Pomorskiego" przekazywane były do punktów kontaktowych wywiadu AK, znajdujących się w Warszawie, Bydgoszczy, Toruniu, Grudziądzu i Tczewie. Z Warszawy przesyłano dla „Gryfa" materiały szkoleniowo-instruktażowe dotyczące pracy wywiadowczej[41].

W latach 1943—1944 współpracę wywiadowczą z TOW „Gryf Pomorski" podjął również wywiad okręgowy AK. Z dokumentów konspiracyjnych wynika, że Oddział II Komendy Okręgu Pomorskiego AK w grudniu 1943 r. nawiązał współpracę z członkami Rady Naczelnej TOW GP, wykorzystując prywatne znajomości[42]. Doszło także do spotkania Franciszka Bendiga, ps. „Ksawery", z Oddziału II Okręgu Pomorskiego, z Aleksandrem Arendtem (pełniącym funkcję komendanta naczelnego TOW „Gryf Pomorski"[43]. W wyniku przeprowadzonych rozmów A. Arendt przekazał do dyspozycji wywiadu AK członków „Gryfa Pomorskiego" oraz doszło do nawiązania stałej współpracy wywiadowczej. M.in. podporządkowany A. Arendtowi B. Dudziński, ps. „Kaktus", utrzymywał kontakt z członkami wywiadu AK w Bydgoszczy oraz w Gdyni z Janem Belauem, oficerem wywiadu Inspektoratu Wybrzeże. Jako absolwent przedwojennego Wydziału Architektury Politechniki Gdańskiej otrzymał od Belaua polecenie sporządzenia planu sytuacyjnego stoczni Deutsche Werke Kiel-Werk Gotenhafen w Gdyni[44].

---

[40] AMS, relacje.

[41] K. Ciechanowski, *Działalność wywiadowcza TOW „Gryf Pomorski" w latach 1939—1945*, „Pomerania", 1974, nr 6, s. 22, 23—24; 1975, nr 1, s. 52. Kontakty „Lombardu" z TOW „Gryf Pomorski" zostały prawdopodobnie nawiązane za pośrednictwem „Miecza i Pługa".

[42] Sprawozdanie z działalności TOW „Gryf Pomorski" z dnia 20 VI 1944 r. (odpis: AMS).

[43] Obydwaj znali się z działalności społecznej przed wojną. A. Arendt był przewodniczącym Koła Akademickiego Kaszubów w Warszawie, a F. Bendig w Wilnie. Spotykali się oni na wspólnych zebraniach i zjazdach.

[44] AMS, relacje.

Stosunkowo niewiele wiadomo o współpracy wywiadu AK z regionalną organizacją Polska Armia Powstania, której kierownictwo przywiązywało znaczną wagę do zbierania informacji wywiadowczych. Sprawami wywiadu, oprócz kierownika wywiadu PAP Jana Kieruja, interesował się Edward Słowikowski. ps. „Biały Grot", komendant główny PAP. Wywiad zorganizowany był na szczeblu Komendy Głównej PAP, dysponującej specjalną siecią wywiadu, oraz na szczeblu komend terenowych[45]. Szersze przedstawienie powiązań wywiadowczych PAP nie jest obecnie możliwe ze względu na brak wiarygodnych źródeł oraz kontrowersje powstałe wokół osoby E. Słowikowskiego. Wiadomo jedynie, że rozmowy scaleniowe pomiędzy PAP a Komendą Okręgu Pomorskiego AK prowadzili szefowie Oddziału II: wiosną 1943 r. mjr J. Gruss, a w lipcu 1944 r. F. Bendig wraz z oficerem wywiadu okręgu H. Szymanowiczem, ps. „Marek"[46]. Świadczyć to może o wcześniejszych kontaktach pomiędzy wywiadem okręgowym AK a Polską Armią Powstania.

Poprzez Gdynię nawiązana została ponownie — po zerwaniu łączności — współpraca wywiadu AK z organizacją „Batalion Odra", działającą na terenach Pomorza, przed wojną leżących poza granicami państwa polskiego. Członek sieci wywiadu AK w Krakowie Edward Meller, ps. „Mewa", przyjeżdżający do Piotra i Marianny Wojtaszewskich do Gdyni, spotkał tam swego wuja, kpt. Maksymiliana Wojtaszewskiego, ps. „Biały", który był dowódcą kompanii „D" w „Batalionie Odra". W wyniku nawiązanej współpracy E. Meller w latach 1943—1944 (do wiosny) przekazywał poprzez Kraków do Warszawy materiały „Batalionu Odra". Część z nich stanowiły informacje wywiadowcze. O prowadzeniu przez „Batalion Odra" wywiadu świadczy wyraźnie fragment sprawozdania z 1943 r. sporządzonego przez dowódcę batalionu, ps. „Skrzydło": „Ostatnio wywiad nasz wpadł na trop dwu dalszych tajnych organizacji polskich pracujących w sąsiadującym z nami terenie (meldunek w tej sprawie prześlę później). Również wyśledzona na miejscu tajna organiz. niemiecka (kontrhitlerowska) jest pod ścisłą obserwacją naszego wywiadu. Posiadamy również drobiazgowe dane o garnizonach niemieckich w Neustettin i Schlachau oraz kompleksie koszarowym «Gross-Born» — punkt rozdzielczy formacji kierowanych na front"[47].

---

[45] K. Ciechanowski, *Działalność...*, s. 134, 143.

[46] Rozmowy te zakończyły się 15 sierpnia 1944 r. aresztowaniem F. Bendiga, a następnie rozbiciem sieci wywiadu okręgowego przez gestapo.

[47] Podczas swoich pobytów w Gdyni E. Meller sporządził obszerne meldunki opracowane według specjalnych instrukcji wywiadowczych. Zachował się np. meldunek nr 19 z 9 X 1943 r. zawierający działy: A. Dane ogólne; 1. Rozwój portu wojennego w Gdyni, 2. Obrona przeciwlotnicza Gdyni i wybrzeża; B. Rozmieszczenie centrów wyszkolenia; C. Rozmieszczenia jednostek floty. Stan w dniu 6 X 43;

V. DZIAŁALNOŚĆ WYWIADOWCZA ARMII KRAJOWEJ NA POMORZU W LATACH 1943—1945

Jak już podkreślono, pomimo usiłowań ze strony gestapo, zmierzających do ostatecznej likwidacji pracy Oddziału II KG AK w 1943 r., meldunki wywiadowcze napływały nadal z terenu całego Pomorza, zarówno ze strony „Lombardu" jak i Okręgu Pomorskiego AK[48].

W lipcu 1943 r. sieci wywiadowcze, operujące na ziemiach „włączonych" do Rzeszy i w samej Rzeszy, otrzymały zadanie prowadzenia stałej obserwacji przemysłu niemieckiego. W dokumencie przesłanym z Londynu do Warszawy (nr 3109 z 12/17 VII 1943 r.) zawarto ocenę uzyskiwanych informacji oraz dalsze wskazówki dla poszczególnych pionów wywiadu: „Wasze m.w. [meldunki wywiadowcze — B.Ch., A.G.] są zbyt cenne, by z nich zrezygnować. Resumè mies. b. wartościowe przez swą aktualność, lecz dopiero szczegóły i załączniki kompletują ewidencję. Potwierdzeń Waszych wniosków nie przesyłamy, gdyż są zgodne z naszymi, często też czekamy na ocenę Anglików. Niestety nie zawsze nadchodzą, przypuszczalnie wobec braku wyrobionego zdania. Korekty posyłamy, gdy mamy podstawę, czasem podajemy Wam nasze potrzeby, częściej drobne żądania. W ten sposób nastawiamy Waszą pracę ogólnie, pytania ograniczamy do minimum, licząc się z warunkami Waszej pracy, zresztą rozumiecie nas doskonale i dajecie co potrzeba. Ponieważ żądacie, będziemy częściej podawać oceny i nasze wnioski — wcg przem. — Wojna morska: prod. OP [okrętów podwodnych — B.Ch., A.G.], szkolenie i kompletowanie załóg. Potencjał wojenny Rzeszy: stan zasobów rezerw ludzkich, wykorzystanie rezerw ludz. krajów okupowanych i satelitów. Skutki zmian wprowadzania nowego porządku w Rzeszy — przejawy zmian nastawienia Niemców i robotnik. cudzoziem. oraz wcielonych do jednostek, wyniki gosp. scalania kontynentu, nowe wynalazki (broń i sprzęt, przygotowania do wojny, gaz), produkcja głównych gałęzi przem. woj.: wysokość, trudności i ich rozmiar (lotn., br. panc., art. plotn., itp.), skutki bombardowań"[49].

Rząd emigracyjny, nastawiając pracę Oddziału II KG AK na rozpracowanie potencjału gospodarczego Niemiec, zamierzał uzyskać nie tylko materiał na aktualne potrzeby wojskowe. Rozeznanie w tych sprawach miało ułatwić w przyszłości pertraktacje z aliantami w sprawie

---

D. Dane ogólne o łodziach podwodnych i barkach desantowych; E. Dane o obiektach specjalnych (zał. plan); F. Uwagi do załączonego planu. AMS, sygn. Z-II-1-16, relacje.

[48] O efektach wywiadu na Pomorzu zob. także: *Sympozjum. Wkład i wysiłek ludności ziemi gdańskiej w walkę narodu polskiego o wyzwolenie narodowe i społeczne w latach 1939—1945*, Gdańsk 1979.

[49] CA KC PZPR, mf 2375/3.

pomocy gospodarczej niezbędnej do odbudowy przemysłu Polski po wojnie[50].

Wywiad morski polskiego ruchu oporu penetrował obszary północne, od Rygi do Hamburga: „Admiralicjom alianckim nadal zależy na stałej sieci obserwacyjnej na wybrzeżu od Rygi do Hamburga ze szczególnym uwzględnieniem Kłajpedy, Królewca[51], Pilawy, Elbląga, Gdańska, Gdyni. Swinemünde, Rostoku i Rugii. Podajcie, w jakich portach posiadacie już posterunki obserwacyjne oraz w jakich macie możność zainstalować"[52]. Tym samym, jak stwierdzono w dokumencie, ustalony został „[...] zasięg terytorialny sieci morskiej (stocznie), przemysł pomocniczy", przy czym „[...] główny nacisk położony jest na nowe typy OP oraz silniki dla OP"[53]. Tak więc Brytyjczycy w ciągu 1943 r. interesowali się początkowo dużymi jednostkami Kriegsmarine, ale wobec przedłużającej się wojny morskiej i wzrostu znaczenia okrętów podwodnych skoncentrowali się na możliwościach produkcyjnych stoczni niemieckich w odniesieniu do tych jednostek. W zadaniach skiero-

[50] Znajomość stanu przemysłu miała też związek z przewidywaną rozbudową baz wywiadu na okres powojenny. Odnośnie do Niemiec nakazano: „[...] opanować wyw. ośrodki przem. woj. i węzły komunik." Zob.: CA KC PZPR, mf 2375/3.

[51] Do Królewca sięgała siatka zorganizowana przez A. Jakubiańca („Kuba") aresztowanego w lipcu 1941 r. Materiały wywiadowcze przesyłano przy pomocy Japończyków. Z zachowanego dokumentu (z 24/26 VIII 1941) wynika: „[...] 2) Z raportu Hermana [kpr. S. Daszkiewicz — B.Ch., A.G.] pseud. dla Was Stanisław, kier. plac. w Królewcu, który 16 VIII przybył do Beya [Istambuł — B.Ch., A.G.] wynika, że zestawione przez Kubę Jap. materiały są obecnie przekazywane do adresatów przez agenta Sugihary [...]. 3) Herman zostawił w Królewcu jako swego następcę [...] Kostka [Bronisław Kostek — B.Ch., A.G.], ma zadanie dalszego utrzymywania łączn. z Waldemarem [N.N.]. Hasło do niego: «Adam, Stanisław». 4. W związku z Kubą ostrzeżcie Zygmunta [N.N.], ag. eksp. by zmienił adresy. 5) W tej chwili nie mogę wyjaśnić, czy wykorzystywanie Jap. jest nadal bezpieczne". Żona B. Kostka (z domu O'Rurke) wykorzystywała kontakty w Gdańsku i Prusach Wschodnich. W innym dokumencie dotyczącym odrębnej siatki wywiadu podano: „Ostatnio wykryto w Królewcu centralę sowieckiego wywiadu; który pracował sprawnie i był bardzo blisko zahaczony o wywiad niemiecki. Centrala sowiecka powiadomiona o grożącym jej niebezpieczeństwie zlikwidowała się pozostawiając mało znaczące figury. Zajście wywołało istny popłoch w mieście. Jest mowa o przeniesieniu niemieckiego wywiadu do Gdańska. Wszystkie poprzednie informacje są na nowo kontrolowane i kto wie, czy nie powstrzymuje to ogromnie decydujące posunięcia niemieckiego sztabu głównego [...]. Trudności łącznościowe opóźniają meldunki z Rzeszy i z portów. Czynimy usiłowania zainstalowania radia w Gdańsku. W żadnym jednak razie nie liczcie na codzienne meldunki: udoskonalony podsłuch zmusza do wielkiej ostrożności i ograniczania rozmów. Montaż łączności radiowej z portami potrwa jeszcze trzy miesiące, i to jeśli aparaty Waszej produkcji nie zawiodą". Por.: CA KC PZPR, mf 2375/13, 14; *AK...*, Londyn 1973, t. II, s. 81—82; Inf. M. Rybikowskiego (w zbiorach autorów).

[52] CA KC PZPR, mf 2375/3.

[53] *Ibid.*; *Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej*, t. III, *Armia Krajowa*, Londyn 1950, s. 303—304.

wanych z Oddziału II KG AK do inspektorów sieci (m.in. „Niedźwiedź", „Koń", „Żubr" z lata — jesieni 1943 r.) uwzględniono prośby Anglików w sprawie uzyskania danych odnośnie do łodzi podwodnych, stawiaczy min, ich tonażu, uzbrojenia, kalibru, zapasu paliwa, rekonstrukcji silników, zasilania, kadry itp.). W miarę możliwości proszono o rysunki poszczególnych jednostek. Oceniając pozytywnie dotychczasowe meldunki zlecono sieci „K" „Lombardu" prowadzenie obserwacji stoczni w Gdańsku (Schichau), Elblągu (Schichau), Gdyni (Deutsche Werke Kiel), Szczecinie (Oderwerke), Królewcu[54], jak również gdańskich zakładów produkujących części do łodzi desantowych i pontonowych. Interesowano się także przeznaczeniem portów we Władysławowie, Pucku, Jastarni i na Helu. Proszono o zwrócenie uwagi na sytuację robotników zatrudnionych w stoczniach (m.in. Włochów po kapitulacji w 1943 r.). W ciągu 1944 r. Anglicy w dalszym ciągu prosili o informacje dotyczące okrętów podwodnych, bezszmerowych silników oraz szczegółów maskowania jednostek wojennych[55].

Przemysł morski penetrowało szereg sieci wywiadowczych. Represje w latach 1942—1943 ominęły częściowo punkt wywiadowczy w Gdyni („Fela") kierowany przez Brunona Wojewódkę. Gestapo nie zdołało także zlikwidować punktu mieszczącego się w Kościele Szwedzkim w Gdyni, gdzie pomoc okazywał pastor noszący pesudonim „Waza". Z kościołem tym kontaktował się J. Belau. Aby zapewnić szybkie dotarcie informacji do Londynu, J. Belau i jego współpracownik A. Jędryczka starali się przekazywać informacje bezpośrednio przez Szwecję, pomijając tzw. drogę służbową. W ten sposób przekazano schematy urządzeń niemieckich łodzi podwodnych utrudniających ich wykrycie[56]. Obserwację stoczni gdyńskiej prowadził m.in. Józef Rzeźniczak („Zygmunt") z wywiadu dalekosiężnego, który pracował jednocześnie dla grupy S. Kaczmarka i E. Welza, oraz Czesław Zabrodzki — członek wywiadu „Alfy" Marynarki Wojennej KG AK („Słoń", „Siwy") utrzymujący kontakt z J. Belauem. Łączność z Wybrzeżem utrzymywali: agent „K-3, K-7"[57], Joachim Przymuszyński, Hubert Mański, Norbert Mańkowski (z Warszawy) i Witold Wojciechowski (z Bydgoszczy)[58].

Na podstawie meldunków wywiadowczych napływających ze wszystkich sieci wywiad Wydziału Marynarki Wojennej („Alfa") dokonywał analizy przyszłościowego rozwoju gospodarki morskiej. W zachowanym

---

[54] Oceniając meldunki z Królewca stwierdzono, że: „Na razie nie można ustalić wiarygodności ani możliwości agenta". CA KC PZPR, mf 2375/3.

[55] *Ibid.*

[56] W Sztokholmie działała placówka II Oddziału Wojska Polskiego.

[57] Nazwisko ustalone.

[58] AMS, relacje. Szerzej: B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Działalność wywiadowcza Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej w Gdyni (1940—1945)*, „Rocznik Gdyński", 1983, nr 4.

dokumencie pt. „Możliwości odbudowy przemysłu okrętowego i przemysłu pomocniczego", przypuszczalnie sporządzonym w końcu 1943 r., zawarto całościowe studium zagospodarowania i wykorzystania obiektów przemysłu okrętowego od Gdyni po Królewiec. Autorom dokumentu przyświecał cel uczynienia z Polski wysoko rozwiniętego państwa morskiego[59].

W latach 1943—1944 Warszawa otrzymywała szereg meldunków wywiadowczych dotyczących przemysłu morskiego. Opracowywały je zarówno sieci „Lombardu", jak i Okręgu Pomorskiego AK. Komenda Główna AK przywiązywała dużą wagę także i do stoczni śródlądowych (m.in. w Bydgoszczy) oraz zakładów produkujących części do jednostek pływających (np. Fabryka Born und Schütze w Toruniu, którą poddano uważnej obserwacji, oceniając przy tym meldunki z tego terenu jako „cenne").

Przejrzane dokumenty wskazują, że najwięcej meldunków odnosi się do Gdyni i Gdańska, nieco mniej natomiast napływało ze Szczecina, Elbląga czy Królewca. M.in. odnotowywano wizyty ważnych osobistości wojskowych Rzeszy na Wybrzeżu, wiążąc te fakty ze wzrostem znaczenia Gdyni jako portu wojennego (np. wizyta wielkiego admirała K. Donitza). W meldunkach wywiadowczych z pierwszych miesięcy 1944 r. informowano o produkcji stoczni w Gdyni (Deutsche Werke Kiel), Gdańsku (Schichau Werft), Elblągu (Schichau) i Szczecinie (Oderwerke, Vulcan) i Królewcu.

Zwracano uwagę na atmosferę panującą wśród robotników. W meldunkach z Wybrzeża oprócz informacji o okrętach podwodnych i jednostkach nawodnych podawano, że „[...] nastroje wśród pracowników pogorszyły się znacznie w czasie ostatnich dwóch miesięcy". Nastroje te uległy pogorszeniu w ciągu 1944 r.[60]

Nadal interesowano się pancernikiem „Gneisenau", gdyż jak stwierdzono w zadaniach dla „Niedźwiedzia" nr 114 z 10/15 II 1944: „Możliwe, że Niemcy zastąpią «Scharnhorst» przez «Gneisenau» w Gdyni i proszę o wiadomości o wszelkich nowych pracach na «Gneisenau»"[61]. Meldunek z terenu Gdyni nadesłał też wywiad Okręgu Pomorskiego AK. Podpisał go J. Chyliński i J. Gruss (nr 8/44/21 z 4 II 1944).

W ciągu lata 1944 r. nieprzerwanie nadchodziły meldunki z terenu stoczni Gdańska, Elbląga i Królewca. Materiały informacyjne uzyskiwano m.in. od pracowników firmy Schichau. Poszczególni agenci do meldunków dołączali tabele zawierające dane okrętów podwodnych i nawodnych (np. z Królewca).

---

[59] CA KC PZPR, mf 2375/5. Szerzej: B. Chrzanowski, *Kształtowanie się koncepcji morskich Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej (1940—1945)*, „Ster", 1984, nr 1—2, s. 4—5.

[60] CA KC PZPR, mf 2375/2. Zob. także: mf 2375/2, 3.

[61] CA KC PZPR, mf 2375/3.

Analizę przemysłu morskiego Szczecina, Gdyni i Gdańska zamieścił mjr J. Chyliński w meldunku Okręgu Pomorze (L.dz. 9/44/21 z 10 II 1944), który poprzez Komendę Obszaru Zachodniego trafił do Biura Studiów Gospodarczych i Przemysłowych w dniu 3 IV 1944. Oprócz informacji o stoczni zawarto w nim szereg uwag o nastrojach ludności niemieckiej. Ustosunkowano się też do oceny specjalistów Biura Studiów odnośnie do meldunku z 19 XII 1942 dotyczącego pól minowych w Zatoce Gdańskiej[62].

Wypada też zwrócić uwagę na sprawę bombardowań obiektów nadmorskich. Centrala wielokrotnie domagała się informacji o skutkach bombardowań Szczecina, Gdyni i Gdańska. Dane te były niezbędne do orientacji w możliwościach produkcyjnych przemysłu niemieckiego. Część meldunków poświęcano więc opisowi sytuacji w tych miastach po nalotach lotnictwa alianckiego. Przykładowo, przedstawiając skutki bombardowania Gdyni w październiku 1943 r. (meldunki „Lombardu" pochodzą z początków 1944 r.), donoszono o stosowaniu zasłon dymnych przez niemiecką obronę przeciwlotniczą. W jednym ze sprawozdań skierowanych do Biura Studiów (z 19 VII 1944) za okres 25 V—15 VI 1944 r. tak oceniano sytuację na Wybrzeżu: „Porty [Gdynia, Gdańsk — B.Ch., A.G.] nie uszkodzone. Ruch portów niewielki, przy czym cały ruch skupia się prawie wyłącznie w Gdyni: statki niemieckie, szwedzkie, finlandzkie itp. W porcie w Gdyni bardzo dużo marynarzy na przeszkoleniu, w porcie na Oksywiu. Część marynarzy (oficerowie) mieszkają m.in. w 3-kominowym parowcu o wyporności ok. 25 000 ton (w porcie pasażerskim o nieznanej nazwie). Cały port oraz miasto Gdynia ma wzdłuż całego Wybrzeża nastawione urządzenia wraz z beczkami do zamglenia". Wskazywano także na silną ochronę przeciwlotniczą Gdańska: „W rejonie m. Gdańsk przy ważniejszych obiektach, jak: dworzec, mosty, stocznie, filtry, lotnisko itp., rozstawione są aparaty do wytwarzania sztucznej mgły". W przytoczonym meldunku Okręgu Pomorskiego AK (nr 9/44/21) podano, że: „Po zbomb. Szczecina wszystek ruch nawodny został przełożony na Gdynię i Gdańsk, jak również postój okr. i statków oraz naprawy i zaopatrzenie tychże"[63].

Na podstawie materiałów wywiadowczych Warszawa, a następnie Londyn uzyskiwały obraz możliwości produkcyjnych wszystkich gałęzi przemysłu wojennego okupanta. We wspomnianym już dokumencie

[62] W ocenie tej Biuro Studiów domagało się uściślenia danych: „«Borówki» [Okręg Pomorze — B.Ch., A.G.] 455/11 I 43. Przesyłam ocenę Waszego meld. wyw. z dn. 19 XII 42 oraz wypływające stąd zadania, o wykonanie których w miarę możliwości postarajcie się". CA KC PZPR, mf 2375/12. Zob. także: mf 2375/2, 3.

[63] CA KC PZPR, mf 2375/2, 3. Meldunki „Lombardu" traktujące o bombardowaniach sygnował do Londynu „Edward" (mjr E. Jetter), a podpisywał w zastępstwie Kierownika Biura Studiów „Andrzej" (T. Mystkowski).

wywiadu NSZ odnośnie do stanu przemysłu na ziemiach polskich dostrzeżono próby integracji gospodarczej obszarów inkorporowanych do Rzeszy z terenami tzw. Altreichu (tj. Niemiec sprzed 1 IX 1939). Zauważono też, że wskutek nalotów alianckich na Rzeszę władze niemieckie przesunęły część zakładów przemysłowych na wschód. Niezależnie od tego liczne ośrodki przemysłowe na Pomorzu (np. Grudziądz, Bydgoszcz, Toruń) pracowały przez całą okupację na potrzeby wojska.

Oddział II KG AK opracowywał również zestawienia obiektów przemysłowych, nawet tych, które były rozpracowane w niewielkim stopniu. Zestawienie takie obejmowało całokształt zagadnień niemieckiego przemysłu z podziałem na Pomorze Zachodnie, Gdańskie i Wschodnie. Zalecono więc natężenie obserwacji całego przemysłu wojennego[64].

W zadaniach skierowanych do sieci „Lombardu" z listopada 1943 r. podano wykaz zakładów wymagających spenetrowania: Dynamit A.G. (Łęgnowo pod Bydgoszczą), Urania, Fema, Kablownia, Fabryka Artykułów Elektrotechnicznych (dawny Ciszewski) w Bydgoszczy, elektrownie w Gdyni, Grudziądzu, Zakłady Junker und Ruh w Grudziądzu, fabryka produkująca części lotnicze w Rumi, Gdyni-Orłowie, Fabryka Daimon w Starogardzie Gdańskim itd. Centrala prosiła o uzyskanie pełnej nazwy danego zakładu, danych co do rodzaju, zakresu, wysokości produkcji i stanu zatrudnienia. Proszono też o sporządzanie szkiców danych obiektów. W zakończeniu komunikowano: „Starajcie się zahaczyć w/w obiekty. Po otrzymaniu od Was pierwszych meldunków przekażemy zadania szczegółowe. Najważniejsze i najpilniejsze jest rozpracowanie DAG — Braunau. W razie napotkania trudności czy wątpliwości — przesyłajcie zapytania, postaramy się Wam pomóc"[65]. Wytyczne te „Lombard" skierował do Komendy Okręgu Pomorskiego AK. Opierając się na nich, mjr J. Chyliński przesłał meldunek (L.dz. 14/44/ /21 z 18 II 1944) do Komendy Obszaru Zachodniego, który z kolei przekazał go do Biura Studiów w dniu 3 IV 1944. W meldunku zawarto krótką i zwięzłą informację dotyczącą wymienionych zakładów, zachowując nawet ich kolejność zawartą w wytycznych. Niezależnie od tego siatka „Lombardu" rozpracowywała interesujące Centralę obiekty. Okręg Pomorski również pogłębiał ich obserwację.

Ważny dla Oddziału II KG AK Zakład DAG obserwowany był nie

[64] Zestawienie odnosiło się do obiektów położonych na terenie Rzeszy, Austrii, Czech i Słowacji. CA KC PZPR, mf 2375/5, 1.

[65] Zakładami DAG (Bydgoszcz) wywiad interesował się wcześniej. Już w sierpniu 1943 r. „Lombard" przesłał meldunek oznaczony jako pilny: „[...] podajemy następ. inform. W lasach na płd. od Torunia mieszczących się w trójkącie Toruń—Bydgoszcz—Inowrocław rozpoczęto w 40 r. budowę obiektów nieznanego pochodzenia. Inf. podawał, że do st. Toruń przywożono duże ilości cementu i konstr. żelaz. Materiał ze st. Toruń zwożono na tereny ogrodzone w lasach. Sam teren ogrodzony był silnie strzeżony, tak że personel nie zatrudniony przy budowie nie miał wstępu. Przypuszczalnie buduje się fortyfikację". CA KC PZPR, mf 2375/3.

tylko przez „Lombard", ale i wywiad garnizonu AK w Bydgoszczy: Annę Sokołowską, Henryka Szymanowicza i Mieczysława Gapińskiego (powołany do Wehrmachtu, został aresztowany w Holandii pod zarzutem sporządzania szkiców Łęgnowa). W marcu 1944 r. Okręg Pomorski otrzymał kolejny meldunek: „W Łęgnowie położonym o 12 km od Bydgoszczy, po prawej stronie szosy, znaczne wywyższenia. W tej górze pod powierzchnią ziemi znajduje się wielka fabryka materiałów wybuchowych zbudowana przez Niemców wnet po objęciu Bydgoszczy. Ludność nazywa to prochownią. Rzekomo jest tam zatrudnionych około 8000 ludzi. Na miejscu jest stacja kolejowa tej samej nazwy. Od stacji prowadzi do fabryki bocznica. Konrad. 17.3.1944 r." Meldunki z Łęgnowa nadchodziły przez lato 1944 r.[66]

Spora część meldunków „Lombardu" z 1943—1944 r. odnosiła się do Osowej Góry. Z terenu tego sporządzano meldunki zbiorcze, podając w nich nie tylko produkcję broni i amunicji, ale i szkicując połączenia kolejowe. W meldunku Nr 13/44 podano: „W dniu 11 IV 44 r. przyjechał do składnicy oficer armii niemieckiej, który po przeprowadzeniu inspekcji i stwierdzeniu nieporządku, zabrał szereg planów w celu przeprowadzenia dokładnej kontroli. W wyniku przeprowadzonych dochodzeń stwierdzono, że «oficer» ten był agentem obcego wywiadu"[67]. Informacje o Osowej Górze nadesłał też Okręg Pomorski AK[68]. Tak sieć „Lombardu", jak i Okręgu Pomorskiego nadsyłały wiadomości o produkcji pocisków artyleryjskich oraz części do armat w Grudziądzu. Z ramienia Okręgu Pomorskiego dane przesyłał mjr J. Chyliński i mjr J. Gruss, który meldunek wywiadowczy z 26 II 1944 r. skierował do Biura Studiów. Informacje o produkcji amunicji nadchodziły też z Włocławka i Torunia. Toruń penetrowany był przez wywiad dalekosiężny i garnizonu toruńskiego Armii Krajowej. Duże zasługi położyła tutaj sekcja Wojskowej Służby Kobiet Garnizonu Toruń[69].

Penetracją wywiadowczą objęte były także zakłady przemysłu lotniczego rozmieszczone w różnych częściach Pomorza. W pismach skierowanych do inspektorów sieci późnym latem 1943 r. Centrala pytała: „Co i ile produkują obecnie zakłady lotnicze w Polsce. Wszelkie wiadomości o ilości robotników, zmianach, godzinach pracy pożądane pilnie". W lutym 1944 r. nadesłano z Londynu „Zestawienie uwag aliantów i polskiego Ministerstwa Przemysłu Handlu i Żeglugi odnośnie wiadomości przemysłowych zawartych w meldunkach wywiadowczych", gdzie domagano się danych o fabrykach lotniczych.

Od pierwszych miesięcy zaczęły docierać do Warszawy informacje

[66] CA KC PZPR, mf 2375/3. Por.: 2375/2; AMS, relacje.

[67] CA KC PZPR, mf 2375/2. Brak bliższych szczegółów.

[68] *Ibid.*, mf 2375/3.

[69] CA KC PZPR, mf 2375/2, 3, 5; E. Zawacka, *Polki toruńskie w konspiracji wojskowej podczas ostatniej wojny*, „Rocznik Toruński", 1983, t. 16, s. 58—60.

o produkcji części samolotowych w Grudziądzu (Graudenz Flugzeugwerke, Junker und Ruh) i Malborku[70]. Meldunek z Grudziądza przesłał także przez Komendę Obszaru Zachodniego wywiad Okręgu Pomorskiego AK. Dokument ten podpisał mjr J. Chyliński i J. Gruss („Meldunek z «Tartaku» [Okręg Pomorze] L.dz. 8/44/21"). Dokładny meldunek (4 II 1944) z zakładów grudziądzkich wysłał do Warszawy J. Gruss — szef Oddziału II Okręgu Pomorskiego. Stanowił on wykonanie wspomnianego już zadania skierowanego do „Lombardu" w listopadzie 1943 r. Obydwa meldunki trafiły do Biura Studiów w dn. 13 i 15 IV 1944 r. Kolejne meldunki Okręgu Pomorskiego Armii Krajowej dotyczące przemysłu lotniczego w Grudziądzu oraz Bydgoszczy i Babich Dołach sporządzono w lutym 1944 r. (L.dz. 9/44/21, 14/44/21). Także i w tym przypadku Warszawa otrzymała je poprzez Komendę Obszaru Zachodniego[71].

Wiadomości z Babich Dołów zdobywała również sieć „Lombardu". Uzyskano nie tylko plany rozmieszczenia zakładów, ale i tabele obrazujące próbne strzelania. W meldunku z marca 1944 r. podano, że: „Wiadomości ze źr. b. F-36 — uzyskane we wrześniu i październiku 43 z obserwacji własnej źródła i od pracowników zakładu. Szkic — przepracowany przez Biuro Studiów «Lombardu» na podstawie odręcznego szkicu źródła". Inny meldunek informujący o wysokości produkcji w Focke Wulf (Gdynia-Redłowo) i Rumi-Zagórzu zawierał uwagę, iż: „W zakładzie [Rumia — B.Ch., A.G.] jest zatrudnionych ok. 700 pracowników, w tym ok. 300 Polaków z obozu koncentracyjnego w m. Potulice k/Nakła"[72].

Warszawa otrzymywała meldunki z wielu obiektów przemysłu lotniczego. M.in. szef Sztabu Obszaru Zachodniego ppłk. dypl. piech. Józef Kalinka („Bąbel")[73] nadesłał szereg informacji o fabryce części samolotowych w Milęcinie pod Włocławkiem. Zakład ten Centrala nakazała rozpracować według „Tymczasowej Instrukcji Wywiadowczej". O Milęcinie informowała też siatka „Lombardu".

W marcu 1944 r. proszono o wiadomości z Tczewa: „Przesyłamy zadania na wyw. F-ka silników lotn. Arkona-Tczew. Podstawa: Mamy wiadom., że w Tczewie jest F-ka siln. Arkona. Zadanie: Sprawdźcie tę wiadomość i postarajcie się o bliższe dane o tej firmie"[74].

Ponadto „Lombard" zdobywał dane o przemyśle lotniczym w Szczecinie (Stöverwerke) i Potulicach, informując, że: „Fabryka zatrudnia m.in. Polaków internowanych w obozie karnym w m. Potulice"[75].

---

[70] CA KC PZPR, mf 2375/3.
[71] *Ibid.*
[72] *Ibid.*, mf 2375/2.
[73] W dokumentach okupacyjnych często figuruje jako „Babel".
[74] CA KC PZPR, mf 2375/3.
[75] *Ibid.*, mf 2375/2. Por.: mf 2375/3.

W 1944 r. płk M. Protasiewicz („Rawa") przesłał pocztą pismo do Komendanta Głównego AK gen. T. Bór-Komorowskiego: „LAWINA. Przesyłam kwestionariusz o stanie przemysłu na obszarze Polski i jego produkcji dla zorientowania Was w zainteresowaniach tutejszych przyjaciół. Na większość pytań dajecie materiały w meldunkach miesięcznych. Jeśli macie dane co do pozostałych pytań i uważacie, że można je dać Przyjaciołom — proszę o ich nadesłanie przy meld.-mies. Rawa"[76]. Na tej podstawie przekazano 26 VI 1944 r. do „Lisa" (N.N.) „Kwestionariusz Polski", dotyczący poszczególnych zakładów przemysłu lotniczego, m.in. w Bydgoszczy, Starogardzie, Gdyni, Rumi, Grudziądzu, Elblągu, Szczecinie, Tczewie, Rypinie. Załączono do niego uwagi Anglików, Amerykanów i polskiego Ministerstwa Przemysłu, Handlu i Żeglugi odnośnie do wiadomości zawartych w meldunkach wywiadowczych.

W centrum uwagi polskiego wywiadu zostawała w dalszym ciągu sprawa broni „V". Pomimo zbomardowania Peenemünde przez lotnictwo brytyjskie w sierpniu 1943 r. w ośrodku tym próby z bronią „V" odbywały się przez cały okres okupacji, chociaż z mniejszym natężeniem. Początkowo nie orientowano się o zamierzonym przeniesieniu poligonu doświadczalnego w inne miejsce. Nieprzerwanie nakazywano więc przeprowadzanie rozpoznania Peenemünde przez wszystkie sieci wywiadu dalekosiężnego KG AK i Okręgu Pomorskiego AK. Na tym polu współpracowano z innymi organizacjami: „Mieczem i Pługiem" i Tajną Organizacją Wojskową „Gryf Pomorski".

W sierpniu 1943 r. proszono sieć „Lombardu" o uściślenie podawanych informacji o broni „V": „Proszę pilnie poszukiwać i szczegółowo badać wszystkich tych, którzy pracowali jako robotnicy w Peenemünde. Ważne są informacje o przeprowadzanych doświadczeniach artyleryjskich oraz określenia położenia pktu strzelania wg współrzędnych". Londyn kilkakrotnie zwracał się do Kraju z prośbą o jak najszybsze dostarczenie meldunków z Pomorza Zachodniego. Wyznaczone zadania miały związek z ciągłymi obawami przed spodziewaną inwazją Niemiec na wyspy brytyjskie[77].

Jesienią 1943 r. Okręg Pomorski Armii Krajowej przekazał Komendzie Obszaru Zachodniego meldunek zawierający opis doświadczeń z nową bronią. Wskazano też inne fabryki produkujące części „V": Grudziądz, Halle, Wrocław, Tornwald. Powyższy meldunek (L.dz. 46/43-21 z 29 XI 1943) podpisał mjr J. Chyliński. Komenda Obszaru Zachodniego przekazała go do Biura Studiów Oddziału II. Na tej podstawie sformułowano zadania dla sieci „Lombardu" (1943/1944), pod-

---

[76] „Lawina" — T. Komorowski, „Rawa" — M. Protasiewicz, „Przyjaciele" — Anglicy. CA KC PZPR, mf 2375/3.

[77] *Ibid.*

kreślając, że „pożądane są dalsze dane o działalności zakł. Usedom"[78].

Wywiad AK otrzymał informacje o broni „V" z wielu punktów okupowanego kraju. W meldunku „Lombardu" z 6 XII 1943 r. donoszono o krążących pogłoskach w powiecie Jarocin, dotyczących nowej broni produkowanej pod Szczecinem. Wiadomość tę uzyskał informator (N.N.) ze źródeł niemieckich w dniu 20 X 1943 r.

Meldunki o broni „V" nadchodziły do Warszawy jeszcze w marcu 1944 r. Okręg Pomorski AK wysłał meldunek (L.dz. 8/44/21 z 5 II 1944), w którym umieszczono wykaz zakładów w Halle, Wrocławiu i Tornwaldzie produkujących części do rakiet. Wiadomość tę uzyskano od oficerów niemieckich. Do meldunku tego mjr J. Chyliński załączył szkic rakiety. Dane odnośnie do rakiet nadesłał do Biura Studiów J. Gruss, informując o zakładach w Grudziądzu, Wrocławiu i Tarnowskich Górach (meldunek z 26 II 1944). Meldunek J. Grussa wysoko oceniono w Warszawie: „Meldunek «Stanisława» — f-my p-kującej części do pocisków rakiet — b. cenny". Informacje uzyskane od J. Grussa Biuro Studiów wykorzystało przy opracowywaniu zadań dla sieci „Lombardu" nakazując sprawdzenie prac przeprowadzanych w „Dynamit A.G." w Bydgoszczy[79]. W marcu 1944 r. Okręg Pomorski AK przesłał przez Komendę Obszaru Zachodniego wiadomość o produkcji części rakiet w okolicach Katowic. Zadanie rozpracowania tych obiektów otrzymała południowa sieć „Lombardu" i wywiad Okręgu Śląskiego AK.

Informacje o broni „V" wywiad Okręgu Pomorskiego AK uzyskiwał zarówno od niemieckich wojskowych, jak i osób cywilnych zatrudnionych w poszczególnych zakładach[80].

Sygnały o pociskach rakietowych w odniesieniu do Peenemünde przesyłał również wywiad Okręgu Radomsko-Kieleckiego, prowadzący obserwację prób z nową bronią na swoim terenie. Meldunki o „V" przychodziły też w maju 1944 r. z Prus Wschodnich.

Do dalszego rozpracowania broni „V" Biuro Studiów wykorzystywało fachowców z „Miecza i Pługa" — organizacji współpracującej ściśle z wywiadem AK w zdobyciu tych informacji na Pomorzu[81].

Penetracji wywiadowczej poddany był także przemysł motorowy oraz tabor kolejowy. W licznych meldunkach z 1943/1944 r. przekazy-

---

[78] *Ibid.*

[79] *Ibid.*, mf 2375/5; rel. J. Grussa, spisana przez W. Drygałową.

[80] CA KC PZPR, mf 2375/3, 6. Meldunki o broni „V" nadchodziły też z Francji do J. Belaua. Niektóre plany miał przekazać do Szwecji „Śmigło" (Śmigielski). Rysunki te wręczył mu J. Banach. Zob. AMS, relacje; List I. Jagielskiej-Nowak...

[81] W dokumentach z czerwca 1944 r. wspomina się o przybyciu w dniu 2 VI 1944 r. ludzi z „Miecza i Pługa", m.in. „Klimonta" (Aleksander Pieńkowski), „[...] który miał pisemne upoważnienie wystawione przez Centralę do zbierania wszelkich danych o torpedach, przy czym był odnośnik do AK i innych organizacji, by szli mu na rękę i pracy nie utrudniali". CA KC PZPR, mf 2375/3, 6; W. Borzobochaty, *op. cit.*, s. 360.

wano wiadomości o produkcji samochodów ciężarowych i pancernych w Elblągu i Szczecinie. Dużo uwagi poświęcano fabryce benzyny syntetycznej w Policach, która nadal pracowała pomimo zbombardowania w 1943 r. Zbiorcze meldunki wywiadowcze zamieszczały również dane dotyczące warsztatów kolejowych (np. w Bydgoszczy).

Zarówno sieć „Lombardu", jak i wywiad Okręgu Pomorskiego AK prowadził obserwację gałęzi przemysłu o stosunkowo mniejszym znaczeniu. W okresie 1943—1944 sporządzono szereg meldunków traktujących o elektrowniach w Szczecinie, Elblągu, Gdyni, liniach elektrycznych w Toruniu, Gdańsku, Brodnicy, Sierpcu, Fordonie, Bydgoszczy. Informowano o fabrykach odlewów żelaznych w Bydgoszczy, ustalając zarazem organizacyjny stan zakładu i skład kierowniczy. Spora część wiadomości odnosiła się do zakładów w Wejherowie, na Helu, Tczewie i Starogardzie. Do Warszawy przesyłano też sporadycznie charakterystykę rynku żywnościowego na Pomorzu oraz informacje o więzieniach (np. w Grudziądzu) czy sabotażach (np. w Gdyni, Elblągu, Bydgoszczy, Toruniu)[82].

Prawie wszystkie omówione w niniejszej publikacji meldunki dotarły do miejsca przeznaczenia, czyli do Londynu. Otrzymywał je Oddział VI Sztabu Naczelnego Wodza (Krajowy), a w niektórych przypadkach Oddział II. W kraju zachował się tylko jeden dokument Oddziału VI z okresu 1943/1944. Jest to „Meldunek Specjalny" z 25 II 1944 r., który zawierał dokładne dane o wielkości produkcji i stanie zatrudnienia w Łęgnowie i Osowej Górze. Podano też informacje o rozmieszczeniu jednostek niemieckich w Bydgoszczy i okolicy. Być może meldunek ten sporządził wywiad garnizonu w Bydgoszczy Okręgu Pomorskiego AK[83].

Polskie władze wojskowe w Londynie oraz wywiad brytyjski wysoko oceniały pracę wywiadu Armii Krajowej, aczkolwiek zdarzały się oceny korygujące lub bardzo krytyczne. W kwietniu 1944 r. przesłano inspektorom sieci „Lombardu" następującą ocenę: „Przesyłam wyciąg z półrocznej oceny Anglików za okres VII—XII 43 dotyczący Waszej działalności: Sprawy gospodarcze. Wiadomości z Polski odnośnie prod. wojennej poszczególnych zakładów przem. b. cenne. Prosilibyśmy o więcej danych z terenu Gdyni i Gdańska". Jedną z ostatnich ocen dokonaną przez Anglików była depesza przesłana do kraju w czerwcu 1944 r.[84]: „Podaję prawie dosłowne tłumaczenie oceny Anglików Waszych lotniczych informacji wywiadowczych: Meldunki otrzymane przez nas w ciągu ostatnich miesięcy ze źródeł polskich należą do najcen-

[82] CA KC PZPR, mf 2375/2, 3, 5.

[83] *Ibid.*, mf 2374; J. Garliński, *Ostatnia broń Hitlera*, Londyn 1978, s. 228.

[84] Ostatnie zachowane meldunki wywiadowcze pochodzą z lipca 1944 r. Natomiast dokumenty z 1945 r. (okres okupacji hitlerowskiej, jak i po jej zakończeniu) miały raczej charakter meldunków sytuacyjnych. Szerzej: *AK...*, t. V, Londyn 1981

niejszych ze wszystkich otrzymywanych przez nas meldunków. Zawarte w nich informacje są wiarygodne. Dały one pełniejszy obraz niemieckiego przemysłu lotniczego na wschodzie, aniżeli jakiekolwiek inne meldunki z innych terenów. Ze względu na ważność, jaką przedstawia dla nas niemiecki przemysł lotniczy, a szczególnie produkcja fabryk na wschodzie, do których przeniesiono znaczną część tego przemysłu, pożądane jest skierowanie wszelkiego wysiłku w celu zwiększenia i przyśpieszenia meldunków z tej dziedziny. Informacje pochodzące z dokumentów oficjalnych, podające szczegóły o planowaniu produkcji są pierwszorzędnej wartości. Obecnie po skutecznych nalotach na dużą ilość fabryk, bezzwłoczne otrzymywanie dokładnych informacji z terenu o skutkach nalotu na fabryki i planach ich odbudowy są dla nas sprawą zasadniczą. Wywiad terenowy nie tylko umożliwia nam ocenę obecnej produkcji niemieckich planów na przyszłość, lecz i wybór odpowiednich celów"[85].

Niektóre komórki wywiadu Okręgu Pomorskiego AK uważnie obserwowały dyslokację jednostek armii niemieckiej, dostarczając te informacje w 1945 r. oddziałom radzieckim. W kilku wypadkach pozwoliło to na uchronienie miast pomorskich przed zniszczeniem. Akcje tego typu przeprowadzono m.in. w Gdyni (wspólnie z THH) i Bydgoszczy.

VI. ARESZTOWANIA

Działalność wywiadowcza polskiego ruchu oporu stanowiła niezmiernie ważny element walki z okupantem hitlerowskim. Informacje przekazywane przez różne ośrodki wywiadu umożliwiały aliantom podejmowanie odpowiednich akcji (np. bombardowanie danych obiektów), przyczyniając się tym samym do osłabienia militarnego i gospodarczego okupanta. Okupacyjne władze starały się więc za wszelką cenę sparaliżować pracę wywiadu, aresztując członków poszczególnych sieci organizacyjnych.

W Warszawie w pierwszych miesiącach 1944 r. został aresztowany A. Jędryczka. Po śledztwie przekazano go do więzienia w Moabicie, gdzie poniósł śmierć przez zgilotynowanie.

W związku z wiosennymi aresztowaniami w Bydgoszczy 1944 r. został zdekonspirowany J. Eischtaedt. W maju 1944 r. aresztowano J. Grussa. Aresztowania objęły szereg członków wywiadu inspektoratu bydgoskiego.

Latem 1944 r. gestapo dokonało kolejnych aresztowań zarówno wśród pracowników wywiadu sieci okręgowej AK, jak i dalekosiężnej. W sierpniu 1944 r. w Bydgoszczy został aresztowany F. Bendig. Re-

[85] W innym, prawie identycznym, dokumencie dodano ocenę władz polskich: „Waszą pracą przyczyniliście się w znacznym stopniu do osiągnięcia takich wyników. Gratuluję i dziękuję". CA KC PZPR, mf 2375/3.

presje objęły także „Dorę" (F. Jettka) i „Kaję" (K. Borzyszkowska), C. Lipińską, W. Wojciechowskiego[86].

Z sieci wywiadu dalekosiężnego aresztowano m.in. łącznika pomiędzy Warszawą a Wybrzeżem N. Mantkowskiego i J. Przymuszyńskiego (lipiec 1944 r.). Gestapo zlikwidowało sieć wywiadu H. Mańskiego, J. Belaua, A. Cybulę i A. Fojuta oraz A. Ostojskiego i C. Zabrodzkiego.

Większość aresztowanych osadzono w obozie koncentracyjnym Stutthof (np. F. Bendig, C. Lipińska, J. Eischtaedt, „Dora", „Kaja"), niektórzy zostali zamordowani już podczas toczącego się śledztwa (np. J. Przymuszyński w Warszawie czy W. Wojciechowski). Innych zaś rozstrzelano, np. J. Belaua, H. Mańskiego, A. Cybulę, N. Mantkowskiego[87].

ZAKOŃCZENIE

Wywiad Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej na Pomorzu stanowił najbardziej aktywne i efektywne ogniwa tej organizacji. Osiągnięcia w zakresie pracy wywiadowczej uzyskiwano zarówno poprzez rozbudowę własnych pionów organizacyjnych (sieć dalekosiężnego wywiadu ofensywnego: „Stragan", „Lombard" oraz sieć Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK), jak i poprzez współpracę z innymi organizacjami (Związku Jaszczurczego — Narodowych Sił Zbrojnych, „Miecza i Pługa", Szarych Szeregów, Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski"). Pewien udział w zdobywaniu materiałów wywiadowczych miał Oddział II Sztabu Naczelnego Wodza mający swój punkt obserwacyjny w Sztokholmie. W licznych punktach konspiracyjnych krzyżowały się odcinki pracy nie tylko dalekosiężnego wywiadu ofensywnego KG ZWZ-AK i wywiadu Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK, ale i wywiadu ZJ-NSZ, „MiP", TOW „GP". Wywiad ZWZ-AK bazował więc zarówno na przedwojennej sieci Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza, jak i na siatkach poszczególnych organizacji podziemnych. Precyzyjne określenie przynależności organizacyjnej jest rzeczą niezmiernie trudną, ponieważ bardzo często te sam osoby prowadziły jednocześnie działalność w różnych ośrodkach dyspozycyjnych.

W centrum zainteresowania wywiadu ZWZ-AK pozostawały zagadnienia wojskowe (dyslokacja, produkcja zbrojeniowa), oraz przemysł wojenny pracujący na potrzeby wojska. Sprawy morsko-rzeczne rozpracowywał wywiad „Alfy" — Marynarki Wojennej KG ZWZ-AK współpracujący z Okręgiem Pomorskim Armii Krajowej. Cechą charakterystyczną było wzajemne dublowanie się siatek wywiadu w celu uzyskania większego stopnia wiarygodności (np. w stosunku do produkcji broni „V").Meldunki wywiadowcze przekazywane z Pomorza do War-

[86] Wiózł plany Babich Dołów dla F. Bendiga.

[87] AMS, teczki personalne więźniów, relacje.

szawy, a stamtąd do Londynu (niekiedy bezpośrednio z Gdyni do Szwecji) pozwalały na uzyskanie właściwego rozeznania i oceny co do produkcji przemysłu wojennego.

Ze względu na trudności kadrowe wywiad Okręgu Pomorskiego ZWZ-AK interesował się całokształtem problematyki wojskowo-politycznej, współpracując ściśle z BIP-em oraz wywiadem Okręgowej Delegatury. Trudno postawić tutaj sztywną granicę w zakresie kompetencji. Stąd w niektórych meldunkach wywiadowczych Komendy Okręgu Pomorskiego AK kierowanych do Warszawy zamieszczano też materiał o charakterze sytuacyjnym. Zjawisko takie nie występowało w wywiadzie dalekosiężnym KG AK.

Alianci wysoko oceniali meldunki wywiadowcze nadsyłane z okupowanego kraju. Dane przesyłane przez wywiad polski stanowiły niemały procent wiadomości, którymi dysponowały zachodnie wywiady. Podkreślić należy, że zdobywanie informacji, nawet gdy okazywały się one później nieprzydatne, wymagało pokonywania ogromnych trudności. Pomorze bowiem stanowiło część Rzeszy (tzw. ziemie wcielone) i silny terror na tym obszarze utrudniał pracę konspiracyjną, o czym świadczą liczne represje, m.in. wśród członków podziemia. Mimo terroru większość mieszkańców Pomorza przez całą okupację wspierała walkę podziemną.

SUMMARY

HOME ARMY INTELLIGENCE SERVICE IN POMERANIA
PART II (1943—1945)

The present article is the second part of considerations concerning the Home Army intelligence service in Pomerania. Attention is primarily focused on the activity of the industrial intelligence service. The military industry of the Third Reich was mainly penetrated by an offensive, long-reach intelligence network called 'Lombard' of the Home Army's Command-in-chief. Contributing to it, to some extent, were also the intelligence service of Home Army's Pomeranian Region cooperating with 'Lombard', the intelligence service of the Secret Military Organization 'Pomeranian Griffin', and of the National Armed Forces. Specifically maritime matters were in the hands of the Navy's intelligence service ('Alfa') of the Home Army's Command-in-chief. All the intelligence networks had their branches in West Pomerania, Gdańsk Pomerania and in East Pomerania. Messages of information gathered were sent to Warsaw, wherefrom they were passed on to London by the Office of Studies of the Second Division of the HA Comm-in-chief. In this way allied intelligence was informed of the state of the Reich's military industry in Pomerania. The invaders tried to paralyse the intelligence activity of the Polish resistance movement, but in spite of their repression (arresting, execution), they never succeeded in liquidating Polish intelligence sections in Pomerania.

ZUSAMMENFASSUNG

DER GEHEIMDIENST DER AK (LANDESARMEE) AUF DEM GEBIET DES EHEMALIGEN POMORZE 2. TEIL (1943—1945)

Dieser Artikel ist der zweite Teil einer Analyse der Tätigkeit des Geheimdienstes der AK auf dem ehemaligen Gebiet von Pomorze. Die grösste Aufmerksamkeit wurde der Industriespionage gewidmet. Die Penetration der Kriegsindustrie des III. Reiches führte hauptsächlich das Netz der offensiven Fernspionage „Lombard", der Hauptkommandantur der AK, durch. Einen gewissen Anteil hatten auch, in dieser Hinsicht, der Geheimdienst der Geheimen Militärorganisation „Gryf Pomorski" sowie auch der Narodowe Sily Zbrojne (Nationale Streitkräfte). Die typischen Probleme der Seespionage lagen in dem Bereich des Geheimdienstes der Kriegsmarine („Alfa") einer Abteilung der Hauptkommandantur der AK. Sämmtliche Spionagenetze bessassen ihre Agenturen auf dem ganzen Gebiet von Pomorze. Die Resultate ihrer Tätigkeit, die Geheimdienstberichte, wurden nach Warszawa weiter geleitet. Von dort aus wurden sie durch das Büro der Studien der II. Abteilung der Hauptkommandantur der AK nach London weiter befördert. Auf diese Weise besassen die Allierten einen Überblick auf den Stand der Kriegsindustrie des Reiches auf dem Gebiet von Pomorze. Der Okkupant bemühte sich mit allen Mitteln die Arbeit des polnischen Gehimdienstes der Widerstandsbewegung lahmzulegen. Trotz angewandter Repressionen, Verhaftungen and Exekutionen, gelang es ihnen niemals die polnischen Geheimdienstzellen auf dem Gebiet des ehemaligen Pomorze zu liquidieren.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

РАЗВЕДКА АРМИИ КРАЕВОЙ НА ПОМОРЬЕ ЧАСТЬ II (1943—1945 ГГ.)

Настоящая статья является II ч. рассуждений, относящихся к разведке Армии Краевой на Поморье. Главное внимане концентрировалось на деятельности промышленной разведки. Проникновение военной промышленности III рейха велось главным образом при помощи сети наступательной разведки дальнего действия „Ломбард" Главной комендатуры Армии Краевой. Некоторое участие в этом отношении выпадает на разведку Поморского округа Армии Краевой, сотрудничающую с „Ломбардом", а также на разведку Тайной воинской организации „Грыф поморски" и Национальные вооруженные силы. Типично морские вопросы находились в компетенции разведки Военно-морского флота („Альфа") ГК АК. Вся сеть разведки имела свои отделения на территориях Западного, Гданьского и Восточного Поморья. Результатом разведочной деятельности была передача разведочных рапортов в Варшаву, где Бюро по исследованиям II отделения ГК АК передавало их далее в Лондон. Таким образом разведка союзников распоряжала сообщениями о состоянии военной промышленности рейха на Поморье. Оккупант пытался уничтожить разведочную работу польского движения сопротивления. Несмотря на репрессии (аресты, смертные казни) никогда не удалось ликвидировать польские разведочные ячейки на Поморье.

Stutthof. Zeszyty Muzeum, 7
PL ISSN 0137-5377

Elżbieta Zawacka

GDAŃSZCZANKI W RUCHU OPORU LAT 1939—1945*

WSTĘP

Celem artykułu jest przyczynienie się do utrwalenia przejawów walki polskiego Gdańska o przynależność do Macierzy — i to na przykładzie wybranych postaci Polek gdańskich. Autorka pragnie ukazać właśnie kobiece zmagania, ogół Polaków zna je bowiem mało lub nie zna ich wcale, jako że są przeważnie pomijane w opisach historycznych. A walka kobiet toczyła się nieustępliwie, przybierając różnorodne formy, uwarunkowane specyficzną sytuacją społeczno-polityczną obywateli Polaków byłego Wolnego Miasta Gdańska, a także całego Pomorza. Na specyficzność sytuacji — w zestawieniu z warunkami życia okupacyjnego Polaków przebywających na terenie tzw. Generalnego Gubernatorstwa — składało się wiele czynników, takich jak: odmienne tradycje historyczne i kulturowe Pomorzan, realizowanie tu przez okupanta zaostrzonej polityki eksterminacyjnej w stosunku do ludności polskiej, inna nieco struktura i działalność Armii Krajowej i pozostałych pomorskich organizacji podziemnych.

Przedstawienie udziału gdańszczanek w ruchu oporu autorka oparła na materiałach relacyjnych uzyskanych w latach siedemdziesiątych podczas zbierania danych o uczestnictwie kobiet w pomorskiej walce z Niemcami w okresie II wojny światowej. Materiały źródłowe opracowania stanowią relacje własne gdańszczanek, których wykaz przedstawia załącznik 1. Relacje te otrzymano m.in. w odpowiedzi na rozesłane kwestionariusze Komisji Historii Kobiet Uczestniczek Walk o Niepodległość, działającej przy Polskim Towarzystwie Historycznym (zał. 2). Poza tym zostały wykorzystane również wzmianki z relacji Pomorzanek niegdańszczanek, powiązanych jednak z działalnością gdańszczanek (nazwiska takich relatorek podaję każdorazowo w nawiasie lub w przypisie). Wykaz cytowanych w artykule publikacji stanowi załącznik 3 — nie zawiera on publikacji wykorzystanych przez autorkę (stałby się zbyt obszerny). Załącznik 4 przedstawia listę gdańszczanek zamęczonych lub poległych w latach 1939—1945. Przedstawione w artykule fakty, zdarzenia i osoby występują często w kilku różnych źródłach, co pozwoliło dokonać weryfikujących konfrontacji, a dzięki temu podnieść wiarygodność zawartości treściowej artykułu.

Artykuł obejmuje cztery części: 1. Uczestnictwo gdańszczanek w przygotowywaniu się społeczeństwa do nadchodzącej wojny, 2. Terror niemiecki wobec gdańszczanek, 3. Udział gdańszczanek w tajnych or-

* Artykuł oparty na referacie wygłoszonym przez autorkę 25 V 1979 r. w Gdańsku w 70. rocznicę powstania Gdańskiego Towarzystwa Polek.

ganizacjach walczących z wrogiem oraz 4. Udział gdańszczanek w samopomocy cywilnej.

Przed przejściem do właściwej treści artykułu niezbędne wydają się dwa wyjaśnienia natury terminologicznej. Po pierwsze — mówiąc o udziale kobiet w ruchu oporu rozumiem ten termin bardzo szeroko. W zależności od formy i nasilenia tego udziału wprowadzam cztery następujące rozróżnienia:

a. Udział w biernym oporze, wyrażający brak zgody na współpracę z władzami okupacyjnymi we wszelkich sytuacjach, bojkotowanie zarządzeń, spontaniczne współtworzenie atmosfery wrogości wobec okupanta;

b. Udział w oporze czynnym cywilnym, czyli działalność wyraźnie sprzeciwiająca się zarządzeniom okupanta, skierowana na samopomoc społeczną Polaków w zakresie zaspokajania żywotnych potrzeb ekonomicznych i kulturalnych — mimo grożących represji. Chodzi tu m.in. o takie formy, jak nielegalne zdobywanie i dostarczanie żywności, odzieży, leków potrzebującym pomocy Polakom, także więźniom i jeńcom, propaganda polskości, tajne nauczanie i tajna działalność kulturalno-oświatowa i religijna.

c. Pomocnicza służba kobiet w podziemnych organizacjach wojskowych, nastawiona na pomoc w akcjach wojskowych lub w umożliwianiu takich akcji, pełniona przez kobiety przeważnie nie zaprzysiężone, dorywczo wykorzystywane przez organizatorów walki podziemnej;

d. Wojskowa służba kobiet w konspiracji, WSK, pełniona w Armii Krajowej przez kobiety zaprzysiężone, przeważnie przeszkolone, pełniące zwykle stałe funkcje na różnych stanowiskach określonych instrukcjami, mianowicie w wojskowej służbie kancelaryjnej, legalizacyjnej, łączności, sanitarnej, gospodarczej, wartowniczej, wywiadowczej, dywersyjnej, partyzanckiej i innych (zał. 3, poz. 12, s. 66 i n.). Wojskową służbę kobiet w konspiracji należy przy tym odróżnić od przewidywanej wojskowej służby kobiet w czasie odtwarzania sił zbrojnych w wyzwolonym kraju, od służby kobiet w działaniach powstańczych oraz w Armii Polskiej na Wschodzie i Zachodzie.

W Okręgu Pomorskim AK, do którego należał teren byłego Wolnego Miasta Gdańska, wojskowa służba kobiet znalazła się w szczególnej sytuacji w porównaniu z sytuacją innych okręgów. Przy dużych lukach w kadrze dowódczej Komendy Okręgu Pomorze i częstych jej zmianach na skutek wyjątkowo nasilonych aresztowań instrukcje często nie dochodziły do szczebla placówek AK, a nawet do niektórych obwodów. W wyniku tego powstają duże trudności w określeniu formy uczestnictwa poszczególnych kobiet, zwłaszcza w precyzyjnym odróżnianiu formy trzeciej od czwartej, a czasem od drugiej.

Drugie wyjaśnienie terminologiczne dotyczy określenia „gdańszczanka". Mam tu na myśli Polki zamieszkałe przed wojną w Gdańsku lub

na całym terenie byłego Wolnego Miasta Gdańska (jego pięciu powiatów), posiadające obywatelstwo bądź WM Gdańska, bądź polskie. Zaliczam do gdańszczanek również Polki urodzone w Gdańsku lub na terenie Wolnego Miasta i związane z nim rodzinnie, choć nie mieszkające tu przez cały okres międzywojenny, oraz te Polki, które tu przez dłuższy czas przed II wojną światową żyły i pracowały, choć pochodziły z innych dzielnic Polski. Opisując udział w ruchu oporu gdańszczanek, biorę pod uwagę działalność na jakimkolwiek terenie, na jakim się one znalazły w czasie wojny — nie tylko na terenie WM Gdańska.

Na zakończenie niniejszego wstępu autorka chciałaby wyraźnie zaznaczyć, że zarówno przy zbieraniu, jak i przy opracowywaniu materiałów źródłowych przyświecała jej pewna myśl przewodnia, którą formułuje następująco: Przynależność do patriotycznych organizacji społecznych przed wojną — zwłaszcza kobiecych i młodzieżowych — czynny i głęboko zaangażowany udział w ówczesnej działalności społecznej przyczyniły się do podejmowania działalności konspiracyjnej oraz do zwiększenia skuteczności tej pracy. Z kolei aktywny udział w podziemnej walce narodu stworzył motywację, a także umiejętność pokojowego działania społecznego, spowodował zwielokrotnienie wysiłków w powojennej pracy dla kraju.

I. UCZESTNICTWO GDAŃSZCZANEK W PRZYGOTOWYWANIU SIĘ SPOŁECZEŃSTWA DO NADCHODZĄCEJ WOJNY

Wrogie w stosunku do Polaków akcje Senatu gdańskiego, lekceważenie wolności obywatelskich przyznanych Polakom przez konstytucję WM Gdańska, terror stosowany przez butę hitlerowskich bojówek, narastający po dojściu do władzy w Rzeszy partii narodowo-socjalistycznej, wywoływały reakcję Polaków gdańskich, podobną w swoim założeniu do późniejszego ruchu oporu w latach 1939—1945[1]. Polskie organizacje społeczne na terenie WM Gdańska działały bardzo intensywnie, a wśród nich szczególnie nasilona była działalność organizacji kobiecych, nastawiona głównie na samopomoc społeczną, na wspomaganie biednej części Polonii, silnie dotkniętej bezrobociem. Nas tu interesuje jednak przede wszystkim inny kierunek tej działalności, mianowicie wysiłki zorganizowane w celu odpowiedniego przygotowania członkiń tych organizacji do udziału w przewidywanej wojnie. Wysiłki te, z konieczności utajnione, szły zawsze w parze z działalnością kulturalno-oświatową, wzmacniającą poczucie polskości, i prowadzoną tak

[1] M.in. zmontowanie w okresie dochodzenia do władzy Hitlera sieci oporu, tajnych „oddziałów bojowych", przewidzianych w rozumieniu uczestników do współdziałania z oddziałami polskimi, mającymi ewentualnie wkroczyć na teren Wolnego Miasta Gdańska dla uśmierzenia przewidzianego — na rozkaz Berlina — buntu szturmówek hitlerowskich (rel. 3 i poz. 11).

w Gdańsku, jak i szczególnie intensywnie w powiatach wiejskich Wolnego Miasta.

Opis tej przygotowawczej działalności, z konieczności fragmentaryczny z przyczyny szczupłości źródeł, autorka ujmuje w trzy działy:

— przysposobienie wojskowe starszej młodzieży żeńskiej w połączeniu z wychowaniem fizycznym i sportem (lub pod ich „pokrywką") na terenie Sekcji Kobiet Klubu Sportowego „Gedania",

— przysposobienie wojskowe w tajnych hufcach szkolnych Organizacji Przysposobienia Wojskowego Kobiet[2] organizowanych w szkołach średnich Macierzy Szkolnej,

— działalność kulturalno-oświatowa i społeczna ukierunkowana na przysposobienie do obrony kraju, organizowana na terenie świetlic Gminy Polskiej — Związku Polaków i innych organizacji polonijnych od 1937 r. pod auspicjami Referatu Pracy Kobiet Polskiej Rady Sportowej.

Najwcześniejsze dane o zorganizowanym przyspobieniu wojskowym kobiet pochodzą z Klubu „Gedania" (zał. 1; rel. 11). Latem 1929 r. grupka członkiń Sekcji Żeńskiej „Gedania" uczestniczyła w miesięcznym obozie szkoleniowym PWK w Koszewnikach pod Grodnem, gdzie ukończyła kurs ogólnowojskowy. Były to: Józefa Arciszewska-Postrachowa, Zofia Aszykówna, Klara Cherchowska, Edyta Czoskówna, Waleria Engel-Bogacka, Marta Flisykowska, Wanda Knoffówna i Wesołowska.

Od 1933 r. w porozumieniu z Biurem Wojskowym Generalnego Komisariatu RP zaczęła przyjeżdżać z Gdyni Jadwiga Łojewska[3] na cotygodniowe zbiórki uformowanego przy „Gedanii" Oddziału PWK. Duszą tego Oddziału — jak stwierdza jego komendantka, Jadwiga Łojewska (rel. 2) — była Marta Flisykowska, szef Oddziału PWK. Spośród ogółu członkiń, wszystkich bardzo aktywnych, wymienia ona jeszcze Halinę Bigocką, innych nazwisk nie pamięta — nie wolno jej bowiem było robić wtedy żadnych notatek. Marta Flisykowska pamięta wiele pewiaczek, członkiń Oddziału PWK, wymienia m.in. Stanisławę Barańską, Halinę Bermańską, Wandę Winiecką-Lisową, Gertrudę Mazanowską, Marię Moderow, Netzlównę, Wandę Guzińską-Ostrowską, Kazimie-

[2] W skrócie PWK: Skrót ten pisany dużymi literami oznacza Organizację Przysposobienia Wojskowego Kobiet, przedwojenne stowarzyszenie o statusie wyższej użyteczności, którego ćwiczące członkinie nazywano pewiaczkami: pisany małymi literami pwk oznacza działalność przysposabiającą, niezależną od przynależności organizacyjnej.

[3] Jadwiga Łojewska, instruktorka PWK, była w latach 1931—1938 komendantką Koła Lokalnego PWK w Gdyni, potem komendantką Rejonu Morskiego PWK. W swej obszernej relacji wspomina ona, że któregoś dnia, pomimo zachowania ostrożności,zatrzymała ją policja gdańska i dopiero interwencja Komisarza Generalnego RP, ministra Papéego, doprowadziła do jej zwolnienia z aresztu.

1. Halina Kulczak-Sarnecka

2. Halina Kulczak-Sarnecka wyjeżdża na zajęcia kulturalno-oświatowe do wsi Piekło

rę Papke, Halinę Poznańską, Marię Piasecką, Prangel, Monikę Sauterową, Siebeneichową, Szalewicz, Annę Szufragę, Urszulę Świeczkowską, Jadwigę Wiśniewską. Zdaje się, że należały tu również Magdalena Gdaniec, Janina Jesikiewicz, Łucja Siemianowska i inne.

Członkinie Oddziału PWK przechodziły regularny kurs ogólnowojskowy według obowiązującego we wszystkich jednostkach PWK w Polsce programu Państwowego Urzędu WF i PW, choć zajęcia miały charakter świetlicowy z naciskiem na wychowanie obywatelskie. Oddział ten istniał do wybuchu wojny, stanowiąc zarazem teren życia towarzyskiego członkiń i ich pracy społecznej. Zbiórki Oddziału odbywały się na strychu budynku Dyrekcji Kolejowej (np. strzelanie z wiatrówek), na inne ćwiczenia, np. ze strzelectwa i gier terenowych, jeździły gdańskie pewiaczki do Gdyni, gdzie brały też udział w świętach sportowych, a także w zjeździe Polonii zagranicznej. Latem pewiaczki dojeżdżały na obozy PWK, organizowane nad morzem w Orłowie-Kolibkach i Redłowie. Przebierały się wówczas w mundury PWK (ale dopiero po przyjeździe na obóz). Musiały one przestrzegać reguł konspiracyjnych, jeździć najwyżej parami, wysiadać na różnych stacjach komunikacyjnych WM Gdańska w obawie przed napadami bojówki hitlerowskiej. Komendantka Łojewska mówi w swojej relacji o wspaniałej, bojowej postawie pewiaczek gdańszczanek, o ich gorliwości i oddaniu służbie. Marta Flisykowska wspomina także o kursie Sióstr Re-

3. Obóz wędrowny PWK gdańszczanek i torunianek w 1938 r. Druga z prawej w pierwszym rzędzie M. Dymska, w środku Władysław Pucharski z PK, obok z lewej M. Nowicka

zerwy Czerwonego Krzyża odbytym w ramach pracy Oddziału PWK w Gdańsku oraz o wyjeździe na kurs obrony przeciwlotniczej do Torunia.

Kilkuosobowy zespół PWK tworzyły również — przypuszczalnie od 1935 r. — członkinie Pocztowego Przysposobienia Wojskowego (PPW), spotykające się dość regularnie, co tydzień, z komendantką Łojewską. Były to przeszkolone w wojskowej służbie łączności urzędniczki poczty polskiej, absolwentki kursów dla telegrafistek (tzw. juzistek), w Zegrzu pod Warszawą. Nie były one — poza zdaje się dwoma wyjątkami — obywatelkami WM Gdańska, lecz polskimi. Relatorki przytaczają nazwiska Marii Flisykowskiej-Piaseckiej, Wandy Kamrowskiej, Urszuli Świeczkowskiej. Wspominają również, że wszystkie one przed wybuchem wojny otrzymały karty mobilizacyjne.

Wzmianki w relacjach wskazują na to, że przysposobienie wojskowe kobiet odbywało się również na terenie tajnego Związku Strzeleckiego. Relacja Ludwika Muzyczki (rel. 3) zawiera wzmiankę[4] o Halinie

[4] Ludwik Muzyczka pisze: „Pod koniec 1930 roku rozpoczęła się organizacja «piątek» kobiecych. Ich okręgową instruktorką została Halina Królikowska, po niej Franciszka Nowacka, b. komendantka oddziałów żeńskich Okręgu Białostockiego Związku Strzeleckiego. Do zadań piątek żeńskich należała łączność wewnętrzna organizacyjna, organizacja i prowadzenie prac świetlicowych, służba sanitarna i leżąca poza normalnymi obowiązkami żołnierskimi, a specyficzna dla stosunków gdańskich opieka i pomoc dla rodzin żołnierzy «Oddziałów Bojowych»".

Królikowskiej, a po niej o Franciszce Nowackiej jako kierowniczkach pracy kobiet w tworzonych przez Związek Strzelecki „oddziałach bojowych" i „piątkach" żeńskich. W późniejszym, jak się zdaje, okresie była w tej organizacji czynna Józefa Arciszewska-Postrachowa (rel. 1 i 19).

Prawdopodobnie w 1932 r. został utworzony tajny hufiec szkolny PWK na terenie Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej, a nieco później na terenie Szkoły Handlowej. Hufce te funkcjonowały kilka lat, przy bardzo przychylnym stosunku obu dyrektorów tych szkół. Uczennice kolejnych dwóch najstarszych klas przechodziły w hufcach PWK regularny kurs ogólnowojskowy. Zbiórki tygodniowe pewiaczek odbywały się w godzinach zajęć szkolnych, często na strychu gmachu szkolnego. Dziewczęta nie były umundurowane, nie znały nawet nazwiska swojej komendantki (które było znane jedynie dyrektorowi Augustyńskiemu i profesorowi Pniewskiemu). W zajęciach często uczestniczył dyrektor szkoły, czuwający nad ich bezpieczeństwem. Podobnie było w Szkole Handlowej. Niektóre zajęcia praktyczne odbywały się w gmachu Dyrekcji Kolejowej, inne w czasie sepcjalnych wyjazdów części hufca PWK do Gdyni (ćwiczenia strzeleckie i gry terenowe). Niektóre dziewczęta uczestniczyły w koncentracjach hufców i oddziałów PWK z terenu Rejonu Morskiego, odbywających się w Redłowie i Orłowie-Kolibkach. Ze względu na tajność tej pracy nie ma niestety o niej mowy w zachowanych rocznych sprawozdaniach szkolnych dyrektora Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej[5].

Inny charakter miała działalność związaną z przysposobieniem do obrony kraju, prowadzona na terenie świetlic pozaszkolnych wśród dziewcząt i kobiet zrzeszonych w różnych organizacjach polonijnych. Działalność ta stanowiła część ogólnego programu kulturalno-oświatowego i społecznego. Składały się na nią odpowiednie pogadanki wygłaszane w czasie różnych kursów praktycznych prowadzonych dla członkiń. J. Łojewska (rel. 2) wspomina, że bywała często zapraszana na zebrania kobiece, organizowane przy kościołach, np. przez ks. Rogaczewskiego i ks. Szymańskiego; w czasie tych zebrań wygłaszała pogadanki o treści patriotycznej, ale również z zakresu gospodarstwa domowego i racjonalnego żywienia. Wyjeżdżała w tym celu często (m.in. w towarzystwie ministrowej Leonii Papée, gorliwie patronującej działalności PWK) do różnych dalszych miejscowości Wolnego Miasta na zebrania Polek, organizowane w domach prywatnych.

I. Stankiewicz (poz. 7) opisuje w swoim nader interesującym, nasy-

[5] Na tych sprawozdaniach mogły oprzeć się w swoich relacjach harcerki (poz. 3 i 4). W niniejszym artykule autorka nie mówi o działalności harcerek w sposób wyodrębniony, były to bowiem przede wszystkim młodsze dziewczęta. Poza tym działalność harcerstwa, kontynuowana w Polsce Ludowej (co nie dotyczy PWK) została omówiona w wielu publikacjach.

4. Obóz gdańszczanek w Kościerzynie — Garczyn w 1938 r. W środku Halina Kulczak-Sarnecka, z lewej Helena Wiślińska, komendantka Rejonu Morskiego z prawej Halina Bigocka

conym faktami artykule intensywną działalność Józefy Arciszewskiej-Postrachowej na kursach organizowanych przez Gminę Polską — Związek Polaków. Jako referentka kół sportowych młodzieży żeńskiej organizowała Postrachowa z ramienia utworzonej w 1935 r. Głównej Rady Pracy Kobiet przy Związku Polaków w poszczególnych dzielnicach Gdańska i po wsiach kursy kulturalno-oświatowe obejmujące zajęcia z zakresu gospodarstwa domowego, szycia, haftów ludowych, pieśni i tańców polskich, a przy tym także wychowania fizycznego i sportów. O podobnej działalności nauczycielek i wychowawczyń przedszkoli polskich jest mowa w kilku innych publikacjach (poz. 7, 9—11).

Dużego rozmachu nabrała, jak się zdaje, ta działalność od lata 1937 r., kiedy położono większy nacisk na przysposabianie do obrony kraju. Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego w Warszawie (PUWFiPW) wydelegował w tym czasie do Gdańska Halinę Kulczak[6], która została zatrudniona przez Polską Radę Sportową jako referentka pracy kobiet. Praca jej polegała na koordynowaniu działalności wszystkich polskich organizacji kobiecych w WM Gdańsku w zakresie podtrzymywania ducha narodowego przez organi-

[6] Halina Kulczak-Sarnecka była doświadczoną instruktorką PWK, uprzednio komendantką Koła Lokalnego PWK w Poznaniu, gdzie równocześnie była nauczycielką w seminarium dla wychowawczyń przedszkoli. Została ona wyznaczona do pracy w Gdańsku przez referentkę kobiecą do spraw dywersji pozafrontowej, działającą w PUWFiPW.

zowanie działalności kulturalno-oświatowej oraz w zakresie pwk[7]. Do poprzednio stosowanych metod wprowadziła ona dodatkowo, wykorzystując kontakty z instruktorkami PWK, zwłaszcza w Poznaniu i Toruniu, żywe kontakty pomiędzy ludnością gdańską a młodzieżą pewiacką zamieszkałą w Polsce. Młodzież ta wzięła udział w dwóch obozach wędrownych po wsiach wolnomiejskich (Trąbki Wielkie, Trzepowo, Pszczółki, Szymankowo, Piekło), zaprzyjaźniła się z dziewczętami gdańskimi poprzez wspólne odgrywanie jasełek, zabawy z dziećmi, wspólne ogniska, śpiewy i tańce polskie, potem zapraszała je do siebie do Torunia, Poznania, Warszawy (poz. 9). W działalności tej brały też udział dziewczęta z Oddziału PWK funkcjonującego przy Klubie „Gedania".

W lipcu 1938 r. znalazło się na obozie PWK w Istebnej na Śląsku Cieszyńskim 80 dziewcząt z Gdańska, zimą tego samego roku odbyły się w schronisku PWK w Istebnej dwa kursy narciarskie dla gdańszczanek, w lipcu 1939 r. przebywało 80 dziewcząt na obozie szkoleniowym w Garczynie pod Kościerzyną, dokąd jeździły gdańszczanki poprzednio co roku na kursy wychowania fizycznego. Grupa uczestniczek z Gdańska nie występowała tam w mundurach PWK, lecz w strojach sportowych. W październiku 1938 r. został zorganizowany w Gdańsku 30-osobowy tajny kurs PWK, jego uczestniczki dobrano spośród obozowiczek w Istebnej, spośród uczestniczek kursów strzeleckich i gimnastycznych Klubu „Gedania" oraz spośród starszych harcerek. Co drugą niedzielę wyjeżdżały kursistki na zajęcia do Gdyni, w Zielone Święta 1939 r. odbyły się ćwiczenia strzeleckie w Wejherowie. Halina Kulczak zorganizowała również przeszkolenie kobiet w zakresie obrony przeciwgazowej, na które zgłosiło się około 200 kobiet różnych organizacji kobiecych. Zaopatrywano również niektóre ośrodki polonijne w komplety apteczne (np. kierowniczkę przedszkola w Ełganowie, Marię Łaskawcównę.

Z najpewniejszych i najdzielniejszych dziewcząt ostatniego kursu PWK kilka „trójek" zostało skierowanych w marcu 1939 r. — po zaprzysiężeniu przez zakonspirowanego instruktora — na przeszkolenie dywersyjne[8]. Część z nich znalazła się na 7-dniowym kursie specjalnym w Puszczy Kampinoskiej. Cztery pewiaczki z Gdańska zostały w sierpniu 1939 r. wysłane na kurs instruktorski PWK w Spale (zostały one telegraficznie wezwane z powrotem na tydzień przed wojną)[9].

[7] Szczegóły o jej działalności można znaleźć w relacji H. Kulczak oraz w dwóch artykułach z roku 1938/1939, opublikowanych przez uczestniczki obozów wędrownych w miesięczniku „Dla Przyszłości", wydawanym przez Organizację Przysposobienia Wojskowego Kobiet.

[8] I. Stankiewicz podała w rozmowie telefonicznej z autorką, że posiada dane, iż w 1938 r. została zorganizowana tajna organizacja złożona z 50 mężczyzn i dwóch kobiet (Łucja Siemianowska i Janina Jesikiewicz). Ta tajna organizacja o nazwie „Zarzewie" została potem przekształcona w „Grunwald" i „Związek Jaszczurczy). (Każdy z element:ów tej informacji wymaga jednak wnikliwego sprawdzenia).

[9] Niemcy wiedzieli o działalności PWK na Pomorzu Gdańskim; jesienią 1939 r.

II. TERROR NIEMIECKI STOSOWANY WOBEC GDAŃSZCZANEK

Od pierwszego dnia wojny rozpętał się w Gdańsku ostry terror, przewyższający wielokrotnie rozmiarami i natężeniem początkowy terror na pozostałych terenach Polski. Furia Niemców skierowana była przede wszystkim przeciw polskim działaczom. Zapowiedzią tego terroru były liczne aresztowania dokonane w ostatnich tygodniach sierpnia (niektórym bardziej zagrożonym czy bardziej przezornym Polakom gdańskim udało się przed nim uciec w głąb Polski).

Wśród ofiar terroru znalazło się wiele kobiet, przeważnie działaczek polonijnych. Były to:

— kobiety zamordowane w pierwszych tygodniach okupacji,
— kobiety, które znalazły się w obozach zagłady i tam zginęły po krótszej lub dłużej trwającym cierpieniu,
— kobiety, które te obozy i więzienia przeżyły i wróciły do Polski (lub — w kilku przypadkach — pozostały za jej granicami), przeważnie z trwałymi skazami chorób poobozowych[10].

Jako oddzielną grupę ofiar terroru należy wymienić kilka ofiar masowych przesiedleń z Gdańska.

Oto przykłady z pierwszej grupy ofiar terroru:

Już w pierwszym dniu wojny zostały zamordowane: Helena Szczecińska i Elżbieta Lessnau, z domu Torlińska. Helena była siostrą zawiadowcy stacji w Szymankowie, a 22-letnia Elżbieta żoną zawiadowcy przystanku w Kałdowie — była wtedy w czwartym miesiącu ciąży. Niemcy zamordowali obie kobiety i 19 kolejarzy z zemsty za nieudaną akcję opanowania przez nich mostu w Tczewie za pomocą specjalnego pociągu tranzytowego poprzedzonego pancerką. Dzięki czujności kolejarzy szymankowskich polska załoga Tczewa została w porę ostrzeżona (poz. 1 i 9).

W grudniu 1939 r. została rozstrzelana w Lesie Szpęgawskim koło Starogardu Edyta Czoskówna wraz z matką Salomeą, ojcem Augustynem, inspektorem celnym WM Gdańska oraz bratem Hubertem. Edyta była wychowanką Szkoły Handlowej Macierzy Szkolnej, absolwentką seminarium nauczycielskiego w Poznaniu, pracowała jako nauczycielka

---

poszukiwali „Flintenweiber", a już w ostatnich latach przed wojną dywersja niemiecka szerzyła informację wśród ludności kaszubskiej, że w razie wojny pewiaczki będą przekazane do domów publicznych. J. Łojewska wspomina, że w 1937 r., kiedy w czasie nocnych gier polowych umundurowane pewieczki z obozu w Orłowie-Kolibkach natknęły się w pobliżu szlabanu na gdańską straż graniczną, ta zaalarmowała Senat gdański, który zatelefonował do Komisariatu Generalnego RP, że straż została napadnięta.

[10] W rozdziale następnym będzie mowa o tych uczestniczkach organizacji podziemnych, które — aresztowane w związku z ich działalnością podziemną — bądź poległy, bądź przetrwały w obozach i więzieniach.

w Szymankowie i Piekle, a równocześnie była działaczką polonijną w Kołach Polek Gminy Polskiej — Związku Polaków, gorliwą i bojową uczestniczką tajnego oddziału PWK przy Klubie „Gedania", zaprzysiężoną w grupie dywersyjnej (poz. 7 i 9 oraz rel. 1 i 11).

Przechodzę do omówienia przykładów z grupy drugiej:

W kwietniu 1940 r. przybyły do Ravensbrück dwa pierwsze transporty więźniarek z Pomorza, wśród nich grupa gdańszczanek. Były to przeważnie niemłode już działaczki polonijne. Nie zachowały się oryginalne wykazy tych transportów, odtworzenie ich przez same b. więźniarki jest zapewne niekompletne. Wśród śmiertelnych ofiar z tych transportów znajduje się kilka gdańszczanek (poz. 5).

Benke Halina, nauczycielka z Gdańska, siostra matki Janiny Kukowskiej, zamieszkała w czasie aresztowania razem z rodziną Kukowskich; zmarła w obozie w grudniu 1944 r. Nr ob. 3037 (poz. 5 i rel. M. Baranowskiej).

Frankowska Jadwiga, rodowita gdańszczanka i obywatelka WM Gdańska[11], wybitna nauczycielka języków obcych Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej, tłumaczka na język angielski broszury kolegi Michała Urbanka *Polska i Gdańsk* rozpropagowanej w Anglii w czasie Jamboree r. 1929; wywieziona do Ravensbrück w 1943 r. i tam zmarła (poz. 3 i 7).

Grimmsmann Anna, żona redaktora „Gazety Gdańskiej", matka Zygmunta, bojowego członka tajnej POW. Nr ob. 3290 (poz. 5, 11; rel. 12 i 20).

Guss Julianna, ur. 19 X 1879, działaczka polityczna z Gdańska, zamordowana w Stutthofie 22 IV 1943 r. Nr ob. 19699 (poz. 12).

Jedwabska Joanna, której mąż Wojciech Jedwabski był jednym z najaktywniejszych działaczy polonijnych jeszcze przed 1920 r. Nr ob. 3291 (poz. 5 i 11 rel. 12 i 20).

Kukowska Janina, pewiaczka z Kolibek, córka działacza polonijnego, honorowego konsula estońskiego przy Komisariacie Generalnym RP i działacza gospodarczego sprzed I wojny światowej w Bydgoszczy (który w latach trzydziestych oddał część swej posiadłości w Orłowie na obóz PWK), została przewieziona z Ravensbrück do Oświęcimia, gdzie zginęła. Nr ob. 3072 (poz. 5 i 11; rel. 2 i rel. M. Baranowskiej).

Kürbisowa Kazimiera, z domu Szuchmalska, ur. 28 IX 1882, nauczycielka szkół Polskiej Macierzy Szkolnej, przewodnicząca Wydziału Pracy Kobiet Gminy Polskiej — Związku Polaków. W Ravensbrück brała udział w tajnym nauczaniu. Zmarła 18 XI 1942 r. Nr ob. 3293 (poz. 5; rel. 8, 12, 20).

Pawłowska Kunegunda, ur. 1885 pod Złotowem, zasłużona dzia-

[11] Inne nauczycielki szkół średnich pochodziły spoza terenu WM Gdańska.

łaczka polonijna, kierowniczka przedszkola w Trąbkach Wielkich i Pszczółkach. Współpracowała z tajnym PWK, utrzymywała kontakty z pewiaczkami w Poznaniu. U niej H. Kulczak krótko przed wojną umieściła aptekę polową. Aresztowana 1 IX 1939 r. razem z H. Burdówną, również nauczycielką, wywieziona do obozu w Ravensbrück transportem w kwietniu 1940 r. — była jedną z pocieszycielek niosących pomoc załamującym się (nazywana przez nie „kanonikiem"). Przewieziona do obozu w Bergen-Belsen, zmarła na tyfus 11 V 1945 r., w kilka dni po oswobodzeniu obozu (poz. 5, 7, 9; rel. 1, 20, 29 i rel. I. Kozubowskiej).

Wojtaszewska Elżbieta z domu Wika-Czarnowska, absolwentka Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej, żona zamęczonego 10 IX 1941 w Oświęcimiu nauczyciela tegoż gimnazjum Leona Wojtaszewskiego, córka Bogumiły Wika-Czarnowskiej, wybitnej działaczki gdańskiej. Zmarła w 1943 r. na rękach matki w obozie. Nr ob. 3061 (poz. 3 i 5; rel. 12 i 20).

Lista aresztowanych gdańszczanek w czasie szalejącego terroru masowego w pierwszych miesiącach wojny jest długa i bardzo niekompletna. Wiadomo jedynie, że w dwóch pierwszych transportach pomorskich do Ravensbrück, odchodzących w kwietniu 1940 r., znalazło się około 30 gdańszczanek. Tworzyły one wraz z całą grupą Pomorzanek z kwietniowych transportów, liczącą powyżej 170 kobiet, w pewnym sensie grupę elitarną więźniarek (tak mówią wzmianki w wielu relacjach, np. 20, 29, 30). Wśród ogółu więźniarek obozu wszystkich narodowości wyróżniły się godną postawą działaczek, jakimi wiele z nich było przed wojną. W relacjach szczególnie często powtarzają się w związku z tym nazwiska Kunegundy Pawłowskiej, Marii Wybickiej-Chełmickiej, Hanny Burdówny i innych.

A oto garść danych o niektórych więźniarkach gdańszczankach, które obozy przeżyły:

Bellwon Balbina, działaczka Związku Polek, przebywała w Ravensbrück przeszło pięć lat. Nr ob. 3287. Przeżyła wojnę (rel. 11, 20; poz. 5).

Benke Melania. Przebywała w Ravensbrück 5 lat. Nr ob. 3074.

Benke-Kukowska Zofia, siostra Melanii, matka Grażyny. Przebywała w Ravensbrück 5 lat. Nr ob. 3071.

Bresińska Zofia, aktywna członkini Związku Polek, aresztowana w pierwszej fali terroru wraz z mężem Piotrem Bresińskim, właścicielem hotelu „Continental" w Gdańsku, rozstrzelanym w Stutthofie. Przebywała w Ravensbrück przeszło 5 lat. Nr ob. 3289. Przeżyła wojnę i mieszka w Wejherowie, ma obecnie 94 lata (rel. 11 i 20 poz. 5).

Burdówna Hanna, nauczycielka z Trąbek Wielkich, aresztowana 1 IX 1939 r. M. Spyrłakowa, współwięźniarka, pisze, że była to osoba bardzo dobra, cicha, jedna z trzech wybitnych więźniarek — gdańszcza-

nek w Ravensbrück, zawsze gotowa nieść pomoc innym. Podczas ewakuacji obozu dobrowolnie została, by pielęgnować ciężko chorych, nie nadających się do transportu; była to grupa, która miała być zlikwidowana przez Niemców po zakończeniu ewakuacji. Hanna została z nimi. Niemcy nie zdążyli ich zamordować. Żyje i obecnie mieszka w Łodzi. Nr ob. 3048 (poz. 5, 9; rel. 20, 29).

Chełmicka Maria, z domu Wybicka (prawnuczka twórcy hymnu narodowego), ur. 1901 r. w Gdańsku. Córka pierwszego w wolnej Polsce wojewody pomorskiego i działaczki polonijnej, współzałożycielki Czerwonego Krzyża w Gdańsku. Aresztowana 19 III 1940 r., przebywała w Ravensbrück do końca wojny — także jako sztubowa. Nr ob. 5359. W opinii współwięźniarek pełna ofiarności i poświęcenia. Zmarła po wojnie w Toruniu 3 XI 1968 r., pogrzeb jej stał się manifestacją byłych więźniarek Ravensbrück różnych narodowości — zob. wspomnienia napisane przez jej córkę Teresę — WTK z dn. 9 X 1977 r. (poz. 5; rel. 8, 20, 30).

Dombrzalska Zofia (w książce Wandy Kiedrzyńskiej *Ravensbrück*, mylnie podana jako Domsalska), przewieziona do Ravensbrück 10 IV 1940 r., zwolniona w 1941 lub 1942 r. Nr ob. 3049. Ma lat około 80, mieszka w Gdańsku (rel. 20 i 30; poz. 5).

Kopczyńska Helena, aktywna członkini Związku Polek, żona właściciela Apteki Polskiej w Gdańsku, została wywieziona do Ravensbrück (data nie znana). Nr ob. 3292. Z trzech jej synów Stefan, farmaceuta, zginął w Stutthofie, lekarz Alojzy poległ w obronie Warszawy, najstarszy Witold przez całą wojnę przebywał w obozie koncentracyjnym. Po wojnie zmarł przed matką, która przez Szwecję wróciła w 1945 r. do Polski i zmarła w wieku przeszło 90 lat w Gdańsku (poz. 5; rel. 20, 29).

Kukowska Grażyna, córka Zofii. Przebywała w Ravensbrück 5 lat[12]. Nr obozowy nie znany (poz. 5, 11; rel. 1 i rel. Marty Baranowskiej).

Labuda Elżbieta, ur. w Gadńsku, aresztowana wraz z ojcem i braćmi za przynależność do Związku Polaków, przebywała przeszło 5 lat w Ravensbrück. Nr ob. 3052. Przetrwała wojnę, mieszka w Gdańsku-Nowym Porcie (poz. 5; rel. 20, 30).

Lewicka Helena, była urzędniczka Komisariatu Generalnego RP, już w obozie Ravensbrück miała około 70 lat, mimo to przeżyła obóz. Nr ob. 3053. Zmarła w Sopocie w kilka lat po wojnie (poz. 5; rel. 20, 30).

Ogryczakowa Apolonia, z domu Tomaszewska, ur. 1902 r., wybitna działaczka polonijna, żona prezesa Gminy Polskiej, przebywała w Ravensbrück przeszło 5 lat. Nr ob. 3294. Zmarła w kilka lat po wojnie (poz. 5 i 11; rel. 1, 11, 20).

---

[12] Z rodziny Kukowskich zabrali Niemcy pięć kobiet; druga córka Zofii Kukowskiej, Janina, oraz jej druga siostra, Halina Benke, zginęły w Ravensbrück.

Orczykowska-Kuśnierzowa Halina, harcerka z Gimnazujm Polskiego Macierzy Szkolnej, aresztowana w październiku 1939 r., przebywała w Ravensbrück od grudnia 1940 r. do końca wojny, żyje i mieszka w Gdańsku (rel. 7, 30).

Wika-Czarnowska Bogumiła (matka wymienionej już Elżbiety Wojtaszewskiej), ostatnia przewodnicząca Wydziału Pracy Kobiet Gminy Polskiej — Związku Polaków od 1936 r. Bogumiła była żoną inż. Czarnowskiego, zamordowanego w Stutthofie prezesa Dyrekcji PKP w Gdańsku, piastującego godność przewodniczącego Macierzy Szkolnej. Przebywała w Ravensbrück przeszło 5 lat. Nr ob. 3062. Zmarła po wojnie (rel. 11, 28; poz. 3 5).

O gdańszczankach, aresztowanych w czasie początkowego terroru, które przeżyły wojnę, a przebywały w innych niż Ravensbrück obozach, posiadam niewiele informacji: I tak:

Łangowska Bolesława, żona działacza gdańskiego Bonifacego Łangowskiego rozstrzelanego we wrześniu 1939 r., przebywała z córką Aleksandrą w obozie w Potulicach, skąd potem wywieziono ją na roboty przymusowe do Niemiec (rel. I .Łangowskiej).

Maciejewska Jadwiga, po mężu Burau, której ojca, aresztowanego 4 dni przed wybuchem wojny, Niemcy stracili w Stutthofie 22 III 1940 r., została wywieziona razem z matką do toruńskiego obozu przesiedleńczego (tzw. Szmalcówki), potem przewieziona do obozu w Potulicach (rel. J. Kentzer).

Aresztowane w pierwszych dniach wojny trzy siostry dominikanki z Piekła: s. Daniela, Regina Sochacka, przełożona i ochroniarka; s. Lucjana, Wanda Makurath, nauczycielka, s. Brunona Szulc (nieznanego imienia), kucharka, zostały po kilku dniach zwolnione z więzienia wraz z Martą Borzechowską z Piekła, równocześnie z nimi aresztowaną, i wysiedlone do Generalnego Gubernatorstwa. W Gdańsku były internowane także inne dominikanki, jak s. Cherubina Schreiber, przełożona, s. Gracjana Bartoszewska, ochroniarka, s. Bernardyna Krok, kucharka, s. Metodia Piotrowska, ochroniarka.

Terror niemiecki przejawiał się, jak wiemy, nie tylko w aresztowaniach, wywożeniu do obozów koncentracyjnych i mordach, lecz także w wysiedleniach. Pierwsze transporty wysiedleńców objęły mieszkańców wiosek Ełganowo, Trąbki Wielkie, Postołowo i inne z terenu WM Gdańska. Pierwszy transport wysiedleńczy z Gdańska wysłano w maju 1940 r. — byli to przede wszystkim Polacy gdańszczanie mający obywatelstwo WM Gdańska (Polacy obywatele RP w przeważnej części już wcześniej opuścili teren WM Gdańska).

Wywożono ich do innych części Pomorza, na tereny byłych Prus Wschodnich, do tzw. Generalnego Gubernatorstwa bądź w głąb Niemiec. Relacje mówią wiele o wywożeniu rodzin m.in. tych działaczy

5. Bernard Filarski z córkami Marią i Wandą

gdańskich, którzy zostali rozstrzelani w pierwszej fali terroru lub przebywali w więzieniach i obozach zagłady. A oto przykłady:

Filarską Wiktorię, żonę zamordowanego 22 III 1940 r. działacza gdańskiego, dr. Bernarda Filarskiego, wywieziono z dziećmi do Nowej Wsi pod Lubartowem (rel. 10, 33).

Kordusowa została wysiedlona z trojgiem dzieci po aresztowaniu męża (rel. 33).

Leszczyńska po zaaresztowaniu męża, teścia i dwóch szwagrów, którzy wszyscy zginęli w obozie, została wysiedlona z czworgiem dzieci (rel. 33).

Łangowską Bolesławę, wymienioną wyżej, wywieziono w głąb Niemiec (rel. I. Łangowskiej).

Makurath Marta po zaaresztowaniu męża Bernarda we wrześniu 1939 r. została wysiedlona w maju 1940 r. z czworgiem dorosłych dzieci — Agnieszką, Alojzym, Bernadettą i Zofią — na Lubelszczyznę; ich siostra Wanda przebywała w więzieniu (rel. 31, 33).

Olszewskiego Antoniego wysiedlono z dwiema córkami, Zofią i Jadwigą, po zaaresztowaniu ich brata — nauczyciela, który zginął w obozie (rel. 33).

Radkowscy z synem Pawłem zostali wysiedleni po zaaresztowaniu drugiego syna, który zginął w obozie (rel. 33).

Siemianowską Łucję wysiedlono do Elbląga (rel. 31).

Strugałę Irenę, ojca Ludwika, matkę Helenę, siostry Hildegardę i Zofię wysiedlono wraz z kilkoma innymi rodzinami w maju 1940 r. do Słupska; tam odbył się targ siły roboczej, po czym przydzielono trzy

rodziny gdańskie do fabryki zapałek w Sianowie pod Koszalinem, gdzie doczekały się końca wojny (rel. J. Luśniak).

Podobne losy przeżywało wiele rodzin gdańskich. Wymieńmy jeszcze nazwiska kilku dalszych gdańszczanek, które zostały wysiedlone: dwie Wrońskie, matka z córką; dwie siostry Forysówny, siostry Domachowskie, Bartelakówny, Kuflówny i inne.

W następstwie stosowania różnych form terroru nastąpiło bardzo szybkie, prawie całkowite ogołocenie Gdańska z Polaków, a zwłaszcza z inteligencji polskiej, która bądź wyginęła, bądź — uniknąwszy szczęśliwie aresztowania — schroniła się na bardziej bezpiecznych dla niej terenach tzw. Generalnego Gubernatorstwa.

Powyżej przedstawiono wybrane przykłady ofiar terroru niemieckiego wśród gdańszczanek. Mówiono o nich (zwyczajem innych publikacji) — w ramach artykułu o ruchu oporu — ich los bowiem z jednej strony pobudzał ludność polską do aktywnego oporu, z drugiej ich postawa w czasie kaźni lub w więzieniach i obozach miała przeważnie charakter czynnego oporu, przybierając często formę samopomocy społecznej, i tak była traktowana przez Niemców.

III. UDZIAŁ GDAŃSZCZANEK W TAJNYCH ORGANIZACJACH WALCZĄCYCH Z WROGIEM

Z kolei autorka przedstawi udział gdańszczanek w podziemnych organizacjach wojskowych, a więc w działalności przejawiającej się w trzeciej i czwartej formie ruchu oporu, zgodnie z rozróżnieniem wcześniej podanym. Wiele informacji jest niedostatecznie ścisłych i wymagać będzie zapewne sprostowań i uzupełnień. Jest to spowodowane szczupłością i niekompletnością materiałów relacyjnych, a zwłaszcza niedostatkiem publikowanych badań dotyczących struktury wewnętrznej pomorskich organizacji wojskowych, w tym Armii Krajowej, Polskiej Armii Powstania i Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski".

Autorka przyjęła następującą kolejność opisu udziału gdańszczanek:

1. w centralnych komórkach organizacyjnych ruchu oporu;
2. w pomorskich komórkach organizacyjnych, czy to na terenie Gdańska, czy poza nim;
3. w zorganizowanym ruchu oporu na innych terenach Polski.

1. UDZIAŁ GDAŃSZCZANEK W CENTRALNYCH KOMÓRKACH ORGANIZACYJNYCH

W centralnej komórce Komendy Głównej Armii Krajowej, mianowicie w Wydziale Łączności Zagranicznej Oddziału V K Sztabu KG AK, w komórce noszącej m.in. kryptonim „Zagroda", były czynne Halina Bogocka i Maria Filarska-Chodakowska.

6. Halina Bigocka w latach 1942/1943

Bigocka Halina Hidegarda, ps. „Hilda", „Maria". W Oddziale V K Komendy Głównej Armii Krajowej (noszącej kolejno nazwy Służby Zwycięstwu Polski, a do 1942 r. Związku Walki Zbrojnej) funkcjonowała od października 1939 r. „Zagroda", zajmując się łącznością pocztowo-kurierską (w odróżnieniu od komórek łączności radiowej i lotniczej) pomiędzy Komendantem Głównym Armii Krajowej w Warszawie a Naczelnym Wodzem Polskich Sił Zbrojnych, mającym swoją siedzibę we Francji, a potem w Anglii, miała wytrasowane trzy kierunki połączeń pocztowo-kurierskich: na południe przez Węgry, na zachód przez Niemcy, Francję i dalej Portugalię lub Hiszpanię, oraz na północ przez Szwecję.

Ten ostatni kierunek wiódł z Warszawy do Gdańska lub Gdyni, stąd statkami do Szwecji, a ze Sztokholmu samolotem do Londynu. Pierwszy jego etap z Warszawy do Gdańska był obsługiwany przez kilku kurierów. Jednym z nich od 1942 r. była Halina Bigocka, nosząca pseudonimy „Hilda" lub „Maria". Urodzona 2 VI 1910 r. w Wyczlinie pod Wejherowem, była córką Adolfa i Agaty z domu Dobke; uczęszczała do Szkoły Handlowej Macierzy Szkolnej w Gdańsku, a od 1929 do 1939 r. była urzędniczką Banku Polsko-Brytyjskiego w Gdańsku.

Halina była przed wojną aktywną członkinią Gminy Polskiej — Związku Polaków i jedną z najbardziej czynnych uczestniczek Klubu Sportowego „Gedania". W 1933 r. ukończyła kurs instruktorski PWK w Garczynie pod Kościerzyną. Halina była też przed wojną przeszkolona w żeńskiej grupie dywersyjnej. W sierpniu 1939 r. przebywała na kursie instruktorskim PWK w Spale, skąd na tydzień przed wybuchem wojny została telegraficznie wezwana do powrotu do Gdańska.

Od chwili wybuchu wojny codziennie przez kilkanaście dni spotykała się konspiracyjnie w kościele w Gdańsku z grupą innych zaprzysiężonych gdańszczanek, daremnie oczekując wieści o przydziale zadania.

Po pewnym okresie przymusowej pracy w Gdańsku w punkcie segregowania makulatury Halina przeniosła się do Sierpca (włączonego do Reichu), gdzie pracowała w domu towarowym firmy gdańskiej.

Wreszcie udało jej się odnaleźć w Warszawie Helenę Wiślińską, byłą referentkę PWK Urzędu WF i PW Rejonu Morskiego w Gdyni. Helena Wiślińska pełniła w tym czasie funkcję łączniczki kierownictwa „Zagrody". Wprowadziła do tej komórki Halinę, która miała kwalifikacje potrzebne w służbie kurierskiej: znała dobrze język niemiecki, była wysportowana i cieszyła się dobrym zdrowiem, była zadomowiona w środowisku Wybrzeża i jako pretekst wyjazdu mogła w razie potrzeby podać odwiedzenie rodziny.

Halina została przyjęta jako kurierka na trasie północnej, z zadaniem pokonywania etapu warszawsko-gdańskiego tej trasy. Celem jej wyjazdów było przewożenie poczty Komendy Głównej do i z placówki Gdyńskiej „Zagrody", noszącej kryptonim „Danusia". Zadaniem dodatkowym Haliny, jak każdego kuriera „Zagrody", było zdobywanie informacji o nowych możliwościach konspiracyjnego poruszania się po „Wielkiej Rzeszy", po okupowanych przez Niemców terenach. Kierowniczka placówki „Danusia" w Gdyni, Maria Pyttel, ps. „Lidia", relacjonuje: „Halina przyjeżdżała z różnymi zadaniami, [...] brała ode mnie informacje o transportach materiałów sanitarnych i składów lazaretów polowych wysyłanych w różnych kierunkach (Królewiec, Kłajpeda, Libawa, Pilawa, Revel, Hamburg, Kilonia, Bremen, Pireus-Ateny i in.). Raz Halina przywiozła polecenie zdobycia w ciągu tygodnia dokumentów uprawniających do wejścia i pobytu na terenie portu".

W czerwcu 1943 r. miał wracać ze Szwecji kurier Komendy Głównej. Jeszcze zanim się tam udał, Halina spotkała się z nim 7 IV 1943 r. na punkcie kontaktowym w Gdyni, gdzie pozostawił dokumenty powrotne i ubranie kolejarskie. W czasie nieobecności kuriera w kraju nastąpiła „wsypa" komórki BIP (Biura Informacji i Propagandy KG AK) w Warszawie, z którą ów kurier, noszący nazwisko paszportowe Jan Kwiatkowski, był powiązany. Należało za wszelką cenę uprzedzić go o nieszczęściu i zaopatrzyć w nowe dokumenty powrotne do Warszawy. Halina w czasie kwietniowej podróży służbowej do Gdańska była niespokojna. Jak relacjonuje jej przyjaciółka W. Nowotarska i bratanica M. Bigocka-Nogowa, czuła się wówczas obserwowana. Wobec jednak groźnej sytuacji, w jakiej mógł się znaleźć kurier Jan Kwiatkowski, podjęła się ponownego wyjazdu do Gdańska w początkach czerwca 1943 r. Została zatrzymana przy przejeździe granicy w Nowym Dworze. Przebywała w więzieniu najpierw w Pomiechówku, potem na Pawiaku. Znaleziono przy niej dokumenty z fotografią Jana Kwiatkowskiego. Torturowana[13], nie wydała nikogo; z Pawiaka została wysłana dnia 5 X 1943 r. do Oświęcimia, gdzie otrzymała numer obozowy 64367.

[13] Przedwojenna przyjaciółka Haliny z Gdańska, mieszkająca w Warszawie, W. Nowotarska, otrzymała od niej gryps z Pawiaka z wiadomością, że bardzo ją męczą.

Dnia 11 XII 1943 r. ojciec Haliny otrzymał zawiadomienie z Oświęcimia o śmierci córki.

Pośmiertnie Halina została odznaczona Orderem Virtuti Militari, przyznanym jej Rozkazem BP 512 z dn. 2 X 1944 r.[14]

Filarska-Chodakowska Maria, ps. „Marysia". Do tej samej „Zagrody", komórki łączności zagranicznej KG AK, w służbie której poniosła śmierć Halina Bigocka, należała Maria Filarska. Urodziła się 19 VII 1920 r. w Wejherowie jako córka Bernarda i Wiktorii z Daszyńskich. Ojciec jej, dr Bernard Filarski[15], znany działacz polonijny, filomata pomorski, był lekarzem dentystą w Gdańsku. Aresztowany 1 IX 1939 r., został rozstrzelany w Stutthofie w Wielki Piątek w dniu 22 III 1940 r. wraz z grupą 67 działaczy gdańskich. Matka z siostrami Marii została wysiedlona do Lubartowa; brat Zbigniew, aresztowany w 1939 r. w Bydgoszczy, przeżył wojnę w obozie w Gusen, siostra Wanda przebywała w Oświęcimiu od końca 1943 r.

Maria ukończyła w 1938 r. Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku i podjęła studia medyczne na Uniwersytecie Poznańskim. Po wybuchu wojny pozostała w Poznaniu, zarobkując jako pomoc domowa do czerwca 1940 r., kiedy udało się zamieszkać w Gdyni. Podjęła tam, znając doskonale język niemiecki, pracę maszynistki w rzeźni miejskiej. Jej status obywatelski to: „Staatsangehörigkeit ungeklä-rt, früher Danzig" (przynależność państwowa nie wyjaśniona, przedtem Gdańsk) — przy kontrolach traktowana jako Polka i jako taka zobowiązana do płacenia perfidnego podatku „na odbudowę Polski". Do 1943 r. nie należała do organizacji podziemnej, ale uczestniczyła w samopomocy cywilnej o charakterze pomocy sąsiedzkiej. Jesienią 1943 r. zgłosił się do niej oficer AK z Warszawy, poszukujący możliwości przerzutu do Szwecji. Przyszedł do niej z polecenia siostry Wandy, ps. „Magdalena", która wówczas była żołnierzem AK w Warszawie. Był to ten sam kurier Jan Kwiatkowski, któremu udało się mimo nieszczęścia „Hildy", w lipcu 1943 r. wyjść cało ze Sztokholmu do Warszawy. Obecnie miał dostać się nie tylko do Sztokholmu, ale stamtąd do Londynu.

Kurier prosił Marię o pomoc w zorganizowaniu nowej drogi. Maria skontaktowała go z Stanisławem Adamskim, również pracownikiem rzeźni gdyńskiej, pracującym na terenie portu. Po kilku jeszcze spotkaniach udało się kuriera bezpiecznie zablindować na statku szwedzkim[16].

---

[14] Opis sylwetki Haliny jest oparty na następujących źródłach: poz. 6, s. 272; rel. 1, 11, 29; rel. W. Nowotarskiej, M. Bigockiej-Nogowej, H. Wiślińskiej oraz dodatkowe materiały w zbiorach autorki; W. Bartoszewski, *Warszawski Pierścień Śmierci*, wyd. II, Warszawa 1970, s. 280; „Solica", nr 42 z 17 X 1971 r.

[15] Zob. artykuł B. Sinieckiego, *Dr Bernard Filarski*, „Przegląd Lekarski", 1976, t. 33, nr 1.

[16] Jan Kwiatkowski, dotarłszy szczęśliwie do Londynu, spowodował kilkakrotne nadanie przez londyńskie radio informacji, że dziękuje „Marysi" za dojazd do „Anny" (kryptonim bazy łączności Sztabu NW w Sztokholmie).

Maria nadal pełniła funkcję punktu kontaktowego „Zagrody" z kierunku Warszawy, wyczekując w umówionym miejscu na ewentualnego następnego kuriera do lub ze Szwecji. Przyjechał jeszcze jeden raz inny kurier, tym razem kobieta[17]; miała ona sprawdzić, czy droga jest „czysta" i nadaje się do dalszego wykorzystania.

Dnia 6 III 1944 r. Maria została zabrana przez gestapo na Kamienną Górę w związku z wielką wsypą „Zagrody", spowodowaną przez wtyczgę gestapo „Jaracha". Śledztwo toczyło się wokół sprawy przerzuconego kuriera i osób, z którymi kontaktowała się w czasie jego przerzutu. Po pobycie w więzieniu gdyńskim na ul. Starowiejskiej została przewieziona do Stutthofu i skazana na pobyt w obozie koncentracyjnym do końca wojny. Uzasadnienie wyroku brzmiało: „Wegen Auflehnung gegen das Deutsche Reich" („za stawienie oporu Rzeszy niemieckiej"). W Stutthofie przebywała od 7 VI 1944 r. do ewakuacji obozu, w czasie której udało się Marii uciec w trakcie „marszu śmierci' w pobliżu Kartuz. Obecnie Maria mieszka i pracuje w Gdańsku (re.. 10 i rel. Wacławy Zastockiej).

Rozmiarek Jadwiga. Po studiach odbytych we Francji działała tamże nadal w harcerstwie zagranicznym. Przyjechawszy do Gdańska, należała od 1937 r. do drużyny morskiej przy Wyższej Szkole Handlowej w Gdańsku.

Po wybuchu wojny znalazła się w rodzinnym Poznaniu, gdzie działała w samoobronie cywilnej, pracując w Stacji Odżywczej i Opiekuńczej. Należała do organizacji konspiracyjnej „Ojczyzna". Z ramienia władz naczelnych „Ojczyzny" została wysłana jako emisariuszka do Rządu Polskiego we Francji. Do Angers jednak nie dotarła, zginęła przy przechodzeniu granicy polsko-szwedzkiej, prawdopodobnie w styczniu 1940 r. (poz. 4, s. 434; rel. 31).

Burau Gertruda, po mężu Dziurla. Jej działalność podlegała innej komórce centralnej Armii Krajowej, Biuru Informacji i Propagandy Komendy Głównej AK). Nie jest jednak wykluczone, że działała we współpracy z organizacją wielkopolską „Ojczyzna"). Córka kolejarza gdańskiego, ur. 1919 r. w Gdańsku, była absolwentką Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej. W szkole była drużynową, ukończyła również tajne kursy przysposobienia do obrony kraju. Na studiach matematycznych w Poznaniu, które rozpoczęła w 1938 r., kontynuowała pracę w harcerstwie.

Wojna zastała Gertrudę na wakacjach w Kielcach. Powróciła do Gdańska w grudniu 1939 r. Rodzina jej została eksmitowana z dotychczasowego mieszkania. Konieczność zarobkowania zmusiła ją do zgłoszenia się w Arbeitsamcie (Urzędzie Pracy). Została wysłana do Koszalina, gdzie najpierw pracowała fizycznie w sklepie, a potem w prywatnym

[17] Była to Wacława Zastocka, ps. „Basia", nosząca nazwisko paszportowe Elisabeth Mann.

7. Gertruda Burau-Dziurla w latach 1941/1942

biurze jako pomoc biurowa. Już w grudniu 1939 r. udało jej się nawiązać kontakty konspiracyjne w Poznaniu z Adamem Plucińskim i Marianem Dziurlą, kolegą ze studiów. Została zaprzysiężona przez Adama Plucińskiego, nie znając nazwy organizacji. Od 1941 r. do końca 1944 r. jeździła jako kurierka-kolporterka „Akcji N'. Jeździła z Koszalina do Poznania, skąd odbierała gotowe paczki zawierające setki listów już zaadresowanych do Niemców; listy należało wrzucać do różnych skrzynek w różnych miejscowościach. Treścią listów była propaganda antyhitlerowska. Gertruda posługiwała się swoim przedwojennym Danziger Reisepass (paszport WM Gdańsk), a pocztę przewoziła w niedużym neseserze; posiadała specjalny klucz kolejowy, który w razie potrzeby pozwalał jej chować walizeczkę w skrytce kolejarskiej pociągu. Jeździła w niedziele i święta, nigdzie nie nocując, aby w poniedziałek rano móc stawić się do pracy. Trasy Gertrudy to Krzyż—Berlin, Szczecinek—Starogard—Szczecin, Słupsk—Gdańsk—Koszalin. W styczniu 1945 r. ze szpitala w Koszalinie, gdzie przebywała jako pacjentka, została ewakuowana do Gór Harzu. Tam po wyzwoleniu przez wojska amerykańskie uczyła w szkole dla dzieci polskich i prowadziła liczną drużynę harcerską. Powróciła do Polski w marcu 1946 r. i mieszka obecnie w Gdańsku (rel. 7).

Nadmienię jeszcze, że do zakresu propagandy antyniemieckiej należy zaliczyć działalność gdańszczanek osądzonych w sprawie Strasburgera, o której pisze A. Męclewski (poz 6) na podstawie akt gestapo gdańskiego. Autorka nie posiada jednak na razie na ten temat żadnych materiałów relacyjnnych. Również brakuje autorce dostatecznie kompletnych materiałów, aby przedstawić udział gdańszczanek w bardzo oży-

wionej i bardzo skutecznej działalności komórek wywiadowczych, centralnych, a także pomorskich, o których pewne dane można zaczerpnąć z literatury (np. poz. 2, 6).

2. UDZIAŁ GDAŃSZCZANEK W POMORSKICH KOMÓRKACH ORGANIZACYJNYCH

Na Pomorzu działała od 1940 r. szeroko rozbudowana organizacja podziemna Polska Armia Powstania (w skrócie PAP), mająca swoje władze naczelne w Toruniu (poz. 2, s. 110—148). W czasie akcji scaleniowej organizacji podziemnych, a zwłaszcza jesienią 1943 r. po wielkiej wsypie kierownictwa PAP w Gdańsku, Toruniu i innych miastach pomorskich, część jej komórek podporządkowała się Komendzie Okręgu Pomorskiego AK. Członkiniami PAP, a potem AK były dwie mieszkanki Gdańska, siostry Maria Rast i Marta Alaszewska.

Rast Maria, ps. „Róża". Maria Rast, z domu Giłka, urodziła się 5 IX 1911 r. w Żalnie, pow. Tuchola. Jest córką robotnika Teodora Giłki i jego żony Wiktorii, z domu Jeszke. Maria została zaprzysiężona w 1942 r. w Kościerzynie przez kpt. Stanisława Lesikowskiego, ps. „Las", ówczesnego komendanta Okręgu PAP, obejmującego kilka powiatów północnego Pomorza. W 1943 r. „Las" podporządkował się Komendzie Okręgu Pomorskiego AK i został mianowany komendantem Obwodu Kościerzyna. Jego żona, por. Stefania Lesikowska, II voto Szalewska, ps. „Jaskółka", była komendantką Wojskowej Służby Kobiet (WSK) Inspektoratu Tczewsko-Chojnickiego o kryptonimie „Hurtownia" z siedzibą w Kościerzynie. Była przełożoną „Róży".

Mieszkanie „Róży", znajdujące się w Gdańsku przy ul. Chlebnickiej, stało się lokalem odpraw dla Sztabu PAP w Gdańsku, a także lokalem spotkań sztabowców z TOW „Gryf Pomorski", PAP i AK. Potwierdza to w swojej relacji Stefania Lesikowska-Szalewska. Według relacji „Róży" spotkania te odbywały się dwa razy w tygodniu. Po każdej odprawie „Róża" miała za zadanie jak najszybciej doręczyć pocztę do Kościerzyny do komendanta „Lasa" (pakowała ją w kłębki wełny, w główkę lalki itp.). Uciążliwa — także fizycznie — praca kurierki na trasie Gdańsk—Kościerzyna, często pełniona na rowerze, trwała od 1942 r. do wyzwolenia. „Róża" dowoziła również, zwłaszcza od czasu aresztowania „Lasa" w kwietniu 1944 r., do partyzantki jedzenie i odzież. A gdy „Jaskółka" przeszła do partyzantki i została odcięta od rodziny, „Róża" opiekowała się jej matką i dziećmi — nie bacząc na to, że za pomoc rodzinom partyzantów grozi śmierć. „Jaskółka" stwierdza także, że „Róża" dostarczała konspiratorom do Kościerzyny ausweisy z oryginalnymi pieczątkami. Obecnie Maria Rastowa mieszka w Gdańsku-Wrzeszczu (rel. 15, 21).

Alaszewska Marta, ps. „Jagusia". Marta Alaszewska, z domu Giłka, młodsza siostra Marii Rastowej, urodziła się w 1915 r. w powiecie tucholskim; mąż Marty był kierowcą. W czasie okupacji rodzice

Marty mieli stragan w Gdańsku, tam też mieszkała jej siostra. Kiedy mąż jej, po okresie ukrywania się w Czersku przed poszukującą go policją, otrzymał pracę przy budowie dróg w Sopocie, Marta mogła wiosną 1940 r. z małym synkiem zamieszkać w Gdańsku, gdzie pracowała w fabryce. W Gdańsku spotkała „Jaskółkę", komendantkę WSK „Hurtowni", znaną jej z Tucholi. I kiedy męża jej wywieźli w 1943 r. na roboty przymusowe w głąb Niemiec, a ona sama przeniosła się z Gdańska do Kościerzyny, została przez „Jaskółkę" zaprzysiężona i od jesieni tego roku stanęła do ciężkiej pracy kurierskiej. Żyła w ciągłym strachu nie przesypiając wiele nocy, niepokojąc się o właściwe wykonanie powierzonych zadań i narażając się na opinię złej żony. Działalność „Hurtowni" sięgała po Gdańsk i Gdynię. Marta woziła poza pocztą również żywność i leki z Gdańska dla partyzantki i dla wspomaganych przez AK rodzin aresztowanych jej członków. Pomoc uzyskiwała także od Polaków zamieszkałych w Gdańsku: np. jej znajoma wykradała z fabryki „Amada" margarynę, odżywkę dla dzieci „Mondamin", mąkę i cukier. Komendantka Lesikowska-Szalewska pisze o niej, że była oddaną pracy kurierką, a także łączniczką z partyzantką — jeździła z Kościerzyny na rowerze, aby uprzedzić o obławach i aresztowaniach (rel. 4, 15).

Mionskowska-Wincewiczowa Gertruda, ps. „Stokrotka". Sylwetka Gertrudy jest dalszą ilustracją udziału gdańszczanek w ruchu oporu w ramach podziemnej organizacji pomorskiej. Gertruda pochodzi z patriotycznej rodziny kaszubskiej, zamieszkałej w Gdańsku i działającej aktywnie w organizacjach polonijnych. Była zatrudniona początkowo jako pomoc domowa, potem jako pomoc biurowa w hurtowni drogeryjno-aptecznej w Gdańsku. Za namową brata, późniejszego dowódcy w inspektoracie AK o kryptonimie „Hurtownia", obejmującym tereny powiatów Tczew, Kościerzyna, Starogard i Gdańsk, stała się żołnierzem AK. Została zaprzysiężona przez S. Lesikowskiego w Kościerzynie. Odtąd stała się ważną dostarczycielką lekarstw dla partyzantki, które bądź odbierano w jej mieszkaniu w Gdańsku, bądź przewoziła je sama do komendy WSK w Kościerzynie. Lekarstwa częściowo kupowała, częściowo „wyprowadzała" z magazynu jako leki reklamowane, bądź zdobywała poprzez inne manipulacje, przy współpracy z zatrudnionymi w tej hurtowni jeńcami francuskimi i rosyjskimi. Gertruda wysyłała również leki do Stutthofu, i to drogą skomplikowaną: do domu Mionskowskich w Gdańsku przychodził szewc Franciszek Brzeziński, który pracował w obozie pracy dla Polaków. Brzeziński miał narzeczoną, pracującą jako pomoc domowa u pewnego esesmana w Gdańsku, do którego przyprowadzano do pracy więźniów z obozu Stutthof. Ci więźniowie przemycali listy z prośbami od innych więźniów. Gertruda organizowała wśród znajomych zbiórkę papierosów i chleba dla nich, a leki przeciw tyfusowi i wszawicy przesyłała przez Brzezińskiego. Gertruda żyje i mieszka w Gdańsku (rel. 15—17).

8. Leokadia Schaddach

Schaddach Leokadia i jej cztery córki. Innym przykładem służby dla Polski jest rodzina Schaddachów — matka i cztery córki. Schaddach Leokadia, ur. w 1890 r. w powiecie żnińskim, była od 1922 r. obywatelką WM Gdańska. Jako Polka i członkini Związku Polaków posyłała dzieci do polskich szkół. Ponieważ zagrożono jej odebraniem władzy rodzicielskiej i posłaniem dzieci do szkoły niemieckiej, uciekła z nimi do Polski. Za uprowadzenie dzieci za granicę sąd gdański skazał ją zaocznie na więzienie.

Schaddachowa zamieszkała w Toruniu przy ul. Matejki wraz z córkami: Józefą Tadrowską (po mężu Bellwon), najstarszą córką z pierwszego małżeństwa, Marią Schaddach (po mężu Mierzwa), Janiną Schaddach (po mężu Walentynowicz) i Ireną Schaddach (po mężu Kowalczuk). Jesienią 1941 r. skontaktował się z rodziną Schaddachów Edward Słowikowski, główny komendant PAP. Zaprzysiągł on matkę i cztery córki. Ich mieszkanie stało się miejscem spotkań komendanta z członkami PAP; u nich zatrzymywali się członkowie PAP z Gdańska: Helmut Rygalski, Gerard Knoff, Jan Petryński, na czele ze zwerbowanym przez Schaddachów Alfonsem Lendzionem, komendantem gdańskiego okręgu PAP, (który do tej organizacji wciągnął wielu Polaków gdańskich).

Matka pomagała w pracach organizacyjnych, starała się o odzież dla członków organizacji, wyjeżdżała jako kurierka m.in do Łobezu w województwie koszalińskim. Została aresztowana wraz z grupą torunian z PAP 18 XI 1943 r. Podstawą aresztowania była notatka znaleziona w dzienniczku Marii Staufer, u której w Toruniu na ul. Żeglarskiej mieściła się siedziba komendy PAP. Na rozprawie w Gdańsku w sierpniu 1944 r. Schaddachowa została wprawdzie uniewinniona z braku dowodów, ale gestapo zabrało ją jednak do więzienia w Bydgoszczy, gdzie przebywała do września 1944 r., mając ręce skute ciężkim łańcuchem sięgającym do ziemi. Z Bydgoszczy została wywieziona do Stutthofu

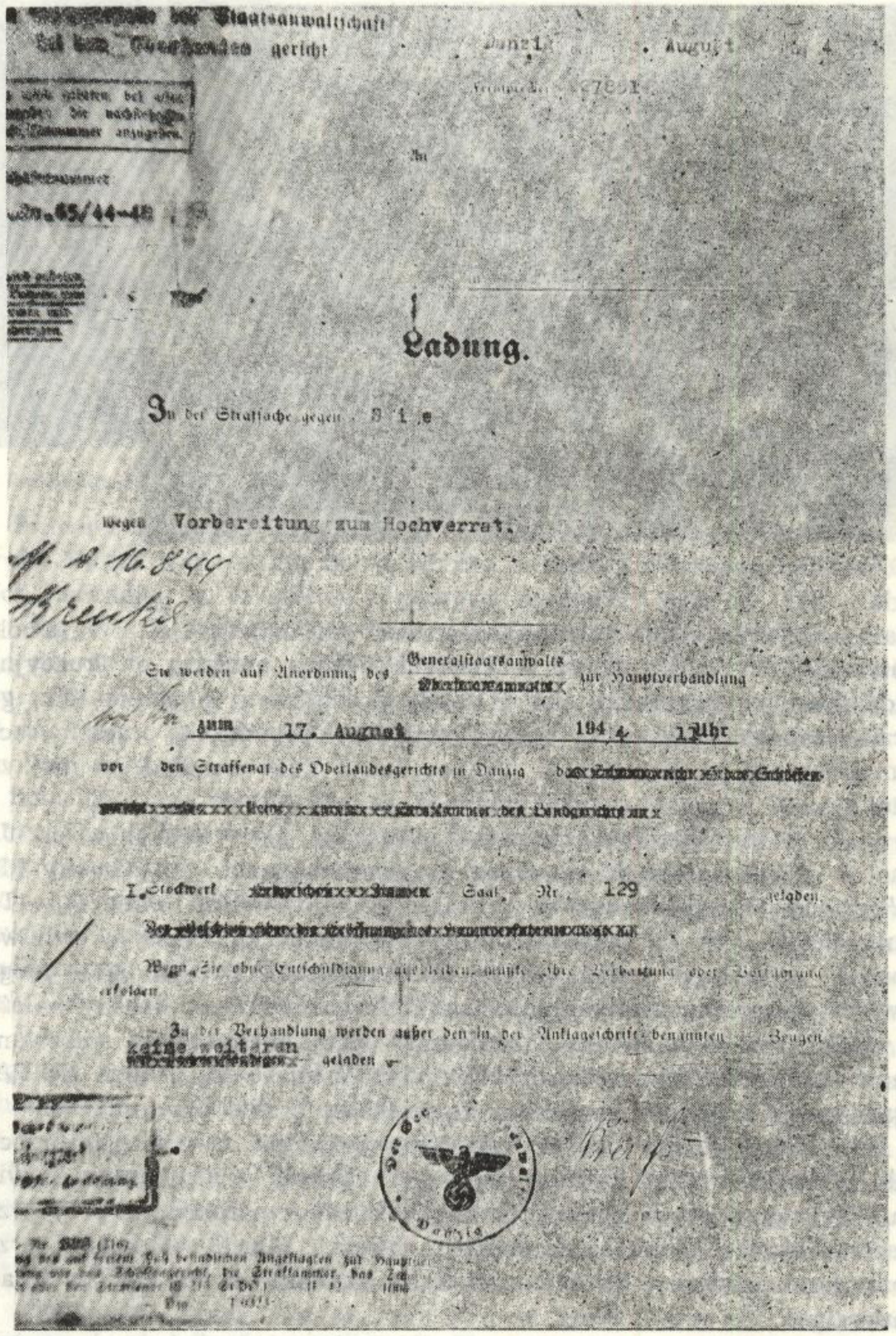
9. Leokadia Schaddach z córkami

wraz z córkami Józefą i Ireną, aresztowanymi 25 I 1944 r., i ze swoim bratem. Z tymi córkami wyruszyła 25 I 1945 r. w marsz ewakuacyjny. Oddzielono ją jednak od nich i doszła do Żukowa mając wysoką gorączkę, zapalenie żył w nogach, a ponadto wycieńczona przeszło rocznym pobytem w więzieniach. Od pobytu w Żukowie ślad po niej zaginął.

A oto krótki opis działalności konspiracyjnej jej dzielnych córek: Janina, w dokumentach niemieckich nazywana Joanna, ps. „Czarny Motyl", pracowała jako księgowa w Biurze Rachunkowości Rolniczej w Toruniu, Józefa i Maria były zatrudnione w niemieckich instytucjach wojennych, co było powodem zainteresowania się PAP tą rodziną, mogły bowiem dostarczać cennych informacji. Do obowiązków Janiny należało wysłuchiwanie wiadomości radiowych stacji niemieckich, spisywanie ich w skrócie i dostarczenie do komendy. W miarę rozrastania się PAP pisała swoje wiadomości w coraz to większej liczbie egzemplarzy.

Najmłodsza siostra, Irena, była odpowiedzialna za druk. Jej rzeczą było „skombinowanie" powielacza, papieru i kalki. Przy samym powielaniu były pomocne wszystkie, pomagały również parokrotnie przy przenoszeniu broni. Kilka razy Janina była razem z Marią w Gdańsku, przewożąc korespondencję do Alfonsa Lendziona, komendanta PAP w Gdańsku.

Janina i Maria zostały aresztowane 25 VIII 1943 r. podczas wsypy osób kontaktujących się bezpośrednio z komendantem Słowikowskim. Katowane w toruńskim więzieniu na Wałach, nie przynawały się — jak większość uwięzionych — do przynależności do PAP; ale wobec niezbitych dowodów Janina musiała się przyznać do zapisywania wiadomości

Ladung.

In der Strafsache gegen S c h a d d a c h

wegen Vorbereitung zum Hochverrat.

Sie werden auf Anordnung des Generalstaatsanwalts zur Hauptverhandlung

zum 17. August 1944 12 Uhr

vor den Strafsenat des Oberlandesgerichts in Danzig

I. Stockwerk Saal Nr. 129 geladen.

Wegen Sie ohne Entschuldigung ausgeblieben, mußte über Verhaftung oder Vorführung erfolgen.

Zu der Verhandlung werden außer den in der Anklageschrift benannten Zeugen

keine weiteren

geladen.

10. Wezwanie Janiny Schaddach do sądu

radiowych. Przewieziona do więzienia w Bydgoszczy, zatrudniona tam jako pisarz więzienny, mogła uprzedzać więźniów o terminach przesłuchań i pośredniczyć w ich porozumiewaniu się między sobą, organizować dożywianie najbardziej maltretowanych, a nawet spowodować przeniesienie niektórych więźniów z piwnic do lepszych cel.

Na rozprawie sądowej w Gdańsku Janina i Maria skazane zostały na karę śmierci i znowu odwiezione do więzienia w Bydgoszczy. Tam przebywały we wspólnej celi z jeszcze dwiema skazanymi na śmierć kobietami, miały kajdany na rękach, były pilnowane w dzień i w nocy. Dnia 15 IX 1944 r. uzyskały z Gauleitung Danzig ułaskawienie z zamianą na 8 lat zaostrzonego obozu karnego i wówczas przewieziono je do Fordonu.

Dnia 25 I 1945 r. nastąpiła ewakuacja więźniów. Obie siostry, Janina i Maria, uciekły z transportu i ukryły się we wsi Osie u rodziców spokrewnionej z nimi więźniarki Elżbiety Lendzion.

Pozostałe siostry, Irena i Józefa, doszły w „marszu śmierci" ze Stutthofu, ale już bez matki, do Gniewina w pow. Lębork i wróciły po wyzwoleniu do Torunia. Wszystkie cztery siostry obecnie mieszkają w Gdańsku (rel. 23; poz. 2).

A oto dalsze uczestniczki PAP:

B u t k o w s k a Irena, była członkini „Gedanii", najbliższa współpracownica Alfonsa Lendziona, organizatora PAP w Gdańsku. W czasie masowej wsypy PAP w 1943 r., spowodowanej przez zdradę komendanta głównego PAP Edwarda Słowikowskiego, została w Gdańsku aresztowana. Przeszła bardzo ciężkie śledztwo, po czym została przekazana do Stutthofu, gdzie zginęła (rel. 10, 11; poz. 2, 6).

P t a k ó w n a nie znanego imienia; A. Męclewski (poz. 6, s. 328) wymienia ją, podając informację, że została aresztowana w 1941 r. za przynależność do organizacji podziemnej (nie podaje, do jakiej). Została z wyrokiem śmierci przesłana do Stutthofu, gdzie powieszono ją publicznie w 1943 r. Ptakówna była urzędniczką prezydium policji gdańskiej i przekazywała stamtąd informacje swojej organizacji.

R y k a l s k a nie znanego imienia, żona kierownika komórki gdańskiej PAP, przejętej przez niego po A. Lendzionie; brak szczegółów o jej działalności (poz. 6).

W i e r z b a Angelika figuruje w akcie oskarżenia wystosowanym przez Generalną Prokuraturę w Gdańsku z datą 3 VI 1944 r. za przynależność do PAP; brak danych, czy przynależała do komórki gdańskiej PAP (poz. 2).

W działalności różnych komórek Komendy Okręgu Pomorskiego AK, jej Podokręgu Północnego, później Północno-Zachodniego, miało też udział kilkanaście gdańszczanek, przy czym w odniesieniu do niektórych nie jest pewne, czy i do jakiego okresu działały także w ramach TOW „Gryf Pomorski".

Świeczkowska Urszula, po mężu Goltz. Sprzeczne informacje uzyskała autorka o działalności i losach Urszuli Świeczkowskiej, byłej urzędniczki Poczty Polskiej w Gdańsku, uczestniczki tajnego oddziału PWK, bojowej działaczki polonijnej, przeszkolonej w grupie dywersyjnej. Według wzmianki Brunona Miąskowskiego pełniła funkcję kurierki szefa Sztabu Komendy Okręgu Pomorskiego do Komendy Głównej AK w Warszawie. Została jakoby aresztowana w drodze koło Włocławka i zdołała uciec z rąk gestapo.

Informacja przekazana przez (zmarłą niedawno) Walerię Engel-Bogacką Halinie Kulczak (rel. 1) brzmi inaczej: Urszula przeniosła się z Gdańska do Kalisza. Po rozpoznaniu w niej byłej urzędniczki Poczty Polskiej w Gdańsku uratowała się ucieczką do Krakowa, gdzie bardzo szybko nawiązała kontakty z organizacją konspiracyjną (wg Marii Tomczak, byłej działaczki śląskiej, należała do wywiadu Armii Krajowej). Wkrótce została aresztowana i osadzona w więzieniu Montelupich w Krakowie. Straszliwie skatowaną odesłano do więzienia Moabit w Berlinie, gdzie oczekiwała wykonania wyroku śmierci. Po ewakuacji więźniowie doczekali się oswobodzenia w Ansbach w Bawarii. Urszula pojechała na rekonwalescencję do Wielkiej Brytanii, wyszła za mąż za Polaka i zamieszkała tam na stałe.

Wegner Irena, z domu Rutkowska, ur. 16 IX 1906 r. w Duisburgu w Niemczech jako córka inżyniera Bernarda Rutkowskiego, późniejszego urzędnika Dyrekcji PKP w Gdańsku, i jego żony Jadwigi Michałek, siostry znanego adwokata toruńskiego. Do 1930 r. mieszkała z rodziną w Gdańsku. Dom ich był miejscem zebrań polskich studentów politechniki gdańskiej. W r. 1930 wyszła za mąż za sędziego Wegnera i zamieszkała najpierw w Wejherowie, potem od r. 1933 w Gdyni. Tam przebywała z trojgiem dzieci do 1940 r. W czerwcu 1940 r. mąż jej jako chory został zwolniony z Oflagu, po czym całą rodzinę wysiedlono do Chylonii. Irena, znając bardzo dobrze język niemiecki, pracowała jako urzędniczka w kilku gdyńskich firmach niemieckich. Z kolejnych stanowisk była usuwana, ponieważ te posady oceniano jako zbyt dobre dla Polki. W 1941 r. mąż Ireny zaprzysiągł ją do TOW „Gryf Pomorski", w którym pełnił funkcję komendanta okręgu gdyńskiego (obejmującego Gdynię, Gdańsk i Tczew) (poz. 2, s. 158). W czasie akcji scaleniowej Wegner wszedł do AK[18]. Mieszkanie Wegnerów w Chylonii przy ul. Chylońskiej 96 na IV piętrze było punktem kontaktowym. Spotkania organizacyjne odbywały się także w Wejherowie w mieszkaniu Bistramów przy ul. Kościuszki 14, dokąd Irena jeździła jako łączniczka. Utrzymy-

[18] Według relacji Stanisława Dzięgielewskiego, kolegi uniwersyteckiego Wegnera z Poznania, Wegner stworzył grupę ruchu oporu, tzw. grupę Wegnera; dobrał ludzi stojących na gruncie prawicowym, ale ogólnopolskim, podczas gdy TOW „Gryf Pomorski", do którego formalnie wchodzili, miał charakter regionalny, kaszubski. W czasie akcji scaleniowej grupa Wegnera weszła do AK.

wała również kontakty jako łączniczka z rodziną Koszałków (Juliusz Koszałka był członkiem Rady Naczelnej TOW „Gryf Pomorski"), z inż. Antonim Medonem i innymi współpracownikami męża, który bardzo często wyjeżdżał pod pretekstem delegacji służbowych.

Irena została zaaresztowana w domu 3 VI 1943 r.; męża jej zaaresztowano w lesie 5 V 1943 r. Przebywała w więzieniach Neugarten i przy Prezydium Policji w Gdańsku. Dnia 19 VII 1943 r. wywieziono ją do obozu w Stutthofie, gdzie pozostała do 1945 r. Po ewakuacji większej części więźniów drogą lądową na początku 1945 r. pozostała z tzw. rewirem, ponieważ mąż jej, także przebywający w Stutthofie, był ciężko chory. Dnia 27 IV 1945 r. załadowano ostatnią grupę, samych chorych, na ostatnią barkę na Wiśle. Po tygodniu więźniowie wylądowali w Danii w Flensburgu. Stamtąd Irena razem z mężem została przewieziona do Szwecji. Wrócili do Polski 30 X 1945 r. Po sześciu miesiącach Irena pochowała męża. Pracowała zawodowo jako korespondentka języków obcych i wychowywała dzieci (rel. 27).

Ruszkowska Maria, po mężu Kruszewska. Absolwentka Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej w Gdańsku, harcerka. W czasie wojny mieszkała w Gdyni. Była łączniczką „Andrzeja", komendanta Podokręgu Północnego AK, który po aresztowaniu w październiku 1942 r. otruł się i zmarł w więzieniu gdyńskim. Maria została aresztowana w październiku 1942 r., ale po śledztwie zwolniona.

Zarówno Komenda Okręgu AK, jak i TOW „Gryf Pomorski" organizowały przerzuty do Szwecji Polaków zagrożonych aresztowaniem oraz jeńców angielskich, francuskich i radzieckich[19]. Niezależnie od tego odbywały się przerzuty organizowane przez komórki centralne AK, przez komórkę wywiadu i — jak już wspomniano — przez komórkę łączności zagranicznej „Zagrodę". W przerzucie tym współdziałały dwie siostry Krampówny, Stefania i Pelagia (rel. 13), oraz Irena Sapińska (rel. 22), a także prawdopodobnie Wanda Jurkiewiczowa, zamieszkała w Gdańsku przy ul. Chlebnickiej 12 (poz. 6). Z W. Jurkiewiczową współpracowała prawdopodobnie Hanna Hanicka, żołnierz AK w Gdańsku niewiadomej komórki, była instruktorka PWK z Grudziądza, gdzie na początku okupacji była czynna w inspektoracie grudziądzkim AK (rel. W. Buzowskiej i S. Krasowskiej z Grudziądza). A. Męclewski (poz. 6, s. 242) podaje wzmiankę o Stanisławie Świeżawskiej, ps. „Swarzewska Mama", prawdopodobnie członkini TOW „Gryf Pomorski", która jakoby uczestniczyła w przerzucie „dorszy", tzn. jeńców angielskich.

W obwodzie starogardzkim AK były czynne dwie gdańszczanki, Maria Wika-Czarnowska i Felicja Lemańska-Sałkowa.

Wika-Czarnowska Maria, z domu Tempska. Absolwentka

[19] Zob. m.in. B. Chrzanowski, *Z Gdyni do Szwecji*, WTK z 16 XII 1979 r.

Szkoły Handlowej Macierzy Szkolnej w Gdańsku, młodziutka w chwili wybuchu wojny pracownica Gdańskiej Macierzy Szkolnej, żona prawnika, zatrudnionego z ramienia władz polskich w Radzie Portu Gdańskiego, synowa działaczy polonijnych Bogumiły Wika-Czarnowskiej (o której była już mowa) i inż. Czarnowskiego, dyrektora PKP w Gdańsku, prezesa Macierzy Szkolnej. Dowiedziawszy się o mającym nastąpić jej aresztowaniu w Gdańsku, umieściła synka noworodka na wsi, niedaleko Gdańska, i sama schroniła się do Kościerzyny. Mąż jej wyjechał tuż przed wojną z dyrektorami Rady Portu do centralnej Polski. Maria — nie przyznając się do obywatelstwa gdańskiego — została zatrudniona w Biurze Geodezyjnym w Kościerzynie jako Polka władająca biegle językiem niemieckim. I tu pomagała w miarę sił, choć nie zaprzysiężona, ludziom z partyzantki „Gryfa Pomorskiego", potem Armii Krajowej, a także gnębionej ludności cywilnej. Przez dwa lata dostarczała członkom „Gryfa" przez swoją sąsiadkę Gerturdę Fischerową, asystentkę działacza „Gryfa" dr. Zawackiego[20] w Kościerzynie, blankiety różnych dokumentów z oryginalnymi pieczątkami i podpisami, które wykradała z narażeniem życia z akt Urzędu Przesiedleńczego. Uprzedzała też o mających nastąpić przesiedleniach. Usunięta z biura po znalezieniu „jej" dokumentów u zatrzymanego Jana Szalewskiego („Sobola"), dowódcy partyzantki, (dzięki swojemu sprytowi uszła z tego cało) pracowała w magazynie powiatowego urzędu kościerskiego, wykradała całe partie koców dla partyzantki, „organizowała" sprytnie kartki żywnościowe, którymi m.in. przekupywała użyteczną, nastawioną antyhitlerowsko Niemkę. Przez nią udało jej się dotrzeć do tajnej poczty i mogła niejeden raz uprzedzić partyzantów o wyruszeniu Streifrevieru dla ich wytropienia. Praca Marii i jej przeważnie nie znanych z nazwiska pomocnic była ważnym ogniwem w działalności partyzantów i w pomocy ludności cywilnej. Dzięki niej Polacy w Kościerzynie dowiedzieli się o mającym nastąpić przemarszu więźniów ze Stutthofu i mogli choć trochę ulżyć im w drodze. Również zawiadomiła o przechodzeniu więźniarek — młodych Żydówek, wysyłanych do pracy z pobliskiego obozu (potem bestialsko zamordowanych) (rel. 11, 15, 28).

Lemańska Felicja, po mężu Sałkowa, młodziutka gdańszczanka, uczestniczka pomorskiego ruchu oporu od 1941 r. Informacja o jej działalności konspiracyjnej opiera się na relacji Elżbiety Więckiewiczowej oraz jej relacji własnej. Felicja, córka urzędnika Komisariatu Generalnego RP, ur. w 1925 r. w Gdańsku, mieszkała tu do wojny. Była uczennicą Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej i harcerką. Po aresztowaniu jej ojca i eksmisji z Gdańska matka schroniła się z dziećmi w Starogardzie u swojej przyjaciółki Elżbiety Więckiewiczowej, działaczki przedwojennej i późniejszej komendantki WSK na Obwód

[20] K. Ciechanowski (poz. 2, s. 116) błędnie podaje „Zawadzki".

AK Starogard[21]. Felicja zatrudniona była jako pomoc biurowa (znała dobrze język niemiecki) w fabryce „Polfa" (Bonkampf) i przez okres co najmniej pół roku wykradała systematycznie — podobnie jak inne Polki tam zatrudnione — zestawy lekarstw, które przekazywała E. Więckiewiczowej dla partyzantki. W styczniu 1944 r. podjęła się przechowania nadajnika radiowego na strychu domu, w którym mieszkała. Aresztowana w związku ze wsypą w tej sprawie w lutym 1944 r., po dwumiesięcznym pobycie w więzieniu starogardzkim została wysłana do Stutthofu w kwietniu 1944 r., gdzie pozostała do końca wojny. Ewakuowana w styczniu 1945 r., zachorowała w czasie „marszu śmierci" na tyfus, ale ocalała w prowizorycznym szpitalu pod Lęborkiem. Mieszka obecnie w Gdańsku (rel. 14).

Kończąc na tych przykładach opis uczestnictwa gdańszczanek w pomorskim wojskowym ruchu oporu, muszę zaznaczyć, że nie uzyskałam żadnej relacji od uczestniczek organizacji lewicowych.

3. UDZIAŁ GDAŃSZCZANEK W ZORGANIZOWANYM RUCHU OPORU NA INNYCH TERENACH POLSKI

Wysiedlenia rodzin gdańskich oraz ich „dobrowolne" wyjazdy uprzedzające aresztowania lub wysiedlenia spowodowały, że wiele gdańszczanek znalazło się w nowych środowiskach. Zostały one wchłonięte przez tamtejszy ruch oporu, tak żywy i powszechny zwłaszcza na obszarze Generalnego Gubernatorstwa, zamieszkałego zwarcie przez Polaków. Jednakże informacje na ten temat są nader skąpe:

Arciszewska-Postrachowa Józefa, była działaczka polonijna i członkini „Gedanii", została aresztowana i uwięziona na Pawiaku, potem przewieziona do obozu koncentracyjnego „Majdanek" (rel. 19).

Błeńska Maria, była sekretarka Wydziału Pracy Kobiet Gminy Polskiej — Związku Polaków w latach 1936—1939, uczestniczyła w ruchu oporu w Krakowie (rel. 11).

Filarska Wanda, po mężu Hrynaszkiewicz, ps. „Magdalena", siostra Marii, była żołnierzem AK w Warszawie, w komórce BIP. Aresztowana w 1943 r., była więziona na Pawiaku, potem wywieziona do Oświęcimia, gdzie przeżyła wojnę (rel. 10).

Gorzechowska Julia, ur. 1892 r., była działaczka Macierzy Szkolnej w Gdańsku, była żołnierzem AK prawdopodobnie w Łodzi. (Informację zaczerpnęła autorka z nekrologu „Dziennika Bałtyckiego" z 3 XI 1971 r.).

Kulczak Halina, po mężu Sarnecka, ps. „Dora", ur. w Berlinie w 1911 r., referentka pracy kobiet Polskiej Rady Sportowej w Gdańsku

[21] Elżbieta Więckiewiczowa była gorliwą współorganizatorką — razem z Heleną Lange — rozgałęzionej kobiecej służby sanitarnej inspektoratu starogardzkiego, najpierw w ramach Związku Jaszczurczego, potem TOW „Gryf Pomorski" i AK.

w latach 1937—1939 (zob. przypis 6), była od 1941 r. członkinią grupy wywiadowczej AK, złożonej z byłych członkiń PWK, działającej w kilku miastach wielkopolskich. Aresztowana w 1943 r., więziona w Poznaniu, a potem w Lipsku z wyrokiem śmierci, przeżyła wojnę (rel. 1).

Łojewska Jadwiga, II voto Stempniewiczowa, była komendantka tajnych hufców PWK w Gdańsku, została wraz z organizowanym przez nią szpitalem polowym ewakuowana z Wąbrzeźna. Transport został rozbity przez bombardowanie za Golubiem. Poszukiwana przez gestapo, ukrywała się długo w Brodnicy. W lipcu 1940 r. uciekła pieszo do Warszawy. Została odkomenderowana przez AK do pracy w policji kryminalnej i gestapo — najpierw w Warszawie, potem w Mińsku Mazowieckim. Tam pełniła z paru innymi Polakami trudną służbę, polegającą na podbieraniu amunicji i granatów, na pomocy więźniom, na wykradaniu list zakładników i nakazów aresztowania, na fałszowaniu zeznań oskarżonych protokołowanych przez nią i na innych usługach dla AK i ludności cywilnej. Za działalność swoją por. Jadwiga Stempniewiczowa została odznaczona Orderem Virtuti Militari. Żyje i mieszka w Poznaniu (rel. 2).

Peszkowska Krystyna, od 1942 r. po mężu Łyszkowska, w Krakowie w latach 1940—1942 uczestniczyła w małym sabotażu w wytwórni szczepionek przeciwtyfusowych (poz. 4; rel. J. Luśniak).

Reyman Cecylia była od 1943 r. łączniczką w obwodzie AK Nowy Sącz (poz. 4; rel. J. Luśniak).

Sawicka Zofia, ps. „Szarotka", która przed wojną prowadziła zajęcia świetlicowe w Szkole Dokształcającej Macierzy Szkolnej w Gdańsku, prowadziła prawdopodobnie punkt kontaktowy wywiadu AK w Jastrzębnej (Obwód Augustów Okręgu Białostockiego). Aresztowana w 1943 r., została rozstrzelana (rel. I. Stankiewicz).

Sokołkowa Urszula, była członkini „Gedanii", uczestniczyła w ruchu oporu w Krakowie (rel. 11).

Sroczyńska Krystyna, po mężu Wyczańska, ps. „Kunegunda", „Zofia", w czasie okupacji przebywała w Warszawie, gdzie działała w kręgu starszoharcerskim „Kuźnica". Prawdopodobnie brała też udział w tajnym nauczaniu. Od początku 1942 r. była łączniczką (w Biurze Informacji i Propagandy KG AK) sekretarza redakcji „Wiadomości Polskich" z innymi redakcjami i drukarniami. W Powstaniu była łączniczką szefa Działu Propagandy BIP. Została ranna 27 VIII 1944 r.; pełniła dalej służbę łączniczki między siedzibą KG i Śródmieściem (poz. 4 i rel. J. Luśniak).

Szymańska Zofia, ur. 1924 r., absolwentka Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej i harcerka, przebywała w czasie okupacji w Warszawie, gdzie należała do „pężetek" (członkiń komórki AK „Pomoc Żołnierzowi") i uczestniczyła w Powstaniu Warszawskim, służąc w patrolu sanitarnym i roznosząc pocztę od rannych powstańców do ich ro-

dzin. Po powstaniu wyszła jako jeniec z grupą WSK i została zdemobilizowana w Oberlangen. Obecnie mieszka i pracuje w Gdańsku (rel. 25).

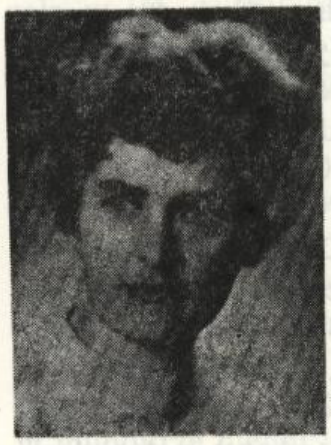
Turzyńska Wanda, po mężu Żuchowicz, ps. „Wita", była sekretarka Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej. Ojciec jej został rozstrzelany w r. 1939. W 1940 r. wyjechała do Grójca, potem do Warszawy, gdzie była kolporterką i przepisywała podręczniki szkolenia wojskowego. W czasie powstania była sanitariuszką w Śródmieściu (poz. 4).

Znanych jest autorce kilka nazwisk gdańszczanek, uczestniczek Powstania Warszawskiego. Są to:

Irena Cacko (działała na Starym Mieście), Bernadetta Makurat (po mężu Zygowska), Krystyna Peszkowska, Grażyna Sielużycka (zginęła w Powstaniu Warszawskim na Poczcie Głównej), Krystyna Sroczyńska, Zofia Szymańska, Wanda Turzyńska.

IV. UDZIAŁ GDAŃSZCZANEK W SAMOPOMOCY CYWILNEJ

Zgodnie z rozróżnieniem umieszczonym we wstępie artykułu, oprócz czynnego oporu wobec okupanta, przejawiającego się w działalności w podziemnych organizacjach wojskowych oraz w pomocy udzielanej tym organizacjom bez wyraźnej przynależności do nich, występowała inna forma walki z okupantem, którą autorka nazwała umownie samo-

11. Maria Filarska

pomocą społeczną o charakterze cywilnym. Ta forma oporu, rzadko ujęta organizacyjnie, była ze względu na swój powszechny charakter bardzo skuteczna, jednakże działalność ta jest trudna do przedstawienia opisowego, a tym bardziej liczbowego. Stąd zarówno ten temat, jak i zagadnienie biernego oporu (formy ruchu oporu wymienionej we wstępie na pierwszym miejscu) wymagają zebrania materiałów innego rodzaju niż posiadane przez autorkę oraz oddzielnego opracowania. Moż-

na na razie podać jedynie pewne wzmianki na ten temat. Próby samopomocy podjęto równocześnie z pierwszymi przejawami terroru wojennego. Od pierwszej chwili musiała to być działalność podziemna, narażała bowiem podejmujących ją na równi z uczestnictwem w innych formach oporu.

I tak, np. Maria Koprowska (rel. 31) wspomina o dwóch rodzinach harcerek gdańskich, Krzyżowskich i Czaplewskich, które mieszkając w pobliżu osławionej Victoriaschule w Gdańsku, przychodziły z pomocą zatrzymanym tam Polakom i ich rodzinom, szukającym rozpaczliwie dojścia do swoich bliskich.

W czasie kiedy broniła się jeszcze Gdynia, tj. do 11 IX 1939 r., komendantka Gdańskiej Chorągwi Harcerek, Maria Ostrowska, wraz z harcerkami roztoczyła opiekę nad uchodźcami z Gdańska, którzy schronili się w podziemiach Sądu Grodzkiego w Gdyni — zaopatrywała ich w bieliznę pościelową i żywność.

Przykładem gdańszczanek czynnych w samopomocy cywilnej w czasie okupacji są: Anna Mionskowska i Aniela Bisewska.

Mionskowska Anna. Urodzona w 1889 r. w powiecie kartuskim jako córka małorolnego chłopa, zamężna z rzemieślnikiem biorącym żywy udział w walce organizacji kaszubskich sprzed I wojny światowej o utrzymanie polskości, w Gdańsku była (wraz z mężem) członkinią Towarzystwa Ludowego „Jedność". Mąż jej wrócił z wojny w 1915 r. jako inwalida wojenny. Oboje wzięli udział w akcji wyborczej na rzecz listy polskiej, kolportując ulotki polskie. Po wojnie Anna należała w WM Gdańsku do Gminy Polskiej, do Towarzystwa „Jedność", do Towarzystwa Polek, do Macierzy Polskiej i innych organizacji. Kiedy utworzono polskie szkoły, tzw. senackie, Anna agitowała za posyłaniem dzieci do nich — sama miała trzech synów i dwie córki, a od 1924 r. wychowywała także czworo osieroconych dzieci po siostrze Gańskiej. Wszystkie dzieci posyłała do szkół polskich mimo szykan i nacisków, zwolnień męża z pracy, odebrania mu renty inwalidzkiej. Dnia 16 VIII 1939 r. jeden z wychowanków został aresztowany na ulicy za mówienie po polsku — zginął później w Mauthausen. W maju 1939 r. najstarszy syn Brunon, ścigany za pracę w organizacjach polskich, musiał uciekać do centralnej Polski. Na kilka dni przed wybuchem wojny, kiedy mnożyły się aresztowania wśród Polaków gdańskich, mąż Anny z trojgiem dzieci wyjechał do Tczewa; tam syn Franciszek zgłosił się ochotniczo do wojska polskiego. Po powrocie z kampanii wrześniowej został aresztowany i do końca wojny przebywał w obozach koncentracyjnych. Anna z córką Gertrudą pozostała w Gdańsku.

Zimą 1940 r. podczas nowej fali aresztowań Polaków Anna została przypadkiem zabrana przez policję kryminalną z mieszkania aresztowanego redaktora „Gazety Polskiej" Wilhelma Grimmsmanna. Grimmsmann, tkóry do tego czasu codziennie musiał się meldować na policji,

miał właśnie uciekać do Niestępowa. Ucieczkę przygotowała Anna, która dowiedziała się o mającym nastąpić jego aresztowaniu. Annę, zamkniętą przez kilka tygodni w Polizeipräsidium, udało się wykupić. Stwierdziła ona potem z humorem, że pobyt w areszcie uratował jej życie. W tym bowiem czasie wyszła na jaw jej działalność polonijna i do domu przyszło po nią gestapo. Po zwolnieniu z aresztu nadal mieszkała z córką Gertrudą w Gdańsku przy ul. Podmiejska Grobla. Czynnie pomagała Polakom w miarę swoich możliwości. Szczęśliwym zbiegiem okoliczności sąsiadem jej był wyjątkowo przyzwoity esesman, który ochraniał ją przed wysiedleniem. Widział raz nawet u niej syna Brunona, poszukiwanego przez gestapo, i nie wydał jej, lecz ostrzegł.

Działalność Anny polegała na dostarczaniu paczek aresztowanym Polakom w koszarach w Nowym Porcie. Przestrzegała o mającym nastąpić aresztowaniu, o czym dowiadywała się różnymi drogami. W ciągu zimy 1940/1941 wysyłała paczki żywnościowe do Stutthofu, do Lęborka i do przechodniego obozu dla Polaków w Maćkach pod Gdańskiem. Niełatwo było jednak o żywność, zwłaszcza że i pieniędzy brakowało. Wraz z ciężko pracującymi córkami (również córka Wanda wróciła do Gdańska i podjęła pracę pomocy domowej u rodziny Białorusinów) zarabiała dodatkowo praniem bielizny, co zresztą pozwalało pozorować zbyt częste odwiedziny różnych osób w ich domu. Zdobywała od Wiktora Reglińskiego, pracującego w drukarni, w której Niemcy produkowali kartki żywnościowe, tzw. Zusatzkarty (kartki dodatkowe), na chleb. Nie będąc zaprzysiężonym członkiem żadnej organizacji podziemnej, pomagała w ich działalności przez wożenie leków do Starogardu (córka bowiem pracowała w hurtowni leków jako robotnica). Pośredniczyła także w przekazywaniu tajnej korespondencji przez kontakt z Lucjanem Szutą, który przynosił i zabierał różne wiadomości. W piwnicy mieszkania Anny przez długi czas ukrywał się Paweł Brzeski, agent przedwojennego wywiadu polskiego, który w kajdanach zdołał uciec Niemcom, kiedy aresztowali go w listopadzie 1943 r. w powiecie kartuskim. Anna wspominała, że Brzeski kopiował rysunki łodzi podwodnych, przynoszone przez gdańszczanina Tadeusza Duszyńskiego, który pracował w stoczni Schichau. (Tenże Duszyński, jako żołnierz Wehrmachtu został potem pulbicznie powieszony za szpiegostwo, tak więc zginął za Polskę w mundurze niemieckim).

Jesienią 1941 r. odbyła Anna niebezpieczną podróż z Gdańska do Kartuz, odwożąc swojego podopiecznego Brzeskiego, który zaczął przejawiać oznaki załamania psychicznego; chory nerwowo mógł „sypnąć" wszystkich poznanych ludzi.

Wiele szczegółów dotyczących udzielanej potrzebującym pomocy Anna pamiętała tylko niedokładnie, była jednak czynna do końca wojny. Zmarła kilka lat temu (rel. 16, 17).

Jak widać chociażby na powyższym przykładzie, samopomoc spo-

łeczna przybierała różne formy, spośród których trzeba wymienić: „akcję paczkową", częściowo legalną, szczególnie trudną dla ofiarodawczyń z powodu ścisłej reglamentacji żywności; ukrywanie zbiegów i poszukiwanych przez gestapo; pomoc Żydom; dostarczanie leków i tajnej poczty do obozów; pomoc rodzinom aresztowanych; pomoc materialną i opiekę zdrowotną nad najbiedniejszymi Polakami. Rola tej samopomocy była niewątpliwie ogromna.

Bisowska Aniela, gdańszczanka zamieszkująca z rodzicami w Firodze, tak pisze o swoim udziale w niesieniu pomocy potrzebującym (rel. 6): „Ukrywaliśmy przez kilka miesięcy 14-letniego chłopca narażonego na aresztowanie oraz dziewczynę, która uciekła z robót w Nizinach Gdańskich. W końcu wojny ukrywało się u nas kilka osób, które uciekły z robót tuż przed nadejściem frontu. Wysyłałam w r. 1942 i 1943 paczki do oflagu i stalagu; w tychże latach jeździł ze Stutthofu samochód z więźniami do Bysewa po cegłę, myśmy podawali im żywność; tak robili wszyscy naokoło. W Kokoszkach, w pododdziale Stutthoffu, przebywali Żydzi, którzy jeździli pociągiem «Judenzug» do pracy w stoczni. Ci ciężko pracujący otrzymywali nieco lepsze wyżywienie, m.in. trochę mleka. My i sąsiednie sklepy dodawaliśmy im żywność, kiedy przychodzili po swój przydział mleka. Przy ewakuacji obozu Stutthof pomagałam więźniom w ich drodze, ukrywałam zbiegów".

Łojewska-Stempniewiczowa Jadwiga, wyżej wspomniana, zajmowała się w sposób zorganizowany przesyłaniem leków z Warszawy dla Stutthofu w 1940/1941 r. Byłe pewiaczki z hufca PWK prowadzonego przez nią przed wojną podawały lekarstwa przez grabarza z Zaspy Ziemanna, który przewoził trupy z obozu. Lekarstwa te, pakowane w małe paczuszki, szły z Warszawy. W mieszkaniu dr Wandy Szaynokowej przy ul. Zagórnej 16 w Warszawie, u której mieszkała wówczas Jadwiga Łojewska, mieścił się cały magazyn: strzykawki, leki nasercowe, witaminowe i inne. Do Łojewskiej przychodziły przez znajomych kurierów pomorskich grypsy ze Stutthofu z zapotrzebowaniem i przez nich regularnie co najmniej raz w miesiącu wysyłano leki (rel. 2).

Ptach Urszula, której rodzice prowadzili w Gdańsku restaurację, pośredniczyła skutecznie w przekazywaniu łapówek gestapowcom, przyczyniając się do złagodzenia losu więźniów (poz. 6, s. 182).

Siemianowska Łucja, harcerka, absolwentka Gimnazjum Polskiego Macierzy Szkolnej jako farmaceutka współpracowała z obrońcami Poczty Polskiej, dostarczając im materiałów palnych. Przesiedlona przez Niemców z Gdańska do Elbląga, tam pracując w aptece, pomagała więźniom skierowanym po ciężkich przesłuchaniach na roboty, dostarczała im leków uspakajających i wzmacniających, a także żywności. Łucja zaginęła podczas działań wojennych w 1945 r. (rel. 31 i J. Luśniak).

W powyższym fragmentarycznym przedstawieniu udziału gdańszczanek w samopomocy społecznej autorka nie wspomina o tajnym nauczaniu i tajnej działalności kulturalno-oświatowej, gdyż temat ten wymaga osobnego potraktowania.

ZAKOŃCZENIE

W artykule niniejszym zostały uporządkowane — według podanego w jego wstępie schematu — materiały relacyjne dotyczące terenu Gdańska, wybrane spośród zgromadzonych w zbiorach autorki blisko 600 relacji i około 3000 kart osobowych uczestniczek całego pomorskiego ruchu oporu. Autorka, powiązana zarówno rodzinnie, jak i zainteresowaniami społecznymi i historycznymi z Gdańskiem i Pomorzem, a także sama biorąca udział w walce o niepodległość na tych terenach, uważa, że warto ukazać dotychczasowe wyniki badań, mimo nieumieszczania ich na razie na szerszym tle pomorskiej sytuacji okupacyjnej. Wydaje się, że upoważnia ją do tego fakt, iż nie ma dotąd żadnych publikacji na wybrany temat ani nawet szerszych wzmianek w istniejących opracowaniach dotyczących zbliżonego tematu.

To co udało się powyżej przekazać, świadczy wymownie o tym, że praca przedwojenna polskich organizacji w Gdańsku nie poszła na marne. Gdańszczanki współdziałały skutecznie w ruchu oporu i przyczyniły się swoją postawą do niezałamania się moralnego naszego narodu w trudnych latach wojny.

Gdyby udało się rozszerzyć podstawę źródłową dotyczącą udziału gdańszczanek we wszystkich formach ruchu oporu, warto by też pokusić się o próbę stworzenia typologii postaw zajmowanych przez nie w czasie okupacji. Pozwoliłoby to ukazać, jaki związek istnieje pomiędzy rodzajem zajmowanej w czasie okupacji postawy tych osób a ich powojenną aktywnością w trudnym dziele odbudowy kraju.

Załącznik 1. Wykaz imienny osób, których relacje wykorzystano w artykule

1. Halina Kulczak-Sarnecka, Działalność Referatu Kobiet przy Polskiej Radzie Sportowej w Wolnym Mieście Gdańsku. Wspomnienia z lat 1937—1939, maszynopis pracy konkursowej, s. 18, w zbiorach autorki; poza tym dodatkowe relacje fragmentaryczne.
2. Jadwiga Łojewska-Stempniewiczowa — dwie obszerne relacje z pracy na Wybrzeżu w latach 1931—1938 oraz fragmentaryczne relacje dodatkowe.
3. Ludwik Muzyczka, Relacje komendanta tajnego „Północnego" (Gdańskiego) Okręgu Związku Strzeleckiego, s. 39; relacja została autorce udostępniona przez Kazimierza Plutę-Czachowskiego.
4. Marta Alaszewska
5. O zm. Halinie Bigockiej — rodzina i przyjaciele
6. Aniela Bisewska-Iwanow
7. Gertruda Burau-Dziurla
8. O zm. Marii Chełmickiej — córka
9. O zm. Edycie Czoskównie — przyjaciele
10. Maria Filarska-Chodakowska
11. Marta Flisikowska
12. Margot Gostomska
13. Pelagia i Stefania Kramp (ze zbiorów B. Chrzanowskiego)
14. Felicja Lemańska-Sałek
15. Stefania Lesikowska-Szalewska
16. Anna Mionskowska (ze zbiorów J. Bieleckiej)
17. Gertruda Mionskowska-Wincewiczowa (ze zbiorów J. Bieleckiej)
18. O zm. Kungundzie Pawłowskiej — przyjaciele
19. O zm. Józefie Postrachowej-Arciszewskiej — siostra
20. Elżbieta Kralewska
21. Maria Rast
22. Irena Sapińska (ze zbiorów B. Chrzanowskiego)
23. Janina Schaddach-Walentynowicz — relacja własna oraz o matce i trzech siostrach
24. O zm. Łucji Siemianowskiej — przyjaciele
25. Zofia Szymańska
26. O Urszuli Świeczkowskiej — przyjaciele
27. Irena Wegner
28. Maria Wika-Czarnowska (ze zbiorów J. Bieleckiej)
29. Maria Pytel-Spyrłakowa
30. Halina Orczykowska-Kuśnierz
31. Maria Koprowska

Załącznik 2. Kwestionariusz Komisji Historii Kobiet Uczestniczek Walk o Niepodległość

Polskie Towarzystwo Historyczne

Schemat relacji uczestniczek walk o niepodległość:

a) o sobie
b) o uczestniczce nieżyjącej
c) o uczestniczce żyjącej

I. Dane osobiste

1. Nazwisko, imię, nazwisko panieńskie, nazwisko w czasie okupacji.
2. Data i miejsce urodzenia. Dla nieżyjącej: data, miejsce, przyczyna, okoliczności śmierci, czy i gdzie pochowana, ew. świadkowie.
3. Imiona rodziców, nazwisko panieńskie matki.
4. Środowisko, zajęcia rodziców, zawód, ew. zajęcie męża.
5. Wykształcenie, zawód wyuczony, zawód wykonywany. O nieżyjącej — charakterystyka osobowości.
6. Obecny adres, telefon. O nieżyjącej — adresy rodziny lub osób zainteresowanych.

II. Okres przedwojenny do 1 IX 1939 r.

1. Przebieg pracy zawodowej i społecznej: miejsce, rodzaj, nazwa instytucji, organizacji, funkcje itd.
2. Przygotowanie osobiste do obrony kraju posiadane w r. 1939: jakie, gdzie nabyte, kiedy.

III. Okres okupacji do maja 1945 r.

1. Praca zawodowa, środki utrzymania, sposób zarobkowania, praca społeczna — jak pkt II/1.
2. Data i miejsce wstąpienia do konspiracji, przez kogo, nazwa organizacji.
3. Kryptonim komórki organizacyjnej, jej zadania, liczebność, nazwiska i pseudonimy przełożonych oraz uczestniczek, warunki i przebieg pracy komórki za czas od — do.
4. Własne: pseudonimy, przeszkolenie, przebieg służby od — do (przydziały, funkcje, adresy itd.), udział w akcjach specjalnych, nominacje, odznaczenia: jakie, czy zweryfikowane, gdzie.
5. Aresztowania: daty, miejsca, przyczyny, okoliczności, więzienia, obozy: jakie, gdzie, od — do, praca społeczna i konspiracyjna w nich.

Uwaga: Punkty III-2, 3, 4 nie dotyczą osób, które nie należały do żadnej organizacji konspiracyjnej.

IV. Okres powojenny

1. Szczegóły biograficzne z okresu pookupacyjnego do chwili obecnej.
2. Przebieg pracy zawodowej i społecznej.

V. Dokumentacja

1. Posiadane dokumenty: osobiste, publikacje, fotografie itp., czy i w jakiej formie mogą być udostępnione (odpis, fotokopia, wypożyczenie, dar itp.).
2. Wyszczególnienie osób, z którymi relatorka współdziałała, nie uwzględnionych w innych punktach relacji, oraz osób mogąccyh uzupełnić relacjonowane wiadomości.
3. Jeżeli podane wiadomości były publikowane (książki, prasa, radio, telewizja, odczyty) — podać szczegóły: autor, tytuł, rodzaj publikacji, miejsce, czas.

Uwagi

1. Schemat niniejszy ma informować relatorów, o jakie wiadomości chodzi i pomagać w uszeregowaniu materiału, a korzystającym z relacji — w odczytywaniu jej. Dlatego przy dowolnej formie pisania prosimy zachować kolejność informacji jak wyżej i chronologię oraz wyraźnie podpisać relację i podać datę zakończenia. Przy pisaniu relacji nie o sobie dodać własny adres i źródła informacji: znajomość, pokrewieństwo, współpraca, korespondencja, publikacje i inne.
2. Nie obawiajmy się drobiazgowych opisów: im dokładniejsza relacja, tym bardziej będzie pomocna. Nie zniechęcajmy się też, że nie relacjonujemy każdego punktu wyczerpująco, że pamiętamy tylko „nieważne" fragmenty. Wszystkie szczegóły są ważne, niekompletne relacje lepsze od żadnych. Zestawione razem umożliwią odtworzenie całości. Zachęcajmy innych do pisania relacji i wspomnień.
3. Relacje prosimy przekazać osobom, które doręczyły schemat, lub pocztą na adres: Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział Warszawski, Warszawa, Rynek Starego Miasta 29/31, pokój nr 27, dla Komisji Historii Kobiet-Uczestniczek Walk o Niepodległość, bądź na adres: dr Elżbieta Zawacka, Oliwa, Poznańska 2 m. 5, 80-359 Gdańsk.

Dodatkowy schemat relacji

dotyczący historii udziału pewiaczek w ruchu oporu w latach 1939—1945 (uzupełnienie do relacji uczestniczek walk o niepodległość)

1. Nazwisko obecne, z r. 1939, imię, adres, data relacji.
2. a) stopień w PWK.
   b) ostatni stały przydział organizacyjny w r. 1939, funkcja, gdzie, od kiedy i od kogo przejęta, dokąd przeszła zdająca.
   c) przydział w akcji obozowej lipiec—sierpień 1939 r.
   d) opis organizacji pracy danej komórki, jej obsada, stan liczebny, przebieg przygotowań na wypadek wojny — po Walnym Zjeździe PWK w marcu 1939 r. do września t. r.
   e) opis dni sierpniowych, szczególnych przygotowań do obrony przed inwazją.
   f) gdzie przebywała i co robiła w dniach 30 i 31 sierpnia (środa, czwartek) 1939 r.
   Czy dostała kartę przydziału mob. na wypadek wojny.
3. a) jakie pamięta nazwisko, funkcje, stopień pewiaczek z terenu swego przydziału z okresu 1939 r.
   b) o kim z PWK wie, gdzie przebywa obecnie, czy ma adres, czy może nawiązać kontakty i otrzymać relacje.
   c) czy posiada dokumenty z pracy PWK (druki, fotografie, wzmianki, numery pisma „Dla Przyszłości", „Biuletyn PWK", Biblioteczkę PWK, inne.
4. Opis szczegółowy przebiegu własnej pracy:
   a) od wybuchu wojny — 1 września do wkroczenia okupanta w miejscu pobytu relatorki (data, gdzie, własna sytuacja, reakcja itp.).
   b) pod okupacją do czasu przejścia do konspiracji (dalszy ciąg patrz pkt. III-3 schematu poprzedniego).
   c) czy przystąpienie do konspiracji relatorka traktowała jako dalszy ciąg służby podjętej w Organizacji PWK.
5. a) dane o innych pewiaczkach, przede wszystkim o zmarłych.

b) uzupełnienie wiadomości podanych w relacji napisanej wg poprzedniego schematu — zdaniem relatorki ważne i przydatne do opracowania udziału pewiaczek w konspiracji.

Załącznik 3. Wykaz publikacji ogłoszonych drukiem

1. *By nie odeszły w mrok zapomnienia. Udział kobiet polskich w II wojnie światowej*, pod red. Z. Polubiec, Warszawa 1976.
2. Ciechanowski K., *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939—1945*, Warszawa 1972.
3. *Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku 1922—1939. Księga pamiątkowa*, pod red. B. Janika, cz. I, Gdańsk 1976.
4. *Harcerki 1939—1945*, pod red. M. Straszewskiej, Warszawa 1973.
5. Kiedrzyńska W., *Ravensbrück*, Warszawa 1965.
6. Męclewski A., *Neugarten 27. Z dziejów gdańskiego gestapo*, Warszawa 1974.
7. Stankiewiczowa I., *Nauczycielki w walce o utrzymanie polskości w Wolnym Mieście Gdańsku*, „Rocznik Gdański", R. 22, 1963, s. 223—262.
8. „Stutthof. Zeszyty Muzeum", nr 1, 1976; nr 2, 1977.
9. Szwenter S. K., *Polacy z Piekła rodem*, Gdynia 1966.
10. Wańkowicz M., *Walczący Gryf*, Warszawa 1975.
11. Wodzicki R.,: *Wspomnienia Gdańsk—Warszawa—Berlin 1928—1939*, Warszawa 1972.
12. *Materiały do „Słownika biograficznego kobiet uczestniczek walk o niepodległość Polski 1939—1945"*, Warszawa 1978.

Załącznik 4. Lista 23 gdańszczanek zamęczonych i poległych w latach 1939—1945

Benke Halina	Ravensbrück
Bigocka Halina Hildegarda	Oświęcim 1943
Brucka Franciszka	Berlin 1941
Butkowska Irena	Stutthof
Czoskowa Salomea	Starogard 1939
Czoskówna Edyta	Starogard 1939
Frankowska Jadwiga	Ravensbrück
Grimmsmann Anna	Ravensbrück
Guss Julianna	Stutthof 1943
Jedwabska Joanna	Ravensbrück
Kukowska Janina	Oświęcim
Kurbisowa Kazimiera	Ravensbrück 1942
Pawłowska Kungeunda	Bergen-Belsen 1945
Ptak	Stutthof 1943
Rozmiarek Jadwiga	granica polsko-słowacka 1940
Rutkiewicz Jadwiga	Berlin 1939
Sawicka Zofia	Augustów 1943?

Siełużycka Grażyna	Powstanie Warszawskie 1944
Siemianowska Łucja	Elbląg 1945
Szczecińska Helena	Tczew 1939
Torlińska Maria z d. Lessnau	Tczew 1939
Tyczewska Paulina	Berlin 1941
Wojtaszewska Elżbieta	Ravensbrück 1943

SUMMARY

WOMEN OF GDAŃSK IN THE RESISTANCE MOVEMENT OF THE YEARS 1939—1945

This article, originally written for the 70th anniversary of the Association of Polish Women of Gdańsk, consists of four chapters. It describes the preparation of the women of Gdańsk for participation in the war that threatened, the terror they were subjected to by the Nazi occupants at the beginning of the war for their social-patriotic activity, the part played by Gdańsk women in clandestine military organizations and their participation in the civil mutual aid of the Polish population of Gdańsk.

The programme of the Polish women's social organizations, whose activity in Gdańsk in the prewar time was intense, included — especially from the early 30's — the preparation of female youth and adult women for participation in the war that was expected. The first organization to start its activity in this line was the Women's Section of the Gdańsk Sports Club "Gedania", combining military training corps (clandestine, of course) with physical training and sports for their woman-members. Woman-officials of the Polish Post Office in Gdańsk also uderwent such a training, whereas within the Rifle Union the Women's Section was created. From 1932 on, another form of activity was setting up school corps of the all-Polish organization of Women's Military Training — WMT (Przysposobienie Wojskowe Kobiet — PWK) in the secondary schools of Gdańsk; classes at the Mother-Country Polish Grammar School and at the School of Commerce were secretely attended by the woman-commander of the WMT of Gdynia. Among the girls and women organized into different Polish-community organizations, especially the Polish Commune of the Union of Poles, this activity took a different form. It constituted here part of a general cultural and educational programme, placing emphasis on civic upbringing and practical education useful in the defence of the country. Following this objective, there were close contacts outside Gdańsk during tripe to Poland and roving camps of youth from Poland in the Free City of Gdańsk.

In the next chapter the author describes a number of woman social-activists who were victims of German terror from the first days of the war, or even during the last weeks preceding its outbreak. They were either murdered in September 1939 or sent to concentration camps where they took part in the camp resistance movement, and many of them lost their lives there, or deprived of their property and evacuated from their homes.

The women of Gdańsk participated in various activities of the clandestine military organizations of the war years. Some of them became members of central

units of the Home Army (Halina Bigocka, Maria Filarska and Gertruda Burau). Jadwiga Rozmiarek lost her life in 1940 as an emissary of "Motherland" to Polish authorities in France. Many (names listed in the article) women of Gdańsk were soldiers in Pomeranian military organizations — allotted to units of the Regional Pomeranian Command of the Armed-Battle Union — Home Army (ZWZ — AK), the Polish Army of Uprising, the Secret Military Organization "Pomeranian Griffin" or others. Their activity covered Gdańsk or nearby parts of Pomerania; those women of Gdańsk who had been evacuated also found themselves in the underground army, e.g. in Warsaw where they took part in the Warsaw Uprising.

A very important form of successful activity of the women of Gdańsk in the resistance movement was their participation in the civil mutual aid. At the very beginning of the war they eagerly helped victims of terror who were held prisoner under horrible conditions at the Victoriaschule, and refugees from Gdańsk who succeeded in escaping to Gdynia which was still defending itself. As confirmed by many examples, in later war years they hid refugees and those in danger of arrest, helped inmates of the nearby Stutthof concentration camp, and their self-sacrificing and dangerous service considerably weakened the destructive and germanizing activity of the Nazis.

Appended to the article is a list (a preliminary one) of Gdańsk women tortured to death, and those killed, as well as a list of 30 extensive accounts of resistance movement participants.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE FRAUEN VON GDAŃSK IN DER WIDERSTANDSBEWEGUNG IN DEN JAHREN 1939—1945

Der Artikel, der in seiner ursprünglichen Form als Referat zum 70-jährigen Jubiläum von Gdańskie Towarzystwo Polek (Vereinigung der Polnischen Frauen in Gdańsk) geschrieben wurde, stellt das in dem Titel genannte Problem in 4 Kapiteln dar. Diese enthalten die Beschreibung der Vorbereitungen der Frauen für die Teilnahme in dem drohenden Kriege und des von dem Okkupanten gegenüber den polnischen Frauen infolge ihrer gesellschaftlich-patriotischen Tätigkeit ausgeübten Terrors. Weiterhin zeigt die Verfasserin die Teilnahme der Frauen in geheimen militärischen Organisationen und an der Zivilselbsthilfe der polnischen Bevölkerung der Stadt Gdańsk.

Die vor dem Kriege intensiv wirkenden polnischen gesellschaftlichen Frauenorganisationen in Gdańsk umfassten mit ihrem Arbeitsprogramm, besonders seit den dreissigen Jahren die Vorbereitungen der Frauenjugend und der erwachsenen Frauen für den kommenden Krieg. Als die erste begann ihre Tätigkeit die Frauensektion des Sportklubs „Gedania", indem sie, natürlich heimlich, die militärische Ausbildung mit der Leibeserziehung und Sport vereinigten. Auch für die Beamtinnen der Polnischen Post wurden dergleiche Schulungen geführt und beim geheimen Schützenverein eine Frauensektion gebildet. Seit 1932 wurden in Gdańsk in den Mittelschulen heimlich die Schultruppen der polnischen Organisation der militärischen Frauenausbildung (Przysposobienie Wojskowe Kobiet — PWK) organisiert. Oft leitete heimlich solche Schulungen im Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej

(Polnisches Gymnasium des Schulvereins „Macierz Szkolna") und in der Handelsschule die Kommandantin von PWK aus Gdynia. Eine andere Form dieser Vorbereitungsarbeit wurde unter den Mädchen und Frauen aus den Polenorganisationen, besonders aus der polnischen Gemeinde des Verbandes der Polen, ausgemildet. Als einen Teil des allgemeinen kulturerzieherischen Programms legte man Wert auf die Staatsburgerliche Erziehung und auf den praktischen sher nützlichen für die Landesverfeidigung Unterricht. In diesem Geist wurden durch Ausflüge nach Polen und durch die Wanderungen der Jugend aus Polen in das Gebiet von Wolne Miasto Gdańsk (Die Freie Stadt Danzig) nähere Beziehungen angeknopft.

In dem nächsten Kapitel stellt die Verfasserin eine Reihe von Frauen dar, die meistens, wegen ihrer gesellschaftlichen Aktivität mit ihren Familien seit den ersten Kreigstagen, sogar in dem letzten Wochen vor Ausbruch des Krieges, dem Naziterror unterworfen wurden. Sie wurden entweder im September 1939, oder in den KZ-Lagern, wo sie, in der Lagerwiderstandsbewegung tätig gewesen waren, ermordet. Viele von ihnen wurden ausgesiedelt und des ganzen Eigentums beraubt.

Auch die Teilnahme der Frauen von Gdańsk in den militärischen Untergrundorganisationen in den Kriegsajahren war sehr vielseitig. Einige von ihnen (Halina Bigocka, Maria Filarska und Gertruda Burau) wurden in die Zentralzellen der Armia Krajowa (Landesarmee) eingegliedert. Jadwiga Rozmiarek ist 1940, als Emissärin von „Ojczyzna" (die Heimat) den polnischen Behörden in Frankreich zugewiesen, ums Leben gekommen.

Viele in dem Artikel beim Namen genannten Frauen waren Soldaten militärischer Organisationen von Pomorze. Sie wurden entweder den Abteilungen der Kommandantur des Kreises Pomorze von ZWZ (Związek Walki Zbrojnej — Verband der bewaffneten Kämpfer) — AK, der Polnischen Aufstandsarmee, der geheimen militärischen Organisation „Gryf Pomorski" oder anderen Organisationen zugeteilt. Ihr Wirkungsgebiet war Gdańsk oder nahe gelegnen Teile von Pomorze. Die aus Gdańsk ausgesiedelten Frauen waren auch in der militärischen Untergrundbewegung, u.a. in Warszawa zu finden, wo sie an dem Aufstand teilgenommen haben.

Eine sehr wichtige Form wirksamer Tätigkeit der Frauen von Gdańsk in der Widerstandsbewegung war ihre Teilnahme in der Zivilselbsthilfe. Gleich am Anfang des Krieges halfen sie gewissenhaft den Opfern des Terrors, den in der Viktoriaschule unter grausamen Verhältnissen inhaftierten Häftlingen, aber auch den Flüchtlingen aus Gdańsk, welchen es gelang, in der sich verteidigenden Stadt Gdynia Zuflucht zu finden. In den folgenden Kriegsjahren, was an zahlreichen Beispielen zu ersehen ist, verbargen sie politische Flüchtlinge und mit der Verhaftung bedrohte Menschen. Sie halfen den KZ-Häftlingen aus dem nahegelegenen KZ-Lager Stutthof und trugen mit ihrem autopferngsvollen und gefahrvollen Dienst zur Schwächung der deutschen vernichtenden und germanisierenden Tätigkeit bei.

Der Anhang ist mit einer vorläufigen Liste der zu Tode gequälten und gefallenen Frauen aus Gdańsk sowie einem Verzeichnis von 30 ausgenutzten ausführlichen Berichten von Teilnehmerinnen der Widerstandsbewegung versehen.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

ГДАНЬСКИЕ ЖЕНЩИНЫ В ДВИЖЕНИИ СОПРОТИВЛЕНИЯ В ПЕРИОД 1939—1945 ГГ.

Статья, написанная сначала как доклад по случаю 70-ой годовщины Гданьского общества польских женщин, обсуждает тему в четырех главах. Она представляет подготовку гданьских женщин к участию в угрожающей войне, описывает террор гитлеровского оккупанта в начале войны, которому они были подвержены за общественно-патриотическую деятельность, в дальнейшем показывает участие женщин из Гданьска в тайных войсковых организациях и в гражданской взаимопомощи польского населения в Гданьске.

Действующие очень активно в Гданьске до войны польские женские общественные организации включили в программу своей работы — особенно с ранних 30-ых годов — подготовку женской молодежи и взрослых женщин к участию в предусматриваемой войне. Как первая начала действовать в этом направлении Женская секция Гданьского спортивного клуба „Гедания", соединяя — конечно тайно-военную подготовку с физкультурой своих членов и со спортом. Такая подготовка происходила также среди служащих Польской почты в Гданьске, а при тайном Союзе стрелков сформировалась Женская секция.

Другой формой было тайное организование в гданьских средних школах, начиная с 1932 г., школьных отрядов общепольской Организации военной подготовки женщин (Р К); на занятия в Польской гимназии Школьной матери и Коммерческого училища тайком приезжала из Гдыни комендантка Р К. Ддугую форму приняла эта подготовительная работа среди девчат и женщин, объединенных в разнообразных польских организациях, особенно в Польской гмине Союза поляков. Эта работа была здесь частью общей культрурно-просветительской программы и оказывала давление на гражданское воспитание и практическое образование. пригодное для обороны страны. В этом духе устанавливались близкие позагданьские связи путем организования экскурсий в Польшу и странствующих лагерей молодежи из Польши по территории Вольного города Гданьска.

В следующей статье автором представлен ряд женщин, главным образом общественных деятельниц, подвергнутых со своими семьями немецкому террору с первых дней войны, а даже уже в последние недели до войны. Они или убиты в сентябре 1939 г., или сосланы в концентрационные лагеря, где многие из них погибли, действующие также и в лагерном движении сопротивления, или выселены из своих домов, лишенные своего имущества.

Участие гданьских женщин в подпольных войсковых организациях военных лет было разнообразное. Несколькие из них вошли в центральные ячейки Армии Краевой (Галина Бигоцка, Маря Филярска и Гертруда Бурау).

Ядвига Розмярек погибла как эмиссар „Родины" в 1940 г., посланный к польским властьям во Франции. Многочисленные, названные именем в статье, гданьские женщины были солдатами поморских войсковых организаций, прикомандированными к ячейкам Комендатуры округа Поморье Союза вооруженной борьбы Армии Краевой, к Польской армии восстания, к Тайной войсковой организации „Грыф поморски" или другим. Они действовали на территории Гданьска или в неотдаленных районах Поморья; выселенные из Гданьска женщины также нашлись в подпольном войске, м.др. в Варшаве, где принимали участие в восстании.

Очень важной формой эффективной деятельности женщин в движении сопротивления было их участие в гражданской взаимопомощи.

Уже в начале войны они усердно помогали жертвам террора, заключенным в жестоких условиях в Викториящуле и беженцам из Гданьска, которым удалось сбежать в защищающуюся Гдыню. В дальнейшие годы войны, что показывают многочисленные примеры, они скрывали беженцев и людей, находящихся под угрозой ареста, помогали заключенным в недалеком Штуттгоффе, значительно причинились своей самоотверженной и опасной службой к ослаблению немецкой уничтожающей деятельности и германизации.

В приложениях представлен список (конечно временный) замученных и погибших женщин и перечень 30 использованных обширных сообщений участниц движения сопротивления.

Stutthof. Zeszyty Muzeum, 7
PL ISSN 0137-5377

MATERIAŁY

Maria Elżbieta Jezierska

STRACENI W OBOZIE STUTTHOF

WSTĘP

W wielu krajach o prawodawstwie dogłębnie humanitarnym kara śmierci nie jest w ogóle przewidziana, w innych zastrzeżona tylko za przestępstwa najcięższe, wyjątkowe, w innych jeszcze państwach rozważana jest sprawa anulowania paragrafów prawa przewidujących karę śmierci. Taka postawa wobec najcięższej z kar stosowanych przez prawo, przewidywanej za przewinienia gatunkowo najgorsze, była już znana przed 1939 r.

Natomiast prawodawstwo hitlerowskie w okresie wojny stosowało karę śmierci nawet za przestępstwa o rozmiarze stosunkowo niewielkim (jak np. tajny ubój zwierząt), mając na celu przede wszystkim terror i odstraszenie, po wtóre eksterminację jednostek niepożądanych, tzw. przestępców z nawyku, niepożądanych rasowo, i oczywiście przeciwników reżimu.

Przegląd wyroków Standgerichtów (sądów doraźnych) i Sondergerichtów (sądy specjalne o trybie postępowania wyjątkowym), które się zachowały, nasuwa wniosek, że prawie za wszystko można było w III Rzeszy otrzymać wyrok śmierci[1]. Jednak był to wyrok sądu, pozór choć-

---

[1] Wyroki takie opierały się m.in. na dekretach, np. na dekrecie Gauleitera Hansa Franka z dn. 2.10.1943 r., dotyczącym sposobu przeciwdziałania atakom na konstruktywną pracę niemiecką w GG, który przewiduje: „§ 1. Osoby nie będące Niemcami, które naruszą prawa, dekrety, oficjalne zarządzenia i rozkazy w zamiarze utrudnienia lub przeszkadzania niemieckiej konstruktywnej pracy w GG — podlegają karze śmierci. § 2. Podżegacz i pomocnik uważany jest za winnego na równi ze sprawcą; usiłowanie jest karane tak samo jak dokonanie przestępstwa. [...] § 6. Wyroki wydane przez sądy doraźne policji bezpieczeństwa winny być natychmiast wykonane" (protokół procesu norymberskiego z dn. 15.2. 1946, dok. ZSRR 335); dekret podpisany przez Göringa, Fricka i Lammersa z dn. 4.12.1941, dotyczący Polaków i Żydów na okupowanych terenach polskich, który przewiduje: „Kara śmierci może być wymierzona również w następujących przypadkach: 1) za usuwanie lub publiczne uszkadzanie afiszów umieszczonych przez władze niemieckie, 2) za akty gwałtu popełnione przeciwko członkom niemieckich sił zbrojnych, 3) za obrazę majestatu Rzeszy lub działania na jej szkodę, 4) za uszkodzenie własności władz niemieckich, 5) za uszkodzenie urządzeń użyteczności publicznej, 6) za okazanie nieposłuszeństwa rozkazom i zarządzeniom wydanym przez władze niemieckie" (protokół procesu norymberskiego z 18.4.1946, dok. ZSRR 93). Według powyższych dokumentów karę śmierci można było sto-

by prawa, stwierdzenie winy podsądnego. Może ponura parodia orzekania, ale jednak orzeczenie sądu.

Bez wyroków sądu wykonywano też liczne egzekucje odwetowe, rozstrzeliwano zakładników, wieszano przypadkowo aresztowanych, zabijano wreszcie za przekonania i za działalność polityczną (i to nawet za działalność jeszcze na terenie wolnego państwa, później przez Niemcy okupowanego). Zabijano też w obozach w sposób, który trudno nazwać egzekucją, ale który w rzeczywistości był egzekucją, choć w formie zaskakującej, o czym niżej.

O tych różnych formach eksterminacji pisano już wiele zarówno w pracach naukowych[2], jak w pamiętnikach i relacjach świadków. Dotyczy to także wspomnień aresztowanych oraz monografii o obozach, w których opisywane są egzekucje na więźniach i jeńcach. Oparte są one w przeważającej mierze na świadectwach tych, którzy widzieli owe egzekucje, gdyż materiał dokumentacyjny ich dotyczący był w pierwszej kolejności niszczony przez hitlerowców w momencie zbliżania się frontu. Dokumenty bezpośrednio dotyczące egzekucji (oraz innych przypadków gwałtownej śmierci) znajdowały się w obozach koncentracyjnych w Politische Abteilung (Wydział Polityczny — wewnętrzne gestapo obozowe), w teczkach „ściśle tajnych", a te palono w razie zagrożenia obozu w związku ze zbliżaniem się frontu, aby nie wpadły w ręce aliantów i nie zdemaskowały pilnie fałszowanej rzeczywistości.

Dlatego trudno jest znaleźć hitlerowskie dokumenty potwierdzające to, o czym mówią świadkowie. Dlatego takie dokumenty mają wielką wartość.

---

sować właściwie za wszystko. Zagadnienie to, niezmiernie szerokie, dotyczy obozu Stutthof, posyłano tu bowiem więźniów w celu wykonania orzeczonej kary. Ciekawą tabelę zestawiającą przyczyny skazania na śmierć przez sądy hitlerowskie mieszkańców okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie w latach 1939—1945 znajdujemy w pracy: W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim w latach 1939—1945*, Gdańsk 1979, s. 137. W. Jastrzębski wymienia tam np. 4 wyroki za potajemny ubój, 16 — za „okradanie III Rzeszy"; ogólna liczba skazanych na śmierć — 447 osób; dane oczywiście niepełne, gdyż nie zachowały się wszystkie orzeczenia sądów. K. Kolańczyk, *Prawo niemieckie na „ziemiach przyłączonych"* „Biuletyn GKBZHwP", t. I, 1946, s. 279 i n. — rozpatruje szczegółowo zagadnienia prawne dotyczące tych ziem i pisze: Ludność „wyłączona została spod zastosowania ogólnego niemieckiego ustawodawstwa i poddana przepisom specjalnym dla Polaków". Były to już nie ustawy, ale rozliczne dekrety, rozporządzenia, okólniki i wyjaśnienia.

[2] Ograniczę się do wymienienia zaledwie paru prac dotyczących eksterminacji, i to terenów okręgu Gdańsk—Prusy Zachodnie: B. Bojarska, *Eksterminacja inteligencji polskiej na Pomorzu Gdańskim*, Poznań 1972; taż, *Piaśnica, Z badań nad zbrodniami hitlerowskimi na Pomorzu*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1978; W. Jastrzębski, *Terror i zbrodnia. Eksterminacja ludności polskiej i żydowskiej w rejencji bydgoskiej w latach 1939—1945*, Warszawa 1974; W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja...*; D. Steyer, *Eksterminacja ludności polskiej na Pomorzu Gdańskim w latach 1939—1945*, Gdynia 1967.

Niezwykle interesujący materiał, dotyczący egzekucji i mordowania więźniów i jeńców znajdujemy w zachowanych archiwaliach obozu koncentracyjnego Stutthof.

Informacje o egzekucjach (różnego typu) podawali wielokrotnie w swych relacjach byli więźniowie tego obozu, ale wiadomości te nie zostały dotychczas potwierdzone w pełni przez oryginalne materiały niemieckie. Dotychczas nie sporządzono listy nazwisk wymordowanych w całym okresie funkcjonowania obozu (a więc bez ofiar ewakuacji pieszej i barkami). Niniejsza praca ma na celu udokumentowanie zagadnienia na podstawie zachowanych świadectw hitlerowskich.

GWAŁTOWNA ŚMIERĆ W OBOZIE KONCENTRACYJNYM

Rozróżniamy zazwyczaj dwa typy zgonów — „śmierć naturalną" (na skutek starości lub choroby) i „śmierć gwałtowną", tj. zachodzącą nagle, niespodziewanie (wypadek, skutek działań wojennych), albo też wynikającą z egzekucji.

W literaturze obozowej wprowadzono rozróżnienie śmierci gwałtownej ze względu na specyficzne okoliczności zgonów i określono je nazwą: eksterminacja pośrednia (zgony na skutek warunków bytowych w obozie, pracy, głodu i chorób) i eksterminacja bezpośrednia, w tym egzekucje i inne rodzaje śmierci gwałtownej (indywidualnej i zbiorowej) oraz ludobójstwo (uśmiercanie gazem w komorach, śmiertelne zastrzyki, tzw. szpilowanie).

Ogromną liczbę ofiar pochłonęły komory gazowe (różnych typów). Ludzi tych nie ewidencjonowano w kancelariach obozów, nie wpisywano do księgi więźniów przybywających do obozu (Einlieferungsbuch). Były to ofiary z transportów żydowskich, bezpośrednio kierowanych do komór gazowych. Niniejsza praca ich nie obejmuje, gdyż dotyczy więźniów obozu Stutthof zewidencjonowanych, a więc numerowanych i posiadających karty personalne, teczki personalne, słowem, indywidualne dokumenty obozowe.

Jednakże należy zaznaczyć, że i spośród takich więźniów wielu poszło do komór gazowych (selekcja chorych, słabych, inwalidów, w tym szczególnie Żydów); ponieważ w aktach nie ma śladów takich eksterminacji (z jednym wyjątkiem, o którym niżej) — nie będę omawiać i takich przypadków ludobójstwa.

W obozie koncentracyjnym Stutthof umieszczono, jak wynika z dotychczasowych ustaleń, około 106 tys. więźniów, których zewidencjonowano, a z których zginęło (z różnych przyczyn) około 65 tys.[3] Nie

[3] Dane dotyczące ustaleń liczby więźniów zaewidencjonowanych podaje M. Gliński, *Organizacja obozu koncentracyjnego Stutthof (1 września 1939 — 9 maja 1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum", nr 3, 1979, s. 5 i n. Liczba zmarłych obejmuje wszystkie typy zgonów oraz śmierć więźniów w czasie ewakuacji.

zamierzam w pracy omawiać zgonów wynikających z chorób i wycieńczenia, jest to temat innej mojej pracy (*Świadectwo lekarza*, w opracowaniu), natomiast zamierzam rozpatrzyć zagadnienia śmierci gwałtownej. Jak dotąd, nie próbowano wyróżnić tego typu zgonów z ogólnej ich liczby — poza stwierdzeniem, że były — ani wymienić liczby ofiar.

Praca jest próbą ustalenia nazwisk więźniów straconych i zabitych, czyli zmarłych śmiercią nagłą, gwałtowną. Należy więc najpierw się zastanowić, co rozumiemy przez śmierć gwałtowną w obozie koncentracyjnym. Należy wyróżnić pewne grupy, pewne typy zgonów, w tym niektóre dla osób z tematyką nie obznajomionych — co najmniej zaskakujące.

Nagła, gwałtowna śmierć w obozie koncentracyjnym mogła wyniknąć w następujących przypadkach:

1. Egzekucja przez rozstrzelanie.
2. Egzekucja przez powieszenie.
3. Zastrzelenie w czasie ucieczki (śmierć w wyniku postrzału w czasie ucieczki).
4. Zagazowanie i „zaszpilowanie".
5. Zaduszenie.
6. Zagryzienie przez psa (wykrwawienie po pogryzieniu).
7. Śmierć skutkiem pobicia.
8. Śmierć skutkiem katowania.
9. Śmierć głodowa (całkowite pozbawienie pożywienia jako kara za ucieczkę).
10. Śmierć skutkiem wypadku przy pracy.
11. Śmierć „na serce".
12. Samobójstwo.

Przypadki nagłej śmierci wymienione w punktach 1—9 wynikały niewątpliwie z działalności hitlerowskich władz obozowych; przypadki wymienione w punktach 10—12 mogły też z niej wynikać albo były rzeczywiście wypadkami losowymi.

Przypadki wymienione w punktach 1 i 2, może jeszcze 3, nie wydadzą się chyba nikomu dziwne jako określone słowem „egzekucja", gdyż jest tu wyraźny związek między jakąś „winą" i karą, a sposób ukarania jest znany z praktyki penitencjarnej (w pkt. 3 — więziennej).

Natomiast inne przytoczone tu przypadki mogą się wydawać dziwne przy próbie określania ich słowem „egzekucja". Zastanówmy się tedy, co określamy tym słowem. W *Słowniku wyrazów obcych*[4] znajdujemy określenie: „Egzekucja — wykonanie wyroku (kary cielesnej, chłosty, kary śmierci)". Oczywiście jest to określenie używane w państwie stosującym prawo (wyrok sądu), a nie bezprawie i wykonywanie kar bez apelacji na podstawie decyzji (i humoru) jednostki mającej władzę abso-

[4] W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1967, s. 197.

lutną. Obóz koncentracyjny taką władzę dawał w ręce esesmanów, a nawet więźniów funkcyjnych, szczególnie w okresie do końca 1942 r., gdy w celu osiągnięcia terroru chodziło o zadawanie śmierci za byle co.

Jeżeli zmodyfikujemy nieco pojęcie słowa „egzekucja", będzie ono odpowiednie do praktyki obozu koncentracyjnego: egzekucja jest to wykonanie kary (śmierci) za przestępstwo dokonane poza obozem (wyrok sądu — por. niżej: „auf Befehl") albo obozowe (decyzja esesmana) — w tym drugim wypadku sposób zadania śmierci zależał od esesmana.

Kary za ucieczkę z obozu — to powieszenie po ujęciu albo zastrzelenie uciekiniera, albo wysłanie grupy więźniów na śmierć głodową z powodu ucieczki udanej (odpowiedzialność zbiorowa), albo też poszczucie uciekiniera psami i śmierć przez zagryzienie (zamiast powieszenia).

Kary za różne przestępstwa obozowe mogły spowodować gwałtowną śmierć. Były to: pobicie, którego skutkiem mógł być wstrząs mózgu, zapalenie opon mózgowych, uszkodzenie czaszki lub kręgosłupa; katowanie — karna „gimnastyka", stójka, noszenie biegiem ciężarów — co powodowało nagłą śmierć „na serce"; „duszenie" przez zanurzanie w wodzie, wlewanie wody do gardła z hydrantu, oparcie styliska łopaty na gardle i wskakiwanie na nie z dwu stron stopami, albo też zmuszanie do „samobójstwa" przez powieszenie się.

Tak więc przypadki wymienione w punktach 1—3, 5—9 można by określić słowem „egzekucja", (a także słowem „morderstwo"), gdyż była to kara za „przestępstwo", kara cielesna.

Zagazowanie i „zaszpilowanie" (tym terminem więźniowie określali śmiertelny zastrzyk lekarza) dotyczyły zazwyczaj dużych grup więźniów, eksterminowanych ze względu na rasę (Żydzi, Cyganie), nieprzydatność roboczą (inwalidzi, chorzy, chorzy umysłowo) albo narodowość (Rosjanie); nie wiązało się to z żadną karą.

Natomiast określenia „śmierć na serce" często używano dla kamuflażu, gdy w rzeczywistości więzień został stracony (za przewinienie lub bez).

Także „samobójstwo" jako określenie zgonu zadanego budzi zastrzeżenia: delikwent mógł być zmuszony do powieszenia się lub powieszony (czyli zamordowany), ale mógł też rzeczywiście zabić się sam z rozpaczy albo będąc w stanie półprzytomnym (np. mógł pójść „na druty" w gorączce, nie zdając sobie sprawy z tego, co czyni).

Wypadki w pracy, powodujące zgon, budzą tę samą wątpliwość: czy były to zdarzenia przypadkowe, czy umyślnie spowodowane? Trzeba też dodać, że nikt nie dbał w obozie o bezpieczeństwo i higienę pracy, toteż do przyczyn nagłych zgonów należałoby zaliczyć zakażenia krwi.

Czy wszystkie przypadki gwałtownej śmierci zostały odnotowane

z właściwym, prawdziwym określeniem w dokumentacji obozowej? — na pewno nie. Przekonują nas o tym dokumenty sprzeczne (niżej wymienione), podające różne przyczyny zgonu tej samej osoby. Nie wiemy, ile innych dokumentów zafałszowano. Dlatego k a ż d y przypadek nagłej śmierci w obozie należy rozpatrzyć[5].

Poniżej omówię przypadki nagłej śmierci w obozie Stutthof, uwzględniając te, o których zachowały się informacje w aktach obozowych, a więc z wyjątkiem „szpilowania" i stracenia grupy za ucieczkę[6], z tym że o zagazowaniu mówić będę tylko w przypadkach szczególnych (nie uwzględniając gazowania masowych transportów żydowskich). Oczywiście należy pamiętać, że nie zachowały się wszystkie akta więźniów, ale niewielka ich część. To utrudnia dokonanie ustaleń liczbowych i rodzajów nagłych zgonów.

Wszystkie wyżej wymienione rodzaje gwałtownej śmierci z a d a n e j można też określić słowem: „egzekucja bezpośrednia", bo w wielu wypadkach jedyną „winą" zamordowanego była jego rasa, narodowość, zawód (ksiądz, nauczyciel), a więc jego śmierć związana była z eksterminacją określonego rodzaju więźniów; była zaś bezpośrednia, gdyż śmierć nie następowała na skutek choroby czy starości, a nawet wygłodzenia ani nadmiernej pracy, jak w wypadku innych więźniów, ale była wynikiem morderstwa — co najwyżej mającego pozory prawa, jeśli chodzi o wyroki sądów hitlerowskich.

Ten wstępny rozdział, nieco systematyzujący zagadnienie śmierci w obozie, potrzebny był ze względu na duże trudności, jakie napotyka badacz szukający prawdy o obozie w hitlerowskich aktach, o czym szerzej w dalszym ciągu pracy. Jednocześnie potrzebny był ze względu na wyjaśnienie znaczenia przyjętych określeń, tym bardziej że pojęciem „straceni" obejmuję zamordowanych (punkty 3—12), gdyż brak tu adekwatnego słowa — szczególnie w przypadku pkt. 6, i zagryzio-

---

[5] Nomenklatura nasuwa tu wielkie trudności. Zasadniczo nie można nazwać „śmiercią gwałtowną" przypadków zgonów osób chorych lub starych (już wyżej pisałem, iż są to przyczyny zgonu naturalne). Jak jednak określić zgon spowodowany niewątpliwie karną gimnastyką, dźwiganiem sosen, aresztem o chlebie i wodzie itp., określony: „nagle na serce"? Czy to zgon naturalny? A przecież nie zadany czynem gwałtownym. Dlatego używam też określenia: „zgony nagłe", „zgony gwałtowne".

[6] W rozdziale „Zaszpilowani" przytaczam zaledwie parę przypadków zgonów, co do których można przypuszczać, że nastąpiły przez śmiertelne zastrzyki. Por. też rozdział: „Liczba straconych więźniów". Co do ucieczek, nie natrafiłam nigdzie na ślady kary zbiorowej za ucieczkę. W dokumentach zachował się tylko przykład ukarania funkcyjnego za niedoniesienie o ucieczce (księga kar obozowych). W relacjach b. więźniów spotykamy informację (Relacja A. Pillath, AMS, t. IX, s. 176), że po ucieczce w 1939 r. więźnia z podobozu Grenzdorf — choć go złapano — po paru dniach wyznaczono 10 więźniów i rozstrzelano ich. Jednakże nie wiemy, którzy to byli z „zastrzelonych" (i pogrzebanych na cmentarzu Zaspa). Por. spis alfabetyczny zamordowanych.

nych — a chodzi o wydarzenia indywidualne, nie mieszczące się pod pojęciem „masowego ludobójstwa".

RELACJE BYŁYCH WIĘŹNIÓW

Pozornie złamani przez reżim hitlerowski, gnani o głodzie do pracy ponad siły, skoszarowani z zakazem wyjścia z bloku w pewnych godzinach, więźniowie zachowywali jednak czujność, spostrzegawczość i wrażliwość na losy kolegów. Świadczy o tym fakt, jak wiele dostrzegli, zapamiętali, jak trafne wyciągnęli wnioski.

Nie chcę tego rozdziału przeciążyć przytaczaniem zbyt wielu relacji dotyczących straceń. Natomiast chcę zwrócić uwagę na fakt, iż dalej przytoczone dokumenty niemieckie na blankietach obozowych, opatrzone podpisami członków załogi, komendanta, pieczęciami — słowem autentyczne dokumenty — potwierdzają w pełni prawdziwość relacji więźniów.

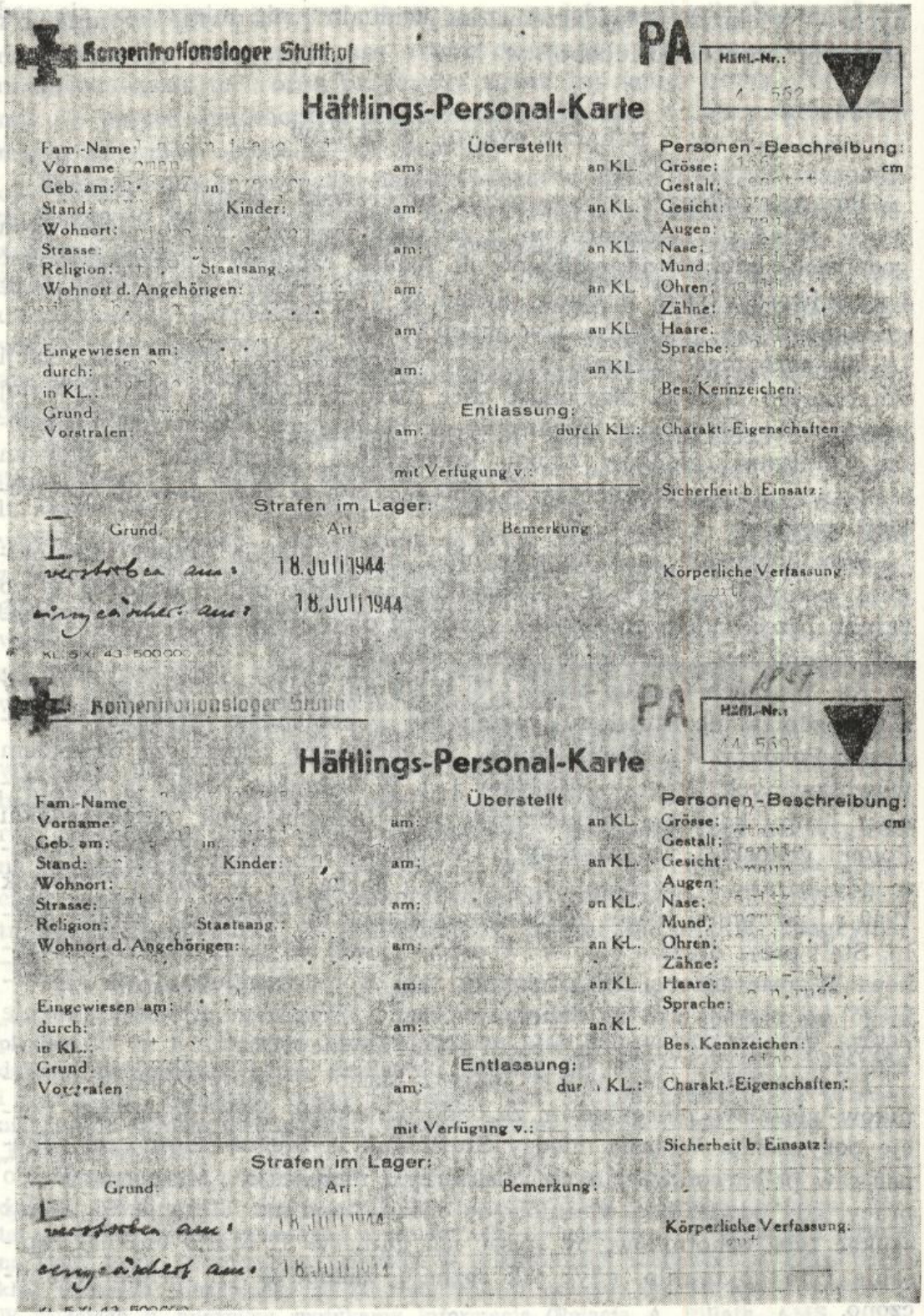
Więźniowie nie znali nazwisk ofiar, nie pamiętają ścisłych dat, mogliby pomylić narodowość i podać błędną liczbę ofiar, jednakże to co zeznali przed sądem albo podali w relacji dla Archiwum Muzeum Stutthof, zgodne jest z faktami znanymi z dokumentacji.

Ks. Wojciech Gajdus pisze[7]: „W kilka dni po powrocie naszej grupy z Grenzdorfu [do Stutthofu] zaczęły się w komendzie przesłuchy gdańszczan-Polaków. Co chwila znikał w komendzie oddział za oddziałem wywoływanych imiennie więźniów [...]. W Palmową Niedzielę wyłączono z grupy gdańskiej kilkudziesięciu najznakomitszych przedstawicieli Polonii gdańskiej, umieszczono ich w pierwszym, przylegającym do komendy baraku i nazwano ich kompanią karną. [... W Wielki Czwartek 1940 r.] po rannej kawie gdańszczanie stanęli do zwykłego rannego apelu. Stali przez dłuższą chwilę. Wreszcie zjawił się spory oddział strażników. Wyprowadzono dwóch księży [ks. Komorowskiego i ks. Góreckiego] za bramę. Szli w słoneczny poranek Wielkiego Czwartku raźnie i żywo. Po kilku godzinach wrócili sami strażnicy...".

Po południu — jak podaje Tadeusz Masio[8] — zabrano partię ochotników-więźniów, obiecując im za nadprogramową pracę dodatkową porcję pożywienia. W lesie między Stutthofem a Stegną kazano im zakopać rów pełen rozstrzelanych. Niektórzy z nich jeszcze się poruszali. Po pracy, gdy odwieziono więźniów do obozu, kapo na polecenie SS zaczął szukać tych ochotników, by spisać ich numery. T. Masio uniknął zapisania i to go ocaliło, gdyż jak zeznaje, zakopujących zwłoki wykończono.

[7] W. Gajdus, *Nr 20998 opowiada*, Kraków 1962, s. 181—182 (pamiętnik pisany jeszcze w czasie wojny).

[8] Relacja T. Masia, AMS, t. IX.

Konzentrationslager Stutthof

PA

Häftl.-Nr.: 562

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name:
Vorname:
Geb. am: in
Stand: Kinder:
Wohnort:
Strasse:
Religion: Staatsang.:
Wohnort d. Angehörigen:

Eingewiesen am:
durch:
in KL.:
Grund:
Vorstrafen:

Überstellt
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.

Entlassung:
am: durch KL.:
mit Verfügung v.:

Strafen im Lager:
Grund: Art: Bemerkung:

E verstorben am: 18. Juli 1944
eingeäschert am: 18. Juli 1944

KL. S. VI. 43. 500 000

Personen-Beschreibung:
Grösse: cm
Gestalt:
Gesicht:
Augen:
Nase:
Mund:
Ohren:
Zähne:
Haare:
Sprache:
Bes. Kennzeichen:
Charakt.-Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung:

1857

Konzentrationslager Stutth

PA

Häftl.-Nr.: 562

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name:
Vorname:
Geb. am: in
Stand: Kinder:
Wohnort:
Strasse:
Religion: Staatsang.:
Wohnort d. Angehörigen:

Eingewiesen am:
durch:
in KL.:
Grund:
Vorstrafen:

Überstellt
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.

Entlassung:
am: dur KL.:
mit Verfügung v.:

Strafen im Lager:
Grund: Art: Bemerkung:

E verstorben am: 18. Juli 1944
eingeäschert am: 18. Juli 1944

Personen-Beschreibung:
Grösse: cm
Gestalt:
Gesicht:
Augen:
Nase:
Mund:
Ohren:
Zähne:
Haare:
Sprache:
Bes. Kennzeichen:
Charakt.-Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung:

1. Karty personalne więźniów z wpisaną czerwonym ołówkiem literą „E". U góry dopisek ołówkiem 18^{57} — godzina zgonu

Jan Kostrzewa pisze[9]: „Pierwsza egzekucja, jaką widziałem, miała miejsce w 1942 r. Przywieziono z lubelskiego około 60 osób, prawdopodobnie partyzantów, [...] zebrano pod krematorium i tam wieszano po dwóch. Kiedy spuszczono sznur z powieszonymi, strzelano im jeszcze w tył głowy [...]. Skazani mieli związane ręce. Doprowadzano ich po dwóch z królikarni. Przy egzekucji było całe dowództwo SS. Całe miejsce egzekucji było obstawione esesmanami z bronią gotową do strzału".

Wacław Lewandowski podaje[10]: „Kary za przewinienia były bardzo zróżnicowane, więzień dostawał karę chłosty od 10 do kilkudziesięciu razów bykowcem, bunkier, areszt suchy względnie o wodzie, ciągle o głodzie, przejścia do SK [karnej kompanii] (3 miesiące lub 3 tygodnie). Ostatni rodzaj kary — egzekucja publiczna. Polegała ona na rozstrzelaniu lub na publicznym wieszaniu [...]. Publiczne egzekucje i wieszanie były w latach 1943—1944 na porządku dziennym [...], to działo się często przy wydawaniu obiadu, a także po apelu wieczornym przy świetle elektrycznym. Były wypadki zrywania się ze stryczka — jeden z więźniów zerwał się z niego dwukrotnie".

Ten sam wypadek opisuje Bronisław Truszkowski: „Raz powieszono dwu Polaków [...]. Drugi natychmiast się zerwał. Wieszano go trzykrotnie i za każdym razem sam wchodził na szubienicę"[11].

Szerszy opis tej sceny znajdujemy w relacji Alda Coradella[12]: „Na początku zimy 1944 r. Polak miał być powieszony za nieudaną próbę ucieczki. Spokojnie, w skupieniu wszedł na szubienicę, ale w chwili, gdy Chemnitz wyciągnął mu oparcie spod nóg, upadł na ziemię [...] stryczek katowski zerwał się i więzień zdrowy i cały znowu stał pod szubienicą. Istnieje stara tradycja katowska, że skazaniec w ten sposób ochroniony od śmierci ma być ułaskawiony. SS nie uznaje tej tradycji. Ofiara musiała po raz drugi wstąpić na deskę. [...] I stryczek zerwał się po raz drugi [...]. Stało się to na oczach tysięcy ludzi. Skazany po raz trzeci stał zdrowy i cały pod szubienicą. Schutzhaftlagerführer po raz trzeci rozkazał: «Na szubienicę!» Gdy miano po raz trzeci założyć stryczek [...] współwięźniowie zaczęli jednak szemrać. [... Skazaniec] miał na ustach pogardliwy, lekceważący uśmiech. [...] Hoppe polecił odprowadzić go do bunkra [...], droga jednak wiodła do krematorium". O rozstrzelaniu tego więźnia pisze też Bronisław Truszkowski.

Augustyn Sikorski[13] stwierdza: „Wiadomo było, że [Arno Chemnitz] przeprowadzał w obozie egzekucje. Świadkiem ich nie byłem. W stronę krematorium i komory gazowej odprowadzał więźniów w kajdankach.

---

[9] Relacja J. Kostrzewy, AMS, t. IX.
[10] Relacja W. Lewandowskiego, AMS, t. I.
[11] Relacja B. Truszkowskiego, AMS, t. II.
[12] Relacja A. Coradella, AMS, t. I.
[13] Relacja A. Sikorskiego, AMS, t. IX.

Po pewnym czasie wracał bez nich. To świadczyło, że prowadzeni przez niego więźniowie ginęli w krematorium".

K. Dunin-Wąsowicz pisze[14]: „Jesienią 1944 r. wykonano w Stutthofie szereg egzekucji na więźniach politycznych, w tym kilkanaście publicznie na placu apelowym w nowym obozie, przy obowiązkowej obecności całego męskiego obozu [...]. Egzekucje odbywały się zawsze przed rozdaniem obiadu, po powrocie więźniów z pracy. Cały obóz musiał stać na apelu tak długo, aż ceremonia wieszania skończyła się i lekarz uznał, że skazaniec nie żyje" (zwracam tu uwagę na fakt, iż to l e k a r z SS stwierdzał zgon).

Szerszy opis daje Aldo Coradello[15]: „W okresie od października 1944 r. do stycznia 1945 w obozie w Stutthofie w obecności 20 000 ludzi powieszono na szubienicy ponad 12 osób. Działo się to zwykle przed samym obiadem i każdemu powracającemu do obozu (z pracy) zamierało serce, gdy widział szubienicę, wystawioną między 12 a 13 blokiem [nowego obozu] [...]. Ofiara była już związana i oczekiwała przed kantyną esesowskiego sztabu, żeby odbyć ostatni marsz pomiędzy szeregami towarzyszy, ustawionych po obu stronach obozowej ulicy. Szubienica składała się z dwu pionowych belek, połączonych ze sobą poprzeczną, na której były powieszone dwa pierścienie z przeciągniętym przez nie stryczkiem. Skazany wchodził po małej drabinie na deskę o jeden metr nad ziemią. Deska ta przy pomocy sznura usuwana była spod nóg ofiary. W ten sposób późną jesienią 1944 r. publicznie powieszono dwu Polaków w wieku 17 i 19 lat o godz. 12 w południe na placu obozowym. Wobec wszystkich mieszkańców obozu i całego esesowskiego sztabu komendantury. Schutzhaftlagerführer Mayer odczytał wyrok: «W imieniu Reichsführera SS skazani są na śmierć (tu następują nazwiska skazanych i ich numery) za usiłowanie ucieczki i stawianie oporu niemieckiemu żołnierzowi. Wyrok ma być natychmiast dokonany przez powieszenie». Bracia mieli związane ręce. Podprowadzono ich pod szubienicę. Starszy z całkowitym spokojem zaczął wstępować po stopniach drabinki, ale młodszy za nic nie mógł się pogodzić z utratą życia tak wcześnie i bezwinnie. Pierwszy już ze stryczkiem na szyi wołał do towarzyszy, że czuje się niewinny, że gdy go złapano, nie stawiał żadnego oporu niemieckiemu żołnierzowi, że nie był uzbrojony i nie mógł nikomu wyrządzić żadnej krzywdy.

Mówił to, podczas gdy młodszy bronił się rękami i nogami, nie chcąc za nic wejść na deskę pod szubienicą. Wobec tego Mayer dał rozkaz «załatwienia się» najpierw z jednym, a potem z drugim, chociaż przewidziane było powieszenie obu razem. Chemnitz usunął nieszczęs-

---

[14] K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof*, Gdynia 1966, s. 156.

[15] Relacja A. Coradella, AMS, t. I.

nemu deskę spod nóg z miną taką, jakby załatwiał Bóg wie jaką powinność dla dobra swojej ojczyzny. Skazaniec zawołał jeszcze: «Żegnajcie!», a Mayer [... wrzasnął] «Zamknij dziób ty świnio polska, bo ci wpędzę w tę jadaczkę niezgorszą jeszcze fasolę!» Teraz wciągnięto na szubienicę tego drugiego chłopca, który wciąż się szarpał i walczył. Po kilku minutach i on był stracony. Dla dopełnienia tego tragicznego spektaklu obecny był przy egzekucji esesowski lekarz. Z urzędową miną badał raz po raz puls powieszonych, aż wreszcie po 10 minutach zameldował komendantowi [...], że już nastąpiła śmierć obu skazanych".

Aldo Coradello opisuje też inne przypadki: „Gdy 25 XII więźniowie wrócili z pracy na obiad, pod choinką stała szubienica. [...] Znowu miał być powieszony młody Polak. Wyrok głosił, że za sabotaż. [...] Szeptano, że Polak dostał zamówienie od jakiegoś esesowca na wykonanie dla niego elektrycznej maszynki. Gdy aresztant zorganizował sobie do tego potrzebny materiał, był przyłapany i zamknięty za sabotaż w pracy". „Następną egzekucją publiczną było stracenie 17-letniego Rosjanina. [...] w chwili rozstroju nerwowego uderzył młotkiem w głowę SS-Scharführera Ziehma z izby odzieżowej [...]. Ziehm asystował przy egzekucji i nie opuszczał swojej pracy [a więc uderzenie nie było groźne], ale komendantura podejrzewała w tym spisek. Rosjanie i Polacy z baraku, w którym przebywał «złoczyńca» [...] zostali aresztowani (byli katowani). [...] Musieli sypiać [później] w tzw. niemieckim bloku nr 6. Na drugie rano znaleziono dwóch [z nich] p o w i e s z o n y c h w ł a z i e n c e" (podkreślenie moje — byli to „samobójcy" albo „uduszeni" wg określeń aktów zgonu).

Aldo Coradello pisze dalej: „Publiczne stracenia są oczywiście tylko małą cząstką wykonywanych w obozie egzekucji. [...] W pobliżu krematorium stała szubienica, którą doskonale widzieć mogli chorzy, leżący na łóżkach w lazarecie. [...] Pewnego popołudnia na oczach [chorych] powiesił Strang 8 rosyjskich kobiet. Ostatnia z tych kobiet zmuszana była do jakiegoś przyznania się. A że wzbraniała się przeciw temu, została nagle, najwidoczniej z furią, zastrzelona, chociaż stała już na szubienicy i miała już na szyi katowski stryczek".

Coradello dodaje taki komentarz: „Nikt nie troszczył się o śmierć aresztanta, nie trzeba było się nawet bardzo tłumaczyć. Wygodne były najczęściej używane wymówki o próbie ucieczki, sabotażu, samobójstwie itp. [...] esesowiec otrzymywał za to trzy dni urlopu". Można tu dodać uwagi Henryka Tempczyka[16]: „Naiwni nie przypuszczali, że niektórzy wachmani świadomie stwarzali im pozory nieuwagi i możliwości ucieczek. Wystarczyło jednak, by więzień oddalił się z miejsca pracy — ze swego stanowiska — a już był posądzony o chęć ucieczki. Z chwilą, gdy faktyczny uciekinier przekroczył linię posterunków, rozpoczynało

[16] Relacja H. Tempczyka, AMS, t. I.

się formalne polowanie z nagonką, kończące się zwykle śmiercią uciekiniera".

Przykład zastrzelenia podaje Bolesław Kowalczyk[17]: „W nocy każdy więzień musiał się meldować na cały głos, czy może iść do ubikacji na środku obozu [...]. Po powrocie meldował [strażnikowi], że wrócił. Pewnego wieczoru [...] wyszedł jeden z księży, był to prefekt z Gdyni, który nie zameldował [się]. Był w pobliżu płotu od strony kolejki wąskotorowej [...]. W pewnej chwili padł strzał i ksiądz został zabity. Wartownik twierdził, że ksiądz usiłował uciec".

Wyżej wspomniany Henryk Tempczyk zeznaje: „Było wiele prób ucieczek więźniów. [...] Obowiązywała zasada, że więzień uciekinier żywy czy zabity wracał do obozu. Przywiezione zwłoki zastrzelonych w czasie ucieczki czy poszarpanych przez psa w czasie pościgu wystawiane były na widok publiczny dla odstraszenia dalszych kandydatów do ucieczek".

Anzelm Rudłowski[18] opowiada: „Na początku lutego 1943 r. kilku więźniów próbowało uciec, ale złapano ich. Nazwisk ich nie znałem. Złapano ich i zostali poszarpani przez psy gończe. Kazali nam wtedy wyjść z baraków i przyglądać się rozszarpanym zwłokom. Zwłoki zostały wystawione na widok publiczny, żeby odstraszyć od prób ucieczki".

Apolonia Deyk opisuje[19]: „Zapamiętałam jedno okrutne zdarzenie. Pewnego dnia [w 1943 r.] przyprowadzono z powrotem do obozu jakiegoś więźnia złapanego podczas ucieczki. Był on cały poszarpany od psów i pełen krwawiących ran".

A oto opis karnej gimnastyki: „Pracowało u nas kilku Rosjan [...]. Więźniowie ci, jak wszyscy więźniowie, byli bardzo wygłodzeni. Któregoś dnia jeden z nich wziął ze stolarni surowy kartofel. Niemcy zarządzili dla nas w s z y s t k i c h [podkr. moje] tzw. «gimnastykę». Godzinami musieliśmy wykonywać przysiady. Niemcy bili nas przy tym bykowcami. Wieczorem to samo. Cały dzień nie dano nam «za karę» nic do jedzenia. Rosjanin, który wziął kartofel, otrzymał na wieczornym apelu 25 batów na koźle"[20].

Wymieniony już Henryk Tempczyk opisuje stracenie grupy jeńców — oficerów radzieckich: „Przywieziono ich w grupie ponad 20 [...], zastosowano szczególny rygor. Zakwaterowani zostali w baraku nr 17 [...], gdzie przebywali tylko w porze nocnej. Zmuszano ich do całodziennego wystawania na zbiórkach, marszów [...] i wyniszczających ćwiczeń. [...] Po dwóch tygodniach wyprowadzono ich na stary obóz [...], okazało się, że zostali straceni w komorze gazowej".

---

17 Relacja B. Kowalczyka, AMS, t. II.
18 Relacja A. Rudłowskiego, AMS, t. V.
19 Relacja A. Deyk, AMS, t. III.
20 Relacja I. Jachimiaka, AMS, t. IV.

Wspomniany wyżej Jan Kostrzewa opisuje: „W sierpniu 1942 r. [1944 — M.E.J.] przywieziono około 60 Rosjan — inwalidów wojennych. Byli to sami oficerowie. Trzymano ich 2 tygodnie na podwórzu koło Entlausungu. W końcu zapakowano ich na samochody i zawieziono do krematorium. Nie chcieli wejść do komory gazowej, więc wystrzelano ich".

„Pamiętam też egzekucję dwóch kobiet-lotniczek Rosjanek".

Jerzy Orłowski[21] i Henryk Tempczyk opisują rozstrzeliwanie grupy więźniów z warszawskiego transportu, których przywieziono z wyrokami; wywołani na apelu i prowadzeni na teren zapewne strzelnicy SS (gdyż wyprowadzeni do lasu, jak podają świadkowie), spróbowali uciekać, co wywołało strzelaninę z wież strażniczych.

Juliusz Koszałka i Mieczysław Janecki[22], Józef Bystroń[23], Henryk Tempczyk[24] i Krzysztof Dunin-Wąsowicz[25] opisują stracenie dwu młodych Rosjan, braci, za ucieczkę. Możliwe, że było to stracenie braci Gajewskich, Leonarda i Lorenza, którzy uciekli z Kommanda Gotenhafen (zob. niżej). K. Dunin-Wąsowicz pisze: „Na śmierć szli przeważnie więźniowie, którzy próbowali ucieczki, a zanim zostali złapani, dopuścili się jakiegoś włamania lub napadu na Niemca. Wystarczyło uderzyć Niemca, aby zostać skazanym na śmierć [...]. Duże wrażenie na asystujących przy egzekucji więźniach zrobiło powieszenie dwóch młodych Rosjan, braci, za ucieczkę i zranienie Niemca przy ujęciu ich przez policję. Chłopcy mieli zaledwie po kilkanaście lat. Młodszy z nich zaczął płakać, ale starszy pocieszał go, że to nie boli, i przed straceniem krzyknął: «Czerwona Armia pomści naszą śmierć! Niech żyje komunizm!»"[26].

„Z innych krwawych morderstw należy wymienić utopienie przez Niemców w umywalni pewnego oficera rosyjskiego" — pisze dalej tenże autor[27].

Powyższe urywki zacytowałam nie tylko ze względu na fakt, że dalej przytoczone dokumenty potwierdzają relacje świadków, tak iż można do opisu dodać nazwiska (wymieniłam tylko jeden przypadek). W dokumentach nie ma ani opisu, jak dokonywano egzekucji, ani w jakim otoczeniu i asyście, ani okoliczności towarzyszących poszczególnym przypadkom. Z tego względu daję te krótkie urywki, świadczące o rzeczywistości obozowej. Oczywiście tylko niektóre ze znajdujących się w literaturze przedmiotu.

Poniżej podawane liczby i suche stwierdzenia: „stracony" — nie po-

[21] Relacja J. Orłowskiego, AMS, t. XIII.
[22] Relacje J. Koszałki i M. Janeckiego, AMS, t. IX.
[23] Relacja J. Bystronia, AMS, t. XX.
[24] Relacja H. Tempczyka, *op. cit.*
[25] K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz...*, s. 157.
[26] *Ibid.*, s. 157.
[27] *Ibid.*, s. 158.

winny sugerować czytelnikowi, że w pracy chodzi tylko o naukowe podsumowanie. Chodzi o l u d z i, których stracono. O każdego z nich. I o rozliczenie hitlerowców za każdego z nich.

BAZA DOKUMENTACYJNA

Jak wspomniałam, jedną z pierwszych czynności nakazanych esesmanom w razie zagrożenia obozu koncentracyjnego w związku ze zbliżaniem się frontu i koniecznością ewakuacji było zniszczenie dokumentacji, aby nie dostała się w ręce wroga. W szczególności chodziło tu o akta oznaczone pieczątką „Geheim" (tajne), a dotyczące szczególnych przypadków i osób w obozie. Akta takie, świadczące o bezprawiu, eksterminacji, okrucieństwie i innych ciemnych cechach obozu koncentracyjnego, także o losach ludzi, którzy mieli zniknąć w „nocy i mgle", oraz o akcjach, później objętych określeniem ludobójstwa, przechowywane w adiutanturze oraz w Politische Abteilung (Wydział II Polityczny), palono w pierwszej kolejności, toteż nawet w zachowanych dokumentach obozów koncentracyjnych niezmiernie trudno odnaleźć ich fragmenty lub świadectwo, że istniały.

Jakkolwiek udało się odnaleźć i zabezpieczyć w archiwach wyjątkowo dużo dokumentów z obozu Stutthof — w porównaniu np. z Oświęcimiem, a nie wspominając nawet o Gross Rosen — trzeba stwierdzić, że archiwalia te wykazują duże luki, a niektóre działy nie zachowały się wcale albo też w znikomych fragmentach. Dlatego też oparcie pracy na dokumentacji hitlerowskiej natrafia na ogromne trudności i na pewno nie wyczerpie całości zagadnienia, pozwala ująć tylko jego część — jednakże odzwierciedla prawdę, jaka wyziera z akt wbrew intencjom hitlerowców, starających się zatrzeć ślady, zafałszować fakty. Mimo spalenia teczek „Geheim" z Politische Abteilung ślady te zachowały się w innych dokumentach i świadczą niezbicie o rzeczywistości: o eksterminacji bezpośredniej i powolnej eksterminacji przez głód i pracę.

Podstawą niniejszej pracy są następujące archiwalia, znajdujące się w Archiwum Muzeum Stutthof:

1. Karty personalne więźniów, w tym karty ewidencyjne zwykłe i karty z oznaczeniem „Politische Abteilung" (nieliczne).

2. Teczki osobowe więźniów, niekiedy zachowane w całości, niekiedy we fragmentach, albo nawet szczątkowe, zawierające: kartę ewidencyjną wypełnioną w chwili przybycia więźnia (Personalbogen); akta z jednostki przesyłającej więźnia (Einweisende Dienststelle), np. określające czas jego pobytu, przyczynę skierowania do obozu itp.; akta transportu; dokumenty dotyczące niektórych przypadków, np. zwolnienia, ponownego osadzenia, ukarania w obozie itp.; akta zgonu, o ile więzień zmarł; korespondencję z jego rodziną.

3. Księga ewidencji więźniów (Einlieferungsbuch), zachowana fragmentarycznie.

4. Księga zmarłych (tylko jedna zachowana) obejmująca ułamek całości, ale cenna przez to, że ukazująca, jakie dane wpisywano w takich księgach.

5. Księgi stanu cywilnego miejscowości Stutthof, początkowo prowadzone wspólnie dla więźniów obozu i ludności miejscowej, potem z wydzielonym Działem II dotyczącym obozu.

6. Jako materiały uzupełniające dane o więźniach i ich losach w obozie, zawarte w listach transportowych, księgach bloków, księgach szpitala itd.

7. Księga pochowanych na Zaspie (oryginał w ZG PCK).

Jako materiał uzupełniający posłużyły też: oświadczenia byłych więźniów, opracowania dotyczące obozu, protokół ekshumacji rozstrzelanych więźniów, także pamiętniki i prace ogłoszone drukiem lub powielone oraz pozostające w rękopisie, a to dla wyjaśnienia pewnych szczegółów, np. dotyczących osób straconych.

Dokładne rozpracowanie wszelkich materiałów, np. akt procesów członków załogi, przerasta założenia artykułu, który zasadniczo opiera się na oryginalnych dokumentach hitlerowskich obozu.

Należy obecnie nieco bliżej omówić dokumentację wymienioną w punktach 1—5 z uwzględnieniem zawartej w nich informacji o eksterminacji bezpośredniej.

Przeglądającego karty personalne więźniów (formularz drukowany, nieco zmieniający się w okresie kilku lat) uderza powtarzająca się na wielu kartach — szczególnie Rosjan i Polaków — litera „E", pisana czerwonym ołówkiem, niekiedy piórem (czarnym atramentem), poprzedzająca stwierdzenie: „zmarł dnia...", oraz dopisek, też piórem, niekiedy ołówkiem, znajdujący się zwykle tuż za tym stwierdzeniem, np.: „godz. 20^{27}" (zawsze podane minuty, jakkolwiek niekiedy zaskakujące: 20^{27}, 20^{43} itp.). Czasami dopisek o godzinie zgonu, ołówkiem, znajduje się w prawym górnym rogu karty. Wyjątkowo zapis brzmi np.: „godz. 20^{27} powieszony" („20^{27} Uhr erhängt") — zawsze tylko ołówkiem. Zwraca też uwagę fakt, że najczęściej w wypadku wpisu litery „E" data spalenia zwłok jest identyczna z datą śmierci (chodzi oczywiście o lata, gdy zwłok już nie grzebano na cmentarzu Zaspa, ale palono w krematorium).

Taka litera „E", oznaczająca: „erschossen" („rozstrzelany"), „erhängt" („powieszony"), „exekutiert" („stracony") — była powszechnie stosowana w dokumentacji hitlerowskich obozów i więzień[28].

Istnieje jednak niebezpieczeństwo niewłaściwego odczytania skrótu,

[28] Znalazłam kilka razy, wyjątkowo, określenie „fusillieren" (wg dawnej nomenklatury „rozstrzelany").

gdyż niekiedy literę „E" pisano przy nazwisku więźnia wypisanego (entlassen), np. na kartach pieniężnych więźniów Stutthofu. Toteż można uznać, że litera „E" dotyczy straconych tylko wtedy, gdy występuje obok wpisu „zmarł ...".

Ponieważ jednak zachodziła możliwość błędnej interpretacji zapisu, należało szukać potwierdzenia znaczenia litery „E" w innych dokumentach. Porównanie dało niezbite dowody, iż taki zapis oznacza eksterminację natychmiastową (eufemistycznie też określaną w dokumentach hitlerowskich słowem: „Sonderbehanhdlung" — „traktowanie specjane"). Jednakże litera „E" nie dotyczy śmierci w komorze gazowej ani zastrzelenia w czasie ucieczki („auf der Flucht erschossen") — w tych przypadkach nie zamieszczano jej na karcie personalnej.

Ponieważ uporczywie podtrzymuje się legendę o niesłychanej skrupulatności Niemców w prowadzeniu dokumentów, od razu trzeba się zastrzec, iż nie odpowiada ona prawdzie. W wielu przypadkach w pewnych dokumentach nie ma litery „E", którą zamieszczono jednak w innych dokumentach tego samego więźnia. Co więcej, zdarza się nawet, że w ogóle nie zaznaczono na dokumencie, że więzień zmarł (jakąkolwiek śmiercią), podczas gdy w innych dokumentach znajdujemy nie tylko informację, że zmarł, ale też literę „E", a nawet określenie sposobu uśmiercenia. Może to wynikało z pewnego niedbalstwa, może z dużej liczby kartotek i blankietów informujących o więźniu, a może z chęci zakamuflowania egzekucji (por. przypadek czterech straconych, którzy mają w akcie zgonu stwierdzenie: „udar serca" — „plötzliche Herztod"[29]), a może zależało to od przypadku? Rozstrzygnięcie tego problemu jest dziś niemożliwe.

To samo dotyczy przyczyny, która spowodowała egzekucję — niekiedy podana jest w innych dokumentach, ale na karcie personalnej nigdy; niekiedy można się jej domyślać, jeżeli na karcie personalnej podano powód skierowania do obozu (np. słuchanie wrogiego radia; stosunek z Niemką; spadochroniarz; Żyd itp.) — jednakże nader często znajdujemy zapis: „powód aresztowania: nie znany" („Grund: unbekannt"), chociaż jest to w pewnym sensie niemożliwe, gdyż Politische Abteilung musiał być poinformowany o przyczynach internowania w obozie koncentracyjnym. Wynika to ze skierowanego do komendantury listu jednostki policyjnej przesyłającej więźnia, niekiedy z odpisu aktu Sondergerichtu itp. (są takie akta w zachowanych teczkach personalnych). Można jednak mniemać, iż te akta nadchodziły nieco później niż transport więźniów, a wtedy przy wpisie więźnia na karcie personalnej wpisywano „powód nie znany" i już nie uzupełniano tego zapisu. Nawet na kartach personalnych z Politische Abteilung nie zawsze znajdujemy

[29] Zob. Kapustin, Krutow, Sokolew, Winnitschenko w spisie alfabetycznym oraz opis w tekście poniżej.

określenie powodu skierowania do obozu koncentracyjnego, a niekiedy tylko krótką notatkę: numer sprawy.

O wiele więcej informacji o więźniu znaleźć można w teczce personalnej, lecz niestety teczek straconych więźniów zachowało się niewiele. Często na karcie personalnej znajdujemy adnotację: „akta w dziale: tajne". Te, jak wiadomo, jako pierwsze uległy zniszczeniu, te zaś, które się zachowały, nie są kompletne. Jednakże w teczkach więźniów „zastrzelonych w czasie ucieczki" znajdujemy odpowiednie o tym adnotacje, niekiedy całą historię ucieczki — zob. niżej.

Czasem można odnaleźć ciekawe materiały w teczkach personalnych więźniów nie straconych, którzy przybyli w jednym transporcie z więźniami przeznaczonymi do eksterminacji natychmiastowej. I tak na przykład w teczkach: Siergieja Glotowa, Aleksandra Jugowa i Anatolija Kondakowa, znajdują się odpisy listu następującej treści:

Odpis Tajne! Gdańsk, 5.9.1944
Dowódca Policji Bezpieczeństwa
w Gdańsku
Do Komendantury Obozu Koncentracyjnego Stutthof w Stutthofie
Dotyczy: dostarczenia sowieckich jeńców wojennych
1) Michał Lifanow, nr więźnia 299, ur. 23.1.06 w Nicholsku/Orzeł
2) Aleksander Jugow, nr więźnia 1967, ur. 20.11.11 w Woskresiensku/Perm
3) Anatolij Kondakow, nr więźnia 93, ur. 28.12.18 w Nowo-Aleksandrowsku
4) Igor Uszarow, nr 7062, ur. 21.9.22 w Tbilisi, Kaukaz
5) Siergiej Glotow, nr 13729, ur. 24.6.18 na Sybirze
6) Piotr Ardabjew, nr 13601, ur. 7.5.20 w Pokojnoj
— wszyscy dotychczas w obozie jeńców Danzig/Troyl.
[numery z tegoż obozu — M.E.J.]

Wyżej wymienieni jeńcy sowieccy zgodnie z rozkazem Szefa Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa z 30.3.43, IV Alc-B Nr 2920/42 g — aż do nowego rozporządzenia są poddani aresztowi prewencyjnemu i w celu wykonywania pracy skierowani do tutejszego obozu, ponieważ zajmowali się propagandą o sensie komunistycznym — utworzyli wśród sowieckich jeńców tajną organizację terrorystyczną i ostro prześladowali jeńców wrogich Niemcom [chyba błąd kopiującego: nie „deutschfeindlich" — wrogich Niemcom, tylko „deutsch freundlich" — sprzyjających Niemcom — M.E.J.].

Wobec Uscharowa i Ardabjewa ma być zastosowane traktowanie specjalne na zlecenie Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy.

Z polecenia: Liedtke

[podpis i data dokonującego odpisu — kopie miały się znaleźć w teczkach personalnych każdego z sześciu wymienionych jeńców][50].

---

[50]) GEHEIM!
Der Kommandeur
der Sicherhaitspolizei in Danzig
IV — IV 1 c 3 — 3371/44 b.g. Danzig, den 5.9.1944
An die Kommandantur des KL Stutthof
in Stutthof
Betr.: Einweisung der sowjet. Kriegsgefangene
1) Michael Lifanow, Gfg. Nr. 209, geb. am. 23.1.06 zu Nigolsk, Orel
2) Aleksander Jugow, Gfg. Nr. 1967, geb. am 20.11.11. in Woskriesensk/Perm

Otóż nie zachowały się teczki personalne Uszarowa i Ardabjewa, natomiast na ich kartach personalnych znajduje się litera „E", data i godzina zgonu oraz adnotacja, iż tego samego dnia zostali spopieleni. Jest to jeden z przykładów pochodzących z teczek innych więźniów, a potwierdzających znaczenie litery „E" na karcie personalnej.

Co zaś do wymowy treści dokumentu — tłumaczyć chyba nie trzeba. Einlieferungsbuch — k s i ę g a w p i s u p r z y b y ł y c h — jest to księga ewidencji obozu, w której notowano według numerów kolejnych: nazwisko i imiona nowo przybyłych, datę urodzenia, miejsce urodzenia, narodowość, miejsce stałego zamieszkania, policyjną jednostkę kierującą, datę przybycia oraz, zależnie od losów więźnia: jego „zwolnienie" (wypisanie do jednostki policyjnej, która go skierowała do obozu albo do urzędu zatrudnienia), przeniesienie do innego obozu koncentracyjnego, datę zgonu.

W wypadku śmierci wpisywano: datę śmierci, datę spopielenia (lub pochowania na Zaspie), numer aktu zgonu w księgach stanu cywilnego oraz — niekiedy — literę „E", która jednak nie zawsze była wpisywana w razie egzekucji.

Szczególną uwagę zwracają tu wpisy dotyczące młodych więźniów, i to po parę lub kilka osób, które przybyły z jednego więzienia (skierowane przez tę samą jednostkę policyjną) tego samego dnia — i też jednego i tego samego dnia umarły, nieraz zaledwie w dobę lub w parę dni po przybyciu.

W większości wypadków sprawdzenie kart personalnych tych zmarłych prowadzi do odnalezienią na nich litery „E". Byli to więc więźniowie skierowani do obozu w celu wykonania na nich „wyroku" śmierci, czyli przybyli z listem transportowym analogicznym do wyżej przytoczonego. Niestety, ani jednego takiego listu nie udało się odnaleźć. Niekiedy tylko o istnieniu jego świadczy adnotacja: „akta sprawy w teczce: tajne".

Niekiedy nie udało się odnaleźć na kartach personalnych adnotacji świadczącej o egzekucji więźniów przybyłych i zmarłych w bardzo

---

3) Anatolij Kondakow, Gfg. Nr. 93, geb. am 28.12.18 in Nowo-Alexandrowskaja
4) Igor Uscharow, Gfg. Nr. 7032, geb. am 21.9.22 in Tiflis, Kaukas
5) Sergej Glotow, Gfg. Nr. 13729, geb. am 24.6.18 in Sibirien
6) Piotr Ardabjew, Gfg. Nr. 13601, geb. am 7.5.20 in Pokojnoj, — sämtlich zuletzt im Kgf — Lager Danzig — Troyl. Die Obengenannten Sowjet. Kgf. werden gemäss des Chefs der Sipo u.d.SD. vom 30.3.43 — IV A1c — B. Nr. 2920/42 g. — bis aufweiteren in Schutzhaft genommen und zur Arbeitsleistung in das dortige Lager eingewiesen, weil sie im sowjetischen Sinne Propaganda treiben, eine illegale Terrororganisation unter den sowjet. Kgf bildeten und deutschfeindliche Kgf. aufs Schwerste misshandelten. Für Uscharow und Ardabjew wird Sonderbehandlung beim RSHA beantragt.

Im Auftrage: Liedtke (podpis)

[podpis dokonującego odpisu nieczyt.]

Odpisy dokumentu jw. znajdują się w AMSt sygn. I III 4574, teczka Glotowa, I III 6584, teczka Jugowa, I III 7805, teczka Kondakowa. Warto zaznaczyć, że określenie „specjalne traktowanie" oznacza starcenie bez wyroku sądowego.

szybkim terminie. Zwracają tu uwagę szczególnie następujące przypadki i transporty:

I. Włodzimierz Jarocki, ur. 9.5.1903 Rachwaloka (?), robotnik rolny, R 15268, w księdze brak danych o aresztowaniu; w Stutthofie od 23.7. 1942, na karcie personalnej wpis: „Uwaga: zmarł 24.7.1942, o 19[30]. Akta znajdują się pod: „tajne" w Adiutanturze. Hinz, SS-Uscha". Nie znajdujemy nigdzie litery „E". Istnieje prawdopodobieństwo, że więzień był przywieziony w stanie agonalnym albo też zamordowany w czasie przyjęcia transportu.

II. Transport Stapo Schrottersburg (Policja Państwowa Płock), przybyły do Stutthofu 2.2.1943 — wszyscy niżej wymienieni zmarli 19.3. 1943 r. — nasuwa się podejrzenie, że chodzi o egzekucję, jakkolwiek istnieje możliwość, iż był to zgon z wycieńczenia po kilku tygodniach obozu:

1. Komszinski (Kęszyński) Wincenty, ur. 10.9.1921 Maje/Przasnysz, robotnik, P 19240,
2. Krukowski Adam, ur. 18.3.1896 Mamino/Maków, robotnik rolny, był dwa razy w szpitalu obozowym, P 19266,
3. Podolak Marian, ur. 25.3.1925 Chojniki, robotnik rolny, skierowany za ucieczkę z pracy, był w szpitalu obozowym, P 19274,
4. Pinka Leopold (podpis: Piętka), ur. 14.12.1913 Grabówek/Maków, robotnik, skierowany za ucieczkę z pracy, był w szpitalu obozowym, P 19292,
5. Gogolewski Czesław, ur. 4.1.1920 Kleszewo/Maków, robotnik rolny, P 19294.

Kart personalnych tych więźniów nie odnaleziono — nie można więc stwierdzić, czy znajduje się na nich litera „E". Przytaczam ten przykład dla podkreślenia, jak trudno wyprowadzić właściwe wnioski na podstawie ułamkowo zachowanych akt.

III. W transporcie więźniów „policyjnych", czyli pozostawionych do dyspozycji policji jako oskarżonych lub świadków potrzebnych w śledztwie, przyjechał 1.12.1942 Jerzy (Georg) Paszkowski, który zmarł już 4.12.1942 r. Można by było przypuścić, że także był rozstrzelany albo zmarł w transporcie. Jednakże świadkowie zeznali, że został zakatowany w czasie pracy. Oto znów przykład trudności, jakie napotyka się w ustaleniach tego typu.

IV. W tym samym czasie przybyli więźniowie: Pranas Astrauskas, Litwin 19081, ur. 4.3.1919, robotnik rolny, Adalbert Koschnik, Niemiec 19455, ur. 21.7.1887, kupiec z Gdańska, i Władysław Poplawski, ur. 1878 Kriszin, robotnik. Dwaj pierwsi zmarli 3.3.1943, trzeci — 2.3.1943 (w dniu przybycia). Nie można jednak wyciągnąć wniosku, że zostali straceni — zważywszy wiek dwu z nich, należy przypuścić, że nie znieśli trudów transportu. O trzecim nic nie wiadomo. W każdym razie

nie można ich zakwalifikować na pewno do określonej grupy (najprawdopodobniej: do zmarłych w transporcie).

V. Nie jest też jasna, ale za to budząca zainteresowanie, sprawa Bogdana Piontka, nr 18537, ur. 9.11.1921, przysłanego przez Stapo Danzig 27.1.1943 r., skierowanego 5.4.1943 znów do Stapo Danzig („zur weiteren Verwendung der Stapo Danzig übergeben am 5.4.43") i stamtąd odesłanego 23.1.1944, a zmarłego już 25.1.1944 — co prawda w szpitalu, ale dlaczego?

VI. Nadesłani jednym transportem Stanisław Szczepaniak, nr 20187, i Kazimierz Oboda, nr 20188, zmarli 2.3.1943 — zwraca uwagę, że to ta sama data, co w wypadku ww. Władysława Popławskiego (pkt IV). Czy to tylko zbieg okoliczności?

VII. Transport ze Stapo Białystok, przybyły do Stutthofu 2.3.1943 — trzech więźniów zmarło już po 10 dniach, czyli 12.3.1943 r.

1. Iwanow Michał, ur. 19.9.1918 Stara Russa, szofer, R 20194,
2. Kuliczkow Wasilij, ur. 21.12.1922 Prutki/Czernihów, murarz, R 20220,
3. Kudaszkin Piotr, ur. 21.9.1912, Mińsk, rolnik, R 20224.

Wątpliwości te same co poprzednio.

VIII. Transport Sipo Königsberg (Policja Bezpieczeństwa Królewiec) — dwu więźniów przybyłych do Stutthofu 21.8.1944 zmarło już 22.9.1944 — mimo braku litery „E" (karty personalne nie zachowały się) można mniemać, że byli prawdopodobnie straceni:

1. Jakiwec Wasilij, ur. 5.1.1926 Andrejewka/Dniepropietrowsk, R 69618,
2. Lobkow Eugenij, ur. 19.11.1924 Tschapliecha/Nikołajew, R 69619.

Żadne więcej dane nie zachowały się. (Tu zaznaczam, że wobec trudności z ustaleniem nazw miejscowości, szczególnie małych, a w zapisie niemieckim zniekształconych, zachowuję formę zapisu wg dokumentu)[31].

IX. Bardzo duży transport, 134 więźniów ze Stapo Hohensalza (Policja Państwowa Inowrocław), przybyły do Stutthofu 2.3.1943, charakteryzował się niezwykle dużą liczbą zmarłych w bardzo krótkim czasie: 2.3. — dwóch więźniów (tj. w dniu przybycia!); 5—9.3 — po jednym więźniu; 10.3. — dwóch; 11.3. — jeden; 12.3. — dwóch; 13.3. — jeden; 14.3. — dwóch; 15.3. — trzech; 17.3. — dwóch; 18.3. — dwóch; 19.3. — trzech; 20.3. — jeden. Razem 26 w przeciągu 18 dni, czyli co piąty więzień z transportu.

Duży transport, 115 więźniów, także ze Stapo Hohensalza, przybyły do Stutthofu 16.3.1943, wyróżniał się bardzo dużą liczbą zmarłych w czasie 24 dni: 14 więźniów, tj. co ósmy więzień z transportu.

W obu tych przypadkach nie odnalazłam śladu litery „E" — należy więc przypuścić, że ww. więźniowie nie zostali straceni, lecz zmarli,

[31] Jako przykład szczególnie jaskrawy: wpis „Gycny — Nowi York" to zapewne: Chyżne, pow. Nowy Targ; wpis: „Lecycki" to „Łęczycki".

ale dlaczego tak szybko? Czy przysłani byli w stanie agonalnym (zmarli tego samego dnia), czy zostali zamordowani, czy „dopomożono" im umrzeć — nie dowiemy się nigdy, gdyż w aktach zgonu — o ile się zachowały, i to tylko w odniesieniu do drugiego transportu — podawano, jak wiadomo, często nieprawdziwe przyczyny śmierci (o czym piszę jeszcze dalej).

Sądzę jednak, że słusznie wymieniam tu owe dwa transporty oraz inne przypadki, mimo że nie decyduję się wymienić tych więźniów wśród zmarłych straconych, gdyż nie znalazłam śladu litery „E". Niech to będzie świadectwem obiektywizmu wyprowadzonych wniosków tam,

Księgi ewidencyjne zawierają odpowiednie dane:

Sygn.	Numery więźn.	Daty krańcowe	„E"	Ucieczki	Uwagi
I-II-1	3544—3741				
2	4622—5920	1.9.1939—19.10.1939	nie ma danych	nie ma danych	fragmenty ksiąg
3	6119—6140				
4	11382—11392	8.7.1941			
6	12031—15253	3.10.1941—23.7.1942	są adnotacje „E"	są dane o ucieczkach i zastrzel. w ucieczce	
7	15254—18520	23.7.1942—27.1.1943			
9	18521—21798	27.1.1943—17.4.1943			
10	26386—26583	3.11.1943—15.11.1943			
5	36264—36483	24.5.1944—5.6.1944	nie ma	nie ma	fragm.
11	48753—52712	19.7.1944—20.7.1944	nie ma	2 uciek.	są transp. do gazu
12	60703—64672	9.8.1944—14.8.1944	3 strac. bez „E"	5 uciek.	uszkodz. transp. do gazu
13	68864—72357	16.8.1944—23.8.1944	4 strac. bez „E"	brak wpisów	uszkodz.
14	72358—74604	23.8.1944—28.8.1944	5 strac. bez „E"	4 uciek.	uszkodz.
15	91922—95271	27.9.1944—1.10.1944	nie ma	8 uciek.	książka nie w pełni wypisana
16	101382—101711	5.11.1944—8.11.1944	3 strac. bez „E"	nie ma	urywek księgi
17	103082—105221	27.11.1944—12.1.1944	liczni strac. bez „E"	nie ma	
18	—	1.3.1943—31.12.1943	—	—	wykaz kobiet w szpit.
19	więźniowie norwescy 91—170	14.12.1943	nie ma	nie ma	fragment księgi

Uwagi do tabeli: I — II — 13 i 14 — zwraca uwagę brak bliższych personaliów więźniów straconych; I — II — 15 — księga sprawia wrażenie, że nie została w pełni wypełniona, nie wszystko do niej wpisano, np. brak zgonów Żydówek.

gdzie zdecydowałam się przyjąć, iż należy więźniów uznać za straconych (por. w szczególności ustęp „Zagazowani").

Należy jeszcze naświetlić sprawę fragmentaryczności Einlieferungbuch, gdyż księgi nie zachowały się w całości i nie wszystkie. Nie było więc możliwe prześledzenie wszystkich tych wypadków, w których przywiezieni zmarli w tym samym dniu lub w krótkim czasie po przywiezieniu.

Zwraca tu uwagę fakt, że o ile w latach 1942 (koniec) i 1943 w księgach umieszczano literę „E", to w roku 1944 tej adnotacji nie ma, choć figuruje ona na kartach personalnych.

Ponadto na podstawie ksiąg z lipca i sierpnia 1944 r. można stwierdzić, którzy więźniowie zostali z obozu skierowani do gazu (szczegóły w ustępie o zagazowanych), natomiast w odniesieniu do innych okresów nie udało się odnotować śladu takich egzekucji, co nie znaczy, że takich wypadków nie było; raczej można wyprowadzić wniosek, iż nie ewidencjonowano całego transportu nowo przybyłych, lecz tylko tych, których kierowano do obozu, natomiast osoby wyselekcjonowane do gazu nie były wciągane do ewidencji (w ten sposób postępowano w Oświęcimiu).

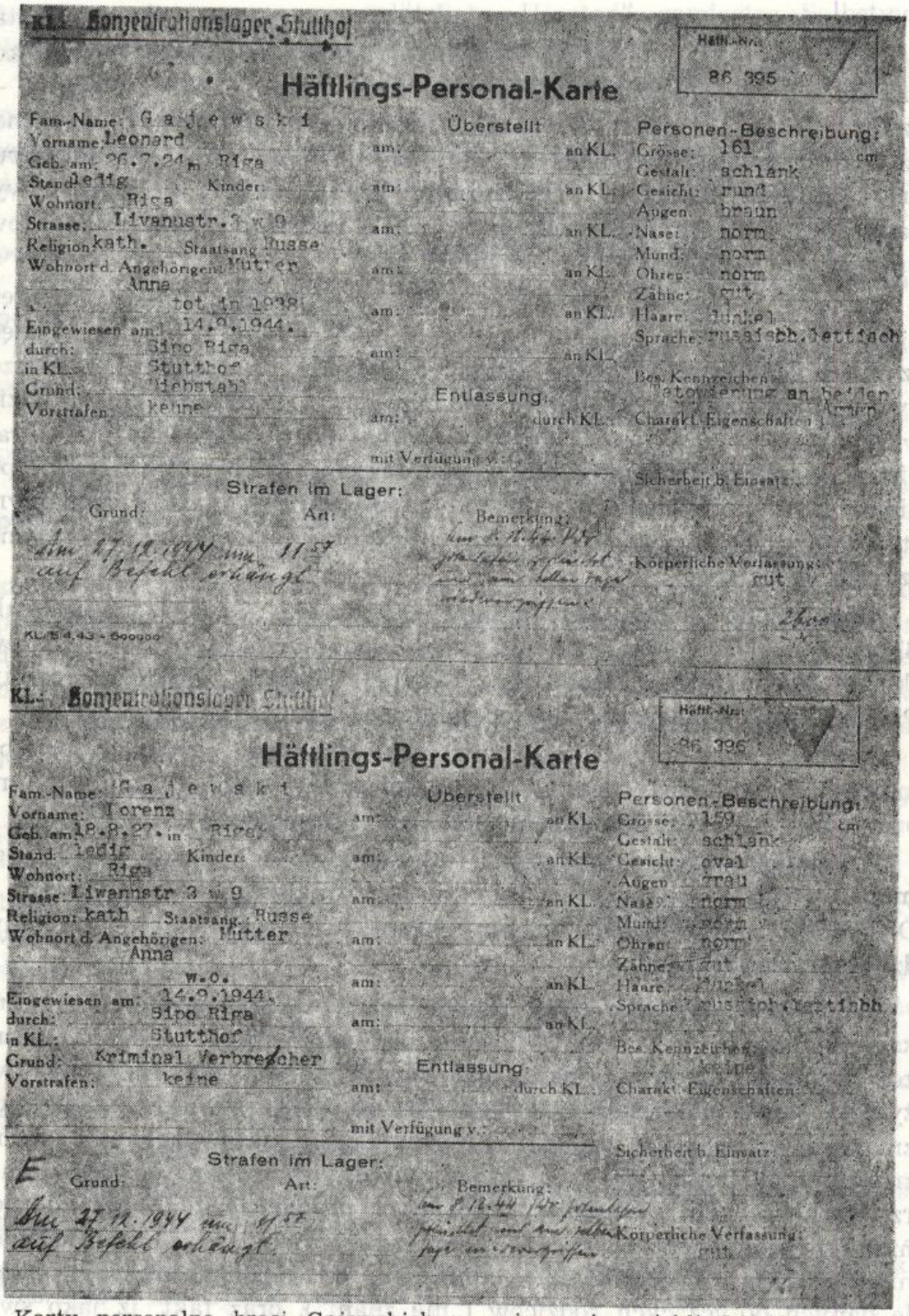
Przy przeglądaniu ksiąg zwraca uwagę w księgach z 1944 r. szereg szczególnych oznaczeń więźniów zmarłych: zamiast wpisu atramentem „zmarł: [data]" i numeru z księgi stanu cywilnego (aktu zgonu) figuruje wpis daty ołówkiem oraz krzyż, tzw. szwajcarski, używany w obozie do oznaczenia zgonu; niekiedy z wierzchu tej notatki umieszczano zwykły zapis atramentem[32]. W niektórych przypadkach udało się odnaleźć karty personalne tych osób, oznaczone literą „E"; w innych przypadkach brak kart; w jeszcze innych — na kartach nie zaznaczono „E", lecz podano „naturalną" przyczynę zgonu. Wobec tego trudno stwierdzić, czy te osoby zostały stracone i czy to oznaczenie ma wyróżniać szczególną przyczynę zgonu.

K s i ę g a z m a r ł y c h (sygnż I-II-20) jest to jedyna zachowana księga tego typu, gdyż inne zaginęły. Obejmuje okres od 5.1.1944 do 7.4.1944 (w tym brak kilku kart z datami od 19.2. do 23.2.1944). Zachowało się 81 kart, dwustronnie zapisanych. Dane obejmują: numer pogrzebu, nazwisko, imię, numer obozowy, rodzaj więźnia, datę urodzenia, miejsce urodzenia, datę zgonu, numer w rejestrze urzędu stanu cywilnego, miejsce zgonu (szpital; osób i numer bloku), przyczynę zgonu, rubrykę: „Spopielony — pochowany" (w tym data, cmentarz), poprzednie kary.

W wymienionym okresie zwłoki były palone, w rubryce „Cmentarz" — brak danych.

---

[32] Por. Gratek Stanisław. Uwaga: tu i dalej w tekście i przypisach, jeżeli nie wymieniam danych, tylko nazwisko więźnia, wszelkie szczegóły znaleźć można na końcu pracy, w spisie alfabetycznym.

KL. Konzentrationslager Stutthof

Häftlings-Personal-Karte

Häftl.-Nr.: 86 395

Fam.-Name: G a j e w s k i
Vorname: Leonard
Geb. am: 26.7.24 in Riga
Stand: ledig Kinder:
Wohnort: Riga
Strasse: Livannstr. 3 w 9
Religion: kath. Staatsang.: Russe
Wohnort d. Angehörigen: Mutter Anna
tot in 1998
Eingewiesen am: 14.9.1944.
durch: Sipo Riga
in KL.: Stutthof
Grund: Liebstahl
Vorstrafen: keine

Überstellt
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.

Entlassung:
am: durch KL.
mit Verfügung v.:

Personen-Beschreibung:
Grösse: 161 cm
Gestalt: schlank
Gesicht: rund
Augen: braun
Nase: norm
Mund: norm
Ohren: norm
Zähne: gut
Haare: dunkel
Sprache: russisch, deutsch
Bes. Kennzeichen: Tätowierung an beiden Armen
Charakt. Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung: gut

Strafen im Lager:

Grund:	Art:	Bemerkung:
dim 27.12.1944 um 11.57 auf Befehl erhängt		um 8.12.44 Flucht gemeldet und am selben Tage wiedereingeliefert

KL. E 4.43 - 600000

KL. Konzentrationslager Stutthof

Häftlings-Personal-Karte

Häftl.-Nr.: 86 396

Fam.-Name: G a j e w s k i
Vorname: Lorenz
Geb. am: 18.8.27 in Riga
Stand: ledig Kinder:
Wohnort: Riga
Strasse: Livannstr 3 w 9
Religion: kath Staatsang.: Russe
Wohnort d. Angehörigen: Mutter Anna
w.o.
Eingewiesen am: 14.9.1944.
durch: Sipo Riga
in KL.: Stutthof
Grund: Kriminal Verbrecher
Vorstrafen: keine

Überstellt
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.

Entlassung:
am: durch KL.
mit Verfügung v.:

Personen-Beschreibung:
Grösse: 159 cm
Gestalt: schlank
Gesicht: oval
Augen: grau
Nase: norm
Mund: norm
Ohren: norm
Zähne: gut
Haare: dunkel
Sprache: russisch, deutsch
Bes. Kennzeichen:
Charakt. Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung: gut

Strafen im Lager:

Grund:	Art:	Bemerkung:
E Dim 27.12.1944 um 11.57 auf Befehl erhängt.		am 8.12.44 Flucht gemeldet und am selben Tage wiedereingeliefert

2. Karty personalne braci Gajewskich z wpisem, że uciekli 8.12.1944 i zostali ujęci oraz „na rozkaz" straceni 27.12.1944 o godz. 11.57

Księga wypełniona pismem odręcznym, atramentem, ma też adnotacje czerwonym ołówkiem, wyróżniające: kobiety zmarłe w obozie kobiecym („Fr"), Żydów („J"), więźniów zmarłych w podobozach („H" — oznacza Hoppehill oraz „G" — Germanenlager), wreszcie „E" — oznaczające więźniów straconych. Znajduje się tu też wyraźna notatka w rubryce „Przyczyna zgonu": „erschossen" lub „erhängt". W jednym wypadku jest notatka: „zastrzelony w czasie ucieczki" (Mikołaj Markow, brak w tym wypadku czerwonej litery „E").

Straconych dotyczą pozycje: 22—26 (5 więźniów), 57—61 (5 więźniów), 197—202 (6 więźniów), razem: 16 osób, w tym 1 kobieta, 15 mężczyzn; 1 Żydówka, 5 Żydów-Rosjan, 5 Polaków, 5 Rosjan; 5 powieszonych „z wyroku" („auf Befehl erhängt"), 11 rozstrzelanych za udział w ruchu oporu („wegen Widerstand gegen die Staatsgewalt"). Naturalnie w opracowaniu niniejszym najcenniejsze są te ostatnie notatki, ponieważ przy porównaniu wymienionych pozycji z kartami personalnymi straconych, na których odnajdujemy literę „E", upewniamy się, że oznacza ona egzekucję.

Odnaleziono karty personalne: Arkadiewa, Grudy, Pantschenki, Skatschkowa, Stjopkina: nie ma kart personalnych: Kalugina, Maliszewskiego, Michniewicza, Morosowa, Elisabeth Pownij, Nikifora Pownija, Prudinskiego, Romanowskiego, Schekleina, Schutenki, Steckiewicza.

Niestety, brak innych ksiąg zmarłych; jak widać, można w nich byłoby odnaleźć nazwiska straconych, których w „Einlieferungbuch" nie oznaczono, a których karty personalne się nie zachowały.

To samo można powiedzieć o księgach stanu cywilnego miejscowości Stutthof, szczególnie tych z późniejszego okresu: Dział II — Obóz, gdyż tu — oprócz zakamuflowanych — wymieniono też prawdziwe przyczyny zgonu.

Zachowała się tylko część ksiąg stanu cywilnego. Niestety, nie ma ksiąg z roku 1944, gdy nie notowano „E" w „Einlieferungsbuch". Poniżej podaję szczegółowo, jakich okresów księgi dotyczą. Należy zauważyć, iż księgi z początkowego okresu, do 1942 r. włącznie, obejmują zmarłych w obozie i we wsi Stutthof. Oprócz aktów zgonu więźniów, znajdujemy w nich akty dotyczące starców, niemowląt ze wsi, żołnierzy pochodzących ze Stutthofu i poległych na froncie itd. W okresie późniejszym wydzielono Dział II — Obóz, rejestrujący tylko nazwiska więźniów. Zwraca uwagę fakt, iż w odniesieniu do więźniów brak było zwykle danych dotyczących rodziców („nie znani"), oraz fakt, iż jako świadek zgonu występuje ciągle jeden i ten sam esesman.

Księga zmarłych, sygn. Z-V-2, obejmuje okres: 18.1.1939 — 31.12.1939, pozycji 47, i okres 1.1.1940 — 17.8.1940, pozycji 584, w tym więźniów i mieszkańców Stutthofu. Pisana jest gotykiem, ręcznie. Księga obejmuje także okres zawarty w księdze o sygn. Z-V-3, z tym że podaje

inne powody zgonu, np. „plötzliche Herztod" zamiast: „Selbstmord durch erhängen" (zgon na serce — samobójstwo).

Księga zmarłych, sygn. Z-V-3, obejmuje okres 12.4.1940 — 23.5.1940, pozycje 188—388 (w tym więźniowie i mieszkańcy Stutthofu). Jak się wydaje, jest to pierwowzór poprzedniej księgi, w którym podano prawdziwe przyczyny zgonu (postrzał, samobójstwo), a w tamtej — „serce".

Księga zmarłych, sygn. Z-V-4, obejmuje okres 2.1.1941 — 31.12.1941, pozycji 268 (w tym więźniowie i mieszkańcy Stutthofu).

Księga zmarłych, sygn. Z-V-5, obejmuje okres 6.1.1942 — 7.7.1942, pozycje 1—430 (więźniowie).

Księga zmarłych, sygn. Z-V-6, obejmuje okres 7.7.1942 — 7.9.1942, pozycje 431—968 (więźniowie i mieszkańcy Stutthofu).

Księga zmarłych, sygn. Z-V-7, obejmuje okres 7.10.1942 — 19.11.1942, pozycje 969—1882 (więźniowie i mieszkańcy Stutthofu).

Księga zmarłych, sygn. Z-V-8 obejmuje okres 19.11.1942 — 31.12.1942, pozycje 1883—2276 (więźniowie).

Księga zmarłych, sygn. Z-V-9, jest to przegląd alfabetyczny nazwisk zmarłych w 1942 r. Został on sporządzony ze względu na to, że księgi prowadzone były co dzień według zgłoszeń zgonów, w wypadku zaś nadesłania do Komendantury przez członków rodziny zmarłego prośby o przesłanie aktu zgonu trzeba było odnaleźć stosowny zapis. W akcie zgonu dla rodziny nie podawano przyczyny zgonu (w księdze notowano ją na samym dole strony).

Księga zmarłych, sygn. Z-V-10, obejmuje okres 2.1.1943 — 17.2.1943, pozycje 1—383 (więźniowie, urząd stanu cywilnego II).

Księga zmarłych, sygn. Z-V-11, obejmuje okres 25.1.1943 — 16.12.1943, pozycje 1—54, zawiera akty zgonu mieszkańców Stutthofu, w tym wielu żołnierzy poległych; poz. 10 dotyczy jeńca Anglika, zmarłego na skutek wypadku, poz. 32 — Duńczyka, marynarza, który utonął i zwłoki znaleziono na brzegu morza. Na tej księdze stanu cywilnego kończą się akty zgonów pisane ręcznie.

Księga zmarłych, sygn. Z-V-12 (urząd stanu cyw. II), obejmuje okres 30.3.1943 — 7.5.1943, pozycje 1183—2000, karty pisane maszynowo.

Księga zmarłych, sygn. Z-V-13 — duplikat poprzedniej księgi.

Księga zmarłych, sygn. Z-V-14, obejmuje okres 7.5.1943 — 1.6.1943, pozycje 2001—2376 (więźniowie).

Księga stanu cywilnego, sygn. Z-V-15 (urząd II) obejmuje okres 20.8.1943 — 22.11.1943, pozycje V. 1—185, VI. 1—185, VII. 1—185 (poprzednie księgi z tego roku miały numerację: I do IV), a więc pozycji 555 (więźniowie).

Księga zmarłych (urząd II) obejmuje okres 22.11.1943 — 31.12.1943, pozycje VIII. 1—85, IX. 1—124, razem 209 (więźniowie).

Niestety, nie zachowały się księgi stanu cywilnego z 1944 i 1945 r.

W księdze stanu cywilnego odnaleźć można nazwisko i imię więźnia, datę i miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania (nie zawsze), zawód, krewnych (rodzice, żona — tu często jest zapis: „nie znani"), datę zgonu. Nie ma tu numeru więźnia, co sprawia, że w wypadku, gdy inne dokumenty obozowe się nie zachowały, nie można też ustalić daty przybycia do obozu itp.

Jak już wyżej wspomniałam, część zapisów dotyczących przyczyny zgonu jest prawdziwa (widocznie notowana na potrzeby administracji obozu?), część zakamuflowana. Na przykład zwraca uwagę zapis: „udar serca" jako przyczyna zgonu czterech młodych mężczyzn, którzy przybyli tego samego dnia i tego samego dnia zmarli — zapewne chodzi o zmarłych w transporcie (zastrzelonych?) lub zamordowanych w chwili wyładunku transportu. Znajdujemy taki zapis w księdze Z-V-16: „zmarli w transporcie" — dotyczy to transportu Żydów.

Zwraca uwagę także fakt, że po 30 zapisach zgonów na dur plamisty (Z-V-14) epidemia jak gdyby zanika; nasuwa się myśl, iż dalej zafałszowano przyczyny zgonu (jak zwykle — „serce").

Znajdujemy tu też cztery zapisy dotyczące zgonów spowodowanych pogryzieniem przez psa, ważne ze względu na brak dokumentacji tego typu zgonów nagłych w archiwaliach obozowych, podczas gdy opisywane są wielokrotnie w relacjach byłych więźniów.

Następnie zwraca uwagę 8 przypadków „uduszenia" (niezależnie od zapisu „powieszeni") oraz dwa przypadki samobójstwa przez powieszenie się. Abstrahuję w tej chwili od zagadnienia, czy te dwa przypadki dotyczą rzeczywistego i dobrowolnego samobójstwa, czy morderstwa (albo samobójstwa wymuszonego). Chodzi mi o to, że pewne wypadki odnotowywano jako samobójstwo — a więc 8 przypadków „uduszenia" nie dotyczy ani samobójstwa, ani egzekucji przez powieszenie. Nie dowiemy się więc nigdy, czy tu chodzi o egzekucję (lub zamordowanie) w komorze gazowej (rzecz wydaje się mocno wątpliwa — są to pojedyncze przypadki, gaz stosowano do całych grup), czy jednak o powieszenie, ale nie na zlecenie sądu („auf Befehl erhängt" w aktach zgonu), czy też mamy tu ślad owych tragicznych morderstw, opisywanych w relacjach byłych więźniów — utopienie w beczce lub basenie przeciwpożarowym, wlewanie wody z hydrantu do gardła ofiary lub zadławienie. Takich mordów dopuszczali się esesmani albo na ich zlecenie — czy z ich aprobatą — funkcyjni.

Nie wiadomo, ilu więźniów zmarłych na skutek choroby znalazło się w szpitalu z powodu pobicia, postrzału, wypadku itp. (por. niżej). W dokumencie zgonu zapisywano ostatnią przyczynę zgonu, najczęściej serce lub wyczerpanie organizmu, pomijając przyczyny zachorowania.

Z tym zastrzeżeniem należy przyjąć dane dotyczące liczby zmarłych w obozie śmiercią nagłą, wyliczone na podstawie ksiąg stanu cywilnego: Z-V-2; nagłych zgonów na serce 44, z tego 13 pozycji fałszywych (za-

strzeleni, powieszeni lub samobójcy), reszta stwierdzeń podejrzana: chodzi o Żydów, często młodych, którzy byli ofiarami katowania.

Z-V-3: zastrzelonych lub postrzelonych 9, samobójstw 5, zgon na serce 1 (te same nazwiska co w Z-V-2).

Z-V-4: zastrzelonych 5, samobójstw 7, zgonów na serce 11, utonięcie 1, z powodu „ran" 1 (kobieta), z „infekcji ogólnej" 2, „Idiotie" lub „Psychose" 3 (eksterminacja umysłowo chorych).

Z-V-5: zastrzelonych 2, uduszony 1, zgonów na serce 8, wypadek 1, z powodu pląsawicy 1 (kobieta — chyba eksterminacja umysłowo chorej).

Z-V-6: wykrwawionych 2, z krwotoku 1, z powodu ran nóg 1, uduszony 1, zgonów na serce 6, zgon skutkiem pobicia lub wypadku 1.

Z-V-7: uduszony 1, samobójstwo 1, zgonów na serce 4, zgon przez pobicie lub wypadek 1.

Z-V-8: uduszonych 8, zgonów na serce 4.

Z-V-10: rozstrzelany 1, powieszony 1.

Z-V-13 (i 12 — duplikat): rozstrzelanych 14, powieszonych 16, zastrzelony 1, zgon po pogryzieniu przez psa 1.

Z-V-14: powieszony 1, samobójstwo 1, wypadek 1, zastrzelonych w ucieczce 2 (i 30 przypadków tyfusu plamistego).

Z-V-15: rozstrzelanych 6, powieszonych 5, uduszony 1, samobójstwo 1, wypadki 2, zastrzelonych w ucieczce 2, zagryzionych przez psa 2.

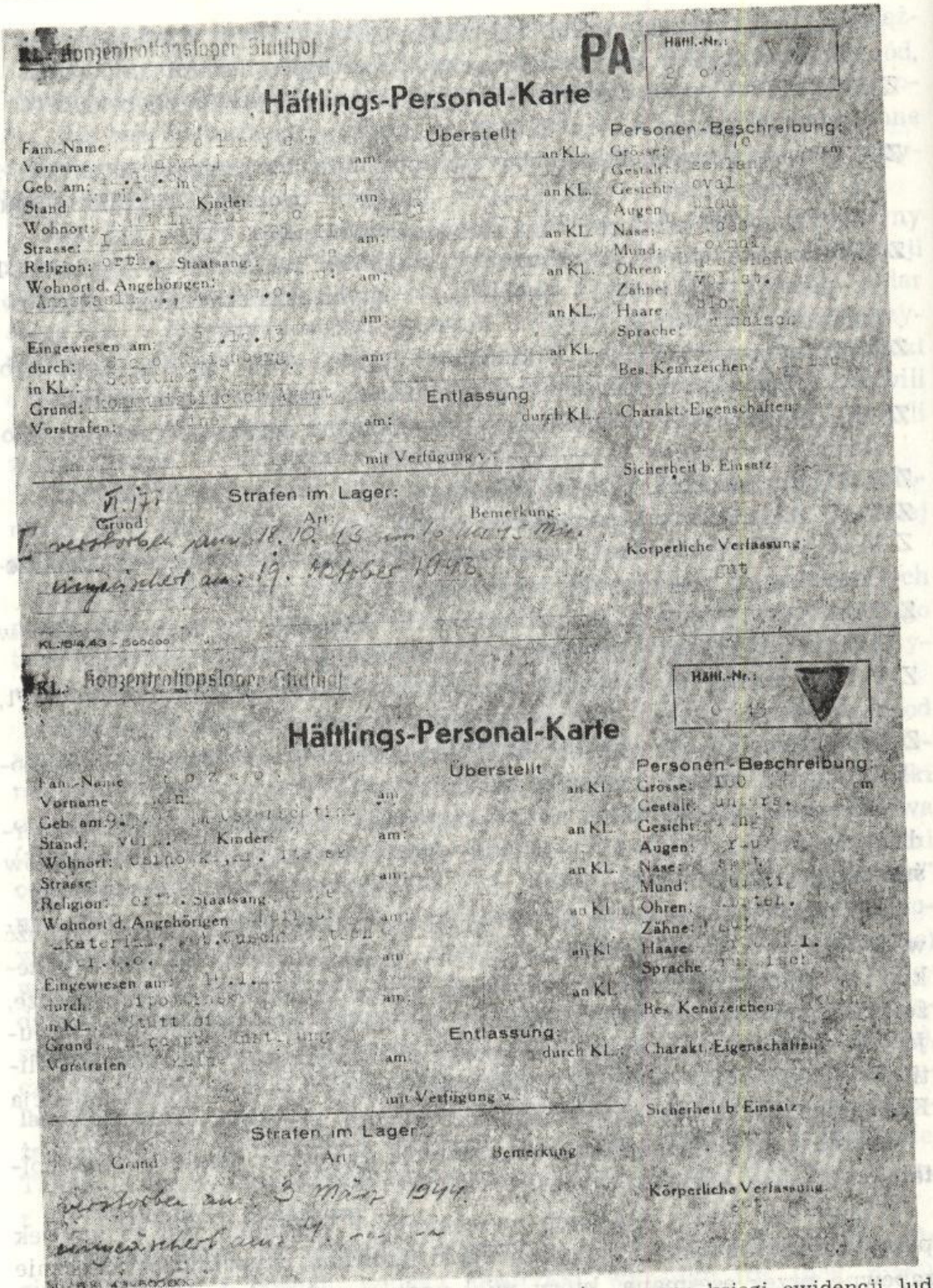
Z-V-16: zmarłych w transporcie 7, powieszony 1, rozstrzelany 1, samobójstwo 1, zagryziony przez psa 1.

Na podstawie wymienionych ksiąg stanu cywilnego można stwierdzić w okresie od 1939 (IX—XII) do 1943 (XII) w obozie 179 wypadków śmierci gwałtownej.

Uzupełnienie informacji o straconych można znaleźć w różnych dokumentach, nie zawierających danych o egzekucji — takich jak listy transportowe, księgi szpitala, akta gospodarcze, zestawy nazwisk więźniów mieszkających w danych blokach lub pracujących w danym komando, korespondencji dotyczącej więźniów z Politische Abteilung. Prócz tego pewne informacje zawiera korespondencja Komendantury i rozkazy Komendantury (np. dotyczące ucieczek).

Wśród tych dokumentów warto zwrócić uwagę na niektóre akta szpitala oraz księgę kar obozowych.

Księga kar dyscyplinarnych wymierzanych więźniom jest to urywek poszytu rubrykowanego z intytulacją drukowaną, wypełniony odręcznie zapewne przez esesmana, który miał nadzór nad wykonaniem kar. Dotyczy okresu 1 X 1941 — 10 I 1942, obejmuje 130 pozycji, przy czym pozycja może dotyczyć nawet kilku ukaranych. Nazwisk ukaranych jest 211 (w tym niektórzy po parę razy). Jednakże księga nie dotyczy kar cielesnych (bicia) ani kary śmierci, lecz tylko karnej pracy, karnej gimnastyki, odebrania pokarmu oraz kary aresztu wewnątrzobozowego

KL. Konzentrationslager Stutthof

PA

Häftl.-Nr.:

Häftlings-Personal-Karte

Überstellt

Fam.-Name:
Vorname:
Geb. am:
Stand: Kinder:
Wohnort:
Strasse:
Religion: Staatsang.:
Wohnort d. Angehörigen:
Eingewiesen am:
durch:
in KL.:
Grund:
Vorstrafen:

Entlassung

am: durch KL.:
mit Verfügung v.:

Strafen im Lager:

Grund: Art: Bemerkung:

Personen-Beschreibung:

Grösse: cm
Gestalt:
Gesicht:
Augen:
Nase:
Mund:
Ohren:
Zähne:
Haare:
Sprache:
Bes. Kennzeichen:
Charakt.-Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung:

KL. Konzentrationslager Stutthof

Häftl.-Nr.:

Häftlings-Personal-Karte

Überstellt

Fam.-Name:
Vorname:
Geb. am:
Stand: Kinder:
Wohnort:
Strasse:
Religion: Staatsang.:
Wohnort d. Angehörigen:
Eingewiesen am:
durch:
in KL.:
Grund:
Vorstrafen:

Entlassung

am: durch KL.:
mit Verfügung v.:

Strafen im Lager:

Grund: Art: Bemerkung:

Personen-Beschreibung:

Grösse: cm
Gestalt:
Gesicht:
Augen:
Nase:
Mund:
Ohren:
Zähne:
Haare:
Sprache:
Bes. Kennzeichen:
Charakt.-Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung:

3. Na karcie personalnej Nikołajewa w dole: wpis numeru księgi ewidencji ludności (VI 171), czerwona litera „E", data i godzina zgonu atramentem; na karcie Drozdowa kreska świadczy, że nie wystawiono aktu zgonu

(tzw. bunkra) na okres 1 do 6 dni. Dla omawianego tu tematu interesujące są przypadki zgonu „na serce" zaraz po wykonaniu kary lub w jej trakcie. Nagle „na serce" zmarło 13 więźniów po odbyciu kary, a zapewne w areszcie 7 więźniów.

Z jednego zapisu dowiadujemy się, że więzień został ukarany za próbę ucieczki. Inne zapisy dotyczące „winy" więźnia świadczą o niewspółmierności winy i kary, a w szczególności kary prowadzącej do zgonu.

Wśród dokumentów szpitalnych zwraca uwagę księga chorych, poszyt drukowany z rubrykami intytulowanymi, przeznaczony dla więzienia policyjnego, częściowo wypełniony zapisami odręcznymi, rozpoczęty 1.10. 1941 r., urwany 29.6.1942 r., obejmujący 1444 pozycje, tj. 1—456 i 1—988. Zapisy obejmują nazwisko i imię chorego, numer obozowy, datę wpisu do szpitala, przyczynę przyjęcia do szpitala, datę wypisania (lub zgonu), stan chorego (przyczynę zgonu), uwagi dotyczące np. skierowania na blok inwalidów.

W księdze znajduje się kilka informacji dotyczących nagłych zgonów: postrzał, próba samobójstwa, skutki wypadków: zgon tego samego dnia (1), po pewnym czasie, ale wyraźnie wywołany wypadkiem (2), wreszcie 2 przypadki choroby psychicznej („Haftpsychose") zakończone zgonem, i to w dniu przybycia do szpitala. Poza tym księga ta upewnia, iż jako przyczynę zgonu wpisywano „serce", na przykład wtedy, gdy więzień znalazł się w szpitalu na skutek wypadku w pracy.

W korespondencji pomiędzy administracją obozu a lekarzem obozu (Heidlem) znajdujemy kilka ciekawych informacji dotyczących katowania więźniów przez esesmanów lub funkcyjnych, wypadków w pracy oraz postrzałów w czasie próby ucieczki.

Na tym kończą się dane, które można zaczerpnąć z akt obozu w Stutthofie. Pozostają jeszcze jako podstawa materiałowa do badań protokoły zeznań w procesach załogi, protokoły ekshumacji więźniów straconych w pierwszym okresie funkcjonowania obozu, akta Sondergerichtu — pozwalające uzupełnić informacje o więźniach i ich losach.

Wśród tych źródeł za najważniejsze uważać można k s i ę g ę p o c h o w a n y c h n a Z a s p i e (cmentarz w Gdańsku), gdzie chowano zwłoki więźniów Stutthofu.

Księga ta nie jest dokumentem pochodzącym z akt obozowych. Była ona pisana przez grabarza cmentarza Zaspa w okresie od września 1939 do 21.3.1945 i zawiera 1927 pozycji dotyczących zwłok pochodzących nie tylko ze Stutthofu, ale z więzień — poległych, zabitych w Gdańsku itp. Zawiera rubryki: dzień pogrzebu, nazwisko i imię zmarłego, miejsce i data urodzenia, data i powód śmierci, data dokumentu śmierci, w ostatniej rubryce, od pozycji 29, zaczynają się pojawiać adnotacje: więzień cywilny", „Nowy Port", „Stutthof", od pozycji 83 — numery stutthofskie. Są także notatki: „Urna nr ...".

Z chwilą uruchomienia w obozie krematorium zwłoki więźniów przestano wysyłać na Zaspę. Jednakże i w latach 1944 i 1945 trafiają się przypadki chowania więźniów na Zaspie.

Zapisy grabarza są dla nas niezwykle interesujące, gdyż podawał on przyczynę zgonu, np. „strzał w głowę", „zastrzelony", „powiesił się" itp. Konfrontacja tych zapisów z oficjalnymi aktami Stutthofu pozwala ustalić prawdziwą przyczynę zgonu. Ponieważ zagadnienie to zostało już opracowane przez Andrzeja Chudego[38], nie będę tu wyciągać dalszych wniosków. Dane z księgi uwzględniam w zapisach dotyczących więźniów (spis alfabetyczny).

LICZBA STRACONYCH WIĘŹNIÓW

Przeglądającego tomy relacji byłych więźniów oraz dokumenty dotyczące zgonów uderza dysproporcja między liczbą zgonów podawaną przez świadków a liczbą zachowanych aktów. Co prawda, dokumenty więźniów nie zachowały się w całości. Również niekompletne są księgi urzędu stanu cywilnego ze wsi Stutthof, gdzie także odnotowywano zgony w obozie. Należy żałować, że nie zachowały się księgi z lat 1944 i 1945, gdy jak opisują świadkowie, śmiertelność była tak duża, że trzeba było przygotowywać doły do spalania zwłok.

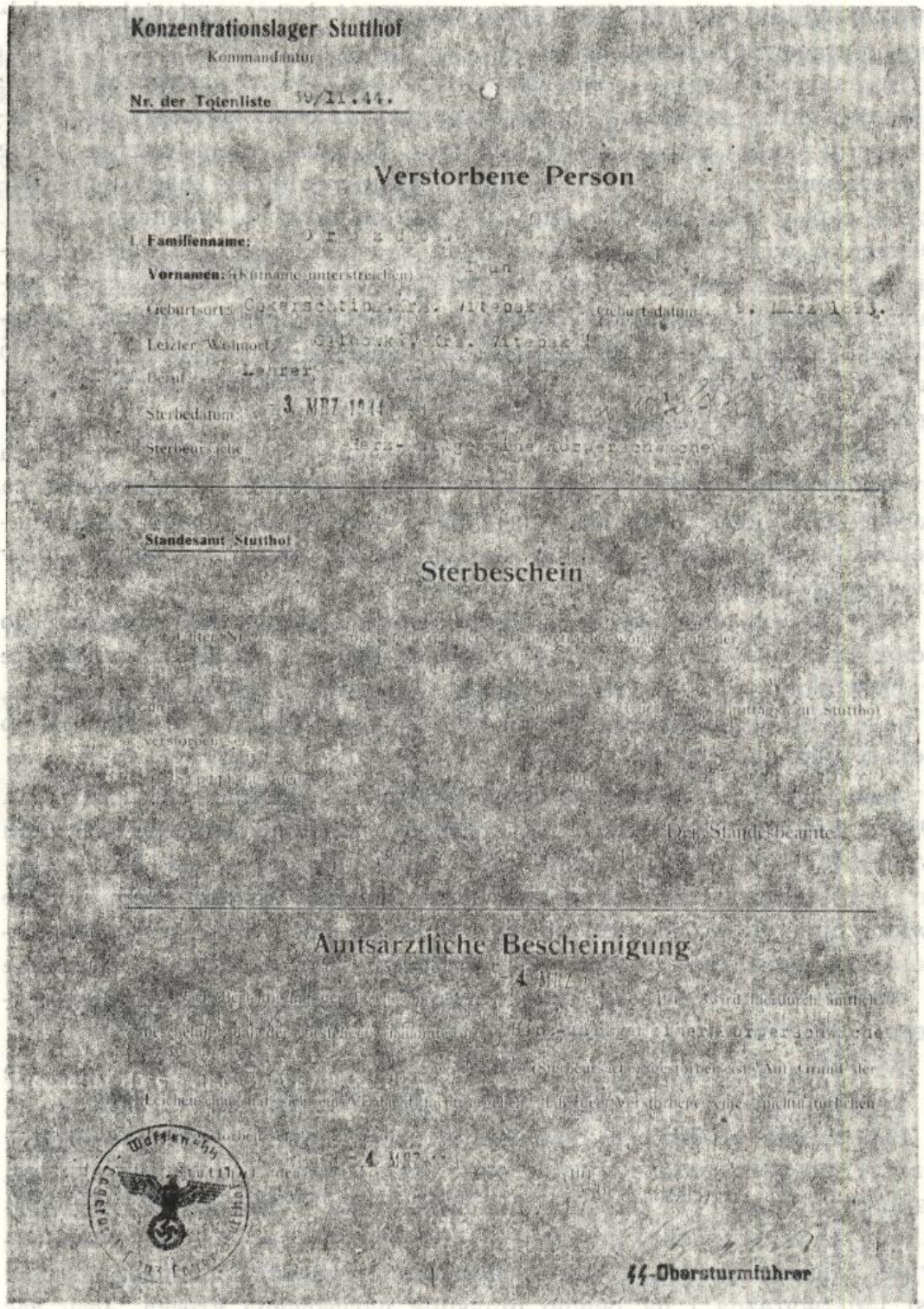
Szczególnie zastanawia brak potwierdzenia w dokumentacji urzędu stanu cywilnego wiadomości o owych dużych grupach więźniów straconych w szpitalu przez tzw. szpilowanie, czyli śmiertelne zastrzyki, albo w inny, nie wyjaśniony sposób — na przykład gruźlików — oraz informacji o selekcji chorych kierowanych do komór gazowych; nie ma też informacji o zagazowanych więźniach z transportów już zarejestrowanych w obozie. Nie mówię o osobach straconych b e z ewidencjonowania w aktach obozowych.

Nie omawiam w niniejszej pracy straceń więźniów obozu rejestrowanych, a potem z obozu „zwolnionych" (w dokumentacji „entlassen") i skierowanych na egzekucje odwetowe, jak np. w 1942 r. w Sianowie, Będargowie, Suchym Dębie, Liniewie, w 1944 r. w Ocyplu itd.; nie omawiam też zgonów tych więźniów, którzy zostali z obozu „zwolnieni" ze skierowaniem do Policji Gdańskiej (Gestapo, Stapoleitstelle Danzig) na dalsze śledztwo lub na rozprawę sądową i straceni poza obozem.

Nie omawiam też szczegółowo zagadnienia śmierci Żydów w komorach gazowych w ramach Sonderbehandlung — z jednym wyjątkiem, o czym niżej (ale tu chodzi o Żydów rejestrowanych w obozie).

Zdaję sobie sprawę, że pomijanie tych zagadnień stanowi pewien mankament w pracy, gdybym jednak chciała uwzględnić to wszystko, napisałabym monografię zagadnienia tak obszerną, iż przekroczyłaby

[38] A. Chudy, *Cmentarz Zaspa*, maszynopis, AMS.

Konzentrationslager Stutthof
Kommandantur

Nr. der Totenliste 30/II.44.

Verstorbene Person

1. Familienname:
Vornamen: (Kennziffer unterstreichen)
Geburtsort: Geburtsdatum:
Letzter Wohnort:
Beruf:
Sterbedatum: 3 MRZ 1944
Sterbeursache:

Standesamt Stutthof

Sterbeschein

Der Standesbeamte

Amtsärztliche Bescheinigung

4 MRZ

4 MRZ

SS-Obersturmführer

4. Akt zgonu wystawiony dla osoby, której w księdze ewidencji ludności nie odnotowano

ramy artykułu, który traktuję jako wstępny i dający materiały do dalszego opracowania zagadnienia.

Wracając do sprawy zmarłych więźniów rejestrowanych w obozie i kwestii aktów zgonu, należy przypomnieć, iż lekarz obozowy przy wystawianiu aktu zgonu niejednokrotnie podawał nieprawdziwe dane o przyczynie zgonu, toteż w księgach stanu cywilnego znajdujemy fałszywe zapisy. Urzędnik bowiem kierował się zaświadczeniem lekarskim. Dlatego o wielu przypadkach nagłych zgonów na skutek zamordowania w ten czy inny sposób nie mogłam znaleźć żadnej informacji w aktach obozowych, choć wiadomo o nich z relacji więźniów. Pewną wskazówkę może dać fakt zgonu człowieka młodego, umierającego zaraz po przybyciu do obozu — nie wiemy jednak, czy odbyła się egzekucja, czy też po prostu go zamordowano.

Oprócz urzędu stanu cywilnego, jak już wspomniałam, zmarłych więźniów odnotowywał też grabarz z cmentarza Zaspa. I znowu zwraca uwagę mała liczba pochowanych, i to w okresie, w którym zgony następowały w krótkim czasie po przybyciu do obozu nawet więźniów „wychowawczych".

W relacjach więźniów znajdujemy informację, iż zwłoki wysyłane do Gdańska umieszczano po kilka w jednej trumnie. O ile założymy, że grabarz trumny nie otwierał i zwłok nie liczył, możemy przypuszczać, iż na cmentarzu pochowano zwłok więcej, niż wymienia grabarz. Są to jednak tylko supozycje.

Jeśli uwzględnimy fakt, iż osoby stracone w egzekucjach 11.1. i 22.3. 1940 r. nie miały wystawionych dokumentów zgonu przez urząd stanu cywilnego w Stutthofie i nie były pogrzebane na Zaspie, lecz w lesie — możemy założyć, iż pewna liczba zamordowanych więźniów, nie uwidocznionych w księgach stanu cywilnego, także nie została wywieziona do Gdańska, ale zakopana w zbiorowych mogiłach. Oczywiście w okresie funkcjonowania krematorium, a później i dołu spalenisko-wego, zwłoki mogły być spalone.

Wracając do dokumentów, uwagę moją zwrócił nie tylko fakt, że w księgach stanu cywilnego nie ma aktów zgonu owych straconych w 1940 r., ale też brak w dokumentach niektórych zmarłych więźniów oraz w księgach ewidencyjnych przy dacie zgonu — numeru z księgi stanu cywilnego. Przy poszukiwaniach — tylko wyimkowych — stwierdziłam, że w przypadku gdy takiego numeru nie ma w księdze ewidencyjnej, nie ma go też w karcie personalnej więźnia. Zamiast numeru jest tam wyraźna i na pewno umyślnie narysowana kreska. Jeśli zaś zachował się w teczce więźnia dokument zatytułowany: „Verstorbene Person" („osoba zmarła"), to odcinek zatytułowany: „Sterbeschein" („zaświadczenie zgonu") nie jest wypełniony przez Standesamt Stutthof (urząd stanu cywilnego), tylko obok danych personalnych znajduje się poświadczenie zgonu przez lekarza.

Otóż jest zastanawiające, iż w wielu wypadkach braku numeru księgi stanu cywilnego i zaświadczenia zgonu przyczyna zgonu podana przez lekarza brzmi: „Lungentuberkulose", „Odemkrankheit" („gruźlica", „obrzęki") lub „AKS" („wyniszczenie organizmu") — a jak wiadomo, osoby chore na gruźlicę i tzw. muzułmanów likwidowano za pomocą zastrzyków lub w komorze gazowej.

Oto parę przykładów:

Nazwisko i imię	data ur.	Stutthof od dn. i za co		zmarł dn. i na co
Drozdow Iwan	9.3.1893	sprzyjanie „bandom"	15.1.1944	3.3.1944 AKS
Fadejew Wassili	17.3.1906	.	23.2.1944	9.12.1944 gruźlica
Gawriluk Paweł	9.11.1895	politycznie podejrzany	27.1.1944	11.3.1944 puchlina głodowa
Grischin Wassili	18.4.1921	„wrogość"	21.5.1944	16.8.1944 gruźlica
Iwanow Iwan	17.2.1914	.	7.12.1943	15.2.1944 katar kiszek
Kawa Iwan	8.2.1907	zakładnik	27.1.1944	19.6.1944 gruźlica
Kopylow Iwan	29.4.1894	pomoc jeńcom	21.5.1944	8.10.1944 gruźlica
Kornischin Michael	14.10.1944	ucieczka	27.11.1943	16.5.1944 gruźlica
Nikiforow Timofiej	18.1.1893	.	7.12.1943	16.3.1944 puchlina głodowa
Nowoselow Iwan	30.1.1921	ucieczka	27.1.1944	3.9.1944 gruźlica
Petrow Fiodor	20.10.1897	.	7.12.1943	23.4.1944 gruźlica
Rung Nikolai	24.2.1874	.	5.2.1944	10.7.1944 serce — wiek
Soloniewicz Jefremi	5.3.1904		27.1.1944	12.4.1944 AKS
Stolarow Nikifor	13.3.1904	pijaństwo	21.5.1944	7.10.1944 katar kiszek
Szpak Iwan	13.11.1901	zakładnik	27.1.1944	7.4.1944 AKS

Uwaga: W tej i innych tabelach · oznacza brak danych.

Można jeszcze dodać, że wśród wymienionych jeden nie miał oka, a jeden był głuchy na lewe ucho.

Prócz tego można by założyć, iż wśród „tajnie straconych" znaleźli się także:

Baldyszkin Fiodor — agitacja komunistyczna
Denisow Boris — ruch oporu
Gladun Pawel — partyzant
Tschernobai Stefan — jeniec.

Przegląd ksiąg ewidencyjnych obozu pozwala też ustalić liczbę więźniów, którzy nie mają numeru księgi stanu cywilnego — niestety, nie wszystkie księgi się zachowały i nie wszystkie ten numer uwzględniają. Sprawdziłam księgę zawierającą numery: 48753 do 52712 (czyli numerów 3960) z okresu: od 19 do 20.7.1944 (to nie pomyłka — w ciągu dwu dni przybyło ok. 4 tys. więźniów). Otóż jest tu 151 pozycji bez numeru księgi stanu cywilnego, w tym:

18.8. — 34 osoby zmarły (z transportów żydowskich)
20.2. — 32 osoby zmarły
1.10. — 31 osób zmarło
22.10. — 30 osób zmarło
31.10. — 24 osoby zmarły.

Data zgonu jest późniejsza kilka tygodni od daty przybycia więźnia, w tym czasie prawdopodobnie więzień zmienił się w „muzułmanina". Tu trzeba dodać, iż gdybyśmy w innych księgach poszukali tej samej daty, zapewne znaleźlibyśmy ją przy nazwiskach innych jeszcze więźniów. Wyjaśnienie tego zagadnienia wymaga dalszych badań.

Może jeszcze należy wspomnieć, że lekarz obozu wystawiał świadectwo zgonu, przesyłał je do Komendantury i do Politische Abteilung — słowem była podstawa do skreślenia więźnia ze stanu żyjących. Cała procedura administracyjno-urzędnicza odbywała się w e w n ą t r z obozu. Wiadomość o zgonach nie wydostawała się na zewnątrz, gdyż obóz nie powiadamiał urzędu stanu cywilnego. Można założyć, iż była prowadzona jakaś tajna księga ewidencyjna owych więźniów cichaczem zamordowanych.

Przytoczę jeszcze parę nazwisk spośród wymienionych w tej pracy straconych osób, których aktów zgonu nie znalazłam w księdze stanu cywilnego z 1942 r.: Nikolai Sujetow, Andrej Horochow, Nikolai Ryndyn itd. — to samo występuje w roku 1943 (o ile można sprawdzić, nie wszystkie księgi mamy).

PRZEPISY WYKONAWCZE EGZEKUCJI

Zanim przejdę do omówienia egzekucji przez rozstrzelanie czy powieszenie, należy zastanowić się, jakie przepisy były stosowane w takich przypadkach. Wystarczy przytoczyć jeden dokument (w skrócie)[34]:

[34] Pełny tekst dokumentu w fotokopii znajduje się w „Biuletynie GKBZHwP", t. 29, 1979, s. 55—60 — przytoczony w pracy A. Zientarskiego o robotnikach przymusowych. Oryginał: Dokumentationszentrum Berlin, nr 2016, k. 1—6 (w tekście tłumaczenie moje).

Reichsführer SS
i szef Niemieckiej Policji
S IV D 2 — 450/42 g/81

Berlin SW 11
6 stycznia 1943 r.
GEHEIM ! [Tajne]

Przepisy wykonawcze egzekucji

I. Przygotowanie

a) Wszystkie przypadki traktowania specjalnego należy rozpracować równie skrupulatnie jak pospiesznie, stan faktyczny należy przedstawić w formie jasnej i ścisłej. Okoliczności, które stoją na przeszkodzie egzekucji, są podane.

b) W stosunku do cudzoziemców należy przestrzegać rozporządzeń specjalnych [...].

c) Wniosek o specjalnym traktowaniu dotyczącym Niemca lub ras spokrewnionych musi zawierać dane dotyczące stanu rodzinnego (liczba dzieci), zawodu oraz życiorys polityczny i kryminalny [...].

II. Przekazanie rozkazu

a) Zarządzenie egzekucji następuje przez depeszę lub dalekopis do odpowiedniej jednostki (placówki) policji państwowej albo do dowódcy Sipo i SD. Należy zawiadomić o tym: Reichsführera [Himmlera] i dowódcę lub inspektora Sipo i SD. Zarządzenie powinno być parafowane przez szefa Urzędu IV RSHA albo przez specjalnie wyznaczonego pełnomocnika.

b) O ile egzekucja będzie przeprowadzana w obozie koncentracyjnym, placówka policji musi natychmiast nawiązać porozumienie z komendantem obozu i powiadomić o czasie przeniesienia więźniów. Jednocześnie przekazuje mu uwierzytelniony odpis zarządzenia o egzekucji.

c) Zatwierdzone wyroki sądu doraźnego są wykonywane na wniosek kierownika urzędu sądu doraźnego także bez polecenia RSHA.

III. Przeprowadzenie egzekucji

Egzekucje więźniów Niemców z zasady następują w obozie koncentracyjnym [...], który leży najbliżej miejsca uwięzienia skazanego. Egzekucje więźniów cudzoziemców winny być przedsięwzięte ze względów odstraszających także w pobliżu miejsca przestępstwa.

A. Egzekucje w obozie

a) Przy egzekucji powinni być obecni: komendant obozu lub przez niego upełnomocniony SS-Führer oraz lekarz obozu.

b) Rozstrzeliwania następują w miejscu specjalnie wyznaczonym w obozie, a mianowicie w odległości ok. 2 metrów przed kulochwytem. Należy zapytać skazanego, czy chce stać twarzą czy plecami zwrócony w kierunku tej ściany.

Rozstrzeliwania dokonuje pod rozkazami SS-Unterscharführera [tj. podoficera SS] co najmniej 6 esesmanów, którzy powinni być oddaleni od skazanego około [nieczytelna cyfra] kroków.

c) Wieszania dokonuje jeden z więźniów. [...] Więzień otrzymuje za wykonanie wyroku trzy papierosy.

d) Na krótko przed egzekucją skazany w obecności przydzielonych esesmanów powinien być powiadomiony przez komendanta obozu lub jego pełnomocnika, że będzie stracony. To obwieszczenie następuje w formie mniej więcej następującej: — Skazany dokonał takiego to a takiego czynu i z powodu tego przestępstwa zasłużył na śmierć. Dla bezpieczeństwa i ochrony narodu i państwa zostanie stracony. Wyrok będzie wykonany.

e) Ostatnie życzenie skazanego należy w miarę możności spełnić.

f) Zdjęcia i filmowanie przebiegu egzekucji są zakazane. Wyjątki wymagają mego specjalnego pozwolenia.

g) Po wykonaniu egzekucji lekarz obozu stwierdza pisemnie, że nastąpił zgon [podaje datę]. Natychmiast należy złożyć depeszą krótki meldunek do Urzędu RSHA o wykonaniu egzekucji. Przekazanie protokołu egzekucji albo poświadczenie zgonu nie jest wymagane; należy je przechowywać w miejscu egzekucji.

Po każdej egzekucji komendant obozu lub jego pełnomocnik wyjaśnia esesmanom, którzy ją wykonywali, zgodność z prawem egzekucji [...]. Wyjaśnienia należy dokonać w sposób ściśle koleżeński.

B. Egzekucje poza obozem [...]

[i dalsze rozporządzenia dot. m.in. pogrzebu lub przekazania zwłok do sekcji w uniwersytecie, ponoszenia kosztów, niepowiadamiania prasy itd.]

[...]

Odpowiedzialni SS-Führerzy powinni baczyć, aby przy zachowaniu stosownej surowości nie występowały żadne objawy brutalności.

(podpisał) Himmler.

Jak widać, administracyjne formy postępowania w czasie egzekucji były przestrzegane. Niestety, nie zachowała się korespondencja w teczkach więźniów, która by nam pozwalała dokładniej poznać ich losy. Natomiast wiadomo, że owe formy „delikatne", jakie zaleca Himmler, absolutnie nie były przestrzegane, wręcz przeciwnie, wiele było objawów brutalności i okrucieństwa.

EGZEKUCJE W LATACH 1939—1942

W pierwszym okresie istnienia obozu, gdy nie miał on jeszcze statusu obozu koncentracyjnego i zwany był Waldlager (obóz leśny), Durchgangslager (obóz przejściowy), Arbeitserziehungslager (obóz pracy wychowawczej), Zivilgefangenenlager (obóz jeńców cywilnych) lub Sonderlager (obóz specjalny), odbyły się, jak dotychczas stwierdzono na podstawie ekshumacji, dwie egzekucje. Ekshumacji dokonano w 1946 r. — znaleziono 67 zwłok więźniów zastrzelonych, oraz w 1979 r. — 22 zwłoki.

Byli to więźniowie rozstrzelani 22.3.1940 r. (67 osób) i 20.1.1940 r. (22 osoby). Ekshumacja potwierdziła w pełni relacje więźniów o rozstrzelaniu w lesie między Stutthofem a Stegną grupy księży, członków Rady Portu w Gdańsku oraz działaczy Polonii gdańskiej. W czasie

ekshumacjii wiele zwłok rozpoznano. Dane dotyczące tej sprawy znajdują się w protokołach ekshumacji, natomiast nie zachowały się dokumenty niemieckie, z jednym wyjątkiem: jest to list Gestapo Danzig, nr akt II D 10346/40 z dnia 7.12.1943, stwierdzający, iż Konrad Lysakowski (Łysakowski), ur. 28.12.1893 w Berent (Kościerzyna) został stracony 22.3.1940 r.[35] — nie podano, gdzie — a jest to jeden z grupy 67 straconych[36].

Spis osób, które były prawdopodobnie rozstrzelane i pochowane w lesie koło Stegny w I kwartale 1940 r. według opracowania A. Chudego *Cmentarz Zaspa* przedstawia się następująco:

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Zawód
Rozstrzelani w dniu 11.1.1940:		
Buczkowski Brunon	28.2.1892	asesor kolejowy
Buliński Zygmunt	19.11.1889	drogerzysta, Gdańsk
Chmielecki Józef	7.12.1885	(brak danych)
Gołembiewski Maksymilian	8.12.1895	kolejarz, Pruszcz
Hallman Jan	3.6.1890	kolejarz
Kempiński Maksymilian	4.10.1896	st. asystent kolej., Gdańsk
Langiewicz Stanisław	20.10.1908	st. asystent oklej., Gdańsk
Łangowski Bonifacy	5.5.1883	notariusz, działacz polonijny, Gdańsk
Kramer Gustaw	6.6.1899	kupiec, Gdynia
Kręcki Franciszek	16.4.1883	bankowiec, działacz polonijny, Gdańsk
Maciejewski Antoni	17.1.1884	pracownik PKP
Masłoch Jan	27.5.1894	st. asesor kolejowy, Swornigacie
Nełkowski Witold	13.3.1902	kolejarz, sekretarz Polskiego Zrzeszenia Pracy
Ostrowski Kazimierz	11.2.1890	st. asesor kolejowy, Brodnica
Rogaczewski Franciszek	23.12.1892	ks. rektor, działacz polonijny, Gdańsk
Rożankowski Aleksander	1884 (1886?)	st. radca Rady Portu
Szymański Władysław	5.4.1901	ksiądz z Sopotu
Tejkowski Czesław	17.11.1899	bankowiec, Gdańsk
Tetzlaff Bernard	23.8.1888	konduktor PKP
Thomas Henryk	20.9.1898	kolejarz
Wiecki Bernard	29.2.1884	ks. proboszcz, Gdańsk
Zdeb Jan	23.5.1887	inspektor techniczny
Zielke Werner	7.7.1894	kolejarz

[35] AMS, sygn. Z-V-26 (fotokopia).

[36] Protokoły ekshumacji znajdują się w archiwum GKBZHwP oraz w odpisie w pracy A. Chudego (*op. cit.*), tam także lista nazwisk ustalonych w czasie ekshumacji. Część nazwisk straconych podaje też K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz...*, s. 57.

Rozstrzelani w dniu 22.3.1940:

Binnebesel Alfons	22.4.1902	kolejarz
Block Alojzy	22.8.1916	syn Leona
Block Leon Józef	11.4.1887	urzędnik kolejowy, Gdańsk
Borzyszkowski Edmund	1904	nauczyciel z Kielnie
Ciepłuch Feliks	12.5.1905	nauczyciel z Bojana
Cymorek Rudolf	11.11.1890	pracownik Rady Portu
Czyżewski Mieczysław	22.1.1885	drukarz
Detlaff Edmund	7.9.1913	asystent PKP, Gdańsk
Filarski Bernard	9.8.1880	stomatolog kolejowy, Lubawa
Garyantysiewicz Alfons	14.7.1906	mgr, referendarz kolei
Gierszewski Feliks Antoni	1.4.1908	pocztylion Poczty Polskiej, Gdańsk
Goldmann Stefan	19.7.1897	kupiec, Gdańsk
Górecki Marian	21.5.1903	ksiądz z Gdańska, rektor szkoły polskiej
Grabowski Leon Zygmunt	26.3.1880	kontroler ruchu PKP
Gregorkiewicz Józef	3.3.1884	st. asystent kolei
Grimsmann Wilhelm	8.11.1883	dziennikarz
Grimsmann Zygmunt	2.5.1910	asystent pocztowy
Jesikiewicz Jan	8.6.1916	nauczyciel
Jurkiewicz Antoni	28.11.1895	st. asystent kolei, Gdynia
Klimkiewicz Teodor	16.4.1881	emeryt, st. asystent pocztowy
Knitter Wincenty	28.1.1898	kolejarz, Gdańsk
Komorowski Bronisław	25.5.1889	ksiądz rektor z Gdańska, działacz polonijny
Kosznik Paweł	3.6.1899	makler okrętowy, Gdańsk
Krawczyk Bernard	5.5.1889	emeryt, inspektor szkolny, powstaniec śląski
Kryn Jan	4.9.1909	asystent pocztowy
Lange Bogdan	4.2.1906	adiunkt kolei, Gdańsk
Lendzion Antoni	10.7.1888	działacz ZZP, poseł w Gdańsku
Łysakowski Konrad	28.12.1893	handlowiec
Majkowski Jan	24.8.1893	urzędnik bankowy, Gdańsk
Mionskowski Augustyn	18.8.1884	kolejarz, Gdańsk
Młodzieniewski Franciszek	6.12.1894	pracownik Rady Portu
Muzyk Feliks	6.3.1898	bankowiec
Nitka Brunon	19.6.1897	restaurator, Gdańsk
Nitka Edward	11.10.1892	asystent kolejowy
Ossowski Józef	20.12.1893	st. asesor PKP, Gdańsk
Papka Alfons	1.12.1906	st. asystent Poczty Polskiej Gdańsk
Paszota Bolesław	31.8.1884	emeryt, naczelnik urzędu pocztowego, Gdańsk
Pisecki Juliusz	14.7.1900	(brak danych)
Planeta Władysław	4.6.1902	st. asystent Poczty Polskiej Gdańsk
Pniewski Władysław	3.2.1893	dr prof. Szkoły Polskiej, Gdańsk
Reetz Stanisław	8.5.1897	st. ekspedient Poczty Polskiej, Gdańsk
Sojecki Konrad	19.2.1890	st. asystent kolei

Szarski Gustaw	31.1.1899	inspektor celny, por. rezerwy
Szuca Michał	14.9.1886	doktor, radca finansowy Rady Portu
Trzebiatowski Leon	6.4.1890	kolejarz, Gdańsk
Wesołowski Augustyn	11.10.1882	kupiec, Gdańsk
Wieczorkiewicz Henryk	22.6.1886	dziennikarz
Wika-Czarnowski Anastazy	30.5.1877	emeryt, dyrektor Poczty Polskiej, Gdańsk
Witkowski Szymon	15.9.1878	kolejarz
Woyda Piotr Stanisław	28.9.1877	adwokat z Torunia, działacz polonijny
Ziółkowski Tadeusz	5.6.1986	komandor

Powyższe zestawienie oparł Andrzej Chudy na relacjach byłych więźniów, protokole ekshumacji w okresie 28.11. — 4.12.1946 i dokumentach urzędu stanu cywilnego Gdańska i innych.

Zgon wszystkich ww. więźniów nie został odnotowany w księgach stanu cywilnego wsi Stutthof.

Oczywiście oprócz tych więźniów zamordowano w tym okresie jeszcze wielu innych, np. w czasie „próby ucieczki", o czym niżej.

EGZEKUCJE W LATACH 1942—1945

W styczniu 1942 r. Stutthofowi nadano status obozu koncentracyjnego. Co prawda, nadal były kierowane tu duże grupy więźniów wychowawczych, ale coraz więcej transportów składało się z więźniów politycznych bądź też przysłanych z poważniejszymi wyrokami (w tym też kryminalistów i recydywistów) oraz byłych jeńców-Rosjan. Zwiększyła się też liczba transportów Żydów. O wielu z nich nie wiadomo nic poza tym, że przybyli (nazwisko, imię, data urodzenia, numer obozowy) — szczególnie, jeśli chodzi o transporty z 1944 r. — i niepodobna określić, czy i kto z nich próbował ucieczki (wyjątki: Friedmann, Hiss, Gotschalk, Laumann, Lewitan) oraz czy i za co zostali straceni. Jedynie kilka nazwisk jeńców radzieckich opatrzono dopiskiem „Jude" i trudno dziś odpowiedzieć na pytanie, czy jeniec został stracony z powodów rasowych, czy ze względu na jakąś działalność (w większości wypadków wydaje się, że chodzi o propagandę komunistyczną); także niewiele wiemy o przyczynach nagłych zgonów (o tym zob. niżej).

Egzekucje można podzielić na dwie grupy: za ucieczkę (albo zastrzelenie w czasie ucieczki) oraz z przyczyn innych, pozaobozowych, gdy więzień przybywał z wyrokiem Sondergerichtu czy Standgerichtu albo gdy zalecono w korespondencji przywozowej „specjalne traktowanie" (por. przytoczony list dotyczący jeńców radzieckich).

Straconych za ucieczkę można by podzielić ze względu na rodzaj zadanej śmierci: powieszeni, rozstrzelani, zagazowani. Ponieważ jed-

nak w wielu wypadkach nie wiemy, jaki był przebieg egzekucji, trzeba wyodrębnić jeszcze jedną grupę: straceni (najliczniejsza).

Pozostaje pytanie, dlaczego jednych więźniów wieszano, a innych rozstrzeliwano. Na to pytanie nie można udzielić pewnej i logicznej odpowiedzi.

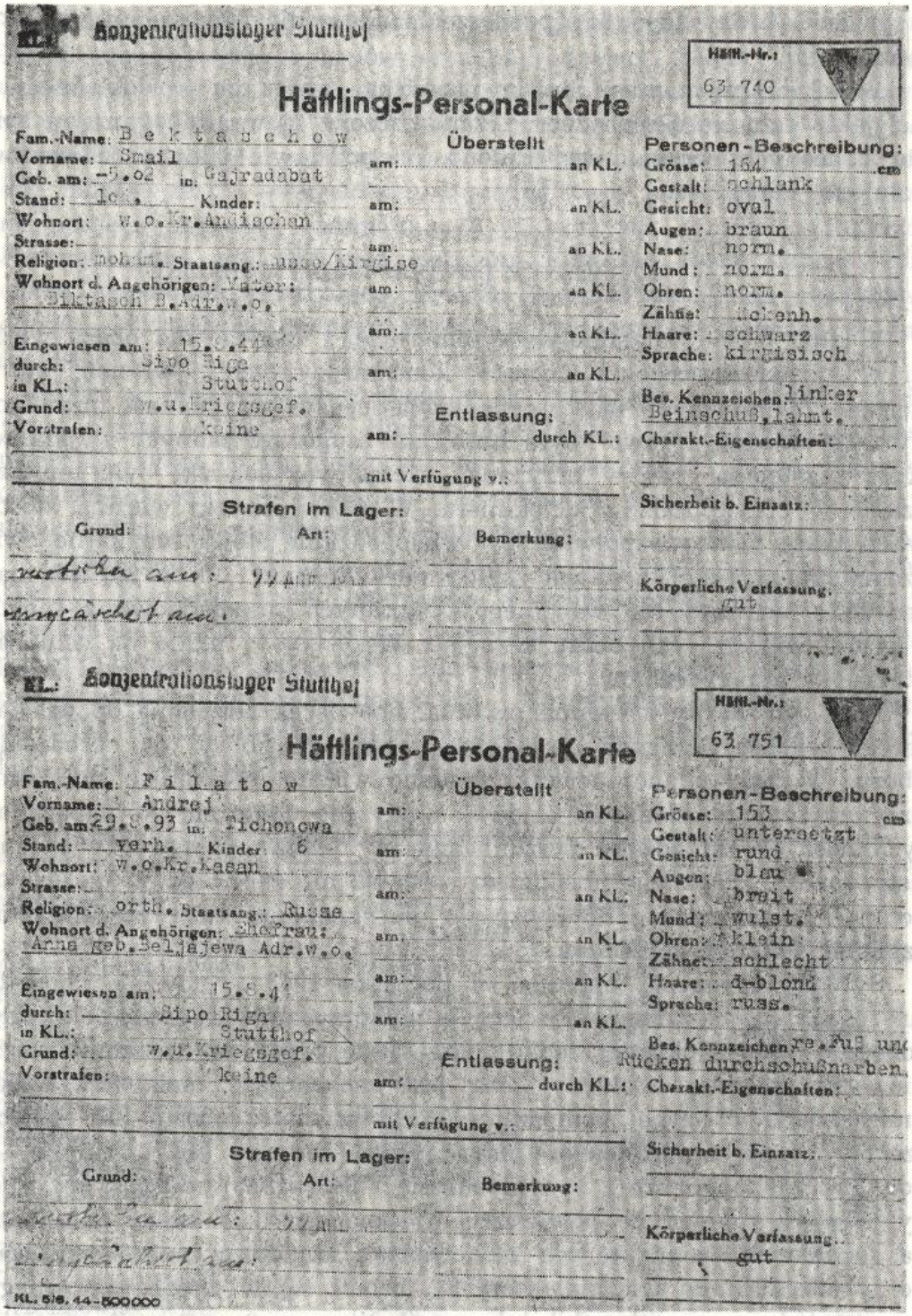
Można tylko przedstawić pewne przypuszczenia. Wydaje się na przykład, że wieszano zawsze za ucieczkę, i to publicznie, dla zastraszenia innych więźniów. Prawdopodobnie wieszano też za przestępstwa pospolite. Natomiast za przestępstwa polityczne rozstrzeliwano, tym razem nie publicznie, ale w pomieszczeniach krematoryjnych. Dlatego o wieszaniu wiemy z relacji więźniów, a o rozstrzeliwaniu głównie z akt, więźniowie zaś mówią o domniemaniu rozstrzelania.

Z tej przyczyny nie mogę przy omawianiu ucieczek podać danych dotyczących na przykład rozstrzelania — jak twierdzą więźniowie — grupy 10 więźniów w odwet za ucieczkę (w początkowym okresie istnienia obozu) — naocznego świadka brak, a w dokumentach, na których oparłam pracę, nie ma śladu tego faktu. Nie ma go nawet w zapiskach grabarza z Zaspy, gdyż podobno zwłoki zakopano na terenie obozu.

Wniosek, że za przestępstwa polityczne rozstrzeliwano, a za pospolite wieszano, nasuwa się przy przeglądaniu ksiąg stanu cywilnego, gdzie zapisy brzmią: „wurde auf Befehl erhängt" („według rozkazu powieszony" lub „na zlecenie powieszony" — dot. przestępców pospolitych), „wegen Wiederstand gegen die Staatsgewalt erschossen" („rozstrzelany za ruch oporu" lub „za opór wobec władzy państwowej"). Jednak w wielu wypadkach mamy w aktach tylko krótkie stwierdzenie: „exekutiert" („stracony").

Nawet notatka objaśniająca, jaka była przyczyna skierowania do obozu, nie jest zawsze dostatecznie jasna, tak aby na jej podstawie dało się zaliczyć więźnia do grupy przestępców pospolitych czy do więźniów politycznych. Na przykład „Mordverdacht" („podejrzenie o morderstwo") może tak samo dotyczyć zabójstwa pospolitego, jak i napadu na Niemca w ramach akcji ruchu oporu. „Brandstiftung" („podpalenie") może być aktem zemsty na sąsiedzie albo też sabotażem zleconym przez organizację. Nawet kradzież (i to wielokrotna) może być wynikiem takiego zlecenia. Oczywiście najgorzej jest w przypadkach, gdy w rubryce „Grund" („przyczyna skierowania do obozu") nie wpisano nic lub słowo „unbekannt" („przyczyna nie znana") — a tak jest w wielu kartach więźniów (już wspomniałam o niemieckim braku dokładności).

Toteż w zakwalifikowaniu skazańców do określonych grup napotykamy poważne trudności. Dlatego niepodobna tu przyjąć podziału: za przestępstwa pospolite i za działalność polityczną. Wobec tego przyjęłam podział według przyczyny i okoliczności zgonu: straceni

KL. Konzentrationslager Stutthof

Häftlings-Personal-Karte

Häftl.-Nr.: 63 740

Fam.-Name: Bektauschow
Vorname: Smail
Geb. am: -5.02 in: Gajradabat
Stand: lc. Kinder:
Wohnort: w.o.Kr.Andischan
Strasse:
Religion: moh. Staatsang.: Russe/Kirgise
Wohnort d. Angehörigen: Vater: Bektasch B. Adr.w.o.
Eingewiesen am: 15.8.44
durch: Sipo Riga
in KL.: Stutthof
Grund: w.u.Kriegsgef.
Vorstrafen: keine

Überstellt
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.

Entlassung:
am: durch KL.:
mit Verfügung v.:

Personen-Beschreibung:
Grösse: 164 cm
Gestalt: schlank
Gesicht: oval
Augen: braun
Nase: norm.
Mund: norm.
Ohren: norm.
Zähne: lückenh.
Haare: schwarz
Sprache: kirgisisch
Bes. Kennzeichen: linker Beinschuß, lahmt.
Charakt.-Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung: gut

Strafen im Lager:
Grund: Art: Bemerkung:
verstorben am: 7.44
eingeäschert am:

KL. Konzentrationslager Stutthof

Häftlings-Personal-Karte

Häftl.-Nr.: 63 751

Fam.-Name: Filatow
Vorname: Andrej
Geb. am: 29.9.93 in: Tschongwa
Stand: verh. Kinder: 6
Wohnort: w.o.Kr.Kasan
Strasse:
Religion: orth. Staatsang.: Russe
Wohnort d. Angehörigen: Ehefrau: Anna geb. Seljajewa Adr.w.o.
Eingewiesen am: 15.8.44
durch: Sipo Riga
in KL.: Stutthof
Grund: w.u.Kriegsgef.
Vorstrafen: keine

Überstellt
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.

Entlassung:
am: durch KL.:
mit Verfügung v.:

Personen-Beschreibung:
Grösse: 153 cm
Gestalt: untersetzt
Gesicht: rund
Augen: blau
Nase: breit
Mund: Wulst.
Ohren: klein
Zähne: schlecht
Haare: d-blond
Sprache: russ.
Bes. Kennzeichen: re. Fuß und Rücken durchschußnarben.
Charakt.-Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung: gut

Strafen im Lager:
Grund: Art: Bemerkung:
verstorben am: 7.44
eingeäschert am:

KL. 5/8. 44-500000

5. Karty personalne jeńców rosyjskich, kalek, straconych w gazie 22.8.1944

z powodu próby ucieczki; powieszeni, uduszeni; rozstrzelani; zagazowani.

W tekście wymieniam krótko nazwiska straconych — dokładne dane, jakie dało się o nich zebrać, zamieszczone są w alfabetycznym spisie straconych; tamże uwzględniono, na podstawie jakich archiwaliów ustalono dane.

STRACENI Z POWODU PRÓBY UCIECZKI

Według § 11 „Porządku dyscyplinarnego i karnego dla obozu więźniów" obowiązującego w obozach koncentracyjnych[37] „więzień, który ucieka lub innych do ucieczki namawia, będzie natychmiast powieszony". To okrutne „prawo" było stosowane długo bez żadnych wyjątków. Karą „zastępczą" zaś w przypadku szczęśliwej ucieczki było umieszczanie w obozie rodziny uciekiniera. W razie ucieczki więźnia stosowano także wobec współwięźniów wielogodzinne stójki lub karne ćwiczenia (gimnastykę), a nawet zagłodzenie więźniów (10 do 20) nie mających z ucieczką nic wspólnego, wybranych przypadkowo z bloku, z grupy roboczej lub obozu w ogóle. Wszystko to miało na celu zastraszenie współwięźniów.

Poza tym każdy z esesmanów miał obowiązek strzelania do uciekającego więźnia, a nawet do więźnia, który się zbliżył do ogrodzenia obozu. W razie udanej ucieczki szukano więźnia posługując się psami przyuczonymi do śledzenia śladów, a gdy nie udało się go złapać natychmiast — zarządzano poszukiwanie w okolicy, a nawet wysyłano listy gończe. Złapanego uciekiniera — o ile nie zabito go w czasie pogoni — doprowadzano do obozu na przesłuchanie, które zwykle kończyło się śmiercią uciekniera.

Sytuacja nieco się zmieniła od początku 1943 r., gdy nie chodziło już o szybką eksterminację, lecz o wykorzystanie więźnia jako siły roboczej. W tym okresie rzadko zdarzają się przypadki wieszania więźniów za ucieczkę, niekiedy kara jest zaskakująco mała (np. tylko umieszczenie w karnej kompanii i praca wewnątrz obozu) lub równorzędna z karą za drobniejsze przestępstwa obozowe (np. 15 kijów — por. Pronin). Jednakże i w tym okresie (1943—1945) zdarzają się próby ucieczek zakończone powieszeniem złapanego uciekiniera. Jak można się domyślić z niektórych zachowanych akt, karę śmierci stosowano w stosunku do więźnia, który: 1. bronił się w chwili ponownego aresztowania, a nawet pobił lub zranił Niemca; 2. w czasie ucieczki kradł (odzież, żywność); 3. dokonał jakiegokolwiek „sabotażu", tzn. coś zniszczy. uszkodził.

[37] Tekst znajduje się w „Zeszytach Oświęcim", nr 1 przy pracy Henryka Kuszaja o karach obozowych.

Poza tym nadal obowiązywało prawo pozwalające strażnikom strzelać do uciekających więźniów oraz nagradzające ich za udaremnienie ucieczki (urlopy itp.). Dlatego nieraz strażnik esesman fingował ucieczkę więźnia, zmuszając go do oddalenia się na niedozwoloną odległość, strzelał i za zabicie „uciekającego" uzyskiwał nagrodę i pochwałę (dodać należy, że za brak dozoru i niedbalstwo, pozwalające więźniowi na podjęcie ucieczki, esesmani byli karani, jak wynika z rozkazów Komendantury, np. 28.8.1944 Hermann Kösterke został ukarany pięcioma tygodniami zaostrzonego aresztu za to, że na skutek niedbalstwa dopuścił do ucieczki jednego więźnia z podobozu w Policach w dniu 9.7.1944 r.).

Toteż w dokumentach zachowało się wiele akt, w których znajdujemy notatkę: „Auf der Flucht erschossen" (zastrzelony w czasie ucieczki). Tylko co do niektórych przypadków wiemy, że chodziło rzeczywiście o ucieczkę, natomiast nie wiadomo, czy zastrzelono więźnia uciekającego, czy zamordowano złapanego.

Zagadnienie to na podstawie różnych źródeł opracował K. Steyer[28]. Jest to pierwsza próba omówienia podejmowanych przez więźniów ucieczek ze Stutthofu. Poniżej poruszam sprawę z nieco odmiennego punktu widzenia, mianowicie nie omawiam samych ucieczek, lecz przedstawiam liczbę zamordowanych i straconych więźniów, opierając się tylko na dokumentach hitlerowskich, a więc nie uwzględniam relacji więźniów, wspomnień drukowanych itp.

Według źródeł niemieckich zestawienie wygląda następująco:

Nazwisko i imię	Numer obozowy i narodowość	Uciekł	Zabity lub umarł
Aubur (Auburn) Iwan	15607 R	19.9.1942	19.9.1942
Borzow Aleksy	15932 R	2.3.1942	2.3.1942
Cabanek Mieczysław	92649 P	3.1.1945	13.1.1945
Ciesielski Antoni	93674 P	3.1.1945	13.1.1945
Depski Wladislaw	· P	·	16.7.1940
Dombrowski Anton	12069 P	·	22.10.1941
Ehrlichmann Menasse	5567 (Jude P)	6.11.1939	6.11.1939
Glaubitz Emil	20428 RD	·	5.04.1943
Gobitzkij Paul	· R	·	18.11.1943
Gotkowski Franz	8466 P	·	26.3.1940
Gran (Groń) Stan.	8016 P	·	8.6.1940
Grünbergs Eduards	· (Lette)	·	9.12.1943
Grzeszkowiak Wlad.	10050 P	2.111940	2.11.1940
Henke Bernhard	12138 P	28.10.1941	28.10.1941
Herman Michal	2306 P	·	10.5.1940
Karchomienko Gregor	15589 R	·	24.8.1942

[38] K. Steyer, *Z problematyki ucieczek z obozu koncentracyjnego Stutthof*, „Stutthof. Zeszyt Muzeum", nr 2, 1977.

Kaszkiewicz Antoni	34506 P	8.9.1944	zm. 10.10.1944
Kordowienko Gregor (zob. Karchomienko)	15589 R	.	24.8.1942
Korjat Franz	4597 P	.	zm. 15.5.1940
Krutschko Jegor	23547 R	.	18.11.1943
Kuchnowski Josef	9640 P	.	5.7.1940
Laga (Łaga) Franz	9799 P	.	26.7.1940
Laszcuk Teodor	7341 P	.	zm. 4.5.1940
Lewandowski Kleofas	10258 P	31.1.1941	31.1.1941
Majewski Wladislaw	4903 P	14.6.1940	14.6.1940
Markow Nikolai	30042 R	14.1.1944	14.1.1944
Matuszewski Zygm.	3715 P	22.8.1940	22.8.1940
Minorowicz Franz	8441 P	23.12.1941	23.12.1941
Olejnik Michael	.	24.4.1941	24.4.1941
Onacki Stanslaw	2466 P	.	5.7.1940
Orzeszkowski Bron.	.	27.3.1940	27.3.1940
Ostrowski Johann	8979 P	24.1.1941	24.1.1941
Paschlik Jan	9802 P	29.6.1940	29.6.1940
Peczynski Zygmunt	4910 P	13.6.1940	13.6.1940
Plonski Czeslaw	19474 P	9.5.1943	9.5.1943
Sagorodnow Nikolai	30261 R	17.10.1944	17.10.1944
Sarnowski Johann	6558 P	2.5.1940	2.5.1940
Sieroszewski Josef	92931 P	23.10.1944	23.10.1944
Sikorski Anton	12274 P	9.3.1942	9.3.1942
Skribiec Jan	3560 P	7.5.1940	7.5.1940 (?)
Skuza (Skóra) Johann	21192 P	27.5.1943	27.5.1943
Szewczyk Marian	9469 P	8.6.1940	8.6.1940
Towstyj Michel	16476 R	7.10.1942	7.10.1942
Wagner Heinrich	36020 RD	20.11.1944	zm. 22.11.1944
Wierzba Bernard	2372 P	6.5.1940	6.5.1940 (?)
Wiszkowski (Wyszkowski) Stefan	2868 P	8.5.1940	8.5.1940
Zawacki Jan	9506 P	14.5.1940	14.5.1940
Zbrocki Stanislaw	4426 P	.	zm. 9.5.1940

Bliższe dane zob. spis nazwisk, a jeśli chodzi o szczegóły dotyczące samych ucieczek oraz odpisy dokumentów, znajdują się one w mojej pracy *Ucieczki z KL Stutthof w świetle dokumentów*, maszynopis w opracowaniu.

Wśród tych 47 zastrzelonych podczas ucieczki zwraca uwagę nazwisko Grünbergs — był to więzień 60-letni, a zabity został przed świtem (godz. 5^{50}) — wydaje się bardzo wątpliwe, by chodziło tu o prawdziwą ucieczkę; może wyszedł z bloku nie opowiedziawszy się strażnikowi w budce przy ogrodzeniu, a może był nieprzytomny, w gorączce i nie wiedział, że idzie na druty, a może szukał śmierci. Podobnie wątpliwe wydają się niektóre inne przypadki zastrzelenia w nocy.

Szczególnie charakterystyczny jest tu przypadek wyżej wspomnianego Markowa. Ponieważ przy strzałach do niego został zraniony przypadkowo drugi więzień (i to Niemiec), zachowały się w teczce tegoż więźnia protokoły dotyczące całej sprawy. Wynika z nich, iż Markow wybiegł nocą w koszuli — a był to styczeń — z bloku i przypadkiem

udało mu się wydostać za bramę — stojący przy bramie esesman zatrzymał go. Mógł się zorientować, że ma do czynienia z człowiekiem nieprzytomnym albo z gorączki, albo z powodu psychozy (mania prześladowcza), i powinien był go odesłać do szpitala, w każdym razie powstrzymać przed strzelaniem esesmanów, którzy szli na zmianę warty na budkach, tymczasem nieszczęśliwy więzień pobiegł przed siebie bez rozeznania sytuacji i zapłacił za to życiem.

W niektórych przypadkach zachowały się w dokumentach pewne szczegóły, wskazujące na fakt rzeczywistej ucieczki (np. Cabanek i Ciesielski zastrzeleni aż pod Kartuzami), w innych — nawet pełna dokumentacja ucieczki (np. Wagner), ale w większości wypadków nie wiemy wiele o okolicznościach sprawy. Wynika to z zamieszczenia akt w teczkach włączonych do akt „Geheim", które uległy zniszczeniu w pierwszej kolejności, jak wspomniałam.

Niekiedy nie można się zorientować, do jakiej grupy zaliczyć więźniów, którzy przybyli razem i zginęli tego samego dnia: do straconych, zastrzelonych podczas ucieczki czy zamordowanych? Oto dwa przykłady:

I. Stapo Danzig/Dirschau (Tczew), transport:

1. Mez Mikołaj, ur. 27.5.1926 Czernikow, robotnik rolny, przysłany jako „wychowawczy" na 42 dni za opuszczenie miejsca pracy, przybył 28.7.1942, zmarł 4.10.1942 o godz. 23^{10} na „osłabienie mięśnia sercowego" czy „niedomogę serca" (zachowała się teczka);
2. Schentschik Eugen, ur. 19.3.1924 Tschernikow, robotnik rolny, przysłany jako „wychowawczy" na 42 dni za opuszczenie miejsca pracy, przybył 28.7.1942, zmarł 4.10.1942 o godz. 23^{45} na „osłabienie mięśnia sercowego, opuchlinę, wrzody prawej nogi" (zachowała się teczka więźnia).

Ponieważ trudno przypuścić, by „wychowawczy" byli skazani na stracenie, a także by byli straceni o godz. 23, a jednocześnie trudno założyć że co do godziny tego samego dnia zmarli śmiercią naturalną — można przypuszczać, że albo próbowali ucieczki i zginęli, albo im do zgonu „dopomożono" w ten czy inny sposób.

II. Stapo Bütow (Bytów)-Danzig, transport 2 więźniów, z tego:

1. Manukia (zapewne Manukian) Nikolai, ur. 11.2.1920 Schagat, robotnik , przysłany za „sabotaż pracy", przybył 10.17.1942, zmarł 13.7.1942;
2. Schiegin Wladimir (podpis: Szygin), ur. 11.7.1906 Waschuwoli/Iwanowsk, kowal i robotnik rolny, przysłany za „sabotaż pracy", przybył 10.7.1942, zmarł 13.7.1942.

Zachowały się karty personalne ww. oraz list Gestapo Bütow, kierujący ich do Stutthofu, w którym ani słowa o tym, by mieli być straceni. Natomiast na odwrocie karty personalnej każdego z nich znaj-

duje się zapis: „Vestorben 13.7.42 um 18.30 Uhr an Schussverletzung. Akte liegt unter Geheim bei der Adjutantur [podpis] Hinz, SS-Uscha" („Zmarł na skutek postrzału. Akta pod «tajne» w Adiutanturze"). Jasne: zastrzeleni w czasie ucieczki.

Należy się zastrzec, że nie zachowały się dokumenty w całości, a więc nie udało się odnaleźć wszelkich przypadków ucieczek i wszystkich osób zastrzelonych w czasie ucieczki. Trudności w ustaleniach spowodowane są też fragmentarycznością informacji albo rozmyślnym zafałszowaniem prawdy.

Na przykład nie wiadomo, czy nie należy zaliczyć do ofiar ucieczki tych więźniów, których nazwiska znajdujemy w księgach ewidencji z zaznaczeniem, że zmarli na skutek pogryzienia przez psa, gdyż jak wiadomo, psów używano do tropienia i pogoni za uciekinierem, ale możliwe też, iż esesman „zabawił się", szczując psa na więźnia bez istotnego powodu. Przytaczam nazwiska: Lebit Siergiej, ur. 27.9.1919, R (numer niewiadomy), dnia 12.10.1943 zmarł — „wykrwawienie po pogryzieniu przez psa";
Pawlenko Aleksander, ur. 25.2.1924, R (numer niewiadomy), dnia 12.10. 1943 zmarł — „wykrwawienie po pogryzieniu przez psa";
Rosiak Władysław, ur. 15.6.1923, P 19120, dnia 1.5.1943 zmarł — „anemia po pogryzieniu przez psa".
Turtschak Ilia, ur. 18.7.1924, R 29445, dnia 17.12.1943 zmarł — „wykrwawienie po pogryzieniu przez psa".

Zaledwie czterech — to nie znaczy, że to wszyscy, którzy zginęli na skutek pogryzienia. O tych czterech wiemy tylko dlatego, że w księdze ewidencji zmarłych w 1943 r. zanotowano prawdziwe, a nie zafałszowane przyczyny zgonu i że ta księga się zachowała, podczas gdy brak wielu innych.

Zaledwie czterech — ale mamy tu potwierdzenie w dokumentach faktu, o którym mówią byli więźniowie: szczucia psem więźnia bez żadnych ograniczeń, nie dla ujęcia uciekiniera, ale dla zamordowania go w szczególnie okrutny sposób.

O kilku więźniach wiadomo, że zostali straceni za ucieczkę z obozu Stutthof. Na przykład: Leonard Gajewski, ur. 26.7.1924, R 86365, i Lorenz Gajewski, ur. 18.8.1927, R 86366, bracia, uciekli 8.12.1944 z podobozu w Gdyni, ujęci tego samego dnia, zostali powieszeni 27.12.1944 o godz. 11[57].

Prawdopodobnie o nich mówił więzień T. Kluka i o nich pisał K. Dunin-Wąsowicz[39]. Egzekucję dwu braci Rosjan, bardzo młodych, opisuje też wielu jeszcze innych świadków. Żaden jednak nie podaje nazwisk straconych. Ponieważ niektórzy świadkowie podają inny miesiąc, a nawet rok egzekucji, nasuwa się myśl, że może faktów było parę, a nie jeden, o którym zachowała się informacja w aktach.

[39] Relacja T. Kluki, AMS, t. IV; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz*...

Nie znamy okoliczności ucieczki Georga Ksjuka, ur. 15.4.1917, robotnika, aresztowanego i przez Stapo Karlsruhe przysłanego do obozu koncentracyjnego Flossenbürg, a stamtąd 15.6.1942 do Stutthofu z nr R 14742 jako „Arbeitsscheu" („uchylający się od pracy"). Na jego karcie znajdujemy notatkę: „Gelfohen am 17.8.1942, gegen 19^{00} Uhr" („Uciekł 17.8.1942 około godz. 10^{00}"). Brak informacji o okolicznościach jego ujęcia i o dacie powrotu do obozu (naturalnie teczka z jego aktami była tajna i uległa zniszczeniu). Natomiast znajdujemy adnotację: „Stracony 21.9.1942 r. o godz. 18^{30}".

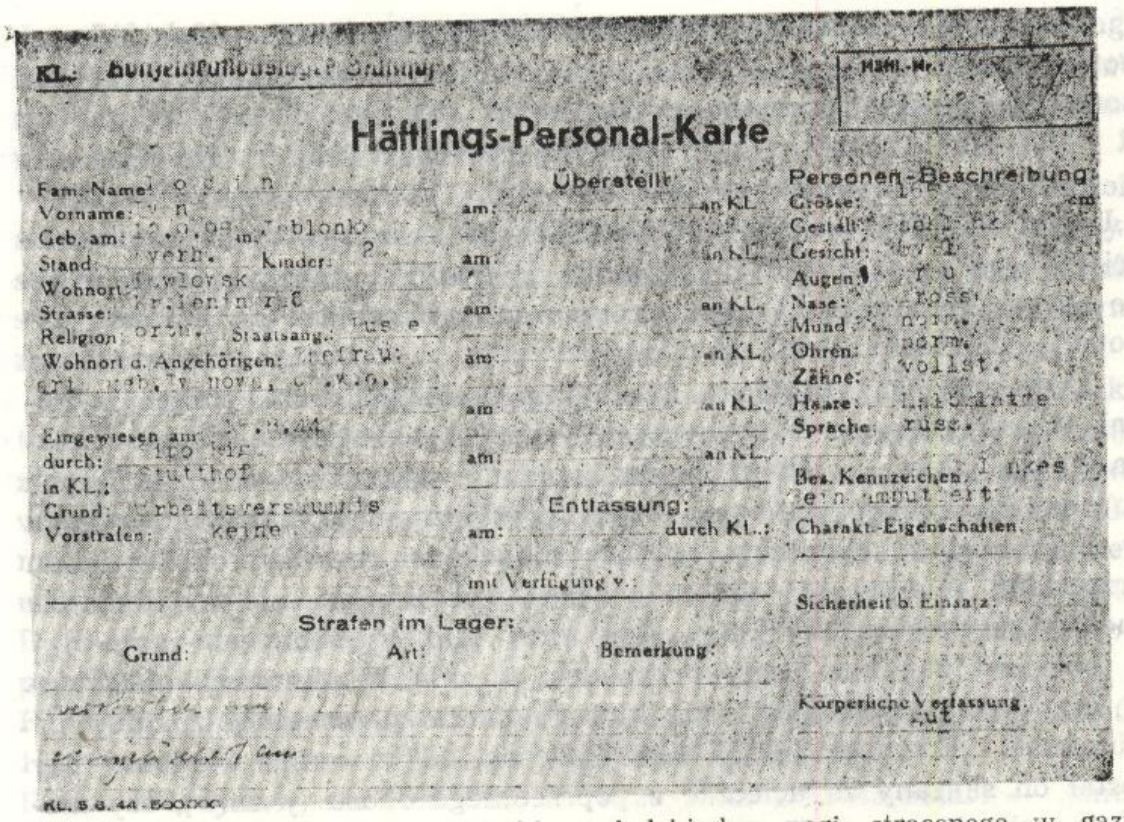
Zwracam uwagę na fakt, iż od dnia ucieczki do dnia stracenia minął przeszło miesiąc. Nie wiemy, czy przyczyną egzekucji była ucieczka (może jakieś „działanie niedozowolone", jak opór wobec goniących go), czy coś innego, ale rzecz charakterystyczna: nie mamy aktu zgonu w księdze stanu cywilnego, a więc nie chodzi tu o wyrok (w takim przypadku mielibyśmy adnotację: „na rozkaz powieszony" albo: „za ruch oporu rozstrzelany").

Nie jest zupełnie jasny przypadek więźnia Wladimira Iwantschenki, ur. 22.3.1916, R 46667, na którego karcie personalnej znajdujemy adnotację: „E zmarł 3.11.1944 w Policach. 17^{35}" — nie wiadomo, czy został on skazany za ucieczkę z poprzedniego obozu (jeńców), czy może za ucieczkę z podobozu Pölitz bei Stettin (zbliżone nazwisko podaje w swym pamiętniku Czesław Gołowacz, opisując powieszenie Rosjanina uciekiniera z Polic), czy też chodzi o egzekucję z innych przyczyn.

Nie jest też jasna sprawa więźnia Sergeia Borkewicsa, ur. 24.9.1907, R 55468, z którego akt zachowały się tylko akta zgonu — na akcie zejścia, podpisanym przez lekarza w podobozie Elbing, znajdujemy obok określenia przyczyny zgonu („ogólne osłabienie organizmu") dopisaną literę „E". Nie oznacza ona Kommanda Elbing, gdyż na analogicznych dokumentach więźniów zmarłych w Elblągu (np. Józef Mazur, nr 93622, Tadeusz Mentryba, nr 93209) nie znajdujemy takiej litery. Więzień zmarł co prawda (tzn. według dokumentu! — jak było w rzeczywistości, nie wiemy) w szpitalu więźniarskim podobozu o godz. 5^{30}, ale czy zmarł na skutek postrzału „w czasie ucieczki", informacji nie ma.

Taki wniosek nasuwa się szczególnie przy rozpatrzeniu innego, również nie w pełni wyjaśnionego przypadku. Więzień, którego akta Stutthofu nazywają: Danilow Wassiliew, nr R 14993 (a który nazywał się w rzeczywistości Iwan Wasilow i był jeńcem wojennym, jak stwierdza list Landesgerichtsgefängnis Lyck z dnia 26.8.1942 do Komendantury KL Stutthof), umieszczony w obozie „za ucieczkę z obozu" (domyślamy się, że jeńców wojennych), „zmarł 13.7.1942 o godz. 18.30 z powodu postrzału; akta znajdują się w teczce «tajne» w Adiutanturze — Heinz, SS-Oscha" (adnotacja na karcie personalnej). Prawdopodobnie jeniec więzień próbował uciec po raz drugi, tym razem z obozu Stutthof.

Nie jest też pewne, czy w czasie ucieczki został zastrzelony Peter

KL.: Buchenwald

Häftl.-Nr.:

Häftlings-Personal-Karte

Fam.-Name: [illegible]
Vorname: [illegible]
Geb. am: [illegible] in: [illegible]
Stand: verh. Kinder: ?
Wohnort: [illegible]
Strasse: [illegible]
Religion: orth. Staatsang.: [illegible]
Wohnort d. Angehörigen: [illegible]

Eingewiesen am: [illegible]
durch: [illegible]
in KL.: Stutthof
Grund: Arbeitsverweigerung
Vorstrafen: keine

Überstellt
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.

Entlassung:
am: durch KL.:

mit Verfügung v.:

Strafen im Lager:
Grund: Art: Bemerkung:

Personen-Beschreibung:
Grösse: cm
Gestalt: [illegible]
Gesicht: [illegible]
Augen: [illegible]
Nase: [illegible]
Mund: [illegible]
Ohren: norm.
Zähne: vollst.
Haare: [illegible]
Sprache: russ.

Bes. Kennzeichen: [illegible]
[illegible] amputiert

Charakt.-Eigenschaften:

Sicherheit b. Einsatz:

Körperliche Verfassung: gut

KL. S. 8. 44. 500000

6. Karta personalna jeńca radzieckiego, kaleki bez nogi, straconego w gazie 22.8.1944

Flink, Niemiec, nr 14310, na którego karcie personalnej znajduje się adnotacja czerwonym ołówkiem: „Fl 4.6.1943" — można to odczytać jako: Flucht (ucieczka). Żadnych innych informacji nie znalazłam.

Niepewny jest przypadek więźnia Tadeusza Klimowskiego, ur. 7.6. 1921, P 12008, zmarłego dnia 28.10.1941 — pierwotny dopisek „o 7^{30} w ucieczce zastrzelony" został skreślony, a zamiast tego wpisano: „o 7^{30} zmarł na osłabienie mięśnia sercowego" — co najmniej dziwi taki zapis w stosunku do mężczyzny młodego, dwudziestoleniego, rolnika. Ponieważ mamy zapis o nagłej śmierci na serce w przypadku niewątpliwej egzekucji 4 Rosjan — też młodych mężczyzn — możemy zapis dotyczący T. Klimowskiego potraktować także jako kamuflaż rzeczywistego zamordowania więźnia w czasie ucieczki. Jednakże mógł się także pojawić błędny zapis na karcie więźnia, który nie uciekał w ogóle i nie był zastrzelony. Zastanówmy się jednak: ta sama w obu określeniach data i godzina zgonu, dziwna przyczyna zgonu — o ile przez przypadek wpisano by błędną informację o zgonie na cudzą kartę (powiedzmy więźnia o zbliżonym nazwisku), to nastąpiło by skreślenie całej informacji. Dlatego sądzę, że Klimowski został zastrzelony w czasie ucieczki.

W tabeli nie wymieniłam kilku więźniów, którzy zmarli w bardzo krótkim czasie po ucieczce. Nie mamy informacji, czy to było skut-

kiem postrzelenia, pogryzienia przez psy, czy skatowania w chwili złapania, czy wykonania wyroku śmierci, czy innych zdarzeń:

Cerkownyj Lukas, ur. 21.9.1917, R 36483, uciekł 11.8.1944, złapany 20.8.1944, zmarł 20.10.1944;

Dalecki Edward, ur. 10.1.1921, P 15933, uciekł 25.8.1942, tegoż dnia złapany, zmarł 24.10.1942;

Friedmann Helena, ur. 15.8.1912, P (Żydówka) 81541, uciekła i złapana tegoż dnia, prawdopodobnie niesłusznie oskarżona przez zatrudniającą ją Niemkę, zmarła — nie znamy daty, ale między datą ucieczki 15.11.1944 a dniem ewakuacji, jak można mniemać;

Krotow Boris, ur. 26.4.1922, R 36643, uciekł 1.10.1944, złapany 6.10.1944, zmarł 15.12.1944;

Sacharczenko Piotr, ur. 14.10.1924, R 15037, uciekł 1.9.1942 i tegoż dnia złapany, zmarł 8.9.1942.

Lisowski Fiodor — to szczególnie jaskrawy przykład, zmarł w dniu, gdy go złapano, ale nie ma adnotacji „zastrzelony".

Należy jeszcze zaznaczyć, że mowa tu o ucieczkach więźniów z obozu lub podobozów Stutthofu, a nie o jeńcach wojennych przysłanych do obozu za ucieczkę z obozu jenieckiego. Ci jeńcy, którzy przybyli z „wyrokiem" śmierci i w aktach mieli stosowną adnotację („Lagerflucht" jako powód skierowania), wymienieni są poniżej, w grupie straconych, a nie „zastrzelonych w ucieczce".

Zagadnienie przyczyn zgonów omawiam jeszcze w związku z przypadkami śmierci nagłej, pozornie naturalnej, „na serce" i w związku z podwójnymi zaświadczeniami zgonu, podającymi różne przyczyny.

ROZSTRZELANI W LATACH 1942—1945

Udało się odnaleźć karty personalne lub zapisy w księdze ewidencji ludności dotyczące rozstrzelanych 36 więźniów: 35 mężczyzn i 1 kobiety, w tym 14 Polaków, 22 Rosjan (w tym 6 Żydów-Rosjan). Wyraźnie politycznych było w tej grupie 32, przestępców pospolitych — nie było, nie wyjaśnionych — 4.

Najbardziej interesująca jest tu sprawa 13 więźniów Polaków przysłanych przez Stapo Schrottersburg (Płock) w dniu 15.4.1943 i tegoż dnia straconych, mężczyzn ze wsi Stare Guby, przy tym tylko w jednym przypadku (Nowakowski) znajdujemy wpisaną na karcie przyczynę skierowania: sprawa nr II D 403/43, członek bandy („Bandenangehöriger"), a więc partyzant; w księdze stanu cywilnego podano: „za udział w ruchu oporu przeciw państwu rozstrzelany" („Beim Wiederstand g. die Staatsgewalt erschossen"). Więźniowie otrzymali numery: 21693—21705 (Zdzisław Bagienski, Józef Baliński, Kazimierz Dolny, Konstanty, Stanisław i Wincenty Dombrowscy, Stanisław Jakubowski,

syn Adama, Franciszek Januszewski, Józef Jóźwiak, Antoni Nowakowski, Teodor Peczyński, Wiktor Raszkowski, Stefan Rutecki). Byli to rolnicy lub robotnicy, przeważnie bardzo młodzi, z wyjątkiem Konstantego Dombrowskiego ur. 1883 (może ojciec Stanisława i Wincentego?).

Czternasty rozstrzelany Polak to Władysław Gawron, stracony 4.8.1944, godz. 13[15] — obok niewyraźny dopisek: „Fusielieren" (dawne określenie rozstrzelania) — o ile dobrze odczytałam. W. Gawron, tkacz, został przysłany z Pawiaka w dużym transporcie, z którego 12 innych więźniów stracono, o czym niżej. O ile dobrze odczytałam notatkę, można by założyć, że nie tylko W. Gawrona, ale i 12 innych więźniów Pawiaka rozstrzelano (z tym że innego dnia). K. Dunin-Wąsowicz pisze, że według przekazów ustnych stracono 13 więźniów tego transportu, i wylicza 12 nazwisk dodając, że trzynastego nie udało się ustalić. Chodzi właśnie o Władysława Gawrona. Jakkolwiek nie podano przyczyny jego aresztowania, można założyć, że miał sprawę polityczną (oznaczenie typu więźnia).

Jeśli chodzi o Żydów-Rosjan, to żaden z nich nie został rozstrzelany ze względów rasowych, gdyż wszyscy mają zanotowane w księdze stanu cywilnego: rozstrzelany za ruch oporu. Naturalnie pochodzenie mogło też decydować o zgonie, ale w tym wypadku mamy wyraźne stwierdzenie przyczyny stracenia.

Spośród Rosjan wielu zostało straconych pojedynczo lub po paru w jednym dniu, na przykład:

Charłamow Aleksander, przywieziony zapewne 12.3.1943 (Sipo Białystok, „członek bandy"), rozstrzelany 19.8.1943;

Ditun Siemion, przywieziony sam 16.9.1943 (Stapo Schneidemühl — Piła, a więc możliwe, że jeniec z obozu Hammerstein, ale pewności nie ma), rozstrzelany 21.9.1943;

Nowikow Iwan, syn Klima, 15.1.1943 rozstrzelany — przywieziony sam 14.1.1943 (Stapo Tilsit, zapewne za ucieczkę z obozu jeńców?);

Radjonow Paweł, 6.5.1943 rozstrzelany, przywieziony sam 6.5.1943 (Stapo Elbing — Elbląg, za sabotaż);

Nikolai Borodaj, nauczyciel, Matwiej Nikołajew, nauczyciel i „agent komunistyczny" i Nikolai Obodinski, radiotechnik, zapewne wszyscy przywiezieni 18.10.1943 (Stapo Königsberg — Królewiec), zostali straceni 18.10.1943 (czyli w dniu przybycia) o godz. 16[45]. Wiadomość o egzekucji zachowała się w księdze stanu cywilnego, gdzie nie ma numerów więźniów, daty ich przybycia do obozu ani powodu przysłania. Datę przybycia znaleźć można w karcie personalnej Nikołajewa, a numery sąsiednie (26044, 26045, 26046) świadczą, iż trzej wymienieni przybyli razem tegoż dnia. Można też założyć na podstawie analogicznych przykładów, że chodzi tu o jeńców wojennych i o aktywnych komunistów, ale to już tylko przypuszczenie, a nie zapis w dokumencie.

Wszyscy wyżej wymienieni Rosjanie byli straceni za udział w ruchu oporu.

Nikolai Masaljow i Lew Portnow, choć przybyli osobno (3.11. i 30.10. 1944) zostali straceni razem 7.12.1944 o godz. 11^{55} i 12^{05}. Przy obu notatka jest niewyraźna (może fusiellieren?), a przyczyna stracenia nieznana (Masaljow był „tylko" przysłany jako „politycznie podejrzany").

Jurij Kiszeczkin, szewc, jako przyczynę skierowania do obozu ma „ucieczkę z pracy" — innej przyczyny rozstrzelania nie podano (przybył 21.12.1944, stracony 4.1.1945; może to także jeniec wojenny skierowany do pracy i może w czasie ucieczki bronił się przed ujęciem? Ale to znów tylko przypuszczenie przez analogię).

Większe grupy Rosjan stracono w 1944 r., przy tym są to rozstrzelani za udział w ruchu oporu.

W dniu 1.3.1944 stracono pięciu: Dmitrij Kalugin — 31209, Wladimir Morosow — 32423, Piotr Szeklin — 32422, Nikolai Szutenko — 32421, Ustin Stjopkin — 32424 — wszyscy przwiezieni 28.2.1944, Stapo Königsberg (Królewiec); tylko o ostatnim z nich wiadomo, że był skierowany za ucieczkę (może z obozu jeńców?).

W dniu 15.3.1944 stracono grupę: 5 mężczyzn i kobietę — przybyłych nie jednocześnie. Aleksander Arkadiew, Stepan Panczenko, Isaak Prudinski, Iwan Skatczew — zostali przysłani przez Stapo Schneidemühl (Piła) z powodu „działalności komunistycznej" — możliwe, że chodzi o ich postawę w obozie jenieckim Hammerstein (por. Prudinskij) — trzech z nich to lekarze. Elżbieta Pownij i Nikifor Pownij przybyli innym transportem, późniejszym, zapewne w marcu. Wszyscy sześcioro mają dopisek „Jude", ale rozstrzelani zostali za udział w ruchu oporu.

POWIESZENI

Udało się odnaleźć karty personalne lub zapisy w księdze ewidencji ludności i dotyczące powieszonych 50 więźniów, w tym 4 kobiety i 46 mężczyzn, w tym 35 Polaków, 14 Rosjan (R Jude 2) 1 Łotysza. Wśród nich wyraźnie politycznych było 20, przestępców pospolitych — 4, Żydów jeńców wojennych — 2, skazanych za ucieczkę ze Stutthofu — 2, za stosunki z Niemkami — 2, za handel kartkami żywnościowymi — 2, za morderstwo — 1, za dezercję — 1, za obrazę oficera niemieckiego — 1, za ucieczkę z pracy — 1, za dręczenie zwierząt — 1 oraz 13 osób, co do których przyczyna osadzenia w obozie nie jest wyjaśniona.

Należy zaznaczyć, iż zaliczyłam tu 4 przypadki, co do których nie jest pewne, czy chodzi o rozstrzelanie, czy o powieszenie, a także 1 przypadek, co do którego nie wiadomo, czy była to egzekucja. Mam tu na myśli Władysława Dombrowskiego, który został przywieziony do obozu razem ze Stanisławem Adamskim 5.1.1945 i obaj zmarli 20.1.1945,

a wiadomo, że Adamski był powieszony. Stąd moje przypuszczenie, że ten sam los spotkał Dombrowskiego.

O dwu powieszonych za ucieczkę ze Stutthofu (bracia Gajewscy) była już mowa w rozdziale o ucieczkach.

O czterech straconych kobietach nie wiemy, z jakich przyczyn zostały aresztowane i stracone. Zwraca uwagę wiek Trzeńskiej: 55 lat. Były to: Maria Kuźmienko, przywieziona 15.9.1943 i tegoż dnia stracona (Stapo Köslin — Koszalin), Marianna Dubracka, stracona 5.12.1943, Stanisława Trzeńska, stracona też 5.12.1943, Czesława Pypkowska, przywieziona 1.12.1944 (Sipo Königsberg — Królewiec), stracona 7.12.1943.

Przyczyną powieszenia Łotysza Indulisa Petersonsa była dezercja (dane z karty personalnej). Przywieziono go do obozu 8.12.1944 (Sipo Danzig-Matzkau), a powieszono 18.1.1945 r.

Stanisław Gratek, 7 razy skazany za kradzież, przez Sipo i SD Radom skazany znów na 2,5 roku więzienia, odesłany został do obozu koncentracyjnego Flossenbürg, skąd przybył do Stutthofu 8.7.1942, a stracony został 5.9.1942 r. (powód nie znany).

Henryk Chyczewski, portier, skierowany przez Stapo Schrottersburg (Płock) za „anplöbung eines deutschen Offiziers" (napaść, zaczepienie albo wulgarne obrażenie oficera niemieckiego — nie wiadomo, o które znaczenie tego słowa chodzi w tym przypadku), przywieziony został do obozu 3.2.1943, a stracony 4.2. (wg księgi stanu cywilnego: „na rozkaz powieszony 14^{10}"; w księdze ewidencji: „4.2.1943 stracony, akta tajne").

Nic właściwie nie wiadomo o Nurze Niftaliewie z okolicy Baku, powieszonym 19.5.1943 o 18^{57} „na rozkaz". Zachował się tylko akt zgonu.

Dnia 5.10.1943 został stracony Jan Otrembski, oskarżony o „zgwałcenie kobiety niemieckiej".

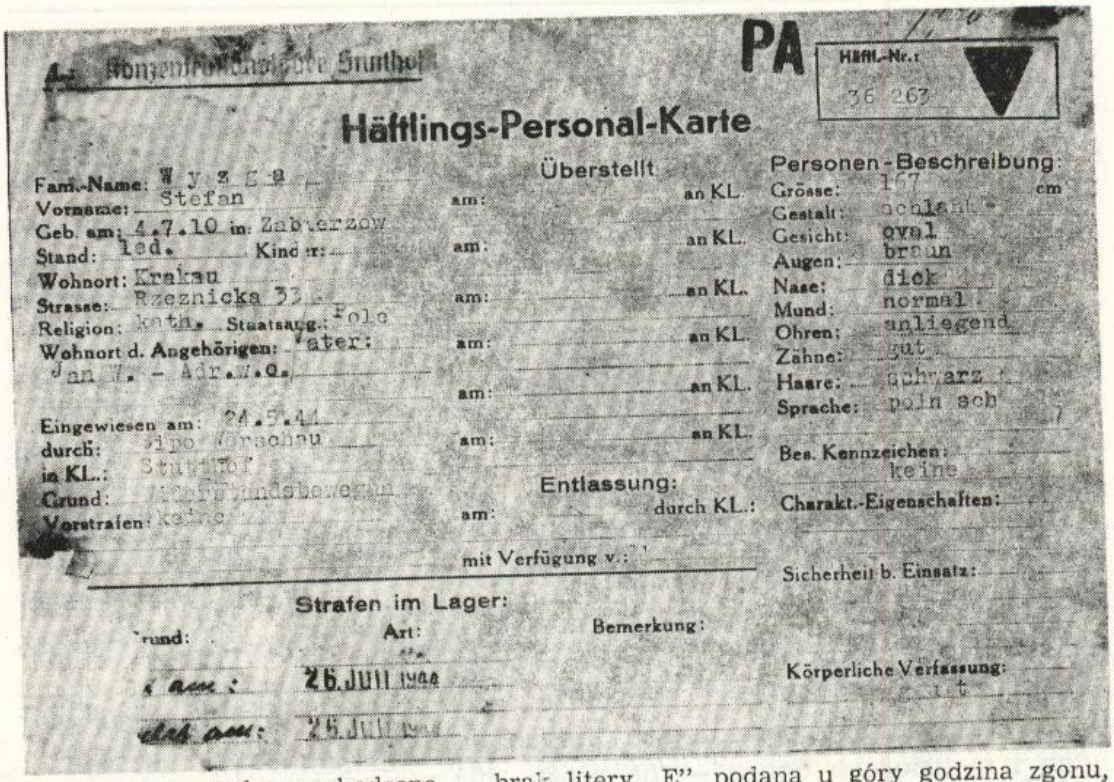
Nie mamy żadnych danych, poza aktem zgonu, dotyczących Iwana Nowikowa, syna Iwana, i Iwana Somkina, syna Stepana (kierowca i traktorzysta), powieszonych „na rozkaz" 8.10.1943 o godz. 16^{42}.

Dnia 1.11.1943 o 12^{30} został powieszony również „na rozkaz" Iwan Tkaczenko za „stosunek z kobietą niemiecką".

W dniu 22.5.1944 zostali powieszeni (albo może rozstrzelani — wpis na kartach personalnych jest niewyraźny): o godz. 13^{20} Ilia Frolkin, skierowany do obozu za ucieczkę z pracy (może chodzi tu o jeńca wojennego?), oraz o godz. 19^{20} Ismael Kalukow, skierowany do obozu za zamordowanie żony. Obaj przybyli do obozu tego samego dnia i otrzymali sąsiednie numery, ale nie można sądzić, by mieli tę samą przyczynę skierowania — jest to więc przypadek.

Nie jest pewne, czy został powieszony, czy rozstrzelany „za wrogą postawę" w dn. 22.6.1944 Emil Gorodecki, nauczyciel.

Poniższe duże grupy straconych świadczą o tym, że skierowanych

Häftlings-Personal-Karte

PA

Häftl.-Nr.: 36 263

Fam.-Name: Wyzga
Vorname: Stefan
Geb. am: 4.7.10 in: Zabierzow
Stand: led. Kinder:
Wohnort: Krakau
Strasse: Rzeznicka 33
Religion: kath. Staatsang.: Pole
Wohnort d. Angehörigen: Vater:
Jan W. - Adr. w.o.
Eingewiesen am: 24.5.41
durch: Sipo Krakau
in KL.: Stutthof
Grund: Widerstandsbewegung
Vorstrafen: keine

Überstellt
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.
am: an KL.

Entlassung:
am: durch KL.:
mit Verfügung v.:

Strafen im Lager:
Grund: Art: Bemerkung:
a. am.: 26.JUII 1944
exh. am.: 25.JUII 1944

Personen-Beschreibung:
Grösse: 167 cm
Gestalt: schlank
Gesicht: oval
Augen: braun
Nase: dick
Mund: normal
Ohren: anliegend
Zähne: gut
Haare: schwarz
Sprache: poln sch

Bes. Kennzeichen: keine
Charakt.-Eigenschaften:
Sicherheit b. Einsatz:
Körperliche Verfassung: gut

7. Karta personalna uszkodzona — brak litery „E", podana u góry godzina zgonu, można domniemywać stracenie

ze względów politycznych nie tylko rozstrzeliwano, ale także i wieszano „na rozkaz".

W dniu 20.4.1943 w godzinach od 14^{42} do 16^{27} powieszono 14 więźniów z Giżyc i dwu spod Sochaczewa (ale zapewne też przywiezionych z Giżyc), przysłanych 20.4.1943 przez Stapo Schrottersburg (Płock) za udział w ruchu oporu („Widerstandsbewegung"). Byli to: Stanisław Adamczyk, Władysław Domański, Roman Dombrowski, Józef i Stanisław Gajewscy, Jan Gorecki, Franciszek Heleniak, Józef Heleniak, Czesław i Karol Karasiewicze, Stanisław Lisicki, Stanisław Mierzyński, Stanisław Standur, Franciszek Szczepaniak, Henryk Taczała, Roman Tokarski — wszyscy młodzi, w wieku od 20 do 35 lat.

W dniu 3.3.1944 r. w godzinach rannych (tylko w jednym przypadku podano godzinę: 7^{25}) stracono 5 więźniów przysłanych 5.2.1944 przez Sipo Białystok (dane pochodzą z księgi zmarłych, brak informacji, za co zostali straceni). Są to: Michał Grudo, Czesław Michniewicz, Witold Maliszewski, Jan Romanowski, Zygmunt Steckiewicz.

Następna grupa 8 więźniów została powieszona w dniu 16.1.1945 (tuż przed ewakuacją obozu 25.1.1945). Podano godziny: od 15^{10} do 16^{27}. Byli to przysłani 6.12.1944 przez Stapo Danzig (Gdańsk) „za kradzież": Aleksej Aleksejow, Piotr Strigin, oraz przysłani 9.1.1945 przez Sipo Königsberg (Królewiec): dwaj jeńcy wojenni — Żydzi, Jakob Blecher i Józef Vainselbaum, ponadto 16-letni Władysław Karczewski za „drę-

czenie zwierząt"; Czesław Cholewiński i Władysław Kostkiewicz — za handel kartkami żywnościowymi; Czesław Maruszewski — „za kradzież" — a więc stracono razem ludzi nie mających ze sobą nic wspólnego. Szczególnie rzuca się tu w oczy kara niewspółmierna do przyczyny stracenia.

W dniu 20.1.1945 stracono 4 więźniów — dwóch o godz. 12^{10} i 12^{40} i jednego o 18^{10}. Byli to: Stanisław Adamski, Albin Brzozowski i Leon Jasiński, przysłani przez Sipo Schrottersburg (Płock) w dniach 22.12.1944 i 5.1.1945 „za działalność polityczną"; czwarty więzień, Władysław Dombrowski (nr 105029), przysłany też 5.1.1945 przez Stapo Schrottersburg i zmarły także 20.1.1945, pochodzący tak samo jak Adamski z Witkowic pod Płockiem, zaliczony został — jak wspomniałam, do straconych, choć brak w dokumentacji litery „E" i nie wiadomo, za co został skierowany do obozu, gdyż tych adnotacji w księdze nowo przybyłych nie podano, ale trzeba dodać, że nie ma też litery „E" w tej księdze przy nazwisku Adamski, nr 105028 (zachowała się natomiast jego karta personalna, gdzie umieszczono „E" obok daty zgonu).

Nasuwa się tu myśl, że być może rychła ewakuacja jest przyczyną braku informacji o egzekucjach innych osób na ich kartach personalnych i w księgach obozu — po prostu już nie zdążono ich wpisać.

STRACENI OZNACZENI W DOKUMENTACJI LITERĄ „E"

Najliczniejsza jest grupa straconych, co do których nie wiadomo, czy zostali powieszeni, czy rozstrzelani (można by nawet mniemać, że zostali zagazowani — ale na to nie ma żadnych dowodów). Obejmuje ona 173 + 4 osoby, w tym 14 kobiet i 159 (+ 4) mężczyzn. Wśród nich było 71 (+ 4) Polaków, 102 Rosjan (R Jude 4), VD 1, RD 1. Można mniemać, że VD jest to Polak. Wyraźnie politycznych było 56 (+ 4), przestępców pospolitych — 9, niearyjczyk — 1, skoczków spadochronowych — 12, jeńców — 8, skazanych za sabotaż — 2, za stosunek z Niemką — 9, za ucieczkę z innego obozu — 5, za złą pracę — 10, za morderstwo — 8, za podpalenie 2, z różnych przyczyn — 3, z niewiadomych przyczyn — 29, może za ucieczkę ze Stutthofu — 1 (Ksjuk) oraz 22 osoby, które w aktach nie miały żadnego wpisu.

Zwraca uwagę fakt, że wśród straconych znajdują się przysłani z oznaczeniem „Erziehungshäftling" (więzień wychowawczy, skierowany zazwyczaj na krótki okres z terminem pobytu, np. „za ucieczkę z pracy"). Byli to m.in. Pomnarow, Ryndyn, Horochow. W dodatku stracono ich zaraz po przybyciu! O przyczynie przysłania Nikołaja Pomnarowa (szef Sipo i SD Lyck — Ełk skierował go do obozu 17.9.1942) nic nie wiemy — stracony został 18.9.1942. Andrej Horochow i Nikołaj Ryndyn, przysłani 12.11.1942 przez Stapo Hohensalza (Inowrocław) „za ucieczkę z pracy" — zostali straceni już 13.11.1942, obaj o godz. 8^{15}.

Także więzień „wychowawczy", Aleksy Borcow, przysłany 21.8.1942 przez Stapo Danzig „za ucieczkę z miejsca pracy" z terminem pobytu do 18.9.1942 stracony został 2.10.1942, a więc może za jakieś „przestępstwo" na terenie obozu — może za próbę ucieczki ze Stutthofu — ale nie ma na ten temat żadnych adnotacji ani w księdze ewidencji, ani na karcie personalnej. Nie wiadomo też, dlaczego trzymano go dłużej, po upłynięciu terminu kary.

Podobnie nie jest znana przyczyna stracenia więźnia „wychowawczego" Konstantina Masłowa, przysłanego 10.12.1942 przez Stapo Allenstein (Olsztyn) — może przybył tu z obozu jeńców? Zapis dotyczący go (tylko ołówkiem) znajduje się jedynie w księdze ewidencji: „E 4.3. 1943" (bez godziny), bez podania okoliczności stracenia.

Określenie „Erziehung" zdumiewa przy nazwisku Grigorij Kwasnikow — przybył on wraz z Borisem Tischenko. Obaj skierowani byli 10.3.1943 przez Stapo Schneidemühl (Piła), czyli zapewne z obozu jeńców Hammerstein — jakkolwiek w aktach nie ma śladu na ten temat, można przypuszczać na podstawie analogii, że „za sabotaż" i już 11.3. 1943 straceni.

Jak już wspomniałam, przy nazwiskach czterech Rosjan, przysłanych przez szefa policji bezpieczeństwa i służby bezpieczeństwa z Tylży w dniu 26.11.1942, zmarłych według zapisu w księdze ewidencji ludności tego samego dnia, podano przyczynę zgonu: „Plötzliche Herztod" („nagły zgon na serce"). Byli to: Siemion Kapustin, szewc, lat 33, Aleksander Krutow, piekarz, lat 27, Boris Sokołow, nauczyciel, lat 27, Benedykt Winniczenko, kierowca, lat 25, czyli wszyscy młodzi — a potwierdzenie kłamstwa, wypisanego w akcie zgonu znajdujemy w księdze ewidencyjnej, gdzie wpisano ołówkiem „E".

„Za stosunek z Niemką" zostali straceni: Alojzy Wasilewski, Polak, dnia 16.10.1942, godz. 13^{25}; Antoni Wyrzykowski, Polak, dnia 11.8.1944, godz. 18^{30}; Zimowit Bartosz, Rosjanin, dnia 16.5.1944; Nikołaj Dmitrijew, Rosjanin, dnia 16.8.1944, godz. 19^{45}; Andrej Tkaczuk, Rosjanin, 16.8.1944, godz. 19^{35}; Georgi Martaszwili, Rosjanin, 17.10. 1944 godz. 11^{50}, Georgij Warakuta, Rosjanin, 17.10.1944 godz. 11^{55}, oraz — zapewne — Wladimir Studenkow zamiast E pieczątka +), Rosjanin, dnia 21.8.1944. Warto przy tym podkreślić, że wraz z dwoma straconymi w dniu 16.8.1944 został też stracony Fiodor Lapin, „partyzant"; natomiast z dwoma straconymi w dniu 17.10.1944 — Arkadij Gofisow, „Nichtarier" (niearyjczyk). Nie można więc z faktu egzekucji w tym samym dniu wyciągać wniosku, że straconych łączyła jedna sprawa. Poniżej podaję więcej przykładów takiego przypadkowego złączenia w jednej egzekucji więźniów skierowanych do obozu z różnych przyczyn.

Przykład Gofisowa, który — jak się wydaje — został stracony tylko z racji swej rasy (może ten fakt ukrywał), jest raczej odosobniony,

inni straceni, których określono słowem: „Jude", zostali skazani z innych przyczyn (por. wyżej, sześcioro rozstrzelanych).

Za podpalenie zostali skierowani do obozu (i prawdopodobnie z tego powodu straceni): Henryk Kwiatkowski, Polak przywieziony 13.3. 1943 (Stapo Grudziądz) i tego samego dnia stracony; Grigorij Własow, Rosjanin, przywieziony 20.10.1942 i stracony 29.10.1942 (uwaga na temat „systematyczności niemieckiej": nie ma oznaczeń zgonu na karcie personalnej Własowa i nie jest on wymieniony w księdze zmarłych, notatka o straceniu zachowała się w księdze ewidencyjnej).

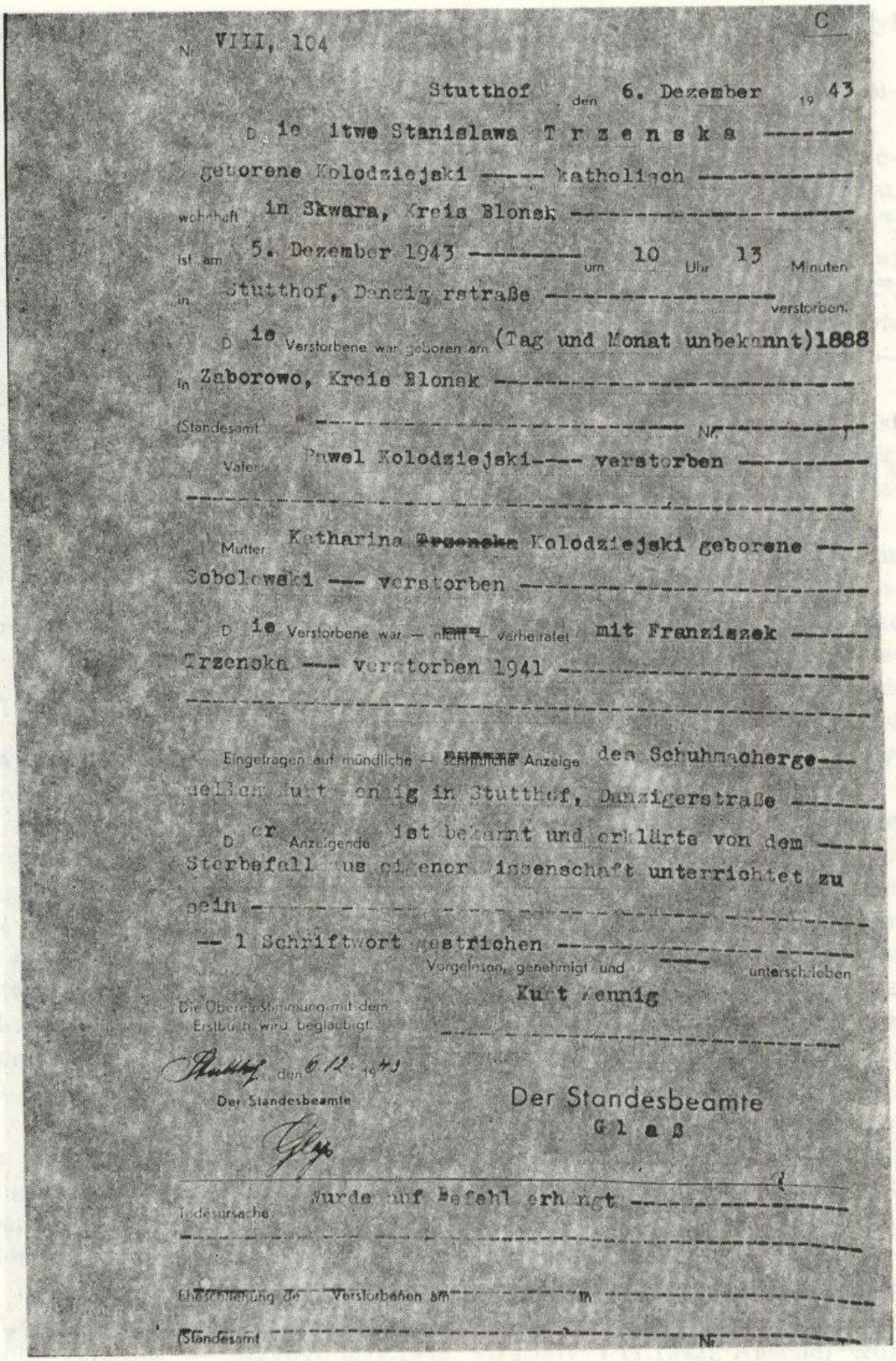
Za przestępstwa pospolite zostali straceni: Stanisław Choiński, Polak, 21.2.1944, godz. 17^{25}; Józef Lubas, Polak, 16.5.1944, godz. 18^{42}; Ignacy Pasiński, Polak, stracony w grupie 21.6.1944, godz. 20^{00}; Konstanty Kuzmin i Anatolij Maslakow, Rosjanie, 16.2.1944, godz. 7^{20}; Eugenia Cybulska, Polka, stracona w grupie 12.7.1944, godz. 19^{35}.

„Za morderstwo" lub „pomoc w mordzie" zostali straceni: Władysław Chechowski i Edward Szumowski, Polacy, 14.3.1943 (brak godziny); Stanisław Szydlik, Konstanty Jachimczyk, Polacy, straceni w grupie 29.4.1944, godz. 18^{32} i 18^{12}; czterej Rosjanie: Aleksiej Bezklubow, Siemion Gorjunow, Dzigan Maschariрow, Konstantin Masenkow, 12.4. 1944 w godz. 18^{22}—18^{52}. We wszystkich tych przypadkach brak informacji, czy chodzi o mord, przestępstwo pospolite, czy o udział w ruchu oporu.

Nie mają w swoich zapisach w księdze ewidencji litery „E" Rosjanie: Maksim Jepischew, Jakow Kadirow, Iwan Murawski — przysłani przez Stapo Danzig 21.8.1944 nie wiadomo za co, a zmarli 24.8. 1944, wraz z przysłanym 22.8.1944 Konstantym Parchomienko („za bójkę", Sipo Königsberg), straconym o godz. 12^{00}. Jak się wydaje, trzej pierwsi nie mają nic wspólnego z Parchomienką, ale można przypuszczać, że zostali straceni wszyscy razem. Należy zaznaczyć, że w 1944 r. nie pisano litery „E" w księdze ewidencyjnej; jest ona tylko na karcie personalnej Parchomienki; trudno przypuścić, by tych czterech młodych mężczyzn zmarło razem w parę dni po przybyciu — należy się domyślać egzekucji.

Nie wiadomo właściwie, za co zostali straceni więźniowie przysłani do obozu za przestępstwa dotyczące pracy (np. opuszczenie miejsca pracy): Ignacy Bałdyga (ojciec) i Czesław Bałdyga (syn), 29.4.1944, godz. 18^{32}; Iwan Chołopow, Iwan Gordziejuk, Iwan Piczugin — przybyli 28.8.1944, straceni 7.9.1944, w godz. 18^{30}—18^{35}; Medet Pudagow, 23.9.1944, godz. 19^{00}; Iwan Stolerow, 17.11.1944, godz. 17^{15}. Co do Rosjan, można by założyć, że byli to jeńcy radzieccy, a tych za ucieczkę kierowano do obozu koncentracyjnego, a „za przestępstwa" w czasie ucieczki — skazywano na śmierć.

Do grupy przestępców pospolitych zaliczono Georga Iwanjuka, ale nie wiadomo, czy przysłany tego samego dnia przez Sipo Königsberg

C

N. VIII, 104

Stutthof den 6. Dezember 19 43

Die Witwe Stanislawa T r z e n s k a ——

geborene Kolodziejski —— katholisch ——

wohnhaft in Skwara, Kreis Blonsk ——

ist am 5. Dezember 1943 —— um 10 Uhr 13 Minuten

in Stutthof, Danzigerstraße —— verstorben.

Die Verstorbene war geboren am (Tag und Monat unbekannt)1888

in Zaborowo, Kreis Blonsk ——

(Standesamt —— Nr. ——)

Vater Pawel Kolodziejski—— verstorben ——

——

Mutter Katharina ~~Trzenska~~ Kolodziejski geborene ——

Sobolewski —— verstorben ——

Die Verstorbene war — ~~nicht~~ verheiratet mit Franziszek ——

Trzenska —— verstorben 1941 ——

——

Eingetragen auf mündliche — ~~schriftliche~~ Anzeige des Schuhmachergehilfen Kurt Zennig in Stutthof, Danzigerstraße ——

Der Anzeigende ist bekannt und erklärte von dem Sterbefall aus eigener Wissenschaft unterrichtet zu sein ——

—— 1 Schriftwort gestrichen ——

Vorgelesen, genehmigt und unterschrieben

Kurt Zennig

Die Übereinstimmung mit dem Erstbuch wird beglaubigt ——

Stutthof den 6.12.1943

Der Standesbeamte

Der Standesbeamte

Glaß

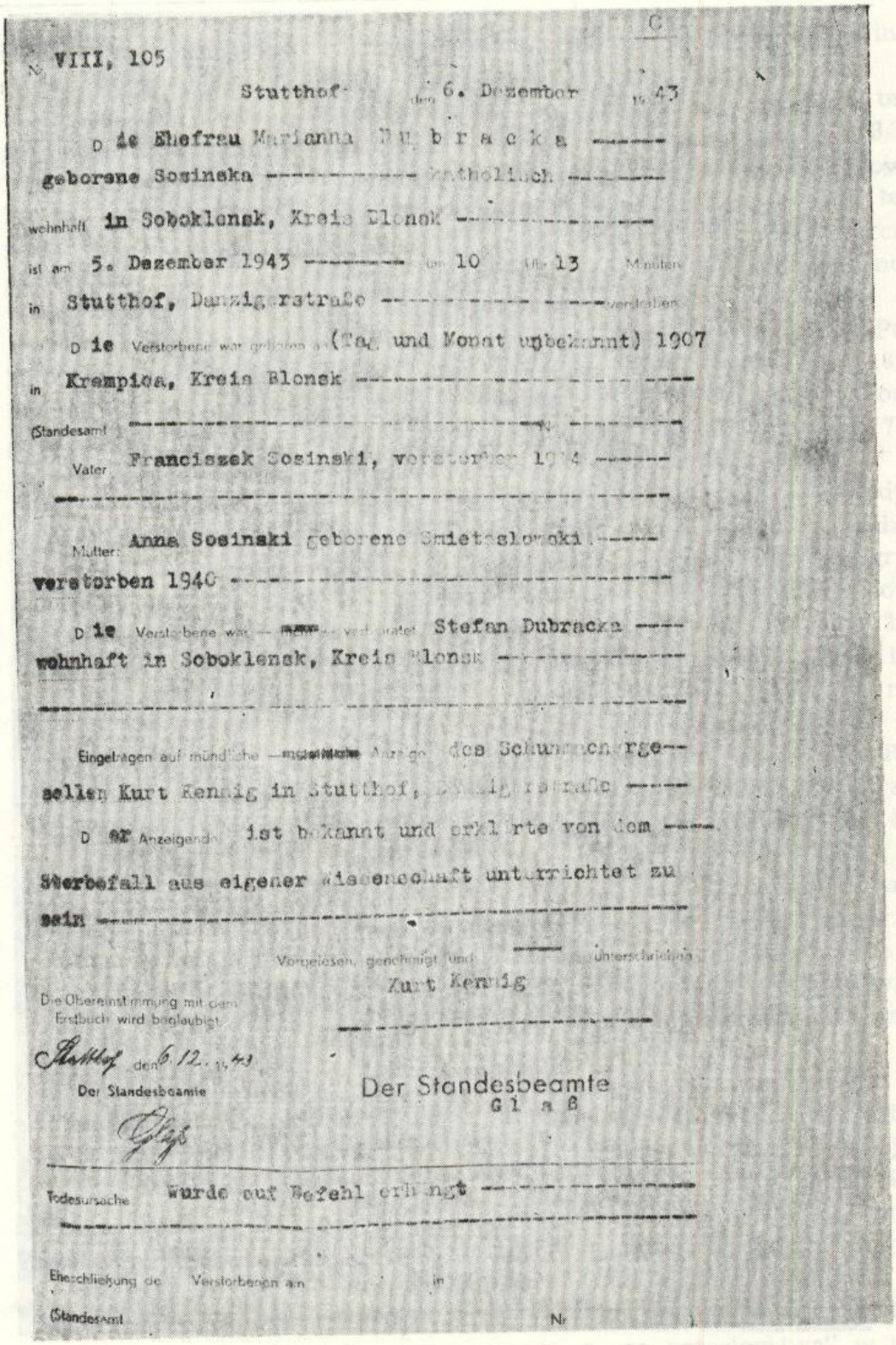
Wurde auf Befehl erhängt ——

Todesursache ——

Eintragung des Verstorbenen am —— in ——

(Standesamt —— Nr. ——)

8. Strona z księgi stanu cywilnego dotycząca kobiety powieszonej „na rozkaz"

C

Nr. VIII, 105

Stutthof den 6. Dezember im 43

Die Ehefrau Marianna Dubracka ------

geborene Sosinska ---------- katholisch ---------

wohnhaft in Soboklensk, Kreis Blonsk ----------

ist am 5. Dezember 1943 -------- um 10 Uhr 13 Minuten

in Stutthof, Danzigerstraße ---------- verstorben.

Die Verstorbene war geboren am (Tag und Monat unbekannt) 1907

in Krampica, Kreis Blonsk ----------

(Standesamt) ----------

Vater Franciszek Sosinski, verstorben 19[illegible]4 ------

---------- ----------

Mutter: Anna Sosinski geborene Smietanowski -----

verstorben 1940 ----------

Die Verstorbene war — nicht — verheiratet. Stefan Dubracka ----

wohnhaft in Soboklensk, Kreis Blonsk ----------

---------- ----------

Eingetragen auf mündliche — ~~schriftliche~~ Anzeige des Schutzmannschaftsgesellen Kurt Kennig in Stutthof, Danzigerstraße -----

Der Anzeigende ist bekannt und erklärte von dem -----

Sterbefall aus eigener Wissenschaft unterrichtet zu sein ----------

Vorgelesen, genehmigt und unterschrieben

Kurt Kennig

Die Übereinstimmung mit dem Erstbuch wird beglaubigt

Stutthof den 6.12.43

Der Standesbeamte

Der Standesbeamte
Glaß

Todesursache Wurde auf Befehl erhängt ----------

---------- ----------

Eheschließung des Verstorbenen am in

(Standesamt) Nr.

9. Strona z księgi stanu cywilnego dotycząca kobiety powieszonej „na rozkaz"

(Królewiec) i razem stracony 20.8.1944 r. Fiodor Nikołajew stracony był z innego powodu.

Zdumiewa inna przyczyna skierowania do obozu, mianowicie „upicie się", a dotyczy Wiktora Trofimowa, straconego 26.10.1944 r.

Zwraca uwagę duża grupa skierowanych do obozu jeńców radzieckich — skoczków spadochronowych w składzie: Aleksander Braim, Nikołaj Kotomin, Nikołaj Tkaczow, straceni 11.10.1944, godz. 12^{12}; Aleksej Antonow, Assaddula Gindullin, Boris Gretschischinow, Nikołaj Konowałow, Stefan Semjenkin, straceni 29.12.1944, w godz. 11^{45}—12^{03}; Anastazja Popowa, Piotr Gorelow, Nikołaj Sinjak, Michael Sisow („Kgf" — jeniec). Georgij Słuczajnyj, straceni 20.1.1945, w godz. 15^{05}—15^{32}; „lotniczka" Serafima Sitnikowa, stracona 15.6.1944.

Jeńcy radzieccy to także: Piotr Ardabjew i Igor Uszarow (por. list dotyczący ich, przytoczony wyżej; tu można jeszcze dodać, iż notatki w aktach są czasem mylące, np. na karcie personalnej Ardabjewa jako przyczynę skierowania do obozu wpisano: „bójka").

W dniu 17.12.1944 stracono grupę 9 osób, w tym kobiety: Klaudia Korsakowa, Ludmiła Klimkowiecka, Anna Makarowa, Jeanette Zabancowa, Anna Sewostjanowa — dwie z nich wyraźnie oznaczone jako „Kgf" (jeniec), ale zapewne wszystkie były jeńcami wojennymi; Władimir Polikow (za ucieczkę — chyba z obozu jeńców?); oraz trzej mężczyźni razem przywiezieni 14.12.1944: Ilia Nowikow, Iwan Stierchow, Iwan Trubaj (przy nazwisku tego ostatniego nie ma litery „E") i chyba razem straceni — z „przyczyny nie znanej".

W dniu 16.1.1945 stracono grupę więźniów. Byli to oprócz wyżej wymienionych powieszonych Blechera i Vainselbauma Nuss Kopcigorodskij i Abraham Sabrowski, przysłani jak tamci przez Sipo Königsberg-Allenstein (możliwe, że z obozu jeńców pod Olsztynem) — jedyne wytłumaczenie stracenia to adnotacja: „Jude R" („Żyd rosyjski"); oraz Stefan Liss, przysłany 11.1.1945 przez Sipo Danzig (Gdańsk) bez określenia za co. Nie mają w aktach litery „E", jednak zaliczam ich do straconych ze względu na to, że śmierć ich nastąpiła wkrótce po przybyciu do obozu i w dniu stracenia grupy.

Do jeńców radzieckich należał też Władimir Iwanczenko, zesłany za ucieczkę (z obozu jeńców?) do Stutthofu 18.7.1944 przez Stapo Königsberg (Królewiec), a stracony 3.11.1944 w podobozie Police (Pölitz bei Stettin) o godz. 17^{35} (być może za ucieczkę z Polic — tak można domniemywać).

Nie podano, z jakich przyczyn byli skierowani do obozu ani za co straceni: Michał Kulew — przybył 15.10.1942, stracony 21.10.1942; Mikołaj Sujetow — przybył 5.11.1942, stracony 7.11.1942; Aleksiej Kurgan, przysłany sam przez Sipo Königsberg 13.11.1944, stracony 26.11. 1944.

Nie jest jasne, dlaczego zostali straceni 29.4.1944 w godz. 18^{52}—

—19[32] w grupie 7 osób przysłani przez Stapo Zicheneu/Schrottersburg (Ciechanów—Płock): Czesław Wróbel, Franciszek Warych, Franciszek Syjewski, Stanisław Śledzik, Konstanty Maciora, Józef Maciora i jedyny, o którym wiemy, że został przysłany jako „podejrzany politycznie" — Stanisław Popiołek. Inni mają wpis: „powód nie znany".

W dniu 12.4.1944 stracono Nikołaja Korabielszczykowa, przysłanego „za ucieczkę z obozu" (jeńców?) przez Stapo Königsberg (Królewiec): stracono go o godz. 18[00] w grupie 5 osób, ale z nim nie związanych (zob. „za morderstwo"). Może to jednak jakiś dowód na to, iż tamte osoby to także nie przestępcy pospolici?

W dniu 24.4.1944 stracono kobietę, Stanisławę Kas (przysłana przez Stapo Allenstein — Olsztyn, „przyczyna nie znana").

W dniu 22.5.1944 stracono w godzinach 18[30]—18[40] trzy kobiety Rosjanki, przysłane tegoż dnia przez Stapo Allenstein, „przyczyna nie znana": Zinaida Buchalenkowa, Aleksandra Gorjunowa, Wiera Zaburdajewa (uczennice i studentka) — możliwe, że były one jeńcami wojennymi.

Można odnotować tu następujące grupy:

Grupa członków ruchu oporu z Lipna przysłana została z wyrokami śmierci przez Stapo Schrottersburg (Płock) 23.5.1944. Byli w niej: dowódca Gwardii Ludowej Josef Pilarski („politycznie podejrzany"), Marian Adamski („za sprzyjanie bandom") i Michał Titow, Rosjanin, uciekinier z obozu jeńców (przy nazwisku tego ostatniego jest wpis: „ucieczka z pracy", a wiadomo, że był skazany za udział w ruchu oporu;)[40] oraz ich podkomendni: warto zwrócić uwagę, jakie podano przyczyny przysłania ich do obozu:

Aniszewski Stanisław	— szmugiel
Archutowski Tadeusz	— ruch oporu
Chudzik Józef	— broń

[40] Informacje o nich znajdujemy w książce K. Ciechanowskiego, *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939—1945*, Warszawa 1972, s. 305—306. Oprócz wymienionych w tejże grupie Gwardii Ludowej działali jeszcze: członek Związku Walki Młodych — Józef Bentkowski, ps. „Józek" — od września 1943 r. dowódca grupy GL w Lipnie, aresztowany na kwaterze wraz z M. Titowem i kilku partyzantami w grudniu 1943, skazany 21.5.1944 wyrokiem sądu doraźnego w Ciechanowie na karę śmierci — oraz skazany tymże wyrokiem Józef Piotrowski. Otóż obaj oni zostali przekazani do obozu w Stutthofie w tym transporcie co cała ww. grupa, tj. z Płocka 23.5.1944, albowiem otrzymali numery 35267 i 35269. Jeżeli zważyć, że wraz z nimi wyroki otrzymali Pilarski i Adamski, straceni 21.6.1944, można założyć, że obaj ci więźniowie zostali też straceni w Stutthofie. Niestety, nie zachowały się ich karty personalne, jedynie karty depozytu odzieżowego. Zwraca na nich uwagę jednakowa pieczątka u obu: „27 Juni 1944", bez żadnej adnotacji. Zapewne jest to jedyny ślad egzekucji (może nie w dniu 21.6.1944 jak grupa, ale 27.6.1944). Inne dokumenty nie zachowały się, nie można więc sprawdzić danych. Jest to jeszcze jeden przykład potwierdzający, iż egzekucji było więcej, niż udało się odnaleźć dokumentów potwierdzających ich wykonanie.

Gajewski Kazimierz — ruch oporu
Gościcki Mieczysław — ruch oporu
Guzanowski Tadeusz — sprzyjanie bandom
Hutkowski Aleksy — sprzyjanie bandom
Jakubowski Stanisław — ruch oporu
Kadziński Zbigniew — ruch oporu
Lasek Jozef — ruch oporu
Nowakowski Tadeusz — sprzyjanie bandom
Palaszewski Kazimierz — ruch oporu
Rydzyński Józef — sprzyjanie bandom
Strzelecki Józef — nie wiadomo
Strzelecki Stefan — nie wiadomo
Witkowski Tadeusz — sprzyjanie bandom
Zabowski Eugeniusz — ruch oporu.

Z przekazów pochodzących nie z dokumentów obozowych wynika, iż wszyscy wymienieni byli członkami ruchu oporu. Zapis na kartach personalnych zaś podaje inne powody skierowania do obozu. Warto zwrócić uwagę, jak „dokładne" były dokumenty niemieckie.

Druga grupa, stracona tegoż dnia, to skierowani przez Sipo Białystok i przywiezieni 27.1.1944: Władysław Błaszczyk, Łukasz Korol, Roman Lewiński, Marian Nowak, Bolesław Pilarczyk („przyczyna nie znana") oraz Kazimierz Łuniewski i Antoni Okrasiński (obaj „za sprzyjanie bandom"). Należy domniemywać, że wszyscy skazani zostali za partyzantkę.

Dalej jest tu grupa Rosjan przysłanych przez Sipo Białystok 27.1. 1944: Antoni Jaroczkiewicz (Jaroszewicz?), Piotr Koszielo (Koszyliew), Iwan Łupijanczenko, Aleksander Wasilewicz — wszyscy „za sprzyjanie bandom"; Jan Karpacz — „komunista"; Michał Mieszczankow — „Umgang mit Juden" („kontakty z Żydami"); Paweł Wakulski — za posiadanie broni; Sawwa Krotniew — „za szmugiel" oraz 9 „nie wiadomo za co": Mikołaj Adamuszko, Aleksiej Bołtrukiewicz, Wiktor Garsewicze (Gordziej, lat 13!), Władymir Jakubczyk, Damian Makiej, Jakub Polujczyk, Mikołaj Polujczyk, Michał Tardacz, Iwan Zubko.

Ponadto wśród skazanych był jeszcze jeden Rosjanin, przysłany „za ucieczkę" (z obozu jeńców?) przez Stapo Königsberg: Aleksiej Masanow.

W tej dużej grupie straconych było też dwóch Polaków przysłanych przez Stapo Schrottersburg: 24.5. — Michał Idzikowski, „podejrzany politycznie"; 12.6. — Franciszek Kornacki „za przekupstwo" („Bestechung").

Jest rzeczą interesującą, czego dotyczy dopisek ołówkiem: „104" na karcie personalnej tego ostatniego. Czyżby tego dnia stracono nie 47 (tyle odnalezionych kart), ale przeszło 100 więźniów? Może część z nich nie była zewidencjonowana? Podejrzenie wzrasta, gdy spojrzymy na godziny straceń: Kornacki i Masanow — jednakowo: 17^{10}—17^{15},

ostatni — Krutniew i Karpacz: 22^{48}, a inni w ramach tego czasu, ale z przerwą 19^{45} do 22^{00}. Czy była to przerwa, czy w tym czasie kogoś rozstrzeliwano — nie wiadomo.

W dniu 12.7.1944 został stracony Lucjan Cylkowski, przysłany przez Stapo Danzig za udział w ruchu oporu[41]. Zginął on w grupie 4 osób z różnych przyczyn wysłanych do obozu. Byli to Rosjanie: Motyl Grosman i Georgij Kornakowski, przysłani 3.7.1944 („przyczyna nie znana") przez Stapo Allenstein (Olsztyn). O czwartej osobie straconej tego dnia — Cybulskiej — była wyżej mowa.

W dniu 18.7.1944 stracono: przysłanego 16.7.1944 przez Stapo Tilsit „za ucieczkę z obozu" (jeńców?) Fiodora Jurczenkę oraz 7 więźniów z jednej sprawy, jak można mniemać, przysłanych przez Stapo Schrottersburg 16.7.1944 za udział w ruchu oporu: Kazimierza Dombkowskiego, Michała Dzierzbińskiego, Jana Flura, Włodzimierza Grymaszewskiego, Józefa Grzybowskiego, Stefana Jaszczaka i Romana Jacniackiego, o którym informacje znajdujemy we wspomnieniach S. Jankowskiego-Agatona. Podaje on opis akcji zrzutu „cichociemnych", w którym porucznik „Zawieja" — Jacniacki — brał udział jako dowódca oddziału przyjmujących zrzut. Sześciu pozostałych to jego podkomendni[42].

S. Jankowski-Agaton podaje jeszcze trzy nazwiska podkomendnych Jacniackiego — nie wiemy jednak, czy też zostali straceni, gdyż nie zachowały się ich karty personalne. Przyjechali razem z wymienioną grupą, przysłani z Płocka 16.7.1944. Byli to następujący więźniowie: Jan Brzeziński, syn Józefa, kapral „Wierzba", ur. 24.4.1914 Pniewo, robotnik rolny, aresztowany w Pniewie 18.5.1944, numer w Stutthofie P 45152, karta ewidencyjna sygn. I III 1937; Włodzimierz Ganke, strzelec „Wilk", ur. 24.6.1924, numer w Stutthofie P 45093, lista transportowa I II 97; Stefan Młynarczyk, strzelec „Babinicz", ur. 4.8.1922, aresztowany w Pniewie 18.5.1944, numer w Stutthofie P 45096, lista transportowa I II 97.

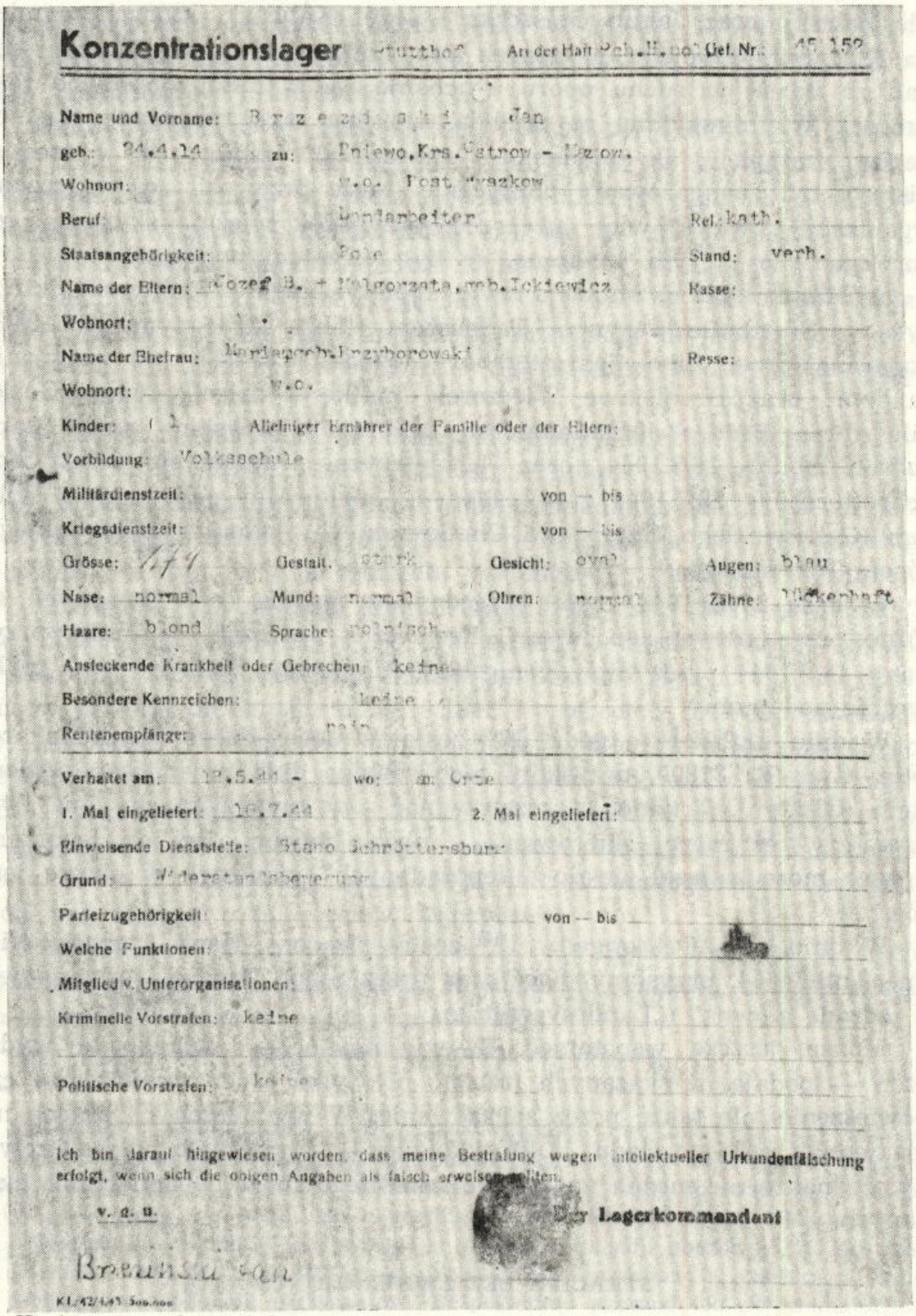
Przytaczam te nazwiska dla przykładu, ponieważ z braku dokumentów niepodobna nieraz stwierdzić, ilu naprawdę więźniów stracono w Stutthofie i z jakich przyczyn.

W dniu 26.7.1944 stracono grupę więźniów politycznych z Pawiaka (transport z 24.5.1944). O tej grupie pisze w swych pracach K. Dunin-Wąsowicz[43]. Byli to: Henryk Czapski, Henryk Jan Filipczak, Władysław Foks, Jan Jerzy Gosiewski, Jan Janicki, Kazimierz Marzysz, Władysław Olczak, Józef Wizimirski, Stefan Wyzga, Jerzy Załęski

[41] K. Ciechanowski, *Ruch oporu...*, s. 356. Zob. szczegóły o straconych w skorowidzu nazwisk.

[42] S. Jankowski-Agaton, *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie*, Warszawa 1981, s. 222.

[43] K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz...*, s. 131.

Konzentrationslager Stutthof Art der Haft Pol.H.Gef. Gef. Nr.: 45 152

Name und Vorname: B r z e z i ń s k i Jan

geb.: 24.4.14 zu: Pniewo,Krs.Pstrow - Mazow.

Wohnort: W.O. Post Wrzaskow

Beruf: Landarbeiter Rel.: kath.

Staatsangehörigkeit: Pole Stand: verh.

Name der Eltern: Józef B. + Małgorzata,geb.Jakiewicz Rasse:

Wohnort:

Name der Ehefrau: Marianna geb.Krzyborowski Rasse:

Wohnort: W.O.

Kinder: 1 2 Alleiniger Ernährer der Familie oder der Eltern:

Vorbildung: Volksschule

Militärdienstzeit: von — bis

Kriegsdienstzeit: von — bis

Grösse: 1,71 Gestalt: stark Gesicht: oval Augen: blau

Nase: normal Mund: normal Ohren: normal Zähne: lückenhaft

Haare: blond Sprache: polnisch

Ansteckende Krankheit oder Gebrechen: keine

Besondere Kennzeichen: keine

Rentenempfänge: nein

Verhaftet am: 17.5.40 - wo: in Orte

1. Mal eingeliefert: 10.7.40 2. Mal eingeliefert:

Einweisende Dienststelle: Staho Schröttersburg

Grund: Widerstandsbewegung

Parteizugehörigkeit: von — bis

Welche Funktionen:

Mitglied v. Unterorganisationen:

Kriminelle Vorstrafen: keine

Politische Vorstrafen: keine

Ich bin darauf hingewiesen worden, dass meine Bestrafung wegen intellektueller Urkundenfälschung erfolgt, wenn sich die obigen Angaben als falsch erweisen sollten.

v. g. u.

Der Lagerkommandant

Brzezinski Jan

KL/42/141 3os.000

10. Karta personalna więźnia pozwalająca ustalić jego dane personalne. Brak danych o straceniu

(nie Zaleski) oraz Jakub Głaszczka i Józef Kałusiak, których wymienia K. Dunin-Wąsowicz, a których akta nie zachowały się. Skazani zostali za udział w ruchu oporu, słuchanie radia, fałszywy dowód tożsamości. Wizimirskiemu, co prawda, wpisano jako przyczynę aresztowania „szmugiel", ale wiadomo z przekazów więźniów, że w rzeczywistości był zaangażowany politycznie (może przewoził coś na rozkaz organizacji). Jest to więc już trzeci przypadek więźnia skazanego za „szmugiel", o którym wiadomo, że był więźniem politycznym.

W dniu 4.8.1944 stracono dwie kobiety: Reginę Witkowską, która była w Stutthofie z synem Tadeuszem (także straconym 21.6.1944), przysłaną przez Sipo Schrottersburg (Płock) 4.8.1944 „za sprzyjanie bandom" oraz Bronisławę Wieczorek (matkę 4 dzieci!), jako „Geisel führ ihren Bruder" („zakładniczka za brata") przysłaną przez Stapo Schrottersburg 16.7.1944, oraz 4 mężczyzn przysłanych przez Sipo Schrottersburg 28.7.1944 z określeniem „podejrzani politycznie": Wiktora Klekowickiego, Stanisława Chotkowskiego, Antoniego Głowackiego, Józefa Tokarskiego.

W dniu 17.10.1944 został stracony (w grupie osób skazanych za różne przestępstwa, zob. wyżej) Franciszek Juszczak (Jurczak), przysłany 18.9.1944 przez Sipo Königsberg-Allenstein (Olsztyn) jako „politycznie podejrzany".

W dniu 21.2.1944 o godz. 17^{00} został stracony Minc Karp Makarewicz, Żyd (R) 31890, przysłany tego samego dnia przez Stapo Allenstein (Olsztyn). Trudno tu rozstrzygnąć, czy przyczyną skazania była rasa, czy też raczej skierowanie z obozu jeńców. Był on lekarzem, a więc może zaliczał się do „niepożądanych" jednostek w obozie jeńców?

W dniu 10.5.1944 o godz. 12^{00} został stracony Hans Amborn, Niemiec, nr 34644, przysłany tegoż dnia przez Stapo Danzig z oskarżeniem o „zdradę główną" („Landesverrat").

Można jeszcze wspomnieć, iż więźniowie — świadkowie wydarzeń — podają, iż skazanych tracono nie tylko przez rozstrzelanie czy powieszenie, ale także przez zagazowanie. W wymienionych aktach nie ma jednak żadnego śladu, iż którykolwiek ze straconych był zagazowany. Jednakże nie można wykluczyć także tego rodzaju uśmiercania skazanych.

STRACENI BEZ EWIDENCJONOWANIA

Z relacji byłych więźniów, np. Alda Coradella[44], wynika, że pewna liczba skierowanych do obozu więźniów nie została w ogóle ujęta w

[44] Relacja A. Coradella, *op. cit.*; J. Olesiński (Relacje, AMS, t. IX) podaje: „W krematorium rozstrzeliwano również osoby nie z obozu. Ginęły one bez wciągnięcia do ewidencji Stutthofu. Raz przywieziono i rozstrzelano dwie Rosjanki".

stanie obozu ani nie została odnotowana w księdze nowo przybyłych i nie otrzymała numerów obozowych. Więźniowie ci byli kierowani na teren krematoryjny i tam traceni.

Darmo by szukać w dokumentach obozowych śladów tych straconych. Jeśli jakiekolwiek istniały, to zostały wraz z wszystkimi aktami Wydziału Politycznego w pierwszej kolejności zniszczone. Dotyczyły niewątpliwie więźniów, którzy mieli zniknąć w „nocy i mgle".

Niekiedy jednak baczna analiza zachowanych dokumentów pozwala wyprowadzić wnioski, które zdają się wskazywać na fakt takiego właśnie stracenia więźnia natychmiast po przybyciu do obozu, bez ewidencjonowania oraz bez wystawienia dokumentów zgonu przez urząd stanu cywilnego.

Zachował się taki ślad w aktach dotyczący więźnia Dmitrija Chołoda (sygn. I III 2316). Jest to depesza wysłana z Berlina do komendanta obozu koncentracyjnego Stutthof, powiadamiająca, iż pięciu jeńców radzieckich zostanie przeniesionych ze Stalagu 331 (Heydekrug) do obozu Stutthof, w tym czterech: Semenczenko, Stalewicz, Naumienko i Chołod — „za agitację komunistyczną na rzecz Rosji sowieckiej", piąty zaś, Rybczyński, za to, że brał udział w kursach szkoły NKWD w roku 1938 (!) oraz wykładał historię w Szkole Artylerii (!). Transport jeńców przybył do Stutthofu 29.10.1942 i czterech z nich wprowadzono „w stan obozu" i nadano im numery; piątego, Władimira Rybczyńskiego, nie zarejestrowano ani w księdze nowo przybyłych, ani w księdze zmarłych stanu cywilnego. Gdyby zmarł w transporcie albo natychmiast po przybyciu, otrzymałby numer i zachowałaby się jego karta personalna, a co najmniej akt zgonu (jak było w analogicznych przypadkach, por. rozdział o zmarłych w transporcie).

Pozostaje nie rozstrzygnięta kwestia, czy Rybczyńskiego w ogóle wysłano do Stutthofu (pozostał w Heydekrugu, zmarł?), czy też został przywieziony i zaraz po przybyciu stracony.

Warto przytoczyć dokument dotyczący tej sprawy:

R. Smoczyński (Relacje, AMS, t. IX, s. 267) zeznaje: „Pewnego razu przywieziono do obozu partyzantów. Czekali na Holzplatzu (plac drzewny obok obozu). Później poprowadzono ich w kierunku krematorium, gdzie zostali rozstrzelani strzałem w tył głowy przy urządzeniu do mierzenia wzrostu. Strzelał Meyer. Rozstrzeliwano najczęściej partyzantów, nie wciągając ich do ewidencji obozowej". J. Kostrzewa (Relacje, AMS, t. IX, s. 116) pisze: „W 1942 r. przywieziono z lubelskiego około 60 osób, prawdopodobnie partyzantów. Bezpośrednio zabrano ich do krematorium i tam wieszano po dwóch. Po opuszczeniu sznura strzelano im jeszcze w tył głowy. Skazani mieli ręce z tyłu związane". Ż. Głazek (Relacje, AMS, t. III, s. 85), który przybył do Stutthofu w styczniu 1943 r., opisuje: „Na drugi czy trzeci dzień poszliśmy wszyscy do Waldkolony (grupa robocza zajmująca się karczunkiem, plantowaniem i wyrębem drzew) pracować. Zaraz za nami przyszedł transport młodych Polaków. Powieszono ich chyba 12 — oni przez obóz w każdym razie nie przechodzili".

Abschrift — Fernschreiben Nr. 36
Berlin, Nue, Nr. 185 550 12.10.42 1755 — Hu. —
An den Kommandanten des KL. Ovia — Stutthof
Betrifft: Den sowietischen Kriegsgefangenen Simon Sementschenko, geb. 17.4.1916 in Kalnik, Krs. Asow, und andere.
Bezug: ohne
Ich habe die Gestapo Tilsit heute angewiesen, folgende Kriegsgefengene nach dort zum Arbeitseinsatz zu überstellen:
1. Sementschenko Simon, geb. 17.4.1916 zu Kalnik, Krs. Asow
2. Stalewitsch Prokopi, geb. 22.7.07 in Dijory, Krs. Czernask
3. Naumenko Ananyn, geb. 10.10.09 in Lepewrich
4. Cholod Dimitrij, geb. 15.9.1911 zu Guskuji
5. Rybtschynski Wladimir, geb. 23.5.09 in Wolitza.

Es handelt sich um sowjetrussische Kriegsgefangene, von denen die zu Ziffer 1—4 genannten politische Agitation zu Gunsten Sowjetrusslands im Stalag 331 getrieben haben und ausserdem im dringend Verdacht stehen, zahlreiche Kriegsgefangene dieses Lagers zur flucht angestiftet zu haben. Rybtschinski hat 1938 an mehreren Kursen der NKWD-Schule in Leningrad teilgenommen und war anschliessend Lehrer für die Geschichte in der Artl. Schule.

D CH.D Sipo u.d. SD — Roem 4 A i C — 5655/42 g
i.V. gez. Mueller, SS-Gruf
F.d.R.d.A. (podpis) SS-Rottenführer

Odpis — Depesza nr 36. Berlin 12.10.1942[numer]. Do Komendanta Obozu Koncentracyjnego Stutthof.
Dotyczy: sowieckiego jeńca Semenczenki i innych. Poprzedniki: nie było.

Poleciłem dziś Gestapo w Tylży przenieść tutaj do pracy następujących jeńców: [wyliczenie nazwisk]. Chodzi o sowieckich jeńców wojennych, spośród których wymienieni pod numerami 1—4 w Stalagu 331 (Heydekrug) uprawiali polityczną agitację na rzecz Rosji sowieckiej oraz są mocno podejrzani o namawianie do ucieczki wielu jeńców z tego obozu. Rybczyński w 1938 r. był uczestnikiem licznych kursów Szkoły NKWD i wykładowcą historii w Szkole Artylerii [tłum. M.E.J.].

[Przytoczono numer rozporządzenia szefa Policji Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa] podpisał: Müller, SS-Gruf.
Odpisu dokonał [podpis], SS-Rottenführer. [W oryginale dopisek, że depesza znajduje się w teczce personalnej Semenczenki, która się nie zachowała].

UDUSZENI

W księgach stanu cywilnego znajdujemy szereg aktów zgonu, opatrzonych zaskakującym określeniem: „uduszeni". Trudno odpowiedzieć, czy chodzi tu o egzekucję, czy o mord. Zważywszy jednak, że jest to śmierć nagła i zapewne nie samobójcza (mimo że zachowały się akty zgonu wyraźnie mówiące o samobójstwie), a więc zadana, uważam za słuszne wymienienie tych więźniów, tym bardziej że w trzech przypadkach informacje są różne. Mianowicie:

Piotr Strelczyk (Strzelczyk), skierowany przez Stapo Köslin (Koszalin) z przyczyn „nie znanych", przybył do Stutthofu 21.12.1942 i został tegoż dnia „stracony o godz. 12^{30}" wg karty personalnej. W księdze nowo przybyłych zaznaczono ołówkiem tylko „E", ale w księdze

stanu cywilnego (sygn. Z V 9, poz. 2221) jako przyczynę zgonu podano uduszenie („Erstickung 12[42]").

Bolesław Tarasienko, skierowany 7.8.1942 przez Stapo Danzig z powodu odmowy pracy („Arbeitsverweigerung"), przewieziony do Gdańska „do dalszego rozporządzenia" 25.9.1942, wrócił do Stutthofu 30.9. 1942 i został stracony 5.12.1942 o godz. 10[40] („exekutiert" — według karty personalnej, „Erstickung" — według księgi stanu cywilnego).

Zwraca tu uwagę jeszcze jeden fakt, a mianowicie: tego samego dnia i o tej samej godzinie został „uduszony" Władysław Surygala, przywieziony 4.12.1942 (czyli poprzedniego dnia). Wiadomość o nim zachowała się tylko w księdze ewidencji, gdzie znajdujemy notatkę: „Erstickung 10[40]". A więc Tarasienko i Surygała zostali powieszeni w tym samym czasie.

Dimitrij Kulaszow, skierowany przez Stapo Danzig (Gdańsk), (brak informacji za co), przybył do obozu 21.11.1942. W księdze nowo przybyłych odnotowano obok daty jego zgonu literę „E", natomiast w akcie zgonu, w księdze ewidencji ludności (sygn. Z V 8, poz. 2165), — „Erstickung 14[12]".

Zwraca też uwagę fakt, że Heinrich Vohs i Erich Wegner (Niemcy) zostali uduszeni tego samego dnia 18.9.1942 o godz. 8[00] i 14[15]. W księdze stanu cywilnego zaznaczono: „Erstickung". Obaj byli skierowani za przestępstwo pospolite. Piszę o nich też w innej części pracy.

Przegląd tych przykładów skłania do założenia, że chodzi tu o egzekucje przez powieszenie, tym bardziej że przypadki samobójstw wymieniano osobno, określając je: „Freitod durch erhängen" („samobójstwo przez powieszenie się"), o czym niżej.

Do grupy zapewne powieszonych należy także zaliczyć Ignacego Kilińskiego, skierowanego przez Stapo Bromberg (brak informacji za co). Przybył do Stutthofu 12.11.1942, otrzymał numer P 17223 i oznaczenie podwójne: litera „E" na karcie personalnej, w księdze stanu cywilnego zaś — „Erstickung 23.11.1942, 9[45].

Natomiast nie wiadomo, czy należy zaliczyć do straconych przez powieszenie, czy może do zamordowanych przez powieszenie w łazience na bloku przez personel więźniarski lub też zadławionych przez esesmanów (np. przez topienie w kadzi, wlewanie do gardła wody itp.) następujących więźniów:

Knitter Feliks, syn Stanisława, elektrotechnik, przysłany przez Stapo Bromberg (Bydgoszcz) „za złamanie umowy o pracę" jako więzień „wychowawczy" z terminem do 3.9.1942, przybył do Stutthofu 23.7.1942, nr P 15235, zmarł 15.8.1942 o godz. 4[40] — „Erstickung".

Miedwied Władymir, syn Nestora, robotnik rolny, przysłany przez Stapo Königsberg (Królewiec) „za przygotowanie ucieczki", w Stutthofie od 23.8.1943, nr R 24768, „śmierć przez uduszenie 30.9.1943, godz. 16[20].

Sankiewicz Sergiej, przysłany przez Stapo Danzig do Stutthofu 8.10. 1942, nr R 16746, zmarł już 13.10.1942 o godz. 11^{30} — „Erstickung".

Natomiast podwójny zapis znajdujemy w określeniu zgonu Wilhelma Steinickiego (Steinike), Niemca, przysłanego przez Kripo Königsberg (Królewiec), 3 razy karanego, homoseksualisty — w Stutthofie od 13.3.1942, nr 12901 i już 17.3.1942 zmarłego. W księdze stanu cywilnego odnotowano: „Erstickung", natomiast na karcie personalnej: „Zmarł 17.3.1942 o 7^{10} — samobójstwo przez powieszenie się". A więc nie wiadomo, jak zakwalifikować przyczynę zgonu tych więźniów, którym w aktach wpisano jako przyczynę śmierci samobójstwo. Czy było ono dobrowolne, czy wymuszone?

Nazwiska więźniów, którym wpisano „samobójstwo przez powieszenie się" przytoczone są w innym miejscu. Natomiast tu wypada jeszcze zwrócić uwagę na fakt, iż nie zachowały się księgi stanu cywilnego z lat 1944—1945, toteż nie wiemy, ile tam wpisano przypadków „Erstickung".

ZAGAZOWANI

Przeglądającego księgę nowo przybyłych więźniów (ewidencyjną) z numerami 60703—64672 z sierpnia 1944 r. uderza fakt, iż przy transporcie nadesłanym przez Sipo Riga 15.8.1944 powtarza się przy bardzo wielu nazwiskach pieczątka w rubryce zatytułowanej „zgon" z tą samą datą: 22.8.1944 (a więc w tydzień po przybyciu transportu). Dotyczy to aż 77 więźniów. Wszyscy przybyli jednego dnia i zmarli jednego dnia. Dotyczy to mężczyzn młodych, Rosjan (z wyjątkiem jednego — Piotra Kalinina, urodzonego w 1860 r., a więc człowieka 84-letniego!) oraz jednego Łotysza (lat 38). Od razu nasuwa się myśl, że nie mogli oni umrzeć śmiercią naturalną.

Jest to tym bardziej charakterystyczne, że podobne adnotacje dotyczące jednego transportu, z którego wiele osób ma tę samą datę zgonu, odnoszą się do transportów żydowskich z lata 1944 r. Jak wiadomo, podlegały one selekcji — osoby starsze, chore, matki z małymi dziećmi lub ciężarne były od razu uśmiercane. Pozostawiano w obozach tylko Żydów nadających się do pracy. Zagadnienia eksterminacji z powodów rasowych nie rozpatruję w tej pracy (z wyjątkiem mordów indywidualnych), gdyż zagadnienie ludobójczego „rozwiązania kwestii żydowskiej" w Stutthofie jest przedmiotem pracy Danuty Drywy (maszynopis w Archiwum Muzeum Stutthof).

Powracam do zagadnienia transportu Rosjan. W księdze ewidencyjnej nie znajdujemy nigdzie litery „E". Zwraca uwagę tylko fakt, że zwłoki zostały spopielone w dniu zgonu oraz że nie podano nigdzie numeru aktu zgonu z księgi ewidencji ludności (przypominam, że ta księga z 1944 r. nie zachowała się). Istniały więc przypadki tracenia nowo przybyłych zapewne bez żadnej ewidencji (por. stosowny rozdział pracy).

Nie wszystkie karty personalne tych więźniów zachowały się, jednakże i w tych, które są, nie ma litery „E" ani godziny zgonu, ani numeru aktu zgonu (wpisywany był obok daty zgonu), jak to bywa w innych kartach.

Natomiast zwraca uwagę adnotacja zamieszczona w rubryce opisu więźnia (wzrost, kolor włosów, oczu itd.), w miejscu zatytułowanym: „znaki szczególne".

Oto zestawienie dotyczące 47 więźniów, których karty zachowały się:

brak danych	4
bardzo słaby	1
postrzał nogi — blizna	3
postrzał kolana	3
brak nogi	8
postrzał głowy i nogi	1
postrzał nogi, kuleje	3
postrzał uda, blizna	1
postrzał nogi i pleców	1
przestrzał nogi	12
przestrzał kolana	2
przestrzał biodra	2
przestrzał nogi i ręki	1
kuleje	1
postrzał twarzy	1
postrzał głowy, nogi i ręki	1
trzy postrzały	1
postrzał pośladka	1.

Wszyscy wymienieni mają też na karcie adnotację: „ehem. Kgf.", to znaczy: „były jeniec wojenny". Innej przyczyny skierowania do obozu koncentracyjnego nie ma.

Prawdopodobnie udało mi się w drodze dedukcji odnaleźć ten tragiczny transport Rosjan inwalidów, o którym wspominają byli więźniowie, transport jeńców, o których mówiono, że zostali przywiezieni i straceni w obozie jedynie z tego powodu, że jako niepełnosprawni nie nadawali się do wykorzystania w pracy.

Zwracam uwagę, iż w transporcie było jeszcze więcej Rosjan, o których ich karty świadczą, że byli ranni — widocznie jednak w nieco lepszym stanie zdrowia, skoro nie zostali zlikwidowani, ale po selekcji skierowani „na obóz", a część później do obozu koncentracyjnego Natzweiler. Odnalazłam 41 kart z wpisami: postrzały i przestrzały ręki, ramienia, dłoni, łokcia (17), postrzały i przestrzały nogi (7), kolana (3), odmrożenie i amputacja palców obu nóg (1), postrzały piersi (3), postrzały głowy, w tym okolicy oczu (4) — w tym także połączone z innymi postrzałami, liczne postrzały (7).

Podkreślam, że nie udało się odnaleźć wszystkich kart personalnych Rosjan przywiezionych tym transportem i nie wiemy, ilu jeszcze było inwalidów.

Wymowa tych kart jest tak tragiczna, że wprost trudno tu przy-

pominać, jaki status chronił tych jeńców i przed wywiezieniem do obozu koncentracyjnego, i tym bardziej przed straceniem, bo już nie status jeńca, ale status kaleki. Temu dokumentowi zbrodni nie da się dorobić żadnego tłumaczenia, o ile ktokolwiek z rewizjonistów niemieckich próbowałby podjąć ten temat.

Relację dotyczącą tego transportu znajdujemy w opracowaniu *Co się działo w Stutthofie* Alda Coradella[45], byłego członka włoskiego konsulatu w Gdańsku i więźnia obozu nr 41380. Autor ten właśnie wrócił z kolejnego przesłuchania w gestapo w Gdańsku: „[...] zobaczyłem na małym placu, zw. odwszalnią obozu, 50—60 uwięzionych rosyjskich inwalidów wojennych. Większość z nich miała amputowaną nogę, a byli i tacy, którzy utracili obie nogi i którzy z wielkim trudem poruszali się o kulach. Innym znowu brakowało ramienia, jeszcze inni nie mieli oczu. Tylko jedno mieli wszyscy wspólne: byli wygłodzeni do najwyższego stopnia i ich ubranie, które składało się z nieokreślonych łachmanów, wisiało na ciele jak szmata. Butów w ścisłym tego słowa znaczeniu nie posiadał żaden. Większość była boso i miała popuchnięte i poranione stopy. Byli tak słabi, że ledwo trzymali się na nogach [...].

Starsi więźniowie zatrudnieni przy odwszaniu i przyjmowaniu nowo przybyłych opowiadali mi, że ci inwalidzi pochodzą przeważnie z obozu jeńców wojennych Hammerstein. Koczowali już tu przez trzy dni pod gołym niebem, bez żadnego zaprowiantowania i dostawali tylko ukradkiem trochę wody i jedzenia od innych więźniów, którzy sobie od ust odejmowali, żeby im to dać. Komendantura obozu była najwidoczniej niechętnie ustosunkowana do przyjęcia radzieckich inwalidów. Uważała, że jest to tylko balast, który w zamian za żywność nie może dać żadnej pracy. Po prostu przeznaczeni byli na wymarcie.

My, nowo przybyli więźniowie, musieliśmy czekać na załatwienie formalności przyjęcia od 10 rano do 6 po południu w żarzącym słońcu [autor podał wyżej, że wypadek dotyczy sierpnia 1944 r.]. Dokoła naszej grupy spacerowali sobie: komendant obozu Ostubaf Hoppe, pierwszy Schutzhaftlagerführer Mayer i Rapportführer Chemnitz. Z ich rozmów mogłem dokładnie wywnioskować, że byli zajęci zagadnieniem radzieckich inwalidów wojennych. Chemnitz powiedział, że najprościej byłoby usunąć tę rosyjską hołotę. Podkreślił te słowa spojrzeniem rzuconym w stronę krematorium [...].

Po obiedzie udali się Chemnitz i Liedtke do inwalidów sowieckich i oświadczyli im, że będą stąd odesłani do sanatorium dla rannych, gdzie im będzie na pewno bardzo dobrze. Widziałem, jak ci nieszczęśliwi ucieszyli się, że po tylu mękach nareszcie będą traktowani po ludzku. Tak jak im się należało, jako jeńcom wojennym, a do tego jeszcze inwalidom. W odrobinie wody, jaką jeszcze rozporządzali, sta-

[45] Relacja A. Coradella, *op. cit.*, s. 37, 49—51, 55.

rali się umyć i doprowadzić siebie do porządku, żeby jako tako wyglądać, spiesząc się przy tym bardzo. Nigdy nie zapomnę tego widoku, jak jeden z nich usiłował kawałkiem stłuczonego szkła zgolić brodę swemu koledze, który był pozbawiony rąk! Nie mieli ani mydła, ani pędzla, ani noża. Jakże boleśnie komiczna była ta scena [...].

Istotnie, niedługo potem wywieziono ich, ale nie przez główną bramę obozu, tylko przez boczną furtkę na prawo od esesowskich warsztatów szewskich. Furtkę, przez którą codziennie wywożono z obozu i ze szpitala trupy zmarłych więźniów do krematorium. [...] Dla nas więźniów mających doświadczenie obozowe było jasne, że ci wywiezieni ludzie już w najbliższych godzinach będą zamordowani w jakiś okrutny sposób [...]

W obozie dostałem się znowu do mego dawnego baraku nr 7 [...]. Gdy tak siedziałem z dawnymi towarzyszami z bloku, zjawili się nagle więźniowie Wilhelm Patsch i Franciszek Knitter. [...] Patsch był kapo krematorium, a jego prawą ręką Knitter, zatrudniony również w oczyszczaniu obozu. Tego wieczora obaj byli bardzo pijani. Dowiedziałem się od nich pewnych szczegółów z dzisiejszej roboty w krematorium [...]. Dowiedziałem się wówczas od nich, że inwalidzi sowieccy około 6 godziny po południu zostali zamordowani w komorze gazowej. Żeby zapobiec możliwości jakiegoś wypadku, SS zaaranżowało specjalne przedstawienie. Krematorium miało proste połączenie z dojazdową kolejką Stutthof—Gdańsk. Tego dnia po południu w pobliżu krematorium stały dwa wagony trzeciej klasy. Jeńcom sowieckim polecono zająć tam miejsca. Przekonani, że chcą z nimi postąpić jak najlepiej, rozlokowali się w tych wagonach. Mniej więcej w pół godziny później weszli nagle Chemnitz, Liedtke i Mayer, głośno narzekając na maszynistę, który okazał się niepunktualnym, a przecież powinien być już w drodze z transportem. Po czym oznajmiono jeńcom, że lokomotywa dopiero za godzinę będzie gotowa do drogi, więc mogą jeszcze zjeść kolację. Wszyscy musieli zatem z powrotem wysiąść i zaprowadzono ich do „poczekalni". Skoro tylko znaleźli się w tym wskazanym przez Chemnitza pomieszczeniu, zatrzaśnięto za nimi żelazne drzwi i w tej samej chwili zaczęto wpuszczać gaz do komory górnym otworem. [...] Po dobrej godzinie drzwi zostały otwarte, trupy wyniesiono i rzucono przed piecem krematoryjnym. Każde ciało rozebrano do naga, a odzież rzucono na kupę, z tym, że następnego dnia będzie zabrana do magazynu odzieżowego i użyta dla innych więźniów. [...] W następnych dniach w podartych łachmanach inwalidów sowieckich biegali już nowo przybyli więźniowie"[46].

W załączeniu pełna lista straconych.

[46] Por. także Z. Łukaszkiewicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof*, „Biuletyn GKBZHwP", t. III, 1947, s. 82; S. Datner, *Zbrodnie Wehrmachtu na jeń-*

ZASZPILOWANI

Jak wiadomo, w wielu obozach koncentracyjnych stosowano jako sposób eksterminacji bezpośredniej więźniów zastrzyki śmiertelne, które więźniowie określali słowem „szpila", „szpilowanie". Takie zastrzyki wykonywał czasem lekarz esesman, najczęściej jednak sanitariusz esesman (SDG — skrót od: Sanitätsdienstgehilfe). Zwykle były to zastrzyki dosercowe fenolu.

Tak jak i inne sposoby zadawania śmierci, zastrzyki te w nomenklaturze SS były kamuflowane: „traktowanie specjalne" („Sonderbehandlung"), a w aktach zgonu wręcz ukrywane pod różnymi określeniami, najczęściej zapewne pod określeniem „na serce", „nagły zgon na serce" itp. Jest rzeczą niezmiernie trudną zorientowanie się, czy więzień zmarł śmiercią naturalną (należałoby chyba napisać „naturalną" w cudzysłowie, bo jeśli zważymy okoliczności i przyczyny zgonu w obozie, to można powiedzieć, że nienaturalną), tj. rzeczywiście z powodu wady serca, zawału albo też zapalenia opon mózgowych itp., czy też uległ „zaszpilowaniu", o którym mówią wyraźnie więźniowie.

W Stutthofie także stosowano „szpilowanie". W aktach nie zostało ono odnotowane ani oficjalnie określone w żaden sposób. Możemy się jedynie domyślać w niektórych przypadkach, iż więzień został w ten sposób zamordowany. Poniżej podaję kilka opisów „szpilowania" oraz relacji byłych więźniów, z których możemy wywnioskować, co naprawdę stało się z więźniem, który ma w aktach wpisany „nagły zgon na serce" albo inne dziwne określenie przyczyny zgonu.

Relacja Stanisława Zembrzyckiego, elektrotechnika: „Jesienią 1944 roku widziałem, jak SS-mann Foth w izbie krematoryjnej, przed izbą z piecami, dawał kobietom zastrzyki w okolicę serca. Odziany był w płaszcz lekarski. Kobiety nagie kładły się na nosze, on dawał zastrzyk i prawie jednocześnie obsługa krematorium zabierała nosze z ciałem. Widziałem to jeden raz. Na moich oczach dał on zastrzyk około 50 kobietom. Były to Żydówki, źle wyglądające, w różnym wieku. Obserwacje te poczyniłem ze słupa, gdzie naprawiałem przewody"[47].

---

cach wojennych armii regularnej w II wojnie światowej, Warszawa 1961, s. 191; M. Gliński, *Organizacja...*, s. 115. Jest tu błąd w dacie, gdyż jeńców zagazowano w sierpniu, a nie w czerwcu. Poza tym bardzo wątpliwe, aby to byli jeńcy z obozu w Hammerstein, gdyż byli przysłani przez Sipo Riga, a nie przez Sipo Schneidemühl (Piła), raczej przybyli z jednego czy z kilku obozów jeńców radzieckich, podlegających dowódcy Wehrmachtu „Ostland" w Rydze. Por. S. Datner, *op. cit.*, s. 37. Zagadnienie eksterminacji przez gaz, w tym szczególnie w ramach „Sonderbehandlung" („specjalne potraktowanie"), zostało ostatnio szeroko omówione w książce *Nationalsozialistische Massentötungen durch Giftgas*, Herausgegeben von E. Kogon, H. Langbein, A. Ruckrl u.a., S. Fischer Verlag, Frankfurt a.M. 1983. Dane o Stutthofie w opracowaniu K. Dunin-Wąsowicza.

[47] Relacja S. Zambrzyckiego znajduje się w „Biuletynie GKBZHwP", 1947, t. III, s. 89. Wyjątek przytaczam wg K. Dunin-Wąsowicza, *Obóz...*, s. 150.

Relacja M. Pitera-Zelewskiej: „Zastrzyki śmierci robione były na męskim rewirze. Na kobiecym dostała zastrzyk Rosjanka, która w jakimś szale, może nawet obłąkaniu, wdrapała się na druty zupełnie naga, to było zimą; pokaleczoną okropnie trzymali do rana w bunkrze, a rano po zastrzyku jakimś odurzającym przenieśli do naszego rewiru i tam dr Heidl osobiście zrobił zastrzyk. Byłam wtedy akurat w rewirze i widziałam"[48].

Ten sam fakt relacjonuje Maria Liberacka: „Na sztubie Rosjanek była kobieta, która pracowała razem z nami w warsztacie DAW. Była żoną majora. Na imię miała Taissa. Kobieta ta zwariowała i pewnej nocy zbudził nas straszny krzyk. Rosjanka ta zupełnie naga biegła na druty. Esesmani zdjęli ją z drutów, związali i ciągnęli w kierunku bunkra. Na drugi dzień dowiedziałyśmy się, że zmarła"[49].

Jeszcze jedna relacja w tej sprawie Olgi Kudiaszowej: „Warunki pobytu były tak straszne, że wielu nie wytrzymywało, tracąc zmysły. W naszym bloku była kobieta rosyjska z Leningradu. Nazywała się Taissa. Pewnego dnia zaczęła nagle łamać stoły, tłuc talerze, zrzuciła z siebie suknię i goła wybiegła ze sztuby. W takim stanie weszła na druciane ogrodzenie i zaczęła wykrzykiwać przekleństwa pod adresem esesowców. Oni ją schwycili, nałożyli kajdanki i gołą wrzucili do bunkra. Rano przenieśli ją do rewiru i dali uśmiercający zastrzyk"[50].

Opisywany przypadek dotyczy zapewne Taissy Lyssenko, nr 22967, zmarłej 4.3.1944 z powodu: „Herz-allg. Körperschwache. Psychosis gravis" („wyczerpanie ogólne organizmu, osłabienie serca, psychoza").

Inny przypadek opisuje Waleria Ruczkal: „Była w kartoflarni jedna Żydówka z Gdańska, którą strasznie męczono. Kazali jej wziąć kosz na głowę i śpiewać i tańczyć. Przy tym jeszcze tłukli ją do krwi. Cała była we wrzodach. Gdy wróciła na sztubę, prosiła dr. Jasińskiego [więzień], aby ją uśpił na zawsze. Ale nikt oczywiście nie chciał tego zrobić. Dopiero dał jej ten zastrzyk jeden Scharführer i ona usnęła w toalecie"[51].

Opis dotyczy, jak można wnosić, Sary-Doris Lenzer, nauczycielki muzyki z Gdańska, ur. 4.6.1897 w Warszawie, przysłanej przez Stapo Danzig, w Stutthofie od 24.9.1941, Żydówki „bezpaństwowej", nr 11905, ukaranej 25.10.1941 dwoma dniami aresztu za „lenistwo" (miała wrzód na nodze!). Zmarła w dniu, w którym skierowano ją do szpitala, tj. 3.11.1941. Jako przyczynę zgonu podano: „Herzschwäche und allg. Körperschwäche" („wyczerpanie ogólne organizmu" — ani słowa o wrzodach).

---

[48] Relacja M. Pitery-Zalewskiej, AMS, t. XV, s. 262.
[49] Relacja M. Liberackiej, AMS, t. IX, s. 72.
[50] Zeznanie O. Kudiaszowej, AMS, sygn. Z-V-24, s. 217.
[51] Relacja W. Ruczkala, AMS, t. IV, s. 250.

Inny przypadek opisuje M. Pitera: „Siedemnastoletnia Irena Witkowska z Torunia, chora na zapalenie pęcherza, za to, że zmoczyła siennik, została odprowadzona przez Jackowską na zastrzyk śmierci, który dał jej sanitariusz Haupt" (Irene Witkowski, ur. 21.10.1921 w Toruniu, nr 12117, Kripo Toruń, zmarła 13.3.1942, przyczyna zgonu nie podana).

Ciąg dalszy tejże relacji: „Wiem też o tym, że Jackowska potem odprowadziła jeszcze Szydłowską na zastrzyk śmierci, gdyż dostała ataku histerii"[52].

Przez analogię można by przypuścić, że ofiarami „szpilowania" byli jeszcze następujący więźniowie:

Z powodu kalectwa:

Bajgus (podpis: Bajguz) Mikołaj, ur. 1916 w Nowym Ostrowiu, R 33422, przysłany przez Sipo Białystok, w Stutthofie 29.3.1944, zm. 8.1.1945. Na karcie personalnej wpisano: „prawe oko zezuje, nos skrzywiony i blizna, brak lewej ręki" (brak powodu zgonu);

Drost (Drozd) Franciszek, ur. 6.10.1922, P 7368, praktykant kupiecki z Gdyni, zmarł 24.5.1940. Na karcie wpisano: paraliż przedramienia".

Z powodu choroby umysłowej lub nerwowej:

Freund Bernhard, P 3445 — „niedomoga serca, psychoza";

Jankowska Wiktoria, P 12006 — „psychoza więzienna, wyczerpanie";

Kleinschmidt Jakob, P 12968, zawód: idiota (!) — przyczyna zgonu nie znana.

Piotrowska Maria, Niemka 12344 — podano dwie przyczyny zgonu: „psychoza więzienna" oraz „pląsawica, psychoza".

Turczak Dmytro (nie można znaleźć numeru) — „idiota, niedomoga serca".

Tusk Franz (nie można znaleźć numeru) — „idiota, niedomoga mięśnia sercowego".

Zagadnienie wymagałoby jeszcze bardzo żmudnych badań porównawczych — nazwisk podanych przez więźniów w relacjach i zeznaniach oraz dokumentów zgonów (o ile oczywiście się zachowały). Czasem więźniowie podają tylko imię straconego przez — domniemane — „sziplowanie", jak to było w powyższych przykładach, czasem tylko nazwisko, czasem tylko fakt i domniemane brzmienie nazwiska, tak że dobranie odpowiednich dokumentów jest niezmiernie trudne.

Dlatego można od razu powiedzieć, iż doszukanie się prawdziwej dokumentacji zagadnienia „szpilowania" i podanie choćby przybliżonej liczby straconych w ten sposób nie jest możliwe.

Niniejszy ustęp został napisany ze względu na konieczność wymienienia tego typu przypadków śmierci gwałtownej, choć odbiega nieco

---

[52] Relacja M. Pitery-Zalewskiej, *op. cit.*

od założenia niniejszej pracy: przytoczenia dokumentów wyraźnie stwierdzających przypadki takich zgonów, a szczególnie egzekucji i morderstw, dokonanych przez władze obozu i przez nie odnotowanych.

PODWÓJNE ZAPISY OKREŚLENIA ZGONU

Jak już wspomniałam, w różnych dokumentach dotyczących więźnia znajdujemy zapisy przyczyn zgonu sprzeczne ze sobą. Obecnie trzeba to zagadnienie omówić ze względu na to, że zasadniczo powyżej w pracy w podjęciu decyzji, o jaką śmierć w rzeczywistości chodziło, decydowało odnalezienie litery „E" albo też wyraźnej notatki o straceniu więźnia lub śladów podjętej ucieczki. Jednakże nawet to zagadnienie nie zostało wyczerpane.

Oto nazwiska więźniów, o których znajdujemy różne informacje w dwóch równocześnie prowadzonych księgach stanu cywilnego:

Nazwisko, imię data urodzenia	Numer obozowy	Data zgonu	I powód	II powód
Bless Max, 25.2.1892	2710	21.6.1940, 16^{00}	zastrzelony	na serce
Chejna Stanisław 13.2.1913	·	2.7.1940, 10^{00}	„	„
Czoske Leo 16.8.1901	9635	11.7.1940, 18^{00}	„	„
Depski Władysław lub Wacław 3.5.1912	·	16.7.1940, 2^{00}	„	„
Kuchnowski Józef 21.2.1894	9640	5.7.1940, 10^{15}	„	„
Laga (Lagd) Franz 20.3.1923	9799	26.7.1940, 18^{00}	„	„
Lesiński Jan (ksiądz) 11.7.1908	·	9.2.1940	postrzał	„
Onacki Stanisław 1.5.1916	·	5.7.1940, 10^{00}	zastrzelony	„
Ornahs Franz 15.4.1910	9709	15.6.1940	postrzał	„
Paschlik Jan 7.8.1903	9802	29.6.1940	zastrzelony	„
Schindler Max 10.5.1915	8793	27.12.1940	„	zapalenie płuc
Semmerling Johann 8.10.1916	8775	6.7.1940, 9^{80}	„	na serce
Strzelczyk Leon 19.3.1896	1397	30.3.1940	strzał w głowę	„
Zrodlo Wacław 24.4.1902	4923	22.2.1940	strzał w głowę	„

Należy przyjąć, biorąc pod uwagę wiek zmarłych (17—48 lat), że rzeczywisty powód zgonu był ten pierwszy — postrzał albo zastrzelenie. Numery obozowe zaś wskazują na Polaków, a że jest to rok 1940 — upewniamy się, że chodzi o zastrzelonych. Nie wiadomo tylko, czy za

próbę ucieczki, czy za jakieś przewinienie, czy za zbytnie oddalenie się sprowokowane przez esesmana (rzucenie czapki więźnia i rozkaz jej podniesienia).

Warto zwrócić uwagę, że wszyscy ci więźniowie, których godzinę zgonu podano, zostali zastrzeleni nie w nocy, ale w czasie roboczym, a więc nie chodzi tu o samobójców, którzy „poszli na druty", aby ich strażnik zastrzelił.

Podobne do powyższych uwagi nasuwają się przy przeglądzie następujących nazwisk i określeń przyczyny zgonu (co prawda tylko jednej, a nie dwu):

Nazwisko, imię data urodzenia	Numer obozowy	Data zgonu	Powód zgonu
Bondarenko Anton (?) 9.1911	R 14582	13.8.1942, 15[30]	wykrwawienie (por. Klipenko)
Klipenko Iwan 18.12.1921	R 14709	13.8.1942, 15[30]	wykrwawienie (por. Bondarenko)
Kolaskowski Franz 6.10.1894	„	9.2.1940	strzał w głowę
Lachmann Hans 19.10.1919	8769	19.9.1940	zastrzelony
Lustig Nusym 18.4.1898	8213	19.9.1940	„
Mamtschenko Siergiej 6.2.1919	„	12.3.1945	strzał w głowę
Olyniczak Johann[53] 26.5.1903	„	4.6.1940 (Neufahrwasser Schmidtke — por. też Szymanski)	„
Schmidtke Władysław[54] 17.1.1916	„	27.5.1940 (Neufahrwasser — por. Olyniczak, Szymanski)	strzał w serce
Selz Hermann 17.2.1924	9995	26.9.1940	zastrzelony
Szymanski Anton 2.12.1903	„	28.5.1940 (Neufahrwasser, por. Olyniczak, Schmidtke)	postrzelone płuco i głowa
Ukleja Aleksander 9.7.1920	„	7.4.1941, 0[20]	strzał w głowę

[53] Według relacji zastrzelony razem z Józefem Kuchnowskim, AMS, t. V.

[54] S. Matuszczak (Relacje, AMS, t. X, s. 236) podaje, że w 1940 r. na Westerplatte zastrzelono 20 więźniów, którzy nie mogli się utrzymać na nogach z wycieńczenia, a potem esesmani oznajmili pozostałym więźniom, zebranym przed zwłokami, że zastrzelono „uciekinierów". Nie wiadomo, czy więźniowie ci zostali pochowani na miejscu, w jakimś dole, czy też zwłoki odesłano na Zaspę. Może Schmidtke i Szymański byli w tej grupie? Może też inni wymienieni w tym rozdziale?

Zwraca tu uwagę „wykrwawienie" („Verblutung") dwóch więźniów tego samego dnia i o tej samej godzinie. Albo zostali oni rozstrzelani, albo zamordowani, albo padli ofiarą jakiegoś wypadku. Ponieważ jednak przy nazwisku Klipenki znajdujemy (skreśloną) adnotację „akta w Adiutanturze" („Akte liegt bei der Adjutantur"), można założyć, że obaj zostali zamordowani podczas próby ucieczki (może nie zastrzeleni, ale zakatowani prawdopodobnie z udziałem psów) — żadnych innych danych nie ma.

Zastanawia ta sama data zastrzelenia Lachmanna i Lustiga (możliwe, że byli to Żydzi).

Aleksander Ukleja natomiast, jeśli wziąć pod uwagę godzinę zgonu, mógł być ofiarą postrzelenia przez strażnika z budki przy drutach. Nie wiadomo, czy chciał popełnić samobójstwo, czy wyszedł z bloku nieprzytomny, w gorączce, czy też nie poprosił o pozwolenie pójścia do ustępu — a może rzeczywiście próbował ucieczki?

Bardzo poważne wątpliwości budzi podwójne określenie przyczyny zgonu innych więźniów (w tym wielu Żydów): samobójstwo przez powieszenie się, zgon „na serce", a przypuszczać należy, że w grę wchodzi po prostu mord (zakatowanie lub zabicie, a może nawet powieszenie):

Nazwisko, imię data urodzenia	Numer obozowy	Data zgonu	I powód	II powód
Bialka Wadia (Żyd) 3.1.1908	8771	6.5.1940	samobójstwo przez powieszenie	nagle na serce
Goldrub (Golwub) Haskiel (Chorkiel) (Żyd) 20.3.1901	8785	16.6.1940	„	na serce
Grienstein Jakob (Żyd) 20.7.1911	8758	16.6.1940	„	„
Jaffe Josef (Żyd) 9.1.1898	·	20.7.1940, 10.30	„	„
Jakubowicz Moses (Żyd) 15.5.1904	8789	16.6.1940	„	„
Majorowicz Israel (Żyd) 15.2.1898	8787	16.6.1940	„	„
Quandt Johann (P) 24.10.1901	9520	4.6.1940	„	„
Radawski (Radowski) (P) Emil 9.7.1909	9617	1.6.1940	„	„
Rayfer Kauma (Zaume) (Żyd) 15.3.1908	·	11.7.1940, 7.40	„	„
Rehfeld Martin (Żyd) 8.8.1903	·	9.7.1940, 19.10	„	„

BIBLIOTEKA MUZEUM * STUTTHOF *

Rottenberg Samuel (Żyd) 10.1.1908	3997	6.5.1940	samobójstwo przez powieszenie	na serce
Sendowski (Sanderski) Mandel (Żyd) 6.9.1911	8218	16.6.1940	„	„
Singer Samuel (Żyd) 13.6.1906	8773	6.5.1940	„	„
Wallach Mandel (Żyd) 15.8.1891	8753	16.6.1940	„	„
Waltman Benjamin (Żyd) 23.3.1896	8779	6.5.1940	„	„

Ciekawe, że owe „samobójstwa" czy też „ataki serca" zdarzały się tak licznie w jednym dniu: 6 maja — 5 więźniów, 16 czerwca — 6 więźniów (sami Żydzi). To potwierdza mniemanie, iż albo zostali zamordowani, albo zmuszeni do samobójstwa. Zauważyć przy tym należy, że najstarszy miał 44 lata.

W związku z powyższymi stwierdzeniami wydają się podejrzane również zapisy w księgach stanu cywilnego i w księdze cmentarza Zaspa, wymieniające jako przyczynę zgonu samobójstwo (brak innego wpisu):

Nazwisko, imię	Narodowość	Numer obozowy	Data zgonu
Brieskorn Paweł	·	1316	24.12.1940
Dunkelmann Moritz	·	10230	1.12.1940
Dziekan Bronisław	P	10350	10.2.1941, 9.50
Freytag Karl	·	·	18.10.1942, 9.50
Hecht Waldemar	·	10115	11.10.1940
Hermes Bernhard	·	8790	6.5.1940
Izdebski Hieronim	·	10162	11.1.1941, 15.00
Klawikowski Franz	RD	13301	14.10.1942, 16.00
Kostenko Nikolai	R	·	22.12.1943
Lamolla Otto	RD	21201	16.10.1943, 14.25
Lipienski Jan	·	10097	23.12.1940
Ludwig Gotfryd	Żyd	·	25.6.1941
Mieleniez (Mielenicz) Jan	P	·	29.5.1943, 2.00
Mlynarski Jankiel	Żyd	·	27.8.1940
Narius Willy	RD	14748	25.8.1943, 5.30
Piskowski (Piskorski?) Marian	·	·	19.5.1941, 17.10
Rothenberg Siegfried	Żyd	10430	5.2.1941, 11.25
Schulz Alfred	P	21484	22.9.1943, 11.45
Strugała Kasimir	·	·	24.5.1941, 18.45

Szczególne zdziwienie może tu budzić godzina zgonu (jeśli jest prawdziwa!), gdyż o ile można założyć popełnienie samobójstwa w nocy, jak w wypadku Mielenicza, a ostatecznie po wieczornym apelu,

o tyle budzi wątpliwości dokonanie samobójstwa w czasie roboczym, jak w przypadku Żyda Rothenberga (11[25]), chyba że skierował się na druty, co spowodowało zastrzelenie przez strażnika z budki.

Zwracam uwagę, że wymienione przypadki nie dotyczą lat 1944—1945, co wynika z braku ksiąg ewidencji ludności, które się nie zachowały. O tym, że zdarzały się przypadki samobójstw, wiemy z relacji więźniów. Ciekawa rzecz, że nie odnotowywano takich przypadków w dokumentach więźnia (np. w zaświadczeniach zgonu wystawianych przez lekarza SS).

Poniżej podaję jeszcze nazwiska dwóch więźniów, co do których znajdujemy różne określenia powodu zgonu w dwóch równocześnie prowadzonych księgach. Chodzi tu jednak o „powieszonych", a więc albo zmuszonych do samobójstwa, albo straconych na szubienicy (nie ma wpisu: „na rozkaz"). Trudno opowiedzieć się za tym, który rodzaj zadanej śmierci jest bardziej prawdopodobny.

Nazwisko, imię	Numer obozowy	Data zgonu	I powód	II powód
Szlenski Ignatz	(brak)	28.12.1940	zapalenie nerek	powieszenie
Zilberberg Abraham	8763	26.12.1940	na serce	powieszenie

ZMARLI „NA SERCE"

W dokumentach zgonu więźniów zwraca uwagę spora liczba zgonów określanych jako „zgon na serce" lub „nagły zgon na serce" („Herztod", „Herzschlag", „plotzlicher Herztod", „akuter Herztod" i „akute Herzschwäche"), odnoszących się do ludzi młodych, często nawet bardzo młodych, o fachu wskazującym raczej na zdrowie i siły, jak np. kowal, marynarz.

Nasuwa się myśl, że nie jest to w rzeczywistości zgon „na serce" tak jak i w przypadkach wyżej przytoczonych, gdy określenie „zmarł na serce" odnosi się do osób zamordowanych.

Oto zestawienie nazwisk:

Nazwisko, imię, zawód zaznaczono Żyd: Ż	Data urodzenia i zgonu	Określenie przyczyny zgonu
Bak Samuel, Ż, odlewnik mosiądzu	15.10.1912—18.11.1941, 13.00 (był 4 dni w obozie)	Plötzl. Herztod
Bari Herman, Ż	12.12.1921—4.1.1945 (w drodze z pracy)	Vitium cordis
Bieliński Czesław, robotnik	6.7.1912—29.11.1941, 16.50 (w 13 dni po wykonaniu kary)	Akuter Herztod
Bisuks (Biskus) Frici, stolarz	27.7.1902—25.11.1944	Herzschlag

Brzeziński Dawid, Ż, ślusarz	14.9.1910—19.11.1941 (był 4 dni w obozie)	Herzmuskelschwäche
Czarnowski Johann, robotnik	4.12.1913—13.12.1941, 17.45	Akute Herztod
Domasik Josef, spawacz	7.2.1902—14.3.1940	Akute Herzschwäche
Dzikowski Kazimierz, marynarz	1.1.1904—19.2.1942, 21.15 (naprawdę chorował na grypę i zapalenie płuc)	Akute Herzmuskelschwäche
Gladys (Gładysz) Jan, tracz	28.6.1905—22.12.1944, 18.50	Herzschlag
Gojke Ernst, rybak	17.12.1921—7.5.1940, 21.00	Plötzl. Herztod
Grabowski Tadeusz, robotnik	13.9.1920—17.6.1942, 20.00	Herzfehler (wada serca)
Granz Ernst, robotnik	6.4.1923—23.11.1941, 16.00 (zmarł w 7 dni po wykonaniu kary)	Herzschlag
Gusowski (Guzowski) Stefan, rolnik	3.2.1919—18.7.1940, 22.45	Herzschlag
Hermann Georg, tokarz	13.3.1908—3.4.1941	Akute Herzmuskelschw.
Hirt Rudi, woźnica	30.10.1915—20.3.1942, 10.30	Akuter Herztod
Jablonski Teofil, robotnik	29.12.1918—19.3.1940, 13.00	Herztod
Jolschin (Jełszin) Nikolai, murarz (jeniec, porucznik)	5.2.1913—29.8.1942, 5.50	Plötzl. Herztod
Kruger Juliusz, nauczyciel	18.3.1904—16.11.1941, 16.00	Herztod
Kruminsch Peteris	23.6.1908—3.12.1944, 19.10	Herzschlag
Lange Bogdan, kolejarz	4.2.1906—23.3.1942	Plötzl. Herztod
Lipinski (vel Lis) Lucjan, piekarz	(?) 1913—18.8.1942, 21.10	Plötzl. Herztod
Litwintschuk Grigori, robotnik	5.5.1924—4.9.1942, 10.10	Plötzl. Herztod
Mionski (Mionsko) Jan, urzędnik	13.6.1907—27.12.1944	Herzschlag
Papke Alfons, urzędnik pocztowy	1.12.1906—22.3.1942	Plötzl. Herztod
Pomahac Jaroslaw, robotnik	28.7.1914—4.1.1942, 0.30 (4 razy karany zmarł 2 dni po karze aresztu obozowego)	Plötzl. Herztod
Prilltz Alfons, urzędnik	23.5.1917—9.6.1941, 11.55	Plötzl. Herztod
Schneider Mathis, Ż, ekspedient	13.4.1922—11.8.1941	Plötzl. Herztod
Schobinski (Szopiński) Alojzy, robotnik	6.5.1923—15.1.1942, 1.30	Akute Herz- u. Kreislaufschw.
Sikora Josef	12.8.1921—29.8.1942, 17.40	Plötzl. Herztod
Szer Heinrich, Ż, robotnik	12.5.1900—7.7.1940, 4.00	Herzschlag
Szmyciński Stefan, robotnik	15.7.1901—28.11.1941, 4.30 (był w szpitalu, wrzody)	Akute Herztod

Witkowski Stanislaus, robotnik	28.4.1920—9.4.1940	Herztod, Herzschwäche
Zimorski Johann, robotnik	24.5.1924—13.1.1942, 11.00	Herzschlag

Aby zachować obiektywizm, przytoczę też przypadki nagłych zgonów „na serce" więźniów starszych wiekiem:

Nazwisko, imię, zawód	Data urodzenia i zgonu	Określenie przyczyny zgonu
Aulich Eugen, dentysta	30.10.1890—3.6.1941, 15.00	Plötzl. Herztod
Bär Friedrich, robotnik rolny	1.10.1886—1.1.1942, 3.00 (zmarł w czasie odbywania kary 3 dni aresztu obozowego)	Akuter Herztod
Bielski Andrzej, gajowy	18.1.1879—10.5.1941 (3 dni pobytu w obozie)	Akuter Herztod
Blazejewski Anton, robotnik	9.1.1885—12.11.1941, 10.00 (w listop. ukarany „gimnastyką")	Plötzl. Herztod
Furstenberg Norbert, Ż, referent	6.10.1891—18.5.1940	Herzschlag, Arterienserkalkung Herzinsuf.
Gompelsohn Bruno, Ż, szlifierz jantaru	22.8.1890—22.7.1940, 19.00	Herzschlag
Gorecki Alois, urzędnik policji	26.3.1898—12.7.1940, 13.00	Herzschlag
Iwanow Jegor	1.1.1895—21.11.1944, 5.40	AKS, Pneumonia, Herzschlag
Mielcarek Winzent, stolarz-kolejarz	25.5.1880—1.3.1940	Herzfehler
Ossowski Walerian, ksiądz	14.12.1884—18.10.1940	Herzschlag
Piepka Josef (Pipka?), kolejarz-robotnik	22.2.1891—21.1.1940, 15.00	Herzlahmung

Ciekawy jest przypadek Hermana Bari, Żyda. Zachowało się mianowicie lekarskie poświadczenie zgonu (Todesbescheinigung), wystawione przez lekarza w Królewcu (chyba nazwiskiem Thuren) dnia 5.1.1945 r. Lekarz stwierdza, że więzień podobozu Stutthofu w Königsberg zmarł „w drodze z fabryki do obozu o godz. 16.00 na wadę serca". Oczywiście nie ma żadnych śladów nienaturalnego zgonu.

Inny więzień, Friedrich Bär, Niemiec z Gdańska, „za brak czystości na sztubie" został ukarany 3 dniami aresztu od 30.12.1941 r. i zmarł, jak można wywnioskować na podstawie „Księgi kar", właśnie w areszcie, gdzie miał przebywać do 2.1.1942 r. (zmarł 1.1.1942).

Analiza przypadków śmierci „na serce" (jak wspomniałam, używam umyślnie tego popularnego zwrotu zamiast właściwego i naukowego

określenia) jest niezmiernie trudna, gdyż po pierwsze — nie wiemy, kiedy chodzi rzeczywiście o zgon „na serce". Może np. T. Grabowski i J. Zimorski mieli „wadę serca", a G. Hermann i B. Gompelsohn „osłabienie mięśnia sercowego" w bardzo silnym stopniu, ale należy jednak zadać pytanie, czy ich nagła śmierć „na serce" nie była wynikiem zatrudnienia ich przy pracy ponad siły (np. przy dźwiganiu sosen, worków cementu) bez uwzględnienia stanu ich zdrowia. W tym wypadku należy ich zaliczyć do pośrednio zamordowanych, o ile wolno mi użyć takiego terminu. Obozy koncentracyjne przekonały nas bowiem, że można dokonać morderstwa niejako pośrednio.

Analiza nie jest możliwa po wtóre dlatego, że nie znamy prawie żadnych okoliczności zgonu wymienionych więźniów i znać nie możemy, gdyż w wielu wypadkach znajdujemy tylko krótką, bez żadnych danych, wzmiankę w aktach. Brak nawet numeru więźnia. Nie wiemy, czy więzień zmarł w szpitalu, czy przyszedł tam w ostatniej chwili. Może go przyniesiono martwego? Nawet w przypadku K. Dzikowskiego, E. Granza, o których wiemy, że zmarli w szpitalu, można sądzić, że zachorowali w pracy tego samego dnia. Nie mamy historii choroby ani jej opisu przez lekarza, a co najwyżej — akt zgonu. Nie wiemy, w jakim oddziale roboczym więźniowie byli zatrudnieni, nie wiemy, czy chorowali na jakieś inne choroby (zaznaczyłam wyjątki). Nie wiemy, czy nie zostali wykończeni tempem pracy, czy nie byli zamęczeni wymyślną w torturze „gimnastyką karną". Wreszcie nie wiemy, czy zgon był rzeczywiście „nagły" i „na serce", czy też za tym określeniem kryje się jakiś inny rodzaj eksterminacji bezpośredniej, czego domyślamy się szczególnie w przypadku Żydów oraz radzieckiego oficera Jełszina. Może było to „szpilowanie", może powieszenie w łazience, może jeszcze inny mord.

Stosunkowo najbardziej prawdopodobne wydaje się określenie zgonu na serce w przypadku więźniów Niemców (Hermann, Hirt, Papke).

ZGON NA SKUTEK KARY

Wyżej wspomniałam o więźniach, którzy zmarli „na serce" na skutek kary za przewinienia obozowe. Zagadnienie kar wymaga szerszego opracowania i poświęcę mu najbliższą pracę, tu jednak wypada choć wspomnieć o tym, że okrutny ich wymiar — areszt, karna gimnastyka, bicie na koźle, głodzenie (odjęcie nawet całej racji żywności), powieszenie na „słupku" za ręce itp. — mógł także spowodować zgon.

Oto nazwiska więźniów, którzy zmarli w krótkim czasie po odbyciu kary:

Nazwisko, imię	Data urodzenia	Data kary	Data zgonu
Bednarek Franz	3.10.1900	27.11.1941	2.12.1941
Bielinski Czeslaus	6.7.1912	16.11.1941	29.11.1941
Brand Waldemar (Niemiec)	18.4.1912	30.12.1941—2.1.1942 (aresztowany był chory chronicznie na nerki. Zmarł na zatrucie moczem)	11.1.1942
Gruchalla Josef	10.2.1893	6.12.—8.12.1941 (areszt o chlebie i wodzie)	8.12.1941, 7.00
Henke Bernard	3.5.1874 (uwaga — wiek! areszt!)	24.10.—27.10.1941	28.10.1941, 7.50
Klodzinski Jan	1.1.1896	27.11.1941	28.11.1941
Kolet Siegismund	26.11.1920	11.11.—12.11.1941 (areszt — tam zapewne zmarł)	
Piankowski Jan	9.7.1903 (areszt)	5.12.—7.12.1941	8.12.1941
Reimer Alfred	(brak)	23.10.—26.10.1941 (areszt o chlebie i wodzie, podczas którego zapewne zmarł)	
Sander Albert	8.7.1909	27.10. i 16.11.1941 (dwie kary)	18.11.1941
Szypiorowski Herbert	15.10.1909	areszt 3 dni od 21.12.1941	zmarł już 22.12.1941
Wozniak Alois	21.6.1914	4 dni aresztu od 10.11.1941	zmarł już 12.11.1941

A więc znowu przykłady śmierci zadanej „pośrednio". Niestety, „Księga kar" zachowała się fragmentarycznie tak samo, jak dokumenty dotyczące kar.

ZGON NA SKUTEK WYPADKU

Zważywszy na niesłychane niedbalstwo władz esesmańskich, jeśli chodzi o bezpieczeństwo pracujących — brak odzieży ochronnej, niewłaściwa osłona miejsc niebezpiecznych, nieodpowiednie narzędzia pracy itp. oraz zmuszanie więźniów do pracy przerastającej możliwości człowieka[55] — można się dziwić, iż tak niewiele osób zginęło na skutek wypadku. Wiemy jednak, że podawano fingowane przyczyny zgonu. Tylko niekiedy możemy się doszukać śladu wypadku w jakimś dokumencie, a jeszcze rzadziej w akcie zgonu. Podaję wybrane przykłady zastrzegając, że czasem trudno zrozumieć przyczynę zgonu (chyba że założymy wypadek o poważniejszych skutkach):

Nazwisko, imię	Przyczyna zgonu
Buta Stanisław	skutkiem krótko przedtem zaszłego wypadku na miejscu budowy, 2.11.1944, 13[00]
Dajnorowicz Kazimierz	rozerwany kręgosłup i mlecz pacierzowy na skutek przejechania, 11.5.1943

[55] Relacja Cz. Majewskiego o zgonie więźnia, przezywanego przez esesmanów „Faul", AMS, t. X.

Eckert Bronisław	po amputacji obu nóg 22.4.1940 — wg Gajdusa był to nie wypadek, ale skutek odmrożenia
Feller Isaak (Żyd)	zapalenie płuc i wylew krwi do mózgu (lat 43), 4.1.1945 (podobóz Seerappen)
Frantz Ludwig	wypadek kolejowy (podobóz Lauenburg) 22.6.1942
Grischek Vinzenz	złamanie ręki (nie podano przyczyny) i nieżyt jelit, 12.8.1942
Klemeniuk Piotr	wstrząs mózgu, wylew krwi (na drugim dokumencie wycieńczenie) — wypadek czy pobicie?
Larinow Boris	krwotok, zakażenie (niewiadome okoliczności), 28.8.1942
Lewandowska Franciszka	ciężkie wewnętrzne uszkodzenie narządów klatki piersiowej, 7.10.1941
Loo Johann-Oskar	w świadectwie zgonu tylko: wylew krwi do mózgu, w sekcji zwłok: rany tłuczone i cięte — opis wskazuje jednak na zakatowanie, a nie na wypadek
Mandri Johann	„przy kąpieli utonął", 22.6.1941, 12^{15}
Munk Marta (Żydówka)	złamanie kręgosłupa (podobóz Karlsdorf pod Bydgoszczą, 9.10.1944 (przejechanie)
Olszewski Józef	przyjęty do szpitala na skutek krwotoku z nogi, zmarł na zakażenie (nie wiadomo, co spowodowało krwotok)
Przybylski Kazimierz	złamanie nogi, 3.11.1940
Sadecki Franciszek	przyjęty do szpitala z raną podudzia 9.11.1941, amputacja nogi, zmarł na zakażenie 25.12.1941, 9^{00}
Saitow Aleksander	wypadek — przejechany, 26.10.1943, 10^{00}
Silber Berko (Żyd)	wylew krwi do mózgu (miał 24 lata), 31.12.1944, 6^{50}
Skubicki Jan	na skutek wypadku w pracy w lesie złamanie kręgosłupa, zmarł 20.10.1942, 22^{30}, przyczyna zgonu: zapalenie pęcherza moczowego i złamanie kręgosłupa
Steiner Nathan (Żyd?)	„na skutek zduszenia klatki piersiowej", 20.8.1940
Stoltman Josef	„kontuzja obu nóg", 4.6.1942 (w akcie zgonu — wyczerpanie organizmu)
Strischkow Matwiej	27.10.1944 „rozerwanie rdzenia kręgowego w okolicy lędźwi"
Sultanow Schamel	„wstrząs mózgu", 29.10.1942, 22^{10}
Szkodziński Aleksander	pęknięcie czaszki, 6.1.1940, 16^{45}
Tochwin Stanisław	wylew krwi do mózgu i złamanie kręgosłupa na skutek wypadku, 7.10.1943
Tschelpanow Michaił	rana lewej nogi, osłabienie serca, 27.8.1942

Powyższe przypadki chyba nie wymagają komentarza. Jest oczywiste, że niektórzy więźniowie padli ofiarą wypadków, inni — szczególnie Żydzi — zapewne zostali zakatowani, a w dokumentach zgonu podano fałszywe przyczyny zgonu. Wobec tego nasuwa się wniosek, że inne „niewinne" akty zgonu kryją fakty zbrodni lub wypadki przy pracy.

Można tu jeszcze wspomnieć, iż szereg przypadków z 1940 r., w których jako przyczynę zgonu podano zapalenie opon mózgowych,

kryje, jak się wydaje, inne powody gwałtownej śmierci. Dotyczy to następujących Polaków: Teofil Bianga, ur. 10.4.1910; Paweł Bradzyński, ur. 19.10.1907, nr 8476 (w rzeczywistości: Brzeziński, ksiądz); Józef Kopacki, ur. 28.1.1898, nr 4527; Jan Pranga, ur. 19.9.1893; Franciszek Rozomek (Rozumek lub Rożanek), ur. 16.1.1896, nr 2675; Bronisław Rzepnikowski, ur. 25.6.1920, nr 2084; Franciszek Stasiewski, ur. 23.9. 1914, nr 2034; Zdzisław Szczotkowski, ur. 4.3.1916, nr 8673.

ZGON W CZASIE TRANSPORTU

Omawiając archiwalia i pisząc o księdze nowo przybyłych (Einlieferungsbuch), w której także znajdujemy dane o zgonach więźniów, wspomniałem już o wielu przypadkach gwałtownych zgonów zaraz po przybyciu transportu. Nie jest zupełnie jasne, czy dany więzień przybył w stanie agonalnym, czy został zamordowany w czasie przyjmowania transportu, czy próbował uciekać z transportu w drodze, wreszcie, czy przybył z wyrokiem śmierci, który wykonano.

W tym rozdziale wymienię tych więźniów, o których można sądzić, iż albo w fatalnym stanie zostali wysłani z więzienia (choć więzienny lekarz zawsze wystawiał świadectwo, iż więzień jest „wolny od wszy i chorób zakaźnych oraz zdolny do transportu"), albo warunki transportu były tak złe, że więzień nie mógł ich przetrzymać.

Następujący więźniowie „wychowawczy" mają wpisy: „bei der Einlieferung Verstorben" („w czasie przyjęcia do obozu zmarł") — Antoni Barescha, R 17625, przybył i zmarł 3.12.1942; „im bewusstlosen Zustand eingeliefert" („przyjęty w stanie nieprzytomnym") — Władysław Grusd, R 74208, przybył 30.8.1944, zmarł 30.8.1944; Sofie Kammer, Żydówka Litwinka 69664, przybyła 23.8.1944, zmarła 25.8.1944; Fricis Karklinsch, Łotysz 63656, przybył 15.8.1944, zmarł 18.8.1944.

W tym samym transporcie co Karklinsch przybył z KL Salaspils Semen Wasiliew, o którym, co prawda, nie ma notatki objaśniającej, a w księdze ewidencyjnej brak jakichkolwiek o nim danych (musiał być nieprzytomny). Zmarł następnego dnia po przybyciu, 16.8.1944. Wpis znajdujemy na karcie personalnej (miał lat 63).

Viktor Plata (Plala) zmarł w czasie transportu — przywieziono go 4.10.1942, a jako datę zgonu wpisano 3.10.1942; w świadectwie zgonu podano godzinę 23^{30} i powód: „nagły zgon na serce".

Nie wiadomo, co spowodowało zgon Nikołaja Botschkowa, R 20859, który przybył 12.3.1943 i zmarł 16.3.1943.

Słuszne byłoby tu wspomnieć o wielkiej liczbie ofiar, jaką pochłonął ewakuacyjny marsz w styczniu 1945 r. Więźniów, którzy nie mogli nadążyć za kolumną, rozstrzeliwano. Niestety, żadnego śladu po tych pomordowanych w aktach Stutthofu być nie mogło i nie ma.

EGZEKUCJE WEDŁUG ŚWIADKÓW Z SS

Oprócz egzekucji publicznych, które się odbywały na oczach całego obozu dla odstraszenia (szubienicę umieszczono w nowym obozie na placu apelowym), a których opis można znaleźć w relacjach byłych więźniów, część egzekucji odbywała się w krematorium (zastrzelenie lub powieszenie). Tylko niektóre z nich mogli zaobserwować więźniowie lub się o nich dowiedzieć od obsługi krematorium (jak wyżej pisałam).

Opis egzekucji znajdujemy też w relacjach esesmanów.

W pisanym w więzieniu polskim zeznaniu Teodor Traugott Meyer, SS-Hstuf, pierwszy kierownik obozu (I Schutzhaftlagerführer) w okresie 30.5.1942 — 4.4.1945 i zastępca w razie nieobecności komendanta obozu, tak je opisuje:

„Jak to było z egzekucjami w obozie? Były one w każdym wypadku zarządzane przez WVHA (Kalterbrunner albo Müller). Jeżeli rozkaz przekazywano przez inną instancję, np. przez gestapo w Gdańsku, załączone musiało być oryginalne pismo, zezwalające na wykonanie.

Kogo skazywano w głównej mierze i dlaczego? Nie szacuję za wysoko, jeżeli podaję procentowe wykonanie wyroków na Rosjanach na 70—80%. W głównej mierze za rabunek, morderstwo, zabójstwo, gwałty, sabotaż i opór"[56].

Jak widać, Meyer stara się przekonać polskie władze sądowe, że Polaków prawie nie tracono, a Rosjan — tylko za przestępstwa pospolite. Nie wspomina ani słowem, że na jego rozkaz wykonywano wyroki śmierci przez powieszenie, że osobiście zabijał więźniów strzałami w tył głowy. Ani słowa o tym, że Rosjanie byli jeńcami i że tracono skoczków spadochronowych.

Hans Rach, SS-Uscha, w czasie procesu przed polskim sądem w 1947 r. zeznał, że w pomieszczeniu krematorium w czasie egzekucji postrzelono jednego z Rosjan i jeszcze żyjącego wsunięto do mufy pieca, a gdy rozległy się stamtąd krzyki i jęki, esesman Peters dostrzelił Rosjanina przez drzwiczki pieca[57]. W ten sposób Rach przyznał niechcący, że w krematorium dokonywano egzekucji i że obojętność wobec mordowanych była tak wielka, iż nawet nie sprawdzano przed spaleniem w krematorium, czy więzień rzeczywiście już nie żyje.

Esesmani starali się ukryć prawdę o egzekucjach i w okresie istnienia obozu, i po jego wyzwoleniu. Tylko czasami prawda wymyka im się przez przypadek.

[56] AMS, sygn. Z-V-20, s. 10.
[57] AMS, sygn. Z-V-21.

ZAKOŃCZENIE

Wnioski, jakie się nasuwają po zapoznaniu się z achiwaliami, są następujące:

1. Autentyczne dokumenty hitlerowskie na blankietach obozowych lub więziennych, opatrzone pieczęciami i podpisami, potwierdzają fakt, iż w obozach koncentracyjnych — w danym przypadku w Stutthofie — dokonywano egzekucji na więźniach przez rozstrzelanie lub powieszenie. Dotyczyło to zarówno więźniów skazanych, jak i nie skazanych prawomocnym wyrokiem, na podstawie dyspozycji wydanej przez organa policyjne lub SS.

Stwierdzenie to, choć wydaje się w pierwszej chwili wyważaniem drzwi otwartych, tj. mówi o faktach dawno znanych, jest potrzebne ze względu na zaprzeczanie oczywistych i prawdziwych wydarzeń przez propagandę neohitlerowską.

2. Przytoczone relacje byłych więźniów (abstrahując od pomyłek w szczegółach, np. w datach) znajdują potwierdzenie w dokumentach. Odnaleziono we wspólnej mogile zwłoki rozstrzelanych w 1940 r. Rzeczywiście stracono grupę kalek — jeńców radzieckich. Rzeczywiście powieszono dwóch młodych braci Rosjan za ucieczkę. Rzeczywiście najczęściej wieszano w południowej przerwie dla „pouczenia obozu". Rzeczywiście zginęli więźniowie wymienieni imiennie przez ocalałych kolegów.

3. Porównanie dokumentów z informacjami o straconych bojownikach ruchu oporu pozwala stwierdzić, że nie podawano w dokumentach całej prawdy albo też ją kamuflowano; niekiedy podawano informację o egzekucji nie we wszystkich dokumentach, niekiedy ukrywano przyczynę zgonu (4 Rosjan zmarłych „nagle na serce" itp.) albo też podawano nieprawdziwą przyczynę aresztowania, albo też nie podawano jej wcale, pisząc „Grund unbekannt" lub pozostawiając stosowną rubrykę nie wypełnioną. Niekiedy znajdujemy tylko połowicznie podaną przyczynę skierowania do obozu: „kradzież" — bez bliższego określenia, że dokonano kradzieży jedzenia z głodu po ucieczce z obozu jeńców.

4. W związku z tym, co powiedziano w punkcie 3 oraz ze względu na zniszczenie części akt, nie da się dziś stwierdzić, jaka była naprawdę liczba egzekucji wykonanych w Stutthofie. Niewątpliwie w obozie stosowano zasadę „noc i mgła", tj. tracono ludzi bez żadnej notatki w ewidencji ogólnie dostępnej. Może były takie w tajnych aktach Wydziału Politycznego. Nawet więźniowie zewidencjonowani nie zawsze byli wyróżnieni w aktach literą „E" przy dacie śmierci w razie egzekucji. Przykład jaskrawy: egzekucja grupy kalek-jeńców, o których mówili świadkowie, została dostrzeżona przeze mnie tylko dlatego, że zachowała się księga ewidencji i że nie sfałszowano daty zgonu stra-

conych. Ile jednak przypadków takich „tajnych" egzekucji uszło mej uwagi, szczególnie jeśli tracono osoby przybyłe w różnych transportach, ilu nie da się odnaleźć ze względu na brak dokumentu? Właściwy wniosek można wyprowadzić na podstawie przeglądu materiałów, np. księga ewidencyjna zachowała się z dużymi lukami, a do lat 1944—1945 w ogóle nie mamy ksiąg stanu cywilnego (aktów zgonu). Wyżej już podałam dwa przykłady braku dokumentów, podczas gdy znamy nazwiska straconych.

Dlatego nie można przyjąć, że wymieniona tu liczba straconych odpowiada rzeczywistej liczbie wszystkich straconych.

5. O ile można przyjąć, że pewne pozory praworządności miały wyroki Standgerichtów lub Sondergerichtów (daleko odbiegających od naszego pojęcia o sądach), o tyle absolutnie sprzeczne z prawem są wyroki wykonywane na jeńcach radzieckich zarówno w przypadkach ucieczek z obozu jeńców, m.in. ze Stutthofu, jak i wtedy, gdy ich „winę" określano słowami: „komunista", „propaganda komunistyczna", „wrogi Rzeszy" albo „skoczek spadochronowy", oraz zupełnie już zaprzeczające nie tylko prawu, ale i poczuciu ludzkości — fakty tracenia kalek, starców i chorych (np. na chorobę nerwową).

6. Dokumenty potwierdzają też fakty mordowania więźniów za ucieczkę lub w trakcie ucieczki ze Stutthofu, przez „uduszenie", na skutek „pogryzienia przez psa"; a także przywożenia więźniów do obozu w stanie agonalnym (nie wiadomo, czy na skutek maltretowania w więzieniu, czy bardzo złych warunków w czasie transportu).

7. Na podstawie przeglądu załączonych tabel można stwierdzić, że nasilały się egzekucje w obozie: z chwilą zmiany statusu na obóz koncentracyjny, w końcu 1943 i w 1944 r., w okresie zbliżającej się ewakuacji.

8. Wśród traconych były też kobiety (18 osób, w tym większość Rosjanek).

9. Tracono więźniów najczęściej w krótkim okresie po przybyciu (a nawet tego samego dnia); bywało jednak, że po dłuższym pobycie w obozie (np. przybyli 27.1.1944, a straceni zostali 21.6.1944, czyli po 5 miesiącach). W takim przypadku jak gdyby dublowała się kara za przestępstwo, tj. więzień najpierw cierpiał, przebywając w obozie, a później był tracony. Nawet w wypadku parodniowego pobytu należy przyjąć fakt „dublowania" kary, gdyż jak wiadomo, zetknięcie z rzeczywistością obozową było nad wyraz ciężkie.

Zadziwia fakt, że na egzekucję przysyłano więźniów nawet z miejscowości, gdzie dokonywano straceń w miejscowym więzieniu (np. Królewiec). Przyczyna jest niezrozumiała. Może chodziło o ukrycie faktu egzekucji, np. na jeńcach?

Zwraca uwagę duża liczba przysłanych na egzekucję z Płocka, Cie-

chanowa, Białegostoku, Tylży, Olsztyna i Piły (ci ostatni to jeńcy wojenni).

10. Przyczyny egzekucji są różne, od poważnych politycznych (ruch oporu, poparcie dla partyzantki) po błahe, np. „dręczenie zwierząt", wreszcie niczym się nie tłumaczące. Jednakże ze względu na mylące określenia przyczyn skierowania do obozu niepodobna tu wyciągać żadnych wniosków ani dzielić więźniów na grupy i przedstawiać dane liczbowe. Nie wiadomo, jak określić winę oskarżonych o „podpalenie", „mord", „posiadanie broni" (może dla celów rabunku?), „kradzież" i „przemyt" (może dla celów organizacji?). Słowem, niepodobna z całkowitą pewnością podzielić straconych na: przestępców pospolitych oraz członków ruchu oporu i jeńców czy zakładników. Jako przykład może posłużyć grupa więźniów z Pawiaka, o której wiemy, że to członkowie ruchu oporu, a przy nazwisku Wizimirski podano jako przyczynę aresztowania „przemyt" (!).

11. Wszelkie akta dotyczące egzekucji znajdowały się w teczce „tajne" w Wydziale Politycznym i zostały zniszczone w pierwszej kolejności, aby nie trafiły w ręce aliantów.

Informacje o egzekucjach kamuflowano bądź literą „E", bądź określeniem „specjalne traktowanie", bądź fałszywym wpisem w akcie zgonu.

Czy przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości naprawdę praworządnego państwa ukrywają i palą akta, zatajają wyrok i wykonanie wyroku na przestępcy? Czego dowodzi tak pilne zacieranie śladów?

WYKAZ WIĘŹNIÓW STUTTHOFU

Spis podzielono na następujące działy: 1. Straceni (powieszeni, rozstrzelani), 2. Różne nagłe zgony, 3. Zagazowani.

Każda z notatek zawiera dane, które udało się odnaleźć, jednak w wielu przypadkach dane te są niepełne. Notatka powinna zawierać następujące dane: nazwisko (oboczności zapisu, nazwisko w brzmieniu właściwym wg podpisu), pseudonim, o ile znany z ruchu oporu, imię, imię ojca, data i miejsce urodzenia, zawód, narodowość (w skrócie: P — Polak, R — Rosjanin, E — Estończyk, L — Litwin, Ł — Łotysz, N — Niemiec, Jude, o ile w aktach zaznaczono, że więzień był Żydem), numer obozowy (ewentualnie dodano: więzień wychowawczy), jednostka kierująca do obozu, przyczyna skierowania wg akt oraz prawdziwa, o ile ją znamy, data przybycia do obozu Stutthof, różne dane o więźniu, data i rodzaj zgonu, rodzaj dokumentu, na którym się oparto. Skróty: PK — karta personalna, Ks. zg. — księga zgonów, Ks. zm. — księga zmarłych, Elb. — księga ewidencji więźniów, Z — księga stanu cywilnego. Inne dokumenty są powołane wg sygnatury archiwum Muzeum Stutthof i GKBZHwP — Instytutu Pamięci Narodowej lub wymienione bez skrótów. Informacje pochodzące nie z oryginalnych dokumentów, ale z opracowań, znajdują się zawsze w nawiasach, tak samo jak wszelkie uwagi i domniemania nie potwierdzone w dokumencie.

Zastosowano pisownię nazwisk (imion i miejscowości) wg oryginału dokumentu, gdyż łatwo zdeformować je przy próbie domyślania się, w jaki sposób zostały zniekształcone.

Jednostkę policji, skierowującą więźnia, określono wg nazwy niemieckiej, i to w skrócie:
Stapo — Staatspolizei — policja państwowa
Gestapo — Geheime Staatspolizei — tajna policja państwowa
Sipo — Sicherheitspolizei — policja bezpieczeństwa
oraz pozostawiono w brzmieniu niemieckim nazwę placówki w określonej miejscowości, a więc Allenstein — Olsztyn, Bromberg — Bydgoszcz, Danzig — Gdańsk, Graudenz — Grudziądz, Hohensalza — Inowrocław, Königsberg — Królewiec, Köslin — Koszalin, Lyck — Ełk, Scharfenwiese — Ostrołęka, Schneidemühl — Piła, Schrottersburg — Płock, Thorn — Toruń, Tilsit — Tylża, Warschau — Warszawa, Zichenau — Ciechanów.

Jednocześnie warto zaznaczyć, iż często więźniowie radzieccy kie-

rowani byli do obozu za pośrednictwem jednostki policji, ale w rzeczywistości wprost z obozu jeńców.

W dziale trzecim dane są w skrócie, gdyż wszystkie pochodzą z księgi ewidencyjnej, a tylko część uzupełniono z kart personalnych.

1. STRACENI

Adamczyk Stanisław, s. Józefa, ur. 17.4.1923 Rybno/Sochaczew, robotnik z Giżyc, P 21818 Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E 20.4.1943 (brak godziny) na PK, KZ, Z: godz. 15.57

Adamski Marian, ur. 18.12.1902 Gulczewo, rolnik, P 35266, Stapo Schrottersburg, za popieranie band, Stutthof 23.5.1944, E verst. 21.6.1944((ołówk.) 19.45, PK (areszt. wraz z Pilarskim, sądzony przez Sąd Doraźny dla obwodu Ciechanów i Suwałki 21.5.1944 — K. Ciechanowski).

Adamski Stanisław, ur. 8.5.1922 Witkowice/Płock, rolnik, P 105028, Sipo Schrottersburg, za działalność polityczną, Stutthof 5.1.1945, E verst. 20.1.1945, (ołówk.) 12.10, powieszony, PK, KZ, Elb.

Adamuschko (Adamuszko) Nikolai, ur. 10.3.1873 Tupiczany, R 30626, Sipo Białystok, powód nie znany, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, 22.30, PK.

Aleksiejew Aleksej, ur. 23.2.1926 Wielkie Łuki, ślusarz, R 103731, Stapo Danzig, za kradzież, Stutthof 6.12.1944, verst. 16.1.1945, 15.10, (dop. blado ołówkiem) 15.10, powieszony (?), PK, Elb.

Antonow Aleksej, ur. 11.9.25 Woronesch, radiotechnik, R 98896, Sipo Allenstein „jeniec", Stutthof 26.10.1944, E verst. 29.12.1944, (ołówk.) 12.03, PK (grupa 5).

Amborn Hans, ur. 16.2.1919 Wuppertal/Barmen, kupiec, Niemiec 34644, Stapo Danzig, „Landesverrat" (zdrada kraju), Stutthof 10.5.1944, E 10.5.1944, 12.00, PK.

Aniszewski Stanisław, ur. 17.10.1917 Grochale Nowe, robotnik rolny, P 35164, Stapo Schrottersburg, za szmugiel, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 19.45, PK.

Archutowski Tadeusz, ur. 12.10.1910 Korzybie, rolnik, P 35148, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 17.50/18.05, PK.

Ardabjew Piotr, ur. 7.5.1920 Pokojnoje, mechanik, R 84455, Sipo Danzig, za bójkę (!), Stutthof 6.9.1944, E verst. 17.11.1944, 11.50, PK, tekst listu I-III-4574.

Arkadjew Aleksander, ur. 6.6.1919 Gorkij, lekarz, R Jude 30059, Stapo Schneidemühl, za działalność komunistyczną, Stutthof 4.1.1944, E verst. 15.3.1944, 7.05, PK, KZ, Elb., rozstrzelany za ruch oporu przeciwko państwu.

Bagieński zob. Bagiński Zdzisław

Bagiński Zdzisław (podpis: Bagieński), ur. 4.9.1919 Dalanowka, robotnik rolny ze wsi Stare Guby, P 21696, Stutthof 15.4.1943, E 15.4.1943, PK godz. 18.24, Z, Elb.

Baldyga (Bałdyga) Czesław (syn), ur. 10.5.1923 Krysiaki, rolnik, P 33847, Stapo Zichenau, ucieczka z pracy, Stutthof 10.4.1944, E verst. 29.4.1944, 18.32, PK.

Baldyga (Bałdyga) Ignacy (ojciec), ur. 10.10.1892 Krysiaki, rolnik, P 33846, Stapo Zichenau — Schrottersburg, za przestępstwo gospodarcze, E verst. 29.4.1944, 18.32, PK.

Balinski Józef, ur. 14.11.1914 Stare Guby, robotnik rolny ze Starych Gub, P 21693, Stapo Schrottersburg, Stutthof 15.4.1943, E 15.4.1943, 18.30, rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu, KP, Elb., Z.

Bałdyga zob. Baldyga Czesław i Ignacy

Bartosz Zimowit, ur. 5.6.1925 Annopol, robotnik rolny, R 34755, Stapo Allenstein, za stosunek z Niemką, Stutthof 15.5.1944, E verst. 16.5.1944, 18.42, PK.

Besklubow (Bezklubow) Aleksiej, s. Wasilija, ur. 20.2.1918 Imeretynskaja, rolnik,

R 33746, Stapo Königsberg, podejrzany o udział w morderstwie, Stutthof 3.4.1944, E verst. 12.4.1944, 18.22, PK.

Betkowski Józef, ur. 14.9.1920, P 35267, Stapo Schrottersburg, dowódca grupy Gwardii Ludowej z Lipna, Stutthof 23.5.1944, zapewne stracony 27.6.1944, karta odzieżowa (K. Ciechanowski).

Bezklubow zob. Besklubow Aleksiej

Blaszczyk (Błaszczyk) Władysław, ur. 11.8.1918 Sokoły, P 30589, Sipo Bialystok, powód nie znany, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, 22.00, PK.

Blecher Jakob, ur. 30.11.1916 Kołomyja, robotnik, R Jude 105083, Sipo Königsberg Allenstein, jeniec Żyd, Stutthof 9.1.1945, verst. 16.1.1945, (dop. ołówk.) 16.10, powieszony, PK.

Błaszczyk zob. Błaszczyk Władysław

Boltrukiewicz (Bołtrukiewicz) Aleksiej, ur. 7.9.1892 Tupiczany, robotnik rolny, R 30625, Sipo Bialystok, powód nie znany, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, 22.32, PK.

Borcow zob. Borzow Aleksiej

Borkevics Sergei, ur. 24.9.1907, robotnik, R 55468, (brak danych) zm. 1.1.1945 na ogólne osłabienie organizmu (wg świadectwa zgonu, wystawionego przez lekarza w podobozie Elbing, szpital więźniarski podobozu, godz. 5.30, ale obok litera (E), innych danych brak.

Borodaj Nikolai, s. Fomy, ur. 21.6.1920 Kopani/Zaporoże, nauczyciel, R 26045, Stutthof (18.10.1943 — zob. Nikołajew), 18.10.1943, 16.45, rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu, Z.

Borzow Aleksiej (podpis: Borcow), s. Siergieja, ur. 1.2.1922 Głuchowka/Woroneż, robotnik rolny, R 15932, Stapo Danzig, za porzucenie pracy, wychowawczy do 18.9.1942 (!), Stutthof 21.8.1942, E verst. 2.10.1942 (bez godziny) w Elb., PK: „Ex" (uwaga: ponieważ pobyt w obozie został przedłużony, może była to kara za ucieczkę?).

Braim Aleksander, ur. 22.8.1921 Briniow/Polesie, stolarz, R 97406, Sipo Danzig, skoczek spadochronowy, Stutthof 11.10.1944, E (czarne) verst. 11.10.1944, (dop. u góry ołówkiem) 12.12, PK.

Brzozowski Albin, ur. 4.9.1913 Gościszka-Baraki, kupiec, P 104640, Sipo Schrottersburg, za działalność polityczną, E verst. 20.1.1945, (ołówk.) 12.40, powieszony, PK, Elb.

Buchalenkowa Zinaida, ur. 19.1.1922 Poretzkoje, uczennica, R 35079, Stapo Allenstein, powód nie znany, Stutthof 22.5.1944, E verst. 22.5.1944, 18.35, PK.

Charlamow (obok: Harlamow) (Charłamow) Aleksander, s. Archipa, ur. 11.9.1909 Sasewo, robotnik rolny, R 20817. Sipo Bialystok, zapewne członek bandy, Stutthof (12[?].3.1943), E verst. 19.8.1943, 18.15, PK, Z: rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu.

Chechowski Władysław, ur. 1903 Chojnówek/Maków, robotnik rolny, P 20847, Stapo Zichenau, „poprzedniki znajdują się w aktach nr 20846" (zob. Szumowski, wspólna sprawa?), za pomoc w morderstwie, Stutthof 12.3.1943, E verst. 15.3.1943, PK, Elb.

Choinski Stanisław, ur. 14.1.1923 Sliwowo, robotnik rolny, P 31889, Stapo Tilsit, za stosunek z dzieckiem, Stutthof 21.2.1944, E verst. 21.2.1944, 17.25, PK.

Cholewinski Czesław, ur. 15.3.1912 Płock, ślusarz, P 105068, Sipo Königsberg, za handel kartami żywnościowymi, Stutthof 9.1.1945, verst. 16.1.1945, 15.52, (dop. ołówk.) 15.52, powieszony, PK, Elb.

Cholopow (Chołopow) Iwan, ur. 1.1.1922 Wiashytski (?), ślusarz, R 74259, Sipo Königsberg/Lotzen, za ucieczkę od pracy, Stutthof 28.8.1944, E verst. 7.9.1944, 18.30, PK, Elb.

Chudzik Józef, s. Franciszka, ur. 27.1.1925 Białołęka, tokarz, P 35158, Stapo Schrottersburg, za posiadanie broni, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 20.05, PK.

Chyczewski Henryk, ur. 19.1.1920 Płock, portier, P 19299, Stapo Schrottersburg, za obrazę niemieckiego oficera (użyto wyrazu: „Anpöblung" — może znaczyć: zaczepka, napaść, wulgarna obraza), E verst. 4.2.1943 (brak godziny), PK, Elb.: „4.2.43 stracony — akta tajne", Z: na rozkaz powieszony, 14.10.

Cnotkowski Stanisław, ur. 15.1.1903 Liszyn/Płock, robotnik rolny, P 53113, Sipo Schrottersburg, podejrzany politycznie, Stutthof 28.7.1944, E verst. 4.8.1944, (ołówk.) 20.15/20.27, PK.

Cybulska zob. Czybulska Eugenia

Cylkowski Lucjan, ur. 23.5.1907 Kalteborn/Zimne Zdroje, pow. Tuchola, nauczyciel, kierownik interesu, z Gdyni, P 36575, Stapo Danzig, za ruch oporu, sprawa „III E" (oznaczenie referatu — typu sprawy), Stutthof (5.6.1944), E verst. 12.7.1944, 18.42, (dop. ołówk.) 18.20, PK, Relacje, t. I, (harcmistrz, działacz Szarych Szeregów na Wybrzeżu i szef łączności Podokręgu Północno-Zachodniego Armii Krajowej, aresztowany pierwszy raz we wrześniu 1942 r. udał, że zgadza się na współpracę z Gestapo; zwolniony, ukrywał się aż do ponownego aresztowania — K. Ciechanowski) (W. Jastrzębski, J. Sziling).

Czapski Henryk, s. Władysława, ur. 16.11.1914 Lubomil, kupiec, P 36081, Sipo Warschau (Pawiak), za ruch oporu, Stutthof 24.5.1944, E verst. 26.7.1944, (ołówk.) 18.35, PK.

Czybulska (Cybulska) Eugenia, ur. 15.2.1925 Kamieniec Podolski, robotnica rolna, R 40302, za kradzież, Stutthof 3.7.1944, E verst. 12.7.1944, 19.35, PK.

Dimitrjew Nikolai, ur. 8.5.1920 Motirenka, kelner, R 63190, Sipo Königsberg, za stosunek z Niemką, Stutthof 14.8.1944, E verst. 16.8.1944, 19.45, PK, Elb.

Ditun Siemion, s. Izaaka, ur. 10.6.1920 Proskurow/Kamieniec Podolski, czeladnik ślusarski, R Jude 25246, Stapo Schneidemühl, Stutthof 16.9.1943, 21.10.1943 za ruch oporu przeciw państwu, rozstrzelany, 9.30, Elb., Z.

Dolny Kazimierz, ur. 12.3.1904 Brychowo/Płock, robotnik ze Starych Gub, P 21702, Stapo Schrottersburg, Stutthof 15.4.1943, † 15.4.1943, Elb., Z.

Domański Władysław, s. Jana, ur. 3.5.1921 Kujawki/Sochaczew, rolnik z Giżyc, P 21817, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E verst. 20.4.1943 (brak godziny), PK, Z: na rozkaz powieszony, 15.57.

Dombkowski Kazimierz, ur. 30.10.1922 Pniewo/Ostrów, robotnik rolny, P 44572, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 14.7.1944, E verst. 18.7.1944, (ołówk.) 13.42, PK.

Dombrowski Konstanty, ur. 7.2.1883 Budy-Batusy, robotnik rolny ze Starych Gub, P 21705, Stapo Schrottersburg, Stutthof 15.4.1943, † 15.4.1943, Elb., Z.

Dombrowski Roman, s. Jana, ur. 14.3.1921 Giżyce/Płock, robotnik z Giżyc, P 21812, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E 20.4.1943 (brak godziny), PK, Z: na rozkaz powieszony, 15.12.

Dombrowski Stanisław, ur. 8.9.1906 Trzciniec/Mława, robotnik rolny ze Starych Gub, Stapo Schrottersburg, P 21700, Stutthof 15.4.1943, † 15.4.1943, Elb., Z.

Dombrowski Wincenty, ur. 24.4.1912 Chądzyny/Sierpc, robotnik ze Starych Gub, P 21704, Stapo Schrottersburg, Stutthof 15.4.1943, † 15.4.1943, Elb., Z.

Dombrowski Władysław, ur. 6.1.1915 Witkowice/Płock, P 105029, Stapo Schrottersburg, Stutthof 5.1.1945, † 20.1.1945 (czy rozstrzelany? — por. Adamski Stanisław), Elb.

Dubracka Marianna, z d. Sosińska, ur. 1907 Krępice/Blonsk (!), żona (nie znaleziono numeru, jedn. kierującej i przyczyny, bo nie zachowały się dokumenty),

Stutthof (ok. 4.12.1943?), na rozkaz powieszona 5.12.1943, 10.13 (por. Trzeńska), Z (tylko).

Dzierzbiński Michał, s. Antoniego, ur. 27.9.1914 Rzeczyca, buchalter, P 44577, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 14.7.1944, E verst. 18.7.1944, (ołówk.) 18.57, PK.

Filipczak Henryk Jan, s. Jana, ur. 15.12.1919 Grójec, elektromonter, P 36102, Sipo Warschau (Pawiak), za ruch oporu, E verst. 26.7.1944, (ołówk.) 18.40, PK.

Flur Jan, ur. 28.1.1897 Wola Mystkowska/Ostrów Maz., ogrodnik-siodlarz, P 44558, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 14.7.1944, E verst. 18.7.1944, (ołówk.) 19.22, PK.

Foks Władysław (pseudo: „Alfred"), ur. 7.2.1917 Mińsk, radiotechnik z Warszawy, P 36103, Sipo Warschau (Pawiak), za ruch oporu, Stutthof 24.5.1944, E verst. 26.7.1944, (ołówk.) 18.45, (poprawiono atramentem) 18.00, PK (telegrafista AK, schwytany w czasie nadawania wiadomości do Londynu — K. Dunin-Wąsowicz).

Frolkin Ilia, ur. 10.6.1917 Posnaja, piekarz, R 34484, Stapo Königsberg, za ucieczkę od pracy, Stutthof (ok. 25.4.1944), E verst. 22.5.1944, 13.20, (ołówk. niewyraźnie) powieszony, PK.

Gajewski Józef, s. Jana, ur. 16.3.1914 Słubice/Gostynin, murarz z Giżyc, P 21811, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E verst. 20.4.1943 (brak godziny), PK: na rozkaz powieszony 15.12, Z.

Gajewski Kazimierz, ur. 25.10.1902 Kroczewo, cieśla, P 35136, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 17.50/18.05, PK.

Gajewski Leonard, ur. 26.7.1924 Ryga, malarz, R 86365, Sipo Riga, za kradzież, Stutthof 14.9.1944, „Kary w obozie: E. Powód: 27.12.1944 na rozkaz powieszony. Uwaga: W dniu 8.12.1944 uciekł z kommanda Gdynia, tego samego dnia złapany" (por. Gajewski Lorenz).

Gajewski Lorenz, ur. 18.8.1927 Ryga, uczeń, R 86366 Sipo Ryga, przestępca kryminalny, Stutthof 14.9.1944, „Kary w obozie: E. Powód: 27.12.1944 na rozkaz powieszony. Uwaga: W dniu 8.12.1944 uciekł z kommanda Gdynia, tego samego dnia złapany", PK (por. Gajewski Leonard).

Gajewski Stanisław, s. Jana, ur. 17.8.1923 Wólka Niska/Gostynin, robotnik z Giżyc, P 21821, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E verst. 20.4.1943 (brak godziny), PK, Z: na rozkaz powieszony, 16.27.

Garsewicze (Gordziej) Wiktor, ur. 1931 Zapole, uczeń, R 30713, Sipo Bialystok, powód nie znany, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, 22.48, PK.

Gawron Władysław ur. 10.10.1899 Łódź, tkacz, P 35755, Sipo Warschau (Pawiak), powód nie znany, Stutthof 24.5.1944, E verst. 4.8.1944, (dop. ołówk.) 4.8.1944, 13.15 „fusielieren" (rozstrzelany?), PK.

Gindullin Assadula-Nikolai, ur. 15.4.1918 Szabajewo, księgowy, R 98888, Sipo Allenstein, skoczek spadochronowy, Stutthof 26.10.1944, E verst. 29.12.1944, 11.45 (dop. ołówk.) 11.45, PK (grupa 5).

Glaszczka Jakub [nr 36...], Sipo Warschau Pawiak), za ruch oporu, Stutthof 24.5.1944 (K. Dunin-Wąsowicz); akta nie zachowały się, wg listy transportowej nr 36109, stracony 26.7.1944, zapewne o godz. 18.50 (Domańska).

Glowacki (Głowacki) Antoni, ur. 10.1.1905 Sudrogi/Sierpc, szewc, P 53093, Sipo Schrottersburg, podejrzany o ruch oporu, Stutthof 28.7.1944, E verst. 4.8.1944, (ołówk.) 20.15/20.21, PK.

Głowacki zob. Glowacki Antoni

Gofisow Arkadij, ur. 15.2.1899 Odessa, muzyk-pianista, R 97309, Sipo Königsberg, jako „niearyjczyk", Stutthof 9.10.1944, E verst. 17.10.1944, (ołówk. u góry) 12.10, PK.

Gordiejtschik (Gordiejczyk) Iwan, ur. 13.12.1925 Starodub/Oreł, kowal-ślusarz, R 74260, Sipo Königsberg/Lötzen, za ucieczkę od pracy, Stutthof 28.8.1944, E verst. 7.9.1944, 18.35, PK, Elb. (por. Chołopow, Pitschugin).

Gordziej zob. Garsewicze Wiktor

Gorecki Jan, s. Andrzeja, ur. 1.4.1915 Warszawa, robotnik z Gożyc, P 21816, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E verst. 20.4.1943 (brak godziny), PK, Z: na rozkaz powieszony, 15.42.

Gorelow Piotr, ur. 17.9.1922 Słobodka, kucharz-stolarz, R 102479, Sipo Königsberg, skoczek spadochronowy, Stutthof 20.11.1944, E verst. 20.1.1945, (ołówk.) 15.22, PK.

Gorjunow zob. Gorunow Siemion

Gorjunowa Aleksandra, ur. 1.4.1924 Moskwa, uczennica, R 35083, Stapo Allenstein, przyczyna nie znana, Stutthof 22.5.1944, E verst. 22.5.1944, (ołówk.) 18.40, PK.

Gorodetzkij (Gorodecki) Emil, ur. 10.3.1916 Markuleszty, nauczyciel, R 36460, Sipo Königsberg, za postawę wrogą Niemcom, Stutthof 5.6.1944, E verst. 22.6.1944, (ołówk.) 22.6.1944, 18.30, powieszony (może rozstrzelany), PK.

Gorunow (Gorjunow) Siemion, ur. 2.3.1910 Rjazań, robotnik rolny, R 33748, Stapo Königsberg, pomoc przy morderstwie, Stutthof 3.4.1944, E. verst. 12.4.1944, 18.37, PK.

Goscicki (Gościcki) Mieczysław, ur. 8.4.1918 Weisenfeld, mierniczy-technik, P 35146, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 17.50/18.05, PK.

[Gosiewski], w obozie Wiśniewski Jan Jerzy, ur. 16.6.1916 Częstochowa, grafik z Warszawy, P 36025, Sipo Warschau (Pawiak), za posiadanie fałszywego dowodu, Stutthof 24.5.1944, E verst. 26.7.1944, (ołówk.) 18.30, PK.

Gratek Stanisław, ur. 8.5.1912 Częstochowa, tokarz, P 14662, Sipo u. SD Radom, skazany 7 razy za kradzież na 2,5 roku, przesłany z obozu koncentracyjnego Flossenbürg, Stutthof 8.7.1942, † 5.9.1942 przez powieszenie, PK: w Elb. jest też: E verst. 5.9.1942 (oraz „krzyż szwajcarski" i data 6.9.1942 — ołówkiem, zwraca uwagę brak danych personalnych, choć przybył już 8.7.1942).

Gretschnischnikow Boris, ur. 20.10.1915 Bornow/Sibirien, robotnik rolny, R 98889, Sipo Allenstein, skoczek spadochronowy, Stutthof 26.10.1944, E verst. 29.12.1944, 11.47, KP (grupa 5).

Grosman Matyl, ur. 6.8.1901 Gajse (?), stolarz, R 40361, Stapo Allenstein (powodu nie podano), Stutthof 3.7.1944, E verst. 12.7.1944, 19.00, PK.

Grudo Michał, ur. 12.1.1896 Skidel/Grodno, kupiec, P 31361, Sipo Bialystok (powodu nie podano), Stutthof 5.2.1944, E verst. 3.3.1944, (ołówk.) 7.25, PK, Z: na rozkaz powieszony.

Grymaszewski Włodzimierz, ur. 1.10.1893 Wilno, ślusarz, P 44591, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 14.7.1944, E verst. 18.7.1944, (ołówk.) 19.22, PK.

Grzybowski Józef, ur. 20.12.1910 Popowo-Piaski, P 44575, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 14.7.1944, E verst. 18.7.1944, (ołówk.) 19.22, PK.

Guzanowski Tadeusz, ur. 21.6.1914 Baboszewo, piekarz, P 35142, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 18.10/18.25, PK.

Harlamow zob. Charłamow (Charlamow) Aleksander

Heleniak Franciszek, s. Alberta, ur. 8.7.1908 Białyń/Sochaczew, robotnik rolny z Giżyc, P 21819, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E verst. 20.4.1943 (brak godziny), PK, Z: na rozkaz powieszony, 16.12.

Heleniak Józef, s. Alberta, ur. 26.2.1920 Ostrowce/Sochaczew, robotnik rolny,

P 21820, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E verst. 20.4.1943 (brak godziny), PK, Z: na rozkaz powieszony, 16.12.

Horochow Andrej, ur. 4.7.1913 Bolszaja Maliszowka/Kujbyszew, buchalter, robotnik rolny, R 17204, Stapo Hohensalza, za ucieczkę z pracy jako więzień wychowawczy, Stutthof 12.11.1942, „Exekutiert" 13.11.1942, 8.15, „zobacz akta Ryndyn Nikolai, nr 17205" (przywieziony tegoż dnia i tak samo stracony — zaskakujące, iż obaj jako więźniowie wychowawczy i tylko za ucieczkę z pracy), PK, Elb.

Hutkowski Aleksy, ur. 18.8.1901 Rogocin, rolnik, P 35255, Stapo Schrottersburg, za sprzyjanie bandom, Stutthof 23.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 19.25.

Idzikowski Michał, ur. 29.9.1904 Brzeście, rolnik, P 36141, Stapo Schrottersburg, politycznie podejrzany, Stutthof 24.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 18.10/18.25, PK.

Iwanczenko zob. Iwantschenko Włodimir

Iwanjuk Georg, ur. 25.2.1919, Martyniuki, malarz, R 74287, Sipo Königsberg, za kradzież, Stutthof 28.8.1944, E verst. 29.8.1844 (brak godziny) (por. Nikołajew Fiodor), PK, Elb.

Iwantschenko (Iwanczenko) Włodimir, ur. 22.3.1916 Stanica Worowska-Leskaja, student, jeniec wojenny, R 46667, Stapo Königsberg, za ucieczkę z obozu (jeńców?), Stutthof 18.7.1944, E verst. 3.11.1944 w podobozie Pölitz/Stettin, 17.35 (zapewne za ucieczkę z tego podobozu), PK.

Jachimczyk Konstanty, ur. 4.9.1898 Stary Myszyniec, rolnik, P 33845, Stapo Zichenau-Schrottersburg, podejrzany o morderstwo, Stutthof 10.4.1944, E verst. 29.4.1944, 18.12.

Jacniacki Roman, ur. 25.6.1897 Urzędów, nauczyciel, P 44562, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 16.7.1944, E verst. 18.7.1944, (ołówk.) 18.57, PK (porucznik „Zawieja" aresztowany w Pniewie 18.5.1944 — członek grupy, która przyjmowała uprzednio „cichociemnych" spadochroniarzy — S. Jankowski-Agaton, *Z fałszywym ausweisem...*, s. 222).

Jakubczyk Włodzimierz, ur. 20.2.1924 Kołłątaj/Białystok, stolarz, R 30619, Sipo Bialystok (brak powodu), Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 22.24, PK.

Jakubowski Stanisław, ur. 17.11.1919 Wólka Słomiankowska, kowal z Popowa, P 35162, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 18.45, PK.

Jakubowski Stanisław, s. Adama, ur. 9.9.1917 Blinkowo/Mława, robotnik rolny ze Starych Glub, P 21698, Stapo Schrottersburg, sprawa II D 403/43, Stutthof 15.4.1943, E verst. 15.4.1943, 18.32, PK, Elb. (tu jest tylko: † 15.4.1943), rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu, Z.

Janicki Jan, s. Jana, ur. 12.11.1916 Komorów/Ostrów Maz., robotnik rolny, P 36132, Sipo Warschau (Pawiak), za słuchanie radia (lub nasłuch radiowy?), Stutthof 24.5.1944, E verst. 26.7.1944, (ołówk.) 18.55, PK (K. Dunin-Wąsowicz, Domańska) (por. Foks, Zaleski).

Janschewski Franz (może Januszewski, może Janczewski), ur. 30.3.1902 Raciążek, robotnik rolny (ze Starych Gub), P 21695, Stapo Schrottersburg, przyczyna nie znana, Stutthof 15.4.1943, † 15.4.1943 (brak godziny) Elb., PK, rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu, Z.

Januszewski zob. Janschewski Franz

Jaroczkewicz (Jaroschewicz, Jaroszewicz) Antoni, ur. 5.5.1915 Burbin, robotnik rolny, R 30637, Sipo Bialystok, za sprzyjanie bandom, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 22.40, PK.

Jaroschewicz zob. Jaroczkewicz Antoni

Jaroszewicz zob. Jaroczkewicz Antoni

Jasinski Leon, ur. 13.1.1913 Witkowice, robotnik rolny, P 104702, Sipo Schrottersburg, za działalność polityczną, Stutthof 22.12.1944, E verst. 20.1.1945, (ołówk.) 18.10, powieszony, PK, Elb.

Jaszczuk (Jaszczak) Stefan, ur. 16.4.1901 (Druzbin), P 44569 (st. sierżant „Wino", aresztowany w Wyszkowie 23.5.1944), Stapo Schrottersburg, za ruch oporu (brał udział w przyjęciu zrzutu „cichociemnych"), E verst. 18.7.1944, (ołówk.) 18.57 (wraz z Jacniackim), PK (dodatki wg S. Jankowskiego-Agatona).

Jepischew Maksim, ur. 10.8.1915, R 69595, Stapo Danzig, Stutthof 21.8.1944, † 24.8.1944 (brak E — por. Kadinow, Parchomienko, Murawski), Elb.

Jozwiak Józef, ur. 18.12.1910 Wróblewo, robotnik (ze Starych Gub), P 21701, Stapo Schrottersburg, Stutthof 15.4.1943, † 15.4.1943 (brak godziny), Elb., Z: rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu.

Jurczak (Justczak, Juszczak) Franciszek, ur. 6.5.1907 Bydgoszcz, rolnik z Pupkowizny/Ostrołęka, P 87626, Sipo Königsberg Allenstein, „podejrzany politycznie", Stutthof 18.9.1944, E 17.10.1944, (ołówk.) 11.45, PK.

Jurczenko zob. Jurtschenko Fiodor

Jurtschenko (Jurczenko) Fiodor, ur. 5.3.1915 Nowogrodka, artysta malarz, R 44670, Stapo Tilsit, za ucieczkę z obozu, Stutthof 16.7.1944, E verst. 18.7.1944, (u góry ołówk.) 18.30, PK.

Justczak, Juszczak zob. Jurczak Franciszek

Kadirow Jakow, ur. 7.11.1918, R 69596, Stapo Danzig, Stutthof 21.8.1944, † 24.8.1944 (brak „E" — por. Jepischew, Parchomienko, Murawski), Elb.

Kadzinski Zbigniew, ur. 5.91924 Płock, urzędnik, P 35153, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 17.20—17.45, PK.

Kalugin (Kaługin) Dimitrij, ur. 22.7.1914 Bolschaja Dolschanka, R 31209 (Stutthof — koniec lutego 1944), † 1.3.1944 (brak E i godziny), rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu, KZ.

Kałusiak Józef, Sipo Warschau/Pawiak, P [36...], Stutthof 24.5.1944 (akt nie ma, podaje K. Dunin-Wąsowicz).

Kamkow Ismael, ur. 18.3.1901 Ustinsa/Penza, szewc, R (Tatare) 34485, Sipo Königsberg, za zamordowanie żony, Stutthof (25.4.1944), E verst. 22.5.1914 (ołówk.) 19.12 „Erl" (Erhängt?) (zapewne: powieszony), PK.

Kapustin Siemion, ur. 31.1.1909 Stanica Zarowskaja, szewc, R 17398, skierowanie: Chef d. Sipo u. SD Tilsit, Stutthof 26.11.1942, E (ołówk.) † 26.11.1942 (razem: Krutow, Sokolew, Winnitschenko), Elb., Z: nagła śmierć.

Karabielschtschikow (Korabielszczykow) Nikolai, ur. 6.10.1914 Sarańsk, ślusarz samochodowy, R 33761, Stapo Königsberg, za ucieczkę z obozu, Stutthof 3.4.1944, E verst. 12.4.1944, 18.00 (w grupie 6 osób), PK.

Karasiewicz Czesław, s. Jana, ur. 17.10.1923 Giżyce, robotnik rolny z Giżyc, P 21815, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E 20.4.1943, 15.42, na rozkaz powieszony, Z.

Karasiewicz Karol, s. Jana, ur. 14.4.1918 Giżyce, czeladnik kowalski z Giżyc, P 21807, Stapo Schrottersburg, Stutthof 20.4.1943, E 20.4.1943, 14.42, na rozkaz powieszony, Z.

Karczewski Władysław, s. Adama, ur. 25.5.1928 Obryte (lat 16!), robotnik rolny, Sipo Königsberg, za dręczenie zwierząt, Stutthof 13.1.1945, verst. 16.1.1945, 15.27, (ołówk.) 15.27, powieszony, PK.

Karpacz Jan, ur. 10.10.1919 Mielekes, R 30643, Sipo Bialystok, za komunizm, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, 22.48, PK.

Kas Bronisława, ur. 4.8.1921 Kijów, felczerka, R Jude 34196, Stapo Allenstein,

przyczyna nie znana, Stutthof 24.4.1944, E verst. 24.4.1944, 18.37, (w grupie 6 osób), PK.

Kischetschkin (Kiszeczkin) Jurij, ur. 5.11.1910 Titkowo, szewc, R 104645, Sipo Königsberg, za ucieczkę z pracy, Stutthof 21.12.1944, E, rozstrzelany 4.1.1945, 16.00, Elb.

Kiszeczkin zob. Kischetschkin Jurij

Klekowicki Wiktor, ur. 3.11.1899 Jaroszewo, stolarz-ogrodnik, P 53106, Sipo Schrottersburg, podejrzany politycznie, Stutthof 28.7.1944, E verst. 4.8.1944, (ołówk.) 20.00—20.10, PK.

Klimkowiecka zob. Klimkowitzkaja Ludmiła

Klimkowitzkaja (Klimkowiecka) Ludmiła, ur. 1.5.1925 Moskwa, pielęgniarka, R 101454, Sipo Danzig, przyczyna nie znana, Stutthof 7.11.1944, E verst, 17.12.1944, (ołówk.) 11.45, PK, Elb. (lista 5 kobiet straconych).

Konowalow (Konowałow) Nikolai, ur. 21.12.1924 Saratow, kowal-ślusarz montażowy, R 98890, Stapo Allenstein, skoczek spadochronowy, Stutthof 26.10.1944, E verst. 29.12.1944, (ołówk.) 11.50, PK (grupa 5).

Kopcigorodskij (Kopeigorodskij?) Nuss, ur. 1899 Dsurin, R Jude 105084, Sipo Königsberg Allenstein, (nie podano powodu), Stutthof 9.1.1945, † 16.1.1945, Elb. (lista straconych).

Kopeigorodskij zob. Kopcigorodskij Nuss

Korabielszczykow zob. Karabelschtschikow Nikolai

Kornacki Franciszek, ur. 7.9.1890 Nowa Wieś, robotnik rolny, P 36736, Stapo Schrottersburg, za przekupstwo, Stutthof 12.6.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 17.10—17.15, (u góry dopisek ołówk.) 104, PK.

Kornakowski Georgij, ur. 24.11.1917 Borisoglebsk, felczer, R 40365, Stapo Allenstein, przyczyna nie znana, Stutthof 3.7.1944, E verst. 12.7.1944, 19.10, PK.

Korol Łukasz, ur. 2.1.1916 II Chutor (Wołkowysk?), P 30630, Sipo Bialystok, przyczyna nie znana, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 22.40, PK.

Korsakowa zob. Korschakowa Claudia

Korschakowa (Korsakowa) Claudia, ur. 18.3.1924 Wielscha, robotnica rolna, R 101456, Sipo Danzig, jeniec wojenny, Stutthof 7.11.1944, E verst. 17.12.1944, (ołówk.) 11.50, Elb.

Koschyliew zob. Koszielo Piotr

Kostkiewicz Władysław, ur. 27.6.1912 Gostynin, ślusarz, P 105067, Sipo Königsberg, za handel kartkami żywnościowymi, Stutthof 9.1.1945, verst. 16.1.1945, 15.40, (ołówk.) 15.40, powieszony, PK, Elb. (lista straconych).

Koszielo (Koschyliew, Koszyliew) Piotr, ur. 1918 Tingutschewo/Oreł, robotnik rolny, R 30599, Sipo Bialystok, pomoc dla band, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 22.08, PK.

Koszyliew zob. Koszielo Piotr

Kotomin Nikolai, ur. 16.12.1919 Schyloj-Bor, agronom, R 97405, Sipo Danzig, skoczek spadochronowy, Stutthof 11.10.1944, E verst. 11.10.1944, (u góry ołówk.) 12.12, PK.

Krasnikow zob. Kwasnikow Grigorij

Krutniew Sawwa, ur. 12.2.1913 Rohaczow, agronom-ogrodnik, R 30641, Sipo Bialystok, za szmugiel, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 22.48, PK.

Krutow Aleksander, ur. 21.9.1915 Simonicha/Iwanow, piekarz, R 17399, (skierował) Chef d. Sipo u. SD Tilsit, (nie podano przyczyny), Stutthof 26.11.1942, E 26.11.1942 Elb. (ołówk. „E" i data), Z: nagły zgon (razem: Kapustin, Sokolew, Winnitschenko).

Ksjuk Georg, ur. 15.4.1917 Podoinikowo/Kr. Aldajski, robotnik, R 14742, Stapo Karlsruhe (brak powodu), KL Flossenbürg, Stutthof 15.6.1942, uciekł 17.8.1942

około 19.00, (złapany i przywieziony do obozu), stracony 21.9.1942, 18.30, Elb., PK, lista.

Kulaschow Dimitrij, ur. 1.10.1921 Woronino/Maklakow, piekarz, R 17361, Stapo Danzig (brak powodu), Stutthof 21.11.1942, E 10.12.1942 („Erstickung"), Elb., ks. zm.

Kulew Michael, ur. 1.1.1918 Pawlowo/Iwanow, robotnik rolny, R 16822, Stapo Königsberg, (nie podano przyczyny), Stutthof 15.10.1942, (ołówk.) „21.10.1942 KLZ wpisany", (ale piórem) E verst. 21.10.1942, Elb.

Kurgan Aleksiej, ur. 22.2.1918 Borodino, szewc, R 101890, Sipo Königsberg, przyczyna nie znana, Stutthof 13.11.1944, E verst. 26.11.1944, (u góry ołówk.) 11.56, PK.

Kusmenko zob. Kuzmenko Maria

Kuzmenko (Kusmenko, Kuźmienko) Maria, ur. 20.7.1920 Wietrowka/Charkow, robotnica rolna, R 25218, Stapo Köslin (tylko ona przybyła tym transportem), (przyczyna nie podana), Stutthof 15.9.1943, † 15.9.1943, Elb., Z: na rozkaz powieszona 15.9.1943, 10.18.

Kuzmin (Kuźmin) Konstantyn, ur. 30.4.1925 Leningrad, siodlarz, R 30336, Stapo Danzig, za kradzież, Stutthof 17.1.1944, E verst. 16.2.1944, 7.20, PK.

Kuźmienko zob. Kuzmenko Maria

Kuźmin zob. Kuzmin Konstantyn

Kwasnikow (Krasnikow) Grigorij, ur. 10.1.1902 Cherson, R 20744, (więzień wychowawczy!), Stapo Schneidemühl, za sabotaż, Stutthof 10.3.1943, E verst. 11.3.1943, (dopisek piórem) „poprzedniki znajdują się w aktach nr 20743" (są to akta Tischenki Borysa — obaj przybyli i zmarli tegoż dnia), PK, Elb. (tu nie ma nic o tym, że zostali straceni).

Kwiatkowski Henryk, ur. 16.9.1925 Rypin, robotnik rolny, P 20855, Stapo Graudenz, za podpalenie, Stutthof 12.3.1943, E verst. 13.3.1943, (brak godziny; przyjechał sam, w Elb. nic nie zaznaczono o zgonie), PK.

Lapin (Łapin) Fiodor, ur. 8.6.1925 Bobruisk, ślusarz, R 63189, Sipo Königsberg, partyzant, Stutthof 14.8.1944, E verst. 16.8.1944, 19.40, PK, Elb. (por. Dimitrjew i Tkatschuk).

Lasek Józef, ur. 3.3.1911 Sławków, ślusarz, P 35144, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E verst. 21.6.1944, 18.10/18.25, PK.

Lewandowski Johann, s. Stefana, ur. 29.6.1920 Borek, robotnik rolny, P 17064, Stapo Graudenz, za stosunek z Niemką, Stuthof 29.10.1942, E verst. 30.10.1942, Elb., PK, stracony 30.10.1942, 13.00 (nie ma adnotacji w Ks. zg.).

Lewinski Roman, ur. 28.1.1924 Mlodzieszin, robotnik, P 30588, Sipo Bialystok, przyczyna nie znana, E verst. 21.6.1944, 22.00, PK.

Lis zob. Liss Stefan

Lisicki Stanisław, s. Władysława, ur. 1.11.1910 Krzykosy, czeladnik ślusarski z Giżyc, P 211813, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, na rozkaz powieszony 20.4.1943, 15.27, Z (grupa).

Liss (Lis) Stefan, ur. 19.10.1905 Oberhausen, VD 105089, Sipo Danzig, (nie podano przyczyny), Stutthof 11.1.1945, † 16.1.1945, (brak godziny — lista straconych), Elb.

Lubas Józef, ur. 24.10.1908 Piotrków, P 34500, Stapo Königsberg, za kradzież (po raz trzeci), Stutthof 8.5.1944, E verst. 16.5.1944, 18.42, PK.

Luniewski (Łuniewski) Kazimierz, ur. 19.9.1914 Gnaty/Soczewka, kowal, P 30600, Sipo Bialystok, za sprzyjanie bandom, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, 22.08, PK.

Lupijanczenko (Łupijanczenko) Iwan, ur. 2.2.1922 Krasnojarsk, kierowca-tokarz, R 30604, Sipo Bialystok, za sprzyjanie bandom, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 22.16, PK.

Łysakowski (Łysakowski) Konrad, ur. 28.12.1893 Berent/Kościerzyna, (P, wczesny numer — nie ustalony), (rozstrzelany w Wielki Piątek), E 22.3.1940, list z Gestapo Danzig, II D 10346/40 z 7.12.1943.

Łapin zob. Lapin Fiodor

Łuniewski zob. Luniewski Kazimierz

Łupijanczenko zob. Lupijanczenko Iwan

Łysakowski zob. Lysakowski Konrad

Maciora Józef, ur. 13.5.1916 Krysiaki, krawiec, P 33852, Stapo Schrottersburg, przyczyna nie znana, Stutthof 10.4.1944, E verst. 29.4.1944, 18.52, PK.

Maciora Konstanty, ur. 11.7.1894, Krysiaki, rolnik, P 33860, Stapo Schrottersburg, przyczyna nie znana, Stutthof 10.4.1944, E verst. 29.4.1944, 19.32, PK.

Makarowa Anna, ur. ? 11.1923 Morozow, R 101457, Sipo Danzig, (przyczyny nie podano), Stutthof 7.11.1944, † 17.12.1944, (godziny nie podano), Elb. (por. Klimkowiecka i 3 inne stracone).

Makiej Damian, ur. 20.7.1907 Tupiczany, rolnik, R 30627, Sipo Bialystok, przyczyna nie znana, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 22.40, PK.

Maliszewski Witold, ur. 17.8.1917 Kotra/Grodno, P 31360, Sipo Bialystok, (nie podano powodu), Stutthof 5.2.1944, † 3.3.1944, na rozkaz powieszony (brak godziny), Ks. zg.

Martaschwilli (Martaszwili) Georgij, ur. 20.10.1920 Kardenachy/Tyflis, robotnik rolny, R 87625, Stapo Tilsit, za stosunek z Niemką, Stutthof 18.9.1944, E verst. 17.10.1944, (ołówk.) 11.50, PK.

Maruszewski Czesław, ur. 24.8.1925 Płock, ślusarz, P 105066, Sipo Königsberg, za kradzież, Stutthof 9.1.1945, † 16.1.1945, Elb. PK, (dop. ołówk.) 15.40, powieszony.

Marzysz Kazimierz, ur. 8.10.1899 Leopoldów, nauczyciel-pszczelarz, P 36176, Sipo Warschau, podejrzany politycznie, Stutthof 24.5.1944, E 26.7.1944, (dopisek) 19.05, PK (przywieziony na Pawiak 20.3.1944 z powiatu Garwolińskiego, nauczyciel, działacz PPR — Domańska).

Masaljow Nikolai, ur. 19.8.1916 Wołogda, ślusarz-inżynier, R 100934, Sipo Danzig, podejrzany politycznie, Stutthof 3.11.1944, E verst. 7.12.1944, (wyżej ołówk.) 12.05, (i niewyraźnie) „fusilieren" (rozstrzelany?), PK.

Masanow Aleksiej, ur. 12.11.1914 Bezobrazowka, szewc, R 36759, Stapo Königsberg, podejrzany o ucieczkę, Stutthof 12.6.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 17.10/17.15.

Maschariрow (Maszarypow) Dschigan, ur. 5.51908 Kartschymbaj/Turtkul, R 33749, Stapo Königsberg, pomocnik podejrzanego o mord, Stutthof 3.4.1944, E verst. 12.4.1944, 18.37, PK (por. Masenkow).

Masenkow Konstantin, ur. 17.2.1907 Jarosławl, lekarz, R 33750, Stapo Königsberg, pomocnik podejrzanego o morderstwo, Stutthof 3.4.1944, E verst. 12.4.1944, 18.52, PK (por. Maschariрow).

Maslakow Anatolij, ur. 8.6.1926 Ludkowa/Smoleńsk, ślusarz, R 30346, Stapo Danzig, za kradzież, Stutthof 17.1.1944, E verst. 16.2.1944, 7.20, PK.

Maslow (Masłow) Konstantin, ur. 13.5.1922 Netkatschin/Leningrad, szewc, R 17733, więzień wychowawczy (!), Stapo Allenstein, (powodu nie podano), Stutthof 10.12.1942, zwolniony ze szpitala więźniarskiego 23.2.1943, (tylko ołówkiem) E 4.3.1943, Elb. (nie ma w księdze zmarłych).

Maszarypow zob. Maschariрow Dschigan

Michniewicz Czesław, ur. 3.5.1906 Czerlona, P 31363, Sipo Bialystok, (nie podano przyczyny), Stutthof 5.2.1944, † 3.3.1944, na rozkaz powieszony, Ks. zg.

Mierzynski Stanisław, s. Łukasza, ur. 12.11.1919 Zmieszewo/Sochaczew, robotnik rolny z Giżyc, P 21814, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, 20.4.1943, 15.27, na rozkaz powieszony (w grupie), PK, Z.

Mieszczankow Michael, ur. 16.11.1922 Bobrujsk, kierowca, R 30636, Sipo Bialy-

stok, za kontakt z Żydami, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, (ołówk.) 22.40, PK.

Minc Karp, s. Makara, ur. 25.10.1902 Witebsk, Jude (R) 31890, (lekarz ze Lwowa), Stapo Allenstein, „nie wiadomo", Stutthof 21.2.1944, E 21.2.1944, 17.00, KP.

Morosow Wladimir, ur. 16.8.1917 Dschanny/Kasakstan, R 32423 (z Królewca), (Stutthof 28.2.1944), † 1.3.1944, rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu, Ks. zg.

Murawski Iwan, ur. 25.11.1918, R 69597, Stapo Danzig, (powodu nie podano), Stutthof 21.8.1944, † 24.8.1944 (godziny nie podano — por. Jepischew, Kadirow, Parchomienko), Elb.

Niftaliow Nur, s. Czerkiesa, ur. 1925 Schordajna/Baku, robotnik rolny, R [około 23000?], Stutthof (1943), na rozkaz powieszony 19.5.1943, 18.57, Z.

Nikolajew (Nikołajew) Fiodor, ur. 17.11.1913, R 74286, Sipo Königsberg, (nie podano przyczyny), Stutthof 28.8.1944, † verst. 29.8.1944, Elb. (por. Iwanjuk).

Nikolajew (Nikołajew) Matwiej, s. Iwana, ur. 12.11.1908 Kasimow/Rjazań, nauczyciel, R 26046, Stapo Königsberg, agent komunistyczny, Stutthof 18.10.1943, E verst. 18.10.1943, 16.45, PK, Z (te same dane), za ruch oporu przeciw państwu rozstrzelany.

Nowak Marian, ur. 7.10.1923 Warszawa, murarz, P 30593, Sipo Bialystok, przyczyna nie znana, Stutthof 27.1.1944, E verst. 21.6.1944, 22.08, PK.

Nowakowski Antoni, ur. 24.4.1912 Chądzyny, robotnik-stolarz ze wsi Stare Guby, P 21703, Stapo Schrottersburg, sprawa nr II D 403/43 — członek bandy, Stutthof 15.4.1943, E 15.4.1943, PK, Z, Elb. (lista tego samego dnia przywiezionych i rozstrzelanych — w Z), za ruch oporu przeciw państwu rozstrzelany.

Nowakowski Tadeusz, ur. 5.4.1920 Drachheim, rolnik, P 35257, Stapo Schrottersburg, za sprzyjanie bandom, Stutthof 23.5.1944, E verst. 21.6.1944, 19.25, PK.

Nowikow Ilia, ur. 3.8.1921 Schiblowa/Orel, szewc, R 104224, Sipo Königsberg, przyczyna nie znana, Stutthof 14.12.1944, E verst. 17.12.1944, (ołówk.), 12.05, PK, Elb. (por. Stierichow, Turbaj).

Nowikow Iwan, ur. 23.3.1921 Charkow, kierowca, R (około 26000), (brak danych), na rozkaz powieszony 8.10.1943, 16.42, Ks. zg. (por. Somkin).

Nowikow Iwan, ur. 15.1.1923 Klinzi/Orel, „Kriegsschuler" (uczeń szkoły wojennej?), R 18202, Stapo Tilsit, uciekinier (przywieziony sam), Stutthof 14.1.1943, E 15.1.1943 (bez godziny, jest w Ks. zg.: 9.05), rozstrzelany za ruch oporu przeciw państwu, PK, Ks. zg.

Obodinski Nikolai, ur. 1.4.1918 Odessa, radiotechnik, R 26044, Stutthof (18.10.1943, por. Nikolajew Matwiej), za ruch oporu przeciw państwu rozstrzelany 18.10. 1943, 16.45, Ks. zg.

Okrasinski Antoni, ur. 15.9.1906 Male Lazy, (brak), P 30603, Sipo Bialystok, za sprzyjanie bandom, Stutthof 27.1.1944, E 21.6.1944, 22.08, PK.

Olczak Waclaw, ur. 30.1.1911 Mazew, inżynier elektryk, P 36194, Sipo Warschau (Pawiak), politycznie podejrzany, Stutthof 24.5.1944, E 26.7.1944, 19.10, PK.

Otrembski (Otrębski) Jan, s. Józefa, ur. 27.12.1921 Zrembice/Częstochowa, robotnik rolny, P 25607, Stapo Köslin, zgwałcenie Niemki, Stutthof 4.10.1943, E 5.10.1943 (brak godziny), na rozkaz powieszony 8.57, PK, Ks. zg. (por. Dubracka).

Palaszewski (może Pałaszewski) Kazimierz, s. Franciszka, ur. 18.7.1920 Zalubice Stare, rolnik, P 35159, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E 21.6.1944, 18.45, PK.

Pamnarow Nikolaus, ur. 3.8.1922 Rogatschow/Homel, robotnik rolny, R 16415 (jako więzień wychowawczy!), Chef d. Sipo u. SD Lyck, (nie ma powodu), Stutthof 17.9.1942, E 18.9.1942, Elb.

Pantschenko (Panczenko) Stepan, ur. 18.5.1916 Preobrazenka/Saporoschie, lekarz,

Jude R 30083, Stapo Schneidemühl, komunistyczna działalność, Stutthof 14.1.1944, E 15.3.1944, 7.15, (u góry ołówk.) 7.15, za ruch oporu przeciw państwu rozstrzelany, PK, Ks. zm.

Parchomienko Konstantin, ur. 13.3.1922 Achtiskeje/Krasnodar, robotnik rolny, R 69598, Sipo Königsberg, bójka, Stutthof 22.8.1944, E 24.8.1944, (u góry ołówk.) 12.00, PK, Elb. (por. Jepischew, Kadirow, Murawski).

Pasinski (Pasiński) Ignatz, ur. 15.02.1902 Plock, furman, P 31458, Sipo Bialystok, za kradzież, Stutthof 5.2.1944, E 21.6.1944, 22.00, spopielony 21.6.1944, PK.

Peczyński zob. Petschinski Teodor

Petersons Indulis, ur. 2.9.1926 Strunci/Lettl., ogrodnik, Lette 103972, Sipo Danzig/ /Matzkau, dezerter, Stutthof 8.12.1944, zmarł 18.1.1945, 12.00, (dop. ołówk.) 12.00 powieszony, PK, Elb.

Petschinski Teodor (podpis: Peczyński), ur. 26.4.1924 Parlingen/Sichelberg, robotnik rolny (Stare Guby), P 21699, Stapo Schrottersburg, „nie wiadomo", Stutthof 15.4.1943, E 15.4.1943, 18.36, spopielony 16.4.1943 (lista rozstrzelanych), PK, Elb., Ks. zg.

Piczugin zob. Pitschugin Iwan

Pilarczyk Bolesław, ur. 15.1.1926 Fürstenau, robotnik, P 30591, Sipo Bialystok, „nie wiadomo", Stutthof 27.1.1944, E 21.6.1944, 22.00, PK.

Pilarski Josef (pseud. „Sportczak"), ur. 20.11.1912 Milabendzyn, malarz, Stapo Schrottersburg, politycznie podejrzany (aktywny działacz PPR na terenie Rypina i Lipna, organizator grup bojowych GL, dowódca powiatowy GL w Lipnie, areszt. 30.12.1943, skazany przez Sąd Doraźny na karę śmierci 21.5.1944), Stutthof 23.5.1944, E 21.6.1944, 19.25, PK (K. Ciechanowski).

(Piotrowski Józef), ur. 1.1.1916, P 35269, Stapo Schrottersburg (członek grupy AL z Lipna), Stutthof 23.5.1944 (†[?] 27.6.1944), zachowana tylko karta odzieżowa (K. Ciechanowski).

Pitschugin (Piczukin) Iwan, ur. 15.9.1913 Staroje Sielo/Gomel, (brak), R 74261, Sipo Königsberg/Lotzen, (brak), Stutthof 28.8.1944, † 7.9.1944, Elb. (por. Gordiejtschik, Cholopow).

Polikow Wladimir, ur. 15.9.1917 Stanica Konstantinowka, elektromechanik, R 103101, Sipo Königsberg, za ucieczkę z obozu (zapewne obozu jeńców), Stutthof 28.11.1944, E 17.12.1944, (dop. ołówk.) 12.00, PK, Elb. (tu nie ma „E").

Polujczyk Jakob, ur. 17.12.1921 Charkow, robotnik rolny, R 30624, Sipo Bialystok, „nie wiadomo", Stutthof 27.1.1944, E 21.6.1944, (ołówk.) 22.39, PK.

Polujczyk Mikolaj, 2.3.1909 Danilowce/Wolkowysk, robotnik rolny, R 30622, Sipo Bialystok, „nie wiadomo", Stutthof 27.1.1944, E 21.6.1944, (ołówk.) 22.32, PK.

Popiołek Stanislaw, ur. 1.1.1915 Wolkowe, rolnik (z Myszyńca), Stapo Zichenau--Schrottersburg, politycznie podejrzany, E 29.4.1944, 18.52, PK.

Popowa Anastazja, ur. 14.6.1922 Selische, robotnica, R 102647, Sipo Königsberg, spadochroniarka-agent, Stutthof (26).11.1944, E 20.1.1944, (ołówk.) 15.05, PK.

Portnow Lew, ur. 18.2.1911 Bugulma, kotlarz, R 100721, Sipo Danzig, (brak), Stutthof 30.10.1944, E 7.12.1944, (ołówk.) 11.55, „fusilieren", PK.

Pownij Elisabeth, ur. 14.10.1917 Mitschurinsk/Tambow, (brak), Jude 32609, (brak), Stutthof ([?]3.1944), † 15.3.1944, rozstrzelana za ruch oporu przeciw państwu, Ks.zm.

Pownij Nikifor, ur. 9.2.1909 Saspa/Gomel, Jude 32670, (brak), Stutthof (1.3.1944), rozstrzelany za ruch oporu przeciwko państwu, Ks. zm.

Prudinskij Isaak, ur. 13.4.1912 Wilno, (brak), Jude 30066, (brak) (wg sąsiednich numerów: Stapo Schneidemühl, Stalag Hammerstein, komunistyczna działalność, Stutthof 14.1.1944), † 15.3.1944, za ruch oporu przeciw państwu rozstrzelany, Ks. zm.

Pudagow Medet, ur. 1898 Tscholar/Tyflis, robotnik rolny, R 80168, Stapo Schneidemühl, brak dyscypliny w pracy, Stutthof 1.9.1944, E 23.8.1944, 19.00, PK.

Pypkowska Czesława, ur. 5.2.1919 Markiewiczysna, P 103568, (brak), Sipo Königsberg, (brak), Stutthof 1.12.1944, E 7.12.1944, (ołówk.) 15.05 powieszona, PK.

Radjonow Pawel, s. Kuźmy, ur. 28.6.1921 Iwanowka/Tambow, robotnik rolny, R 22876, Stapo Elbing/Danzig, za sabotaż pracy, Stutthof 6.5.1943, E 6.5.1943, za ruch oporu przeciw państwu rozstrzelany 18.45, PK, Z.

Raschkowski Wiktor (podpis: Raszkowski), ur. 15.12.1926 Racionzek/Sichelberg, robotnik rolny (Stare Guby), P 21697, Stapo Schrottersburg (brak), Stutthof 15.4.1943, † 15.4.1943, 18.28 (lista rozstrzelanych), PK, Elb.

Raszkowski zob. Raschkowski Wiktor

Romanowski Jan, ur. 21.12.1903 Niesanowicze, (brak), P 31362, Sipo Bialystok, (brak), Stutthof 5.2.1944, † 3.3.1944, na rozkaz powieszony, Z.

Rutecki Stefan, ur. 6.4.1916 Gliczyn/Mielau, robotnik rolny, (Stare Guby), P 21694, Stapo Schrottersburg, „nie wiadomo", Stutthof 15.4.1943, E 15.4.1943, 18.15, PK, Ks. zg., Elb.

Rydzyński Josef, ur. 7.8.1907 Oleszno, robotnik rolny, P 35263, Stapo Schrottersburg, za sprzyjanie bandom, Stutthof 23.5.1944, E 21.6.1944, 19.05, PK.

Ryndyn Nikolai, ur. 9.5.1914 Czerkasy, murarz, R 17205 (więzień wychowawczy!), Stapo Hohensalza, za ucieczkę z pracy, Stutthof 12.11.1942, E 13.11.1942, 8.15 „zobacz akta Andreja Horochowa, nr 17204" (nie zachowały się), PK Pol. Abt, Elb. (por. Horochow).

Sabrowski (Zabrowski) Abraham, ur. 8.1.1893 Bieschenkowicz/Witebsk, (brak), Jude R 105085, Sipo Königsberg/Allenstein, Stutthof 9.1.45, † 16.1.1945 (cała lista straconych), Elb.

Sabanzowa (Sabancowa, Zabancowa) Jeanette, ur. 1.5.1924 Leningrad, (brak), R 101455, Sipo Danzig (brak), Stutthof 7.11.1944, † 17.12.1944, Elb. (por. Klimkowiecka, lista 5 kobiet).

Saburdajewa (Zaburdajewa) Wiera, ur. 21.1.1923 Irkuck, studentka, R 35082, Stapo Allenstein, „nie wiadomo", Stutthof 22.5.1944, E 22.5.1944, 18.30, PK.

Sanegin (Saniegin, Zaniegin) Nikolai, ur. 15.12.1925 Grodno, (brak), R 105079, Sipo Königsberg, (brak), Stutthof 9.1.1945, † 16.1.1945 (cała lista straconych), Elb.

Scheklein (Szeklein) Piotr, ur. 9.8.1921 Oschta, (brak), R 32422, (Stapo Königsberg), (brak), (Stutthof 28.2.1944), † 1.3.1944, za ruch oporu przeciwko państwu rozstrzelany, Ks. zm.

Schutenko (Szutenko) Nikolai, ur. 20.5.1920 Popowka, (brak), R 32421, (Stapo Königsberg), (brak), (Stutthof 28.2.1944), † 1.3.1944, za ruch oporu przeciwko państwu rozstrzelany, Ks. zm.

Semjenkin Stefan, ur. 25.12.1902 Orla, robotnik rolny, R 98894, Kgf, Sipo Allenstein, spadochroniarz, Stutthof 26.10.1944, E 29.1944, 11.45, PK (grupa 5).

Sewostianowa (Sowostianowa) Anna, ur. 1.1.1924 Almaata, uczennica, R 101458, Sipo Danzig, jeniec, Stutthof 7.11.1944, E 17.12.1944, 11.55, PK, Elb.

Sinjak Nikolai, ur. 21.2.1923 Widriza, robotnik rolny, R 102482, Sipo Königsberg, spadochroniarz-agent, Stutthof 20.11.1944, E 20.1.1945, 15.32, PK.

Siomkin zob. Somkin Iwan

Sisow Michail, ur. 10.10.1916 Tuguschewo/Moskow, ślusarz, R 105069, Sipo Königsberg, jeniec, Stutthof 9.1.1945, E 20.1.1945, 15.30, PK (cała lista straconych).

Sitnikowa Serafima, ur. 29.12.1912 Kirowgrad, lotniczka, R 36726, Stapo Königsberg, powód nie znany, Stutthof 12.6.1944, E 15.6.1944, 19.00, PK.

Skatczow zob. Skatschow Iwan

Skatschow (Skatczow) Iwan, ur. 5.9.1895 Welioma/Tuła, lekarz, Jude R 30055, Stapo Schneidemühl (Hammerstein?), komunistyczna działalność, Stutthof 14.1.1944, E 15.3.1944, 7.00, za ruch oporu przeciw państwu rozstrzelany, PK, Ks. zm.

Sledzik (Śledzik) Stanisław, ur. 6.5.1878, Wolkowe, rolnik, P 33854, Stapo Zichenau--Schrottersburg, „nie wiadomo", Stutthof 10.4.1944, E 29.4.1944, 19.12, PK.

Slutschajnyj (Słuczajnyj) Georgi, s. Iwana, ur. 7.4.1923, Smoleńsk, malarz, R 102488, Sipo Königsberg, spadochroniarz-agent, Stutthof 20.11.1944, E 20.1.1945, 15.10, PK.

Słuczajnyj zob. Slutschajnyj Georgi

Sokolow (Sokołow) Boris, ur. 22.7.1915 Werchnaja/Woronesch, nauczyciel, R 17396, Stapo Tilsit, (brak), Stutthof 26.11.1942, E 26.11.1942 (wpis ołówkiem na karcie Elb.), nagły zgon w Ks. zg. (razem: Kapustin, Krutow, Winniczenko).

Somkin (Siomkin) Iwan, s. Stiepana, ur. 2.1.1919 Woronesch, traktorzysta, R [nr. ok. 26000?], (brak), Sttuthof, (brak), na rozkaz powieszony, 8.10.1943, 16.42, Ks. zg. (por. Nowikow).

Standur Stanislaw, s. Piotra, ur. 24.3.1922 Giżyce, robotnik rolny (Giżyce), P 21810, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E 20.4.1943, 14.57, na rozkaz powieszony, PK, Ks. zg.

Steckiewicz Siegmund, ur. 15.7.1909 Szczucin, P 31359, Sipo Bialystok, (brak), Stutthof 5.2.1944, † 3.3.1944, na rozkaz powieszony, Ks. zm.

Sterichow (Stierchow) Iwan, ur. 1.9.1921 Dwonak/Izewsk, ślusarz, R 104225, Sipo Königsberg, „nie wiadomo", Stutthof 14.12.1944, E 17.12.1944, 12.08, PK, Elb. (por. Nowikow, Ilia, Trubaj Iwan).

Stierchow zob. Stierichow Iwan

Stjopkin Ustin, ur. 11.7.1906 Dnieprowka/Saporoschje, mechanik samochodowy, R 32424, Stapo Königsberg, ucieczka, Stutthof 28.2.1944, E 1.3.1944, 7.15, za ruch oporu przeciwko państwu rozstrzelany, PK, Ks. zm.

Stolerow Iwan, s. Fiedosija, ur. 28.12.1927 Michailowo-Lukaschowo, robotnik rolny, R 100961, Sipo Bromberg, ucieczka z pracy, Stutthof 3.11.1944, E 17.11.1944, 17.15, PK.

Strigin Piotr, s. Wasilija, ur. 6.10.1919 Borispol, ślusarz-mechanik, Stapo Danzig, za kradzież, Stutthof 6.12.1944, † 16.1.1945, 15.12, (ołówk.) powieszony.

Strzelecki Josef, ur. 17.4.1921 Draheim, robotnik rolny, P 35260, Stapo Schrottersburg, (brak), Stutthof 23.5.1944, E 21.6.1944, 19.05, (ołówk.) 19.05, PK.

Strzelecki Stefan, ur. 14.12.1897 Dobrow, rolnik, P 35261, Stapo Schrottersburg, „nie wiadomo", Stutthof 23.5.1944, E 21.6.1944, (ołówk.) 19.05, PK.

Studenkow Wladimir, ur. 26.3.1909, ślusarz, R 34373, Stapo Königsberg, za stosunek z Niemką, Stutthof 1.5.1944, zapewne stracony 21.8.1944, na KP T zamiast E.

Sujetow Nikolai, ur. 3.2.1916 Worobjowka/Saratow, ślusarz-robotnik rolny, R 17108, Stapo Königsberg, (brak), Stutthof 5.11.1942, E 7.11.1942 (brak godziny), Elb., (nie ma w Ks. zm.).

Syjewski (może Szyjewski, może Żyjewski) Franciszek, ur. 8.6.1893 Krysiaki, rolnik, P 33862, Stapo Schrottersburg, (brak), Stutthof 10.4.1944, E 29.4.1944, 19.32, PK.

Szczepaniak Franz, ur. 21.1.1908 Wola Stempowska/Lowitsch, (majster) robotnik z Giżyc, P 21808, Stapo Schrottersburg, (za ruch oporu), Stutthof 20.4.1943, E 20.4.1943 (brak godziny) PK, na rozkaz powieszony 14.42, Ks. zg.

Szeklein zob. Scheklein Piotr.

Szumowski Edward, ur. 18.10.1924 Grabowo/Makow, robotnik rolny, P 20846, Stapo Zichenau, podejrzenie zabójstwa, Stutthof 12.3.1943, E 15.3.1943 (brak godziny), PK.

Szutenko zob. Schutenko Nikolai

Szydlik Stanislaw, 25.9.1896 Zalesie, rolnik, P 33848, Stapo Zichenau-Schrottersburg, podejrzenie zabójstwa, Stutthof 10.4.1944, E 29.4.1944, 18.32, PK.

Szyjewski zob. Syjewski Franciszek

Taczala (Taczała) Henryk, s. Władysława, ur. 25.5.1922 Ostrowce/Sochaczew, ro-

botnik rolny z Giżyc, P 21822, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E 24.4.1943, 16.27, na rozkaz powieszony, PK.

Tardacz Michael, s. Rudolfa, ur. 1.9.1924 Lojew, robotnik-tokarz, R 30615, Sipo Bialystok, „nie wiadomo", Stutthof 27.1.1944, E 21.6.1944, 22.24, PK.

Tischenko (Tiszenko) Boris, ur. 31.7.1916 Mogilew/Podolsk, kierowca, R 20743, Stapo Schneidemühl, za sabotaż, Stutthof 10.3.1943, E 11.3.1943 (brak godziny), PK, Ks. zg. (por. Kwasnikow).

Titow Michail (pseudonim „Michał"), ur. 5.5.1921 Winnica, technik i kierowca, R 35264, Stapo Schrottersburg, za ucieczkę z pracy (oficer radziecki zbiegły z obozu jeńców w Bydgoszczy, członek sztabu powiatowego GL w Lipnie — por. Pilarski), E 21.6.1944, (ołówk.) 19.05 (K. Ciechanowski).

Tkaczenko zob. Tkatschenko Iwan

Tkoczow zob. Tkatschow Nikolai

Tkaczuk zob. Tkatschuk Andrej

Tkatschenko (Tkaczenko) Iwan, s. Michała, ur. 15.10.1920 Nowo-Wasiliewka, robotnik rolny, R 26274, Stapo Tilsit, za stosunek z Niemką, Stutthof 1.11.1943 (brak godziny na PK), na rozkaz powieszony 12.03, Ks. zg.

Tkatschow (Tkaczow) Nikolai, ur. 20.4.1921 Fominka, ślusarz-mechanik samochodowy, R 97408, Sipo Danzig, spadochroniarz-agent, Stutthof 11.10.1944, E 11.10. 1944, (ołówk.) 12.12, PK.

Tkatschuk (Tkaczuk) Andrej, ur. 8.8.1921 Wolodarka, elektryk, R 63188, Sipo Königsberg, za stosunek z Niemką, Stutthof 14.8.1944, E 16.8.1944, 19.35, PK, Elb. (por. Lapin, Dimitrjew).

Tokarski Josef, ur. 9.3.1901 Mogielnica/Schrottersburg, stelmach, P 53107, Sipo Schrottersburg, podejrzany politycznie, Stutthof 28.7.1944, E 4.8.1944 (brak godziny), PK.

Tokarski Roman, s. Adama, ur. 22.2.1918 Mnich/Kutno, czeladnik ciesielski z Zofiówki/Sochaczew, P 21809, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 20.4.1943, E 20.4.1943, 14.57, na rozkaz powieszony, PK (z Giżyc).

Trofimow Wiktor, s. Konstantina, ur. 14.4.1926 Schlüsselburg, robotnik rolny, R 40754, Sipo Kauen, za pijaństwo, Stutthof 8.7.1944, E 26.10.1944, 12.12, PK.

Trubaj Iwan, ur. 20.11.1918 Chamska/Krasnodar, (brak), R 104226, Sipo Königsberg, (brak), Stutthof 14.12.1944, † 17.12.1944 (zaliczono do straconych mimo braku E — por. Nowikow Ilia, Stierchow Iwan).

Trzenska Stanislawa, z d. Kolodziejski, c. Pawła, ur. 1888 (!), Zaborowo/Plonsk, wdowa, (brak numeru w ewidencji), Stutthof (? ok. 4.12.1943), na rozkaz powieszona 5.12.1943, 10.13, Ks. zg. (tegoż dnia Dubracka).

Uscharow (Uszarow) Igor, s. Semena, ur. 21.9.1922 Tiflis, ślusarz, R 84453, Sipo Danzig, za wrogą propagandę, Stutthof 6.9.1944, E 17.10.1944, 11.45, PK, I III 4574.

Vainselbaum Josef, ur. 5.10.1921 Bricani/Besarabien, krawiec, R (Jude) 105086, Sipo Königsberg/Allenstein, „jeniec-Żyd", Stutthof 9.1.1945, † 16.1.1945, 16.27, (dop. ołówk.) 11.27 powieszony, PK, Elb. (cała lista straconych).

Wakulski Pawel, ur. 11.7.1907 Staje, stolarz, R 30612, Sipo Bialystok, za posiadanie broni, E 21.6.1944, 22.16, PK.

Warakuta Georg, ur. 15.4.1918 Dnieprodzierzynsk, robotnik rolny, R 44702, Sipo Tilsit, za stosunek z Niemką, Stutthof 16.7.1944, E. 17.10.1944, (ołówk.) 11.55, PK.

Warych Franciszek, ur. 31.12.1895 Zdunek, rolnik, P 33850, Sipo Zichenau-Scharfenwiese, „nie wiadomo", Stutthof 10.4.1944, E 29.4.1944, 18.53, PK.

Wasilewski Alois, s. Johanna, 1.10.1914 Gr. Bazaltowo/Neumark, rzeźnik, P 16705, Stapo Graudenz, za stosunek z Niemką, Stutthof 6.10.1942, stracony 16.10.1942, 13.25, PK, Elb. (brak w Z).

Wasilewicz Aleksander, ur. 12.3.1921 Stalingrad, elektroślusarz, R 30605, Sipo Bialystok, za sprzyjanie bandom, Stutthof 21.1.1944, E 21.6.1944, 22.16, PK.

Wieczorek Bronislawa, ur. 16.7.1907 Owczary, P 45155, Stapo Schrottersburg, zakładniczka za brata (miała 4 dzieci!), Stutthof 16.7.1944, E 4.8.1944 (brak godziny), PK.

Winnitschenko (Winniczenko) Benedikt, ur. 14.3.1917 Krapotkin/Krasnodar, kierowca, R 17397, Chef d. Sipo u.d. SD Tilsit, (brak), Stutthof 26.11.1942, E 26.11. 1942 (ołówk.) w Elb., nagły zgon — w Ks. zg. (por. Kapustin Krutow, Sokolow).

Witkowska Regina, z d. Brudzinski, ur. 15.12.1900 Ostrowo, gospodyni domu (była w Stutthofie z synem Tadeuszem), P 54612, Sipo Schrottersburg, za sprzyjanie bandom, Stutthof 4.8.1944, E 4.8.1944, (dop. ołówk.) 20.30—20.42, PK.

Witkowski Tadeusz, ur. 15.9.1922 Szczepanki, rolnik (był z matką Reginą), P 35265, Stapo Schrottersburg, za sprzyjanie bandom, Stutthof 23.5.1944, E 21.6.1944, (dop.) 19.05, PK.

Wizimirski Josef, ur. 8.5.1919 Podhajce, 5lusarz samochodowy, P. 36256, Sipo Warschau (Pawiak), za szmugiel, E 26.7.1944, (dop.) 19.15, PK za ruch oporu, K. Dunin-Wąsowicz).

Wlassow (podpis: Własow) Gregorij, ur. 11.9.1920 Lassinowka/Czernikow, robotnik rolny-ślusarz, R 16893, Stapo Elbing/Danzig, za podpalenie, Stutthof 20.10.1942, (czarnym atramentem) E zmarł 29.10.1942, Elb., PK (tu tylko lekko ołówkiem data bez „E"), lista.

Wolskij Boris, s. Atrama (Abrama?), ur. 11.11.1914 Nowo-Pokrowka, ślusarz, Jude R 24757, Stapo Schneidemühl, „nie wiadomo", Stutthof 21.8.1943, E 21.8.1943, 18.25, PK, za ruch oporu przeciw państwu rozstrzelany, Ks. zg., I III 39545.

Wrobel (Wróbel) Czeslaw, s. Stanislawa, 22.6.1921 Pelty/Scharfenwiese, robotnik, P 33853 Stapo Zichenau/Schrottersburg, „nie wiadomo", Stutthof 10.4.1944, E 29.4.1944, 18.52, PK.

Wyrzykowski Anton, ur. 10.8.1922 Rippin, krawiec, P 84585, Sipo Danzig, za stosunek z Niemką, Stutthof 9.9.1944, E 11.9.1944, 18.30, PK.

Wyzga Stefan, s. Jana, ur. 4.7.1910 Zabierzów, P 36263, Sipo Warschau (Pawiak), za ruch oporu, Stutthof 24.5.1944, („E" — urwany róg karty) 26.7.1944, (dop. ołówk.) 19.20, PK.

Zabancowa zob. Sabanzowa Jeanette

Zabowski (Żabowski) Eugeniusz, ur. 5.6.1915 Mystkowo, fryzjer, P 35154, Stapo Schrottersburg, za ruch oporu, Stutthof 22.5.1944, E 21.6.1944, 17.34—17.45, PK.

Zabrowski zob. Sabrowski Abraham

Zaburdajewa zob. Saburdajewa Wiera

Zaleski (Załęski) Jerzy, ur. 5.1.1923 Person, radiotechnik, Sipo Warschau (Pawiak), za wykonywanie nielegalne aparatury radiowej, Stutthof 24.5.1944, E 26.7.1944, 19.25, PK (pisze o nim K. Dunin-Wąsowicz).

Załęski zob. Zaleski Jerzy

Zaniegin zob. Sanegin Nikolai

Zubko Iwan, ur. 6.1.1901 Danilowice, robotnik rolny, R 30623, Sipo Bialystok, Stutthof 27.1.1944 „nie wiadomo", E 21.6.1944, 22.32, PK.

Żabowski zob. Zabowski Eugeniusz

Żyjewski zob. Syjewski Franciszek

2. ZMARLI GWAŁTOWNĄ ŚMIERCIĄ Z RÓŻNYCH POWODÓW

Aubur (Aburn) Iwan, ur. 1923 Wladimirowka/Nikolajewsk, robotnik rolny, R 15607, „wychowawczy", Stapo Danzig, za porzucenie pracy, Stutthof 7.8.1942, w uciecz-

ce zastrzelony 18.8.1942, 3.45 (też: nagły zgon na serce w ks. zg.), PK, I III 641.

Aulich Eugen, ur. 30.10.1890 Poznań, dentysta, (brak), na serce 3.6.1941, 15.00, Ks. zm. i Ks. Zaspy.

Austrauskas Pranas, ur. 4.3.1919 Slapanloje/Lit., robotnik rolny, Lit. 19081, Stapo Tilsit, (brak), Stutthof 3.3.1943, zmarł (w transporcie?) 3.3.1943, Elb., I III 34294.

Bajgus Mikołaj (podpis: Bajguz), ur. 1916 Ostrow Nowy, R 33422, Sipo Bialystok, za sprzyjanie bandom, Stutthof 29.3.1944, † 8.1.1945 (brak informacji o spaleniu zwłok — może to likwidacja inwalidów, gdyż miał uszkodzone oko, blizny na twarzy, brak lewej ręki?), PK.

Bak Samuel Izrael, ur. 15.10.1912 Lodz, odlewnik mosiądzu, Żyd P 12283, Stapo Danzig, z getta Łódź, Stutthof 14.11.1941, po czterech dniach † 18.11.1941, 13.00, nagle na serce, Ks. zm., I III 40939.

Bär Friedrich, ur. 1.10.1886 Rambeltsch/Danzig, Niemiec 12562, robotnik rolny, Stapo Danzig, „wychowawczy", Stutthof 22.12.1941, † 1.1.1942, 3.00 w areszcie na serce (skierowany na 3 dni do aresztu za „brak czystości na sztubie"), I III 25501, Ks. kar.

Barescha Antoni, „nie wiadomo", Charkow, robotnik rolny, R 17625 Stapo Hohensalza, „wychowawczy", Stutthof 3.12.1942, przy wpisie do obozu zmarł 3.12.1942, Elb.

Bari Hermann, ur. 12.12.1921 Riga, Jude 57640, (brak), zmarł w podobozie Królewiec w drodze z pracy 4.1.1945, 16.00 na serce, I III 831.

Bednarek Franz, ur. 3.10.1900 Ober-Brodnitz, robotnik, P 12125, Stapo Graudenz/ /Marienburg, Stutthof 16.10.1941, ukarany 27.11.1941, † 2.12.1941, Ks. kar, I III 40 398.

Białka Wadia, ur. 3.1.1908 Bendzin/Kelce, szewc, Żyd [P] 8771, (brak), samobójstwo i na serce, 6.5.1940, 12.45, Ks. zm. i Ks. Zaspy.

Bielinski Czeslaus, ur. 6.7.1912 Chojny/Kolo, robotnik, P 4788, Gestapo Danzig, Stutthof 19.9.1939, na serce 29.11.1941, 16.50, Elb., Ks. zm.

Bielski Andrzej, ur. 18.1.1879 Łobodno, gajowy, [P] 10789, Gestapo Graudenz, Stutthof 7.5.1941, † 10.5.1941, I III 40655.

Biskus zob. Bisuks Fricis

Bisuks (Biskus) Fricis, ur. 27.7.1902 Kursisu, stolarz, Łotysz 79743, Sipo Reval, uchylanie się od pracy, Stutthof 1.9.1944, † 25.11.1944 na serce (kommando Elbing), I III 31732.

Blazejewski Anton (Błażejewski), ur. 9.1.1885 Okalewko/Rippin, robotnik, P 11254, Stapo Graudenz, Stutthof 24.6.1941, ukarany 1.11.1941 (karne ćwiczenia), nagle na serce 12.11.1941, 10.00, Ks. kar, Ks. zm. I III 13663, I III 40793.

Bless Max, ur. 25.2.1892 Rula/Thüringen, kupiec z Gdańska, (P) 2710, (brak), na serce 21.6.1940, 16.00, Ks. zm., zastrzelony, Ks. Zaspy.

Błażejewski zob. Blazejewski Anton

Bondarenko Anton, ur. (?)9.1911 Timenowo/Woroschilowgrad, robotnik, R 14582, Stapo Regensburg, przeniesiony z KL Flossenbürg, Stutthof 8.7.1942, † 13.8. 1942, 15.30 wykrwawienie, Ks. zm.

Borkevecs Sergei, ur. 24.9.1907, robotnik, R 55468, (brak), Stutthof (lipiec 1944), † 1.1.1945, 5.30, może E?, I III 1648.

Borzow (Borcow) Aleksy, ur. 1.2.1922 Gluchowka, robotnik rolny, R 15932, Stapo Danzig, za porzucenie pracy, „wychowawczy" do 18.9.1942, † 2.10.1942 zastrzelony w ucieczce, PK.

Boszke Josef, ur. 30.9.1912 Godziszewo, robotnik rolny, P 6353, (brak), † 6.4.1940 na serce, katar kiszek (zastrzelony), Ks. zm., Ks. Zaspy.

Botschkow Nikolai, ur. 2.6.1918 Kritschew/Mogilew, elektromonter, R 20859, Stapo Danzig (transp. zbiorczy), ucieczka z pracy, Stutthof 12.3.1943, zmarł już 16.3.1943, Elb., PK.

Brand (Brandt) Waldemar, ur. 18.4.1912 Gdańsk, krawiec, Niemiec 12276, Stapo Danzig, Stutthof 14.11.1941, chory chronicznie na nerki, ukarany aresztem 30.12.1941 — 2.1.1942, zmarł 11.1.1942 na zatrucie moczem, PK, Ks. kar, I III 25735.

Brieskorn Paweł, ur. 4.4.1887 Wardenburg, (P) 1316, (brak), powiesił się 24.12.1940.

Brzezinski Dawid, ur. 14.9.1910 Lodz, ślusarz, Żyd P 12284, Stapo Danzig, z getta Łódź, Stutthof 14.11.1941, † 19.11.1941, 2.00, serce, Ks. zm.

Buta Stanisław, ur. 25.2.1902 Rynia/Warschau, rolnik, P 35438, Sipo Warschau, Stutthof 24.5.1944, † w podobozie Police (Pölitz bei Stettin), 2.11.1944, 13.00 na skutek wypadku na budowie, I III 41516.

Cabanek Mieczysław, ur. 19.5.1923 Warschau, (brak), P 92649, Sipo Warschau, Stutthof 24.8.1944, uciekł 3.1.1945, (złapany), przy powtórnej próbie ucieczki zastrzelony 13.1.1945, Elb., I III 2297 (obce akta).

Chejna (Chojna) Stanisław, ur. 13.2.1913 Rembiocha/Lipno, robotnik, [P] 9848, (brak), 2.7.1940, 10.00, Ks. zm., postrzał głowy, Ks. Zaspy.

Chojna zob. Chejna Stanisław

Ciesielski Antoni, ur. 26.7.1909 Warschau, elektromonter, P 93674, Sipo Warschau, „nie wiadomo", Stutthof 29.9.1944, uciekł 3.1.1945 z Kommanda Gdańsk-Stocznia, 13.1.1945 zastrzelony w czasie ucieczki w Kartuzach (por. Cabanek), Elb., I III 2297 (obce akta).

Cozoske zob. Czoske Leon

Czarnowski Johann, ur. 4.12.1913 Szlachta/Stargard, robotnik, P 12159, Stapo Elbing, opuszczał pracę, Stutthof 21.10.1941, 13.12.1941, 17.45 nagły zgon na serce, Ks. zm., I III 42187.

Czełpanow zob Tschelpanow Michail

Czoske (Cozoske) Leo (Czoska Leon), ur. 16.8.1901 Schonwalde/Sleustadt, robotnik rolny, [P] 9635, (brak), na serce 11.7.1940, 18.00, (albo) zastrzelony, Ks. zm. (Ks. Zaspy) (Relacje, t. V — zabity za to, że wziął trochę karmy dla świń).

Dajnorowicz Kazimierz, ur. 30.4.1916 Węgrów, czeladnik piekarski, P 22127, Stapo Tilsit, ucieczka z pracy, Stutthof 30.4.1943, † 11.5.1943 na skutek przejechania, Ks. zm.

Danilow Wassiliew (naprawdę: Wasilow Iwan), ur. 11.1.1919 Petrowskaja, robotnik rolny, R 14993, Stapo Allenstein, ucieczka z obozu (jeńców?), Stutthof 9.7. 1942, † 13.7.1942, 18.30 z powodu postrzału, akta w dziale „tajne" w adiutanturze, PK.

Depski Władysław lub Wacław (Dębski), ur. 3.5.1912 Malczyce/Lipno, robotnik, P (brak nr), (brak), † 16.7.1940, 2.00, serce, rany postrzałowe, Ks. zm. (Ks. Zaspy), Relacje, t. X, s. 11 — zabity w czasie próby ucieczki.

Dębski zob. Depski Władysław lub Wacław

Domasik Josef, ur. 7.2.1915 Bielitz, spawacz, (brak), † 14.3.1940, nagle na serce, Ks. zm. (Ks. Zaspy).

Dombrowski Anton, ur. 27.2.1915 Sluschewo/Strasburg, P 12069, Stapo Graudenz, do zakończenia śledztwa, Stutthof 9.10.1941, 22.10.1941, 21.00 w czasie ucieczki zastrzelony, PK, Ks. zm., I III 42655 (Leon Kiedrowski został ukarany za to, że nie doniósł natychmiast, że Dąbrowskiego nie ma), Ks. kar.

Drost (Drozd) Franz, ur. 6.10.1922 Koschitza/Posen, praktykant kupiecki z Gdyni, (P) 7368, (brak), † 24.5.1940, paraliż przedramienia, Ks. Zaspy.

Drozd zob. Drost Franz

Dunkelmann Moritz, ur. 16.6.1886 Ozorkow, (brak) 10230, † 1.12.1940 powiesił się, Ks. Zaspy.

Dziekan Bronisław, ur. 15.5.1908 Poledno/Schwetz, robotnik, P 10350, Stapo Danzig, (brak), Stutthof 15.7.1941, † 10.2.1941, 9.50 powiesił się, Ks. zm., Ks. Zaspy, I III 43023.

Dzikowski Kazimierz, ur. 1.1.1904 Tarnopol, marynarz (handl.), P 4830, aresztowany w Gdyni 14.9.1939, od 29.4.1940 w Elblągu, chorował 17.2.1940 na grypę z zapaleniem opłucnej, zmarł nagle na serce 19.2.1942, przy czym sanitariusz SS z podobozu Elbing łączy to z... piciem przez 20 lat wódki (!), a nie z pobytem w obozie, Ks.zm., I III 43055.

Eckert Bronislaus, ur. 2.12.1920 Graudenz, (brak), P 7432, (brak), † 22.4.1940, po amputacji obu nóg, osłabienie serca, Ks. zm., Ks. Zaspy (może chodziło o odmrożenie nóg: W. Gajdus, s. 149).

Ehrlichmann Menasse, ur. 17.7.1906 lub. 16.7.1907) Lublin, robotnik z Gdyni, [Żyd P] 5566, aresztowany w Gdyni 14.9.1939, Gestapo Danzig, zastrzelony przy próbie ucieczki na Westerplatte 6.11.1939, I II 2, 107, Urząd Stanu Cywilnego Gdańsk III, 1941/124, wpis 11.9.1941 — do urzędu podało Gestapo Danzig (wg opracowania A. Chudego).

Feller Isaak, ur. 12.4.1902 Kauen, tapicer, Żyd litewski 71928, Sipo Riga, Stutthof 23.8.1944, † 4.1.1944 w podobozie Seerappen, zapalenie płuc i wylew krwi do mózgu (lat 43!), I III 3685, I III 35463.

Flink Peter, ur. 5.2.1910 Köln, fryzjer, Niemiec, Kripo Köln, przestępca pospolity, Mauthausen 28.6.1941 — 28.6.1942, nr 1457, Stutthof 28.6.1942, nr 14310, (kapo), może w ucieczce zastrzelony, gdyż na PK wpis „Fl. † 4 Juni 1943", I III 26333, Relacje, t. II, Elb.

Frantz Ludwig, 3.12.1902 Kl. Kumetschen (Allenstein), robotnik, Niemiec-Cygan, 13265, Kripo Königsberg, za kradzież koni, Buchenwald, (brak), Stutthof 14.4. 1942, † 22.6.1942 w podobozie Lauenburg, wypadek kolejowy, I III 23268.

Freund Bernhard, ur. 13.5.1888 Fehring/Feldbach, aktor, [P] 3445, † 14.2.1941, 2.00, serce — psychoza, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Freytag Karl, ur. 16.12.1884 leśnik, (brak), † 18.6.1941, 9.50, powiesił się. Ks. zm.

Furstenberg Norbert, ur. 6.10.1891 Lauenburg referent, Żyd (brak), † 18.5.1940 serce, zwapnienie żył, Ks. zm.

Gladys (Gładysz) Jan, ur. 28.6.1905 Palik/Garwolin, tracz, P 93638, Sipo Warschau, ewakuowany, Stutthof 29.9.1944, † 22.12.1944 podobóz Elbing-Schichau, nagle na serce 18.50, I III 4503, I III 44124.

Glaubitz Emil, ur. 27.5.1911 Leinau/Ortelsburg, robotnik rolny, Niemiec, 20428, Kripo Königsberg, aspołeczny, Stutthof 3.3.1943, w czasie próby ucieczki zastrzelony 5.4.1943, 11.10, Ks. zm., I III 26471.

Gobitskij Paul, ur. 26.10.1917 Borki/Bialystok, ślusarz mechanik, R (brak), zastrzelony w ucieczce 18.11.1943, 21.30, Ks. zm.

Godfryd Ludwig, ur. 2.12.1894 Briesen/Plock, Żyd P (brak), współwłaściciel hotelu w Gdańsku, (brak), † 25.6.1941, 5.40, Ks. zm.

Gojke Ernst, ur. 17.12.1921 Kussfeld/Putzig, rybak, (brak), udar serca 7.5.1940, 21.00, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Goldrub (Goldwub) Chorkiel (Hoskiel), ur. 20.3.1901 Rakow (lub Bakow) Opatow, furman, [P Żyd] 8785, † 16.6.1940, 9.40, na serce, Ks. zm., samobójstwo przez powieszenie, Ks. Zaspy.

Gompelsohn Bruno, ur. 22.8.1890 Danzig, szlifierz jantaru, P Żyd 9929, na serce 22.7.1940, 19.00, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Gorecki Alois, ur. 26.3.1898 Dombrowka/Stargard, urzędnik policji (z Włocławka), P 9867, (Stutthof ok. 24.9.1939), † 12.7.1940, 13.00, udar serca, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Gotkowski Franciszek, ur. 3.6.1895 Słopnice/Limanowa, rolnik, [P] 8466, (brak), † 26.3.1940, zapalenie płuc, zastrzelony w ucieczce (w podobozie Kępiny), Ks. zm., Ks. Zaspy.

Grabowski Tadeusz, ur. 13.9.1920 Kulmsee, robotnik, P 13405, Stutthof 7.5.1942, † 17.6.1942, 20.00, wada serca, Ks. zm., I III 44671 (zmarł nie w szpitalu, bo nie ma go w Ks. chorych).

Gran (Groń) Stanislaus, ur. 28.4.1918 Biała Podlaska, robotnik z Gdyni, [P] 8016, (brak), † 8.6.1940, na serce, podczas ucieczki zastrzelony, Ks. zm. Ks. Zaspy.

Granz Ernst, ur. 6.4.1923 Schnackenburg, robotnik, P 12185, Stapo Danzig, Stutthof 24.10.1941, zmarł w 7 dni po wykonaniu kary; przyszedł do szpitala i zmarł 23.11.1941 na serce 16.00, I III 44704, Ks. zm., Ks. kar, Ks. szpitala.

Grienstein (Grynsztajn) Jakob, ur. 20.7.1911 Pilica/Olkusz, elektromonter, Żyd [P] 8758, † 16.6.1940, 10.00, na serce, powiesił się, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Grischek Vinzenz, ur. 17.1.1902 Donatiburg, fryzjer, (brak), † 12.8.1942, 20.35, złamanie ręki, nieżyt jelit, Ks. zm.

Groń zob. Gran Stanislaus

Gruchalla Josef, ur. 10.2.1893 Berent, robotnik, P 12384, Stapo Graudenz, Stutthof 4.12.1941, ukarany za złamanie prawa obozowego, 3 dni aresztu o chlebie i wodzie, od 6 do 8.12.1941, zmarł w areszcie 8.12.1941, 7.00 (jest to godzina, gdy otwierano celę i wypuszczano ukaranego), Ks. kar.

Grunbergs Eduards, ur. 31.10.1882 Riga, robotnik rolny, (brak nr i danych), w ucieczce zastrzelony 9.12.1943, 5.50, Ks. zm.

Grusd Wladislaus, ur. 28.5.1912 Kurczyna, robotnik rolny, R 74208, Sipo Danzig, nr sprawy IV 1c2-5092 v. 25.8.[1944?], porzucił miejsce pracy, Stutthof 28.8.1944, przywieziony nieprzytomny, † 30.8.1944, Elb.

Grzeszkowiak (Grześkowiak) Wladislaw, ur. 6.11.1907 Młyniec/Toruń, robotnik, [P] 10050, Stapo Marienburg, Stutthof 13.9.1940, zastrzelony 2.11.1940 (podczas ucieczki), I III 44994, Ks. Zaspy.

Grynsztajn zob. Grienstein Jakob

Gusowski (Guzowski) Stefan, ur. 3.2.1919 Kasanitsa/Lobau, rolnik, [P] 9604, (brak), † 18.7.1940, 22.45, udar serca, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Guzowski zob. Gusowski Stefan

Hecht Waldemar, ur. 13.1.1889 Breslau, (Niemiec) 10115, (brak), powiesił się 11.10. 1940, Ks. Zaspy.

Henke Bernhard, ur. 3.5.1874 Koschmin/Berent, (nauczyciel), [P] 11183, (Stutthof ok. 21.6.1941), ukarany (nie wiadomo za co) 3 dniami aresztu, od 24 do 27.10. 1941, † 28.10.1941, 7.50 (czyli w dobę po wypuszczeniu z celi), ale w akcie zgonu: „w ucieczce zastrzelony" (wiek!), I III 11, Ks. kar, Ks. zm.

Hermann Georg, ur. 13.3.1908 Berlin, tokarz, (brak), nagły zgon na serce 3.4.1941, Ks. zm.

Hermann Michael, ur. 20.1.1905 Mosziska/Kalisch, [P] 2306, (brak), † 10.5.1940, wykrwawienie, zastrzelony w ucieczce, zgon na serce, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Hermes Bernhard, ur. 20.8.1886 Lipno, (kupiec), [Żyd P] 8790, powiesił się 6.5.1940, Ks. Zaspy.

Hirt Rudi, ur. 30.10.1915 Danzig, woźnica, Niemiec 12842, Gestapo Danzig, Stutthof 6.3.1942, udar serca 20.3.1942, 10.30, Ks. zm., I III 25997 (zmarł nie w szpitalu, bo nie ma go w Ks. szpitala).

Iwanow Jegor (Iwanovs Igors), ur. 1.1.1895 Viski/Dünaburg, R 80739, Sipo Reval, Stutthof 1.9.1944, † 21.11.1944, 5.40, w podobozie Elbing-Schichau, w rewirze, chory na płuca i wycieńczony, udar serca, PK, Ks. zg.

Izdebski Hieronim, ur. 16.11.1915 Thorn, robotnik, [P] 10162, (brak) powiesił się 11.1.1941, 15.00, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Jablonski Teofil, ur. 29.12.1918 Posen, robotnik z Gdyni, (brak), udar serca 19.9.1940, 13.00, Ks. zm.

Jaffe (Jaffa) Josef, ur. 9.1.1898 Warschau, Żyd [P] (brak), † 20.7.1940, 10.30, na serce, powiesił się, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Jakubowicz Moses, ur. 15.5.1904 Lodz, krawiec, Żyd [P] 8789, (brak), na serce, powiesił się 16.6.1940, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Jankowska Wiktoria, ur. 19.12.1900 Wojtowka, (brak), [P] 12006, (brak), † 9.12.1941.

16.00, na psychozę więzienną lub na psychozę i osłabienie organizmu, Ks. zm., Ks. szpitala.

Jełszin zob. Jolschin Nikolai

Jolschin (Jełszin) Nikolai, ur. 5.2.1913 Zawod Aschaz, murarz, sowiecki porucznik, R 15762, Stapo Königsberg/Tilsit, za ucieczkę z obozu pracy (jeniec!), Stutthof 13.8.1942, nagły zgon na serce 29.8.1942, 5.55, Ks. zm., I III 6537.

Kammer Sofie, ur. 1888 Kauen, lekarka, Żydówka litewska 69664, Sipo Riga, Stutthof 23.8.1944, przywieziona nieprzytomna, † 25.8.1944, I II 27, 131.

Karchomienko (Karthomienko) Gregor, ur. 12.3.1913 Iwod/Sumsk, robotnik, R 15589, Stapo Bromberg, Stutthof 7.8.1942, † 23 (lub 24).8.1942, na serce, w ucieczce zastrzelony, Elb., Ks. zm., Ks. Zaspy.

Karlinsch Fricis, ur. 6.4.1908, (brak), Łotysz 63656, Sipo Riga, transport z KL Salaspils, Stutthof 15.8.1944, przywieziony półprzytomny, † 18.8.1944, Elb., I II 24, 112.

Karthomienko zob. Karchomienko Gregor

Kaszkiewicz Antoni, ur. 1.9.1909 Grodno, stolarz-cieśla, P 34506, Sipo Bialystok, za ruch oporu, Stutthof 9.5.1944, uciekł z Polic (Pölitz bei Stettin) w nocy z 7 na 8.9.1944, w czasie ucieczki poza terenem obozu postrzelony w brzuch, zm. 10.10.1944, PK.

Kilinski Ignatz, ur. 1.7.1878 Exin, dekarz, P 17223, Stapo Bromberg, Stutthof 12.11. 1942, † 23.11.1942, 9.45, zaduszony, Ks. zm.

Klawikowski Franz, ur. 4.7.1899 Ohra/Danzig, dekarz, Niemiec 13301, Stapo Danzig, 6 przestępstw, Stutthof 24.4.1942, „szczególne znaki: wariat, sztywny policzek", samobójstwo przez powieszenie się 14.10.1942, 16.00, I III 26992, Ks. zm.

Kleinschmidt Jakob, ur. 30.5.1908 Sierakowice, zawód: idiota (!), P 12968 (nie Żyd), Kripo Danzig (skierowany do obozu, chociaż nie umiał podać żadnych danych personalnych i nie umiał się podpisać!), Stutthof 27.3.1942, † 1.4.1942, 4.30, I III 7579, I III 47293, Elb., Ks. zm.

Klemeniuk Piotr, syn Filipa, ur. 1920 Topeschen, robotnik rolny, R 13810, Gestapo Kwidzyn, Stutthof 11.6.1942, † 18.7.1942, wylew krwi, wstrząs mózgu, z wycieńczenia, I III 7580, Ks. zm.

Klimowski Tadeus, ur. 7.6.1921 Ksienze (Księta), rolnik, P 12008, Stapo Graudenz, Stutthof 3.10.1941, ukarany za niewymaszerowanie do pracy aresztem 3 dni o chlebie i wodzie, wyszedł 28.10.1941 o 7.00, wpis: „28.10.1941, 7.30 w ucieczce zastrzelony" — skreślono, dopisano: „28.10.1941 o 7.30 zmarł na serce", I III 7608, Ks. kar.

Klipenko Iwan, ur. 18.12.1921 Konstantinowka, technik, R 14709, przywieziony z KL Flossenbürg, Stutthof 8.7.1942, wykrwawienie, † 13.8.1942, 15.30, dopisek skreślony: „Akta w adiutanturze", Ks. zm. (por. Bondarenko — ten sam dzień).

Klodzinski Johann, ur. 1.1.1896 Bialowitsch/Tuchel, robotnik, P 12184, Stapo Danzig, wychowawczy do 15.12.1941, Stutthof 24.10.1941, ukarany 27.11.1941, † 28.11.1941, I III 47367, Ks. kar.

Knitter Feliks, s. Stanisława, ur. 17.4.1915 Bromberg, elektrotechnik, spawacz, P 15235, Stapo Bromberg, zerwanie umowy o pracę, Stutthof 23.7.1942, uduszenie 15.8.1942, 4.00, KP, Ks. zm.

Kolaskowski (Kołakowski) Franz, ur. 6.10.1894 Gr. Piews/Zichenau robotnik, (brak), † 9.2.1940, strzał w głowę, Ks. Zaspy.

Kolet Siegismund, ur. 26.11.1920, [P] 11830, (Stutthof ok. 1.9.1941, ukarany 11.11.1941 za to, że spał w czasie roboczym, 2 dniami aresztu, zmarł (brak daty i przyczyny zgonu), Ks. kar (por. Wozniak — może też zmarł 12.11.1941).

Kołakowski zob. Kolaskowski Franz

Korjat Franz, ur. 3.10.1915 Smolany/Mława, robotnik, [P] 4597, (Stutthof 16.9.1939),

† 15.5.1940, wykrwawienie po postrzale w ucieczce, na serce, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Koschnik Albert, ur. 21.7.1887 Danzig, kupiec, Niemiec 19455, Stapo Königsberg, (brak), Stutthof 2.3.1943, (słabo podpisał swoją kartę), zm. 3.3.1943, Elb., I III 27536.

Kostenko Nikolai, ur. 15.3.1912 Kirowograd, stolarz, (brak), † 22.12.1943, powiesił się, Ks. zm.

Krüger Julius, ur. 18.3.1904 Pontnower/Holland, nauczyciel, P 12065, Stapo Bromberg, Stutthof 9.10.1941, ukarany 13.11.1941, zmarł na serce 16.11.1941, 16.00, I III 48384, Ks. kar.

Kruminsch Peteris, ur. 23.6.1908 Tomen/Lettland, (brak), Łotysz 86756, Sipo Riga, współdziałanie z bandami, Stutthof 14.9.1944, † 3.12.1944 w podobozie Elbing-Schichau, 19.10, udar serca, I III 32266, I III 32295, I III 8424, I II 3,13.

Krutschkow Jegor, s. Wasila, ur. 24.9.1917 Moscharowka/Smolensk, R 23547, robotnik rolny, Stapo Graudenz, ucieczka z pracy, Stutthof 13.6.1943, zastrzelony w ucieczce 18.11.1943, 19.00, PK, Ks. zm.

Kuchnowski Josef, ur. 21.2.1894 Grossendorf/Putzig, kupiec, bosman marynarki, [P] 9640, Stutthof 4.6.1940, na serce, zastrzelony, I III 18949, Ks. zm., Ks. Zaspy, por. Onacki (Relacje, t. V — obaj zastrzeleni).

Kulaschow Dimitri, ur. 1.10.1921 Woronino/Maklakow, piekarz, R 17361, Stapo Danzig, Stutthof 21.11.1942, (ołówk.) E 10.12.1942 w Elb., w Ks. zm.: uduszenie 14.12 godz.

Lachmann Hans, ur. 19.11.1919 Wanisch, [P] 8760, (brak), zastrzelony 19.9.1940, Ks. Zaspy (Ks. szpitala).

Laga (Lagd, Łaga Franz), ur. 20.3.1923 Lebno, [P] 9799, robotnik, (Stutthof ok. czerwca 1940), † 26.7.1940, 18.00, na serce, zastrzelony, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Lagd zob. Laga Franz

Lamolla Otto, s. Fritza, ur. 10.1.1907 Königsberg, robotnik fabryczny, Kripo Königsberg od 28.8.1941, przestępca pospolity, Niemiec 21201, Stutthof 18.3.1943, samobójstwo 16.10.1943, 14.25, I III 8814, Ks. zm.

Lange Bogdan, ur. 4.2.1906 Danzig-Oliva, kolejarz, (brak), udar serca 22.3.1942 (brak godziny), Ks. zm.

Larionow (Łarinow) Boris, ur. 17.6.1923 Orel, ślusarz/palacz, R 15504, Stapo Thorn, zerwał umowę o pracę, Stutthof 6.8.1942, † 28.8.1942, 6.30, krwotok i zakażenie krwi, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Laszcuk (Łaszczuk) Teodor, 26 lat (czyli ur. 1913 r.), rolnik, [P] 7341, na serce, zmarł od rany postrzałowej 4.5.1940, pochowany dopiero 25.5.1940, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Lebit Siergiej, ur. 27.9.1919 Kasiwka, szewc, (R brak), (brak), † 27.9.1943, wykrwawienie po pogryzieniu przez psa, Ks. zm.

Lenzer Sara-Doris, ur. 4.6.1897 Warschau, nauczycielka muzyki z Gdańska, Żydówka bezpaństwowa [P] 11905, Stapo Danzig, Stutthof 24.9.1941, ukarana 2 dniami aresztu za lenistwo (miała wrzody na nodze!), od 25 do 26.10.1941, † 3.11.1941, serce i wyczerpanie (zmarła tegoż dnia, w którym skierowano ją do szpitala, wg relacji zaszpilowana, por. tekst), Ks. kar, Ks. szpitala.

Lesinski Jan, ur. 11.7.1908 Seupp/Graudenz (Słup), (ksiądz z Gdyni), † 9.2.1940, na serce, zastrzelony (wg W. Gajdusa — zastrzelony na bloku), Ks. zm., Ks. Zaspy.

Lewandowski Edmund, ur. 11.10.1919 Logina/Wongrowitz (Łopienno), marynarz, (brak), † 6.3..1940, 14.00, na serce, Ks. zm. (Relacje, t. X, s. 295: zastrzelił go wartownik).

Lewandowski Franziska, ur. 22.5.1913 Dt. Eylau, robotnica, (brak), † 7.10.1941, na skutek ciężkiego uszkodzenia narządów klatki piersiowej, Ks. zm.

Lewandowski Kleofas, ur. 24.9.1901 Thorn, kolejarz, (P 10258), (brak), zastrzelony w ucieczce 31.1.1941, 13.30, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Lipienski (Lipiński) Jan, ur. 5.5.1923 Bondzony, (P 10097), (brak), samobójstwo 23.12.1940, Ks. Zaspy.

Lipinski vel Lis Lucjan, ur. 1913 Warschau, mistrz piekarski, P 14722, Sipo u. SD Radom/Tschenstochau (mieszkał pod Częstochową), aresztowany 7.1.1941, KL Flossenbürg, Stutthof 8.7.1942, udar serca 18.8.1942, 21.10, PK, Ks. zm.

Lis zob. Lipinski Lucjan

Lisowski Fiodor, ur. 7.1.1921 Betiulewo/Witebsk, ślusarz, R 30232, Sipo Minsk, za „sprzyjanie bandom", Stutthof 15.1.1944, uciekł 29.2.1944, złapany i zmarł 24.3.1944, KP.

Litwintschuk (Litwinczuk) Grigori, ur. 5.51924 Brusilow, robotnik, R 14609, Stapo München od 17.6.1942 KL Flossenbürg, Stutthof 8.7.1942, udar serca 4.9.1942, 10.10, I II 6, 235, Ks. zm.

Loo Johann-Oskar, ur. 2.8.1914 Reval, dekarz, Estończyk 32888, Sipo Reval, za działalność komunistyczną, Stutthof 16.3.1944, w świadectwie zgonu tylko wylew krwi do mózgu 6.6.1944, 23.00, w podobozie Hopehill, następnego dnia przywieziono zwłoki do Stutthofu i dokonano sekcji, w protokole stwierdzono: rany cięte i tłuczone (został zakatowany), I III 30086.

Lustig Nusym, ur. 18.4.1898 Ozarow, (brak), [P] 8213, (brak), zastrzelony 19.9.1940, Ks. Zaspy.

Lyssenko (Łysienko?) Taissa, ur. 4.10.1911 Krasnaja/Archangelsk, robotnica (żona majora z Leningradu), Stapo Danzig, nie nosiła oznaki robotnicy ze Wschodu, Stutthof 12.5.1943, † 4.3.1944, na wyczerpanie, serce i Psychosis gravis (nie ma żadnego śladu, że zaszpilowana, Relacje, zob. tekst), PK, I II 20, s. 46, I II 18, s. 5, Ks. „zmarli VII".

Łaga zob. Laga Franz

Łarinow zob. Larionow Boris

Łaszczuk zob. Laszcuk Teodor

Łysienko zob. Lyssenko Taissa

Majewski Władysław ur. 11.7.1916 Warschau, robotnik, [P] 4903, Gestapo Danzig, Stutthof 14.9.1939, † 14.6.1940, na serce, zastrzelony w ucieczce, Elb., Ks. zm., Ks. Zaspy.

Majorowicz Israel, ur. 15.2.1898 Pazanow, kupiec, Żyd [P] 8787, (brak), † 16.6.1940, na serce, powiesił się, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Mamtschenko (Mamczenko) Sergiej, ur. 2.6. lub: 6.2.1919 (Dniepropietrowsk), ślusarz samochodowy, R 40447, Stapo Danzig 13.6.1944, Stutthof 6.7.1944, † 12.3.1945, strzał w głowę SS-L-Troyl (podobóz Stutthofu, Danzig Werft), w Ks. Zaspy: dopisek „Stutthof".

Mandri Johann, ur. 7.1.1912 Brisau/Karthaus, robotnik rolny, (brak), † 22.6.1941, 12.15, przy kąpieli utonął, Ks. zm.

Manukia (Manukin, Manukjan) Nikolai, ur. 11.2.1920 Schagat/Kaukasus, robotnik, R 15052, Stapo Bütow/Danzig, sabotaż pracy, Stutthof 10.7.1942, zmarł 13.7.1942 o 18.30 z powodu postrzału, Elb., PK, lista (przywieziony i zmarł razem z Schieginem Wladimirem)

Markow Nikolai, ur. 28.10.1910 Tomaschow/Cholm, (brak), R 30042, † 14.1.1944, zastrzelony w ucieczce, Ks. „zmarli VII", k. 16, opis ucieczki: akta GKBZHwP, sygn. 58, k. 14.

Matuszewski Siegmund, ur. 26.4.1910 Warschau, (palacz), (P 3715), (areszt. 1.9.1939), zastrzelony 22.8.1940, Ks. Zaspy.

Mez Mikolaj, ur. 27.5.1926 Czernikow, robotnik rolny, R 15323, Stapo Danzig/Dirschau, (brak), Stutthof 28.7.1942, zm. 4.10.1942, Elb., PK, akta zgonu (ucieczka?) (por. Schentschik Eugen).

Miedwied Wladimir, s. Nestora, ur. 20.9.1926 Gieruziowo/Wolkowysk, R 24768, robotnik rolny, Stapo Königsberg, przygotowywał ucieczkę, Stutthof 23.8.1943, † 30.9.1943, 16.20, zaduszony, PK, Ks. zm.

Mielcarek Vinzent, ur. 25.5.1880 Ottravo/Samter (Otorowo/Szamotuły), stolarz (kolejarz), (brak, Stutthof ok. 1.9.1939), † 1.3.1940, na serce, Ks. zm.

Mielenicz zob. Mieleniez Jan

Mieleniez (Mielenicz) Jan, s. Pawła, ur. 28.10.1918 Starzynce/Sokolka, robotnik rolny, (brak), † 29.5.1943, powiesił się, Ks. zm.

Minorowicz Franz, ur. 17.11.1902 Lemberg, służący, [P] 8441, (brak), † 23.12.1941, 19.30, w ucieczce zastrzelony, Ks. zm. (wg Relacji, t. IX, s. 17 — w Elblągu).

Mionski (Mionsko) Jan, ur. 13.6.1907 Warschau, urzędnik, P 77482, Sipo Warschau, ewakuowany, Stutthof 31.8.1944, † 27.12.1944 w podobozie Elbing-Schichau na serce, PK.

Młynarski (Mlynarski) Jankel, ur. 22.12.1911 Jaranowice, (brak), powiesił się, 27.8.1940, Ks. Zaspy.

Munk Martha, ur. 23.3.1910 Choltie, gospodyni domu, Żydówka Czeszka 70487, z KL Auschwitz, Stutthof 23.8.1944, † 9.10.1944, złamanie kręgosłupa w podobozie Bromberg Ost in Karlsdorf, I III 31177.

Narius Willy, s. Adama, ur. 23.5.1905 (lub 1907), czeladnik szewski, Niemiec 14748, Kripo Nürnberg, przeniesiony z KL Flossenbürg, Stutthof 8.7.1942, „powiesił się", 25.8.1943, 5.30, I III 27243, Elb., Ks. zm.

Oboda Kazimierz, s. Stanisława, ur. 18.2.1917 Wrencza/Blonia, robotnik, P 20188, Stapo Hohensalza, za ucieczkę z pracy, Stutthof 2.3.1943, przywieziony zmarły (w teczce osobowej zapis: „tot"), Elb., I III 11495.

Olejniczak zob. Olyniczak Johann

Olejnik Michael, ur. 12.10.1908 Lucznin/Bromberg, ślusarz samochodowy, (brak), † 24.4.1941, 15.30, w ucieczce zastrzelony, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Olszewski Josef, ur. 15.7.1905 Bildschön/Thorn, brukarz, P 13700, Stapo Bromberg, za ruch oporu, Stutthof 1.6.1942, do szpitala 13.6.1942 z powodu: krwotok z lewej nogi (dalszych wpisów w ks. szpitala nie ma), † 4.7.1942, zakażenie krwi, Elb., Ks. szpitala, Ks. zm.

Olyniczak (Olejniczak) Johann, ur. 26.5.1903 Jornowo (Tarnowo), (brak), [P] 5121, (brak), strzał w głowę 4.6.1940 w Neufahrwasser (w rzeczywistości: Westerplatte, gdzie podobno zastrzelono niezdolnych do pracy — Relacje, t. X, s. 239), Ks. Zaspy.

Onacki Stanislaw, ur. 1.5.1916 Komarowko/Radzyn, robotnik rolny, (P 2466), (brak), † 5.7.1940, 10.00, na serce, zastrzelony, Ks. zm., Ks. Zaspy (Relacje, t. V, zastrzelony z Kuchnowskim).

Ornahs (Ornass) Franz, ur. 15.4.1910 Raikau/Dirschau; nauczyciel (z Wielkiego Kacka k. Gdyni, przywieziony do Stutthofu z Oflagu II A Prenzlau — może rozstrzelany?), † 15.6.1940, na serce, postrzał, Ks. zm., Ks. Zaspy (A. Chudy).

Orzezsowski (Orzeszkowski) Bronislaus, ur. 28.7.1896 Przemysl, nauczyciel, (brak), † 27.3.1940, na serce, w czasie ucieczki zastrzelony, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Ossowski Walerian, ur. 14.12.1884 Pryasna (Przyjaźnia), ksiądz, [P] 10107, (brak), udar serca, 18.10.1940, Ks. zm.

Ostrowski Johann, ur. 11.11.1912 Puski/Könitz, robotnik, [P] 8979, (brak), 24.1.1941, 16.20, zastrzelony w ucieczce, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Papke Alfons, 1.12.1906 Dortmund, urzędnik pocztowy, (Niemiec), (brak), udar serca, 22.3.1942 (brak godziny), Ks. zm.

Paschlik Jan, ur. 7.8.1903 Grabowo/Karthaus, stolarz, [P] 9802, (brak), † 29.6.1940, 11.00, na serce, zastrzelony (podczas ucieczki?), Ks. zm., Ks. Zaspy.

Paszkowski Georg, ur. 16.11.1901 Skierniewice, inżynier, P 17489, Stapo Danzig,

„Polizeihäftling" (w śledztwie), Stutthof 1.12.1942, zmarł już 4.12.1942, Elb., Ks. zm. (tu: serce i wyczerpanie, z relacji wiadomo, że zakatowany).

Pawlenko Aleksander, ur. 25.2.1924, Kujbyszew, robotnik rolny, (brak), † 12.10.1943, wykrwawienie po pogryzieniu przez psa, Ks. zm.

Piankowski (Piontkowski) Johann, ur. 9.7.1903 Fulkenau/Berent, stolarz, P 12308, Stapo Danzig, Stutthof 25.11.1941, ukarany za spanie w czasie pracy 2 dniami aresztu od 5 do 7.12.1941, † 8.12.1941, Elb., Ks. kar.

Piepka (Pipka) Josef, ur. 22.2.1891 Zuskau (Żukowo), kolejarz-robotnik, [P] 3386, (brak), † 21.1.1940, 15.00, zapalenie płuc, udar serca (może prawda), Ks. zm.

Piontek Bogdan, ur. 9.11.1921 Bitonia/Stargard, ślusarz, P 18537, Stapo Danzig, (brak), Stutthof 27.1.1943, dn. 5.4.1943 odesłany do Stapo Danzig „do wykorzystania", dn. 23.1.1944 powrócił, 25.1.1944 zmarł w szpitalu więźniarskim, Elb., PK, PK Pol. Abt., lista, Ks. zg.

Piontkowski zob. Piankowski Johann

Piotrowska Maria, ur. 18.1.1924 Kuzendorf, pomoc domowa, Niemka 12344, Stapo Elbing, Stutthof 1.12.1941, † 22.12.1941, psychoza więzienna (przyjęta do szpitala), † 23.1.1942, 2.00, zmarła na Chorea minor (pląsawica!) i psychozę (zapewne zaszpilowana, Relacje, zob. tekst), I III 28585, Ks. szpitala.

Piskorski Marian, ur. 24.7.1912 Gnesen, buchalter, (brak), „powiesił się", 19.5.1941, 17.10, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Pochribinow zob. Pogryblow Gregor

Pogryblow (Pochribinow, Pochrybinow) Gregor, ur. 22.4.1905 Rostowskaja, robotnik rolny, R 13029, Stapo Danzig, Stutthof 1.4.1942, był w szpitalu 7.5.1942 — 27.5. 1942, 1.6.1942 próba samobójstwa, † 1.6.1942, 20.40, zmarł na serce i osłabienie, PK, Ks. szpitala, Ks. zm.

Pomahac Jaroslav, ur. 28.7.1914 Prag, robotnik, Czech 12132, Stapo Danzig, Stutthof 21.10.1941 (był 4 razy karany, ostatni raz areszt 29.12.1942, zmarł w dwa dni po wyjściu z aresztu), udar serca, 4.1.1942, 0.30, Ks. zm., Ks. kar.

Peczynski Siegmund, ur. 30.10.1921 Rembysin/Ostrolenka, (brak), [P] 4910, Gestapo Danzig, Stutthof 14.9.1939, † 13.6.1940, na serce, w ucieczce zastrzelony, Elb., Ks. zm., Ks. Zaspy.

Plata (Plala) Viktor, ur. 8.3.1893 Klein Okonin/Stargard, rolnik, P 16689, transport Stapo Danzig, zakładnik, Stutthof 4.10.1942, zmarł w transporcie, bo: 3.10.1942 udar serca, Elb., Ks. zm. (tu podano godzinę 23.30).

Plnski Czesław, s. Aleksandra, ur. 8.2.1914 Sparta/Bialystok, robotnik rolny, P 19474, Stapo Bialystok, za odmowę pracy, Stutthof 9.2.1943, † 9.5.1943, 23.15, PK, Elb., Ks. zm.

Poplawski Wladislaw, ur. 1878 Kriszin, robotnik, P 19414, Stapo Bialystok, (brak), Stutthof 2.3.1943, zmarł już 2.3.1943, Elb.

Prilltz Alfons (s. Teodora), ur. 23.5.1917 Danzig, urzędnik, (brak), † 9.6.1941, 11.55, na serce, Ks. zm. Ks. Zaspy.

Przybylski Kazimierz, ur. 16.2.1903 Jarotschin, (brak), [P] 3827, (brak), złamanie nogi (!), † 3.11.1940, Ks. Zaspy.

Quandt Johann (s. Józefa), ur. 24.10.1901 Danzig, kolejarz z Sopotu, [P] 9520, † 4.6. 1940, 15.00, udar serca, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy, (Relacje, t. I).

Radawski (Radowski) Emil, ur. 9.7.1909 Berlin, robotnik (z Gdańska), [P] 9617, (brak), † 1.6.1940, 17.30, na serce, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Rajfer Kalman lub Zalman zob. Rayfer Kaume lub Zaume

Rayfer (Rajfer) Kaume (Zaume?), ur. 15.3.1908 Osiek/Sandomierz, piekarz, Żyd [P], (brak), † 11.7.1940, 7.40, na serce, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Rehfeld Martin, ur. 8.8.1903 Krone a.d. Brahe, handlarz, Żyd [P], (brak), † 9.7.1940, 19.10, na serce, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Reimer Alfred, (brak), 11679, (Stuthof ok. 1.9.1941), ukarany 3 dniami aresztu

z pozbawieniem obiadu — nie wiadomo, za co — w dniach 23 do 26.10.1941, zmarł (brak daty) (por. Henke), Ks. kar.

Rosiak Władysław, ur. 15.6.1925, Neustadt, robotnik-murarz, Stapo Schrottersburg, Stutthof 30.1.1943, † 1.5.1943, anemia po pogryzieniu przez psa, Ks. zm.

Rothenberg (Rottenberg) Siegfried, ur. 12.2.1888 Dubschara/Dolina mełamed (kościelny w bóżnicy), Żyd [P] 10430, † 5.2.1941, 11.25, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Rottenberg Samuel, ur. 10.1.1908 Kopyschinze, urzędnik, Żyd [P] 3997, (brak), † 6.5. 1940, na serce, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Rottenberg Siegmund, ur. 9.5.1913 Saranczuki/Brzezany, urzędnik, Żyd [P] 3996, (brak), † 6.5.1940, 12.00, na serce, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Rottklein Chaim, ur. 18.4.1919 Jusuff/Litzmannstadt, szewc, Żyd [P] 12038, Gestapo Danzig, Stutthof 6.10.1941, † 8.10.1941, 15.30, nagle na serce, Ks. zm.

Rybtschynski (Rybczynski) Vladimir, ur. 23.5.1909 Wolitza, (nie ma numeru) (areszt. 1942, Stalag 331 Heydekrug), Stapo Tilsit, jako jeniec, który brał udział w 1938 r. w kursach szkoły NKWD i był wykładowcą historii w szkole artylerii (transport jego 4 kolegów przybył do Stutthofu 29.10.1942), niewiadomo, czy on też przybył i czy nie został od razu stracony, list dot. ww. w teczce więźnia Choloda Dimitrija.

Sadecki Franz, ur. 16.3.1920 Bromberg, robotnik, P 12064, Stapo Bromberg, Stutthof 9.10.1941, szpital od 9.11.1941 z powodu rany lewego podudzia, 18.11.1941 amputacja nogi, † 25.12.1941, 9.00, z powodu zakażenia krwi, Ks. zm., Ks. szpitala.

Sagorodnow Nikolai, ur. 5.12.1910 Kriluscha, robotnik rolny, R 30261, Sipo Minsk, Stutthof 15.1.1944, † 17.10.1944, 16.30 w podobozie Pölitz bei Stettin zmarł z ran postrzałowych (w czasie ucieczki), akta własne bez sygn.

Saitow Aleksander, ur. 2.4.1918 Kislowotzki/Tczerkas, robotnik rolny, R 15656, Stapo Danzig, porzucił pracę, Stutthof 10.8.1942, † 26.10.1943, 14.00, na skutek wypadku (przejechanie), PK, Ks. zm.

Sander Albert, ur. 8.7.1909 Könitz, robotnik, Niemiec 12134, Stapo Danzig, Stutthof 21.10.1941, po dwóch karach: w dniu 27.10.1941 i 16.11.1941 — zmarł 18.11.1941, Ks. kar.

Sanderski (Sendowski) Mandel, ur. 6.9.1911 Lodz, robotnik (z Gdańska), Żyd [P] 8218, † 16.6.1940, 8.30, na serce, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Sankiewicz Serge, ur. 15.11.1907 Snadzin/Minsk, robotnik rolny, R 16746, Stapo Danzig, Stutthof 8.10.1942, † 13.10.1942, 11.30, zaduszenie, Ks. zm.

Sarnowski Johann, s. Franciszka, ur. 22.4.1905 Lamenstein/Danziger Höhe, stelmach (kolejarz), [P] 6858, (brak) † 2.5.1940, na serce, zastrzelony w ucieczce, postrzał w głowę, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Schentschik Eugen, 19.3.1924 Tschernikow, robotnik rolny, R 15324, Stapo Dirschau/Danzig, (brak), Stutthof 28.7.1942, zmarł 4.10.1942 (por. Mez), Elb., I III 13834, Ks. zm. (ucieczka?).

Schiegin (Schigin) Wladimir, ur. 11.7.1906 Waschuwoli/Iwanowsk, kowal-robotnik rolny, R 15041, Stapo Butow/Danzig, za sabotaż pracy, Stutthof 10.7.1942, zm. 13.7.1942, 18.30, z powodu postrzału (przywieziony i zmarł razem z Manukia Nikolai), Elb., PK, lista.

Schindler Max, ur. 10.5.1915 Ramburg, (brak), Żyd [P] 8793, (brak), † 27.12.1940, zapalenie płuc, zastrzelony (dopisek grabarza) w podobozie Grenzdorf, Ks. Zaspy.

Schiprowski (Schibrowski, Szypiorowski) Herbert, ur. 15.10.1909 Heinrichsdorf/ /Ostpreussen, malarz, (brak) 12381, Stapo Graudenz, Stutthof 4.12.1941, ukarany za uszkodzenie ubrania 3 dniami aresztu od 21.12.1941 (do 23.12.1941), zmarł już 22.12.1941 (a więc w areszcie), Ks. kar.

Schmidtke Wladislaus, ur. 17.1.1916 Lubno/Neustadt (Łebno), [P], (brak), strzał

w serce 27.5.1940 Neufahrwasser (podobno na Westerplatte zastrzelono niezdolnych do pracy, Relacje, t. X, s. 239), Ks. Zaspy.

Schneider Mathis, ur. 13.4.1922 Litzmannstadt, ekspedient, Żyd [P] (brak), (brak), nagły zgon na serce 11.8.1941, Ks. zm.

Schobinski (Szopinski) Alois, ur. 6.5.1923 Dzimianen/Berent, robotnik, P 12558, Gestapo Danzig, Stutthof 22.12.1941, † 15.1.1942, 1.30, ostra niewydolność serca i krążenia (wiek!), Ks. zm.

Schufftan Leopold, ur. 29.10.1874, kantor synagogi gdańskiej, Żyd, (P?) 5591, areszt. 14.9.1939, zastrzelony 4.11.1939, Neufahrwasser — Urząd Stanu Cywilnego Gdańsk I, 1939/2398 (A. Chudy).

Schulz Alfred, s. Bernarda, ur. 1.7.1921 Freiburg, czeladnik szewski, P 21484, Stapo Elbing, Stutthof 1.4.1943, † 22.9.1943, 11.45, powiesił się, Ks. zm., Elb.

Selz Hermann, ur. 17.2.1924 Danzig, (brak) 9995, (brak), zastrzelony 26.9.1940, Ks. Zaspy.

Semmerling Johann, ur. 8.10.1916 Gross-Starsin/Sleustadt, robotnik (naprawdę: ppor, lotnik), [P] 8775, (brak), † 6.7.1940, 9.30, na serce, zastrzelony, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Sendowski zob. Sanderski Mandel

Sieroszewski Josef, ur. 30.4.1926 Lida/Polen, ślusarz, tokarz, P 92931, Sipo Warschau, „nie wiadomo", Stutthof 29.9.1944, † 23.10.1944, podobóz Elbing, zastrzelony w ucieczce, Elb., list z Kommanda Elbing.

Sikora Josef, ur. 12.8.1921 Gycny/Nowi York (!) (Chyżne/Nowy Targ), (brak), P 15864, Stapo Thorn/Bromberg, za złe postępowanie z krowami (!), Stutthof 20.8.1942, nagły zgon na serce 29.8.1942, 17.40 (wiek!), Ks. zm., PK.

Sikorski Anton, ur. 6.1.1905 Rudew/Leipe, robotnik, P 12274, Kripo Graudenz, Stutthof 12.2.1942, do szpitala 9.3.1942, postrzał, † 9.3.1942, 3.00, w ucieczce zastrzelony, Ks. zm., Ks. szpitala.

Silber Berko, ur. 1920 Sarasai, (brak), Żyd Litwin 72726, Sipo Riga, „nie wiadomo", Stutthof 23.8.1944, † 31.12.1944, 6.50, wylew krwi do mózgu (wiek! wypadek?), I III 37529.

Silberberg zob. Zilberberg Abraham

Singer Samuel, ur. 13.6.1906 Tarnów, kupiec, [P] 8773, (brak), † 6.5.1940, na serce, powiesił się, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Skóra zob. Skuza Jan

Skribiec (Skribies, Skrybiec), ur. 26.10.1903 Lubascha/Nowogrodek, robotnik rolny, [P] 3560, (brak), † 7.5.1940, pochowany dopiero 22.5.1940, na serce, w ucieczce postrzelony, wykrwawienie, Ks. zm., Ks. zm., Ks. Zaspy.

Skrybiec zob. Skribiec Jan

Skubicki Jan, ur. 3.3.1924 Werbitze, robotnik, R 16007, Stapo Danzig, zerwał umowę o pracę, Stutthof 26.8.1942, w czasie pracy w komandzie leśnym nowej zabudowy uległ wypadkowi, który spowodował złamanie kręgosłupa, †20.10.1942, 22.30, zapalenie pęcherza moczowego, złamanie kręgosłupa, I III 14161, św. zgonu.

Skura zob. Skuza Jan

Skuza (Skura, Skóra) Jan, ur. 18.12.1908 Unna/Hamm, robotnik rolny, P 21192, Stapo Graudenz, Stutthof 18.3.1943, † 27.5.1943, 2.30, w ucieczce zastrzelony, Elb., Ks. zm.

Steiner Nathan, ur. 15.7.1919 Lubienka, (brak), (P 8794), (brak), † 20.8.1940, na skutek zgniecenia klatki piersiowej, Ks. zm.

Steinicki (Steinike) Wilhelm, ur. 20.3.1897 Nordenburg/Gerdauen, zegarmistrz, Niemiec 12901, Kripo Königsberg, 3 razy karany, Stutthof 13.3.1942, † 17.3.1942, zaduszenie, I III 27487, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Steinike zob. Steinicki Wilhelm

Stoltmann Josef, ur. 12.6.1912 Salesie/Konitz, robotnik, (P) 12887, Stapo Danzig, Stutthof 13.3.1942, 4.6.1942 — kontuzja obu nóg (wypadek?), tegoż dnia zmarł na osłabienie serca i wycieńczenie (!), Ks. szpitala.

Strelczyk (Strzelczyk) Peter, ur. 29.7.1922 Nieborow/Lowitsch, robotnik rolny, „zamieszkały: Stolp, ul. Sądowa 1" (w więzieniu?), Stapo Köslin, „nie wiadomo", Stutthof 21.12.1942, † 21.12.1942, 12.30, stracony, uduszenie (godz. 12.42), PK, Elb., Ks. zm. (w Elb. tylko „E" ołówkiem).

Strzelczyk Leon, ur. 19.3.1896 Tschenstochau, kupiec (z Gdyni), [P] 1397, (brak), † 30.3.1940, na serce, strzał w głowę, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Strzelczyk zob. Strelczyk Peter

Strischkow (Stryszkow) Matwiej, ur. 22.9.1905 Kachasie, kucharz, R 63792, Sipo Riga, dawniej jeniec, Stutthof 15.8.1944, † 27.10.1944, złamanie kręgosłupa w okolicy lędźwi z rozerwaniem mlecza pacierzowego, akta wł. bez sygn.

Strugala Kasimir, ur. 19.1.1914 Danzig, urzędnik, (brak), † 24.5.1941, 18.45, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Stryszkow zob. Strischkow Matwiej

Sultanow Schamel (podpis: Sułtanow), ur. 15.9.1919 Salino/Dniepropietrowsk, robotnik rolny, R 16410, Stapo Marienwerder/Graudenz, za ucieczkę z pracy, Stutthof 17.9.1942, wstrząs mózgu 29.10.1942, 22.10 (nie ma opisu choroby, tylko akt zgonu), Ks. zm., akta wł. bez sygn.

Surygala (Surygała) Wladislaw, ur. 20.12.1912 Iwanowice/Blachstadt, robotnik rolny, P 17670, Stapo Tilsit, Stutthof 4.12.1942, † 5.12.1942, na KP — „E", w Ks. zm. — godz. 10.40 zaduszenie.

Szczepaniak Stanisław, ur. 27.1.1919 Schmachendorf, robotnik rolny, P 20187, Stapo Hohensalza, za ucieczkę z pracy, Stutthof 2.3.1943, zmarł 2.3.1943 (w liście o nadesłanych w teczce: „zmarł przy wpisywaniu do obozu"; w dokumencie zgonu — na serce), Elb., I III 14845.

Szer Heinrich, ur. 12.5.1900 Opole, (brak), Żyd [P] 8765, (brak), 7.7.1940, 4.00, udar serca, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Szewczyk Marian, ur. 14.7.1918 Bielawa, robotnik, [P] 9469, (brak), (Stutthof ok. kwietnia 1940), † 8.6.1940, na serce, zastrzelony w czasie ucieczki, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Szkodziński Aleksander, ur. 4.6.1911 Labuni/Stuhm, (brak), [P] 5521, Gestapo Danzig, Stutthof 14.9.1939, † 6.1.1940, 16.45, pęknięcie czaszki, Urząd Stanu Cywilnego I, 1940/72 Danzig (A. Chudy).

Szlenski Ignatz, ur. 15.7.1910 Wolica, (brak), (? Żyd P) 8788, (brak), † 28.12.1940, zapalenie nerek, powieszony (dopisek grabarza), pochowany 27.12.1940 (!), dokument śmierci wystawiony 31.12.1940 (dopisek grabarza), Ks. Zaspy.

Szmycinski Stefan, ur. 15.7.1901 Golkowo/Rippin, robotnik, P 11257, Stapo Graudenz, Stutthof 24.6.1941, był w szpitalu 8.9 — 13.10.1941 z powodu czyraczności, † 28.11.1941, na PK — czyraczność, osłabienie mięśnia sercowego, w Ks. zm. — nagle na serce, 4.30 godz.

Szopinski zob. Schobinski Alois

Szydlowska (Szydłowska) — zaszpilowana, zapewne: Gołda, ur. 5.1.1910, Litzmannstadt, Żydówka P 82615, † 21.1.1945, obóz II, wyczerpanie organizmu i serce, akta wł. bez sygn.

Szymanski Anton, ur. 2.12.1903 Olschewo/Strasburg, (robotnik z Gdyni), (brak), † 28.5.1940 Neufahrwasser, przestrzelone płuco i głowa (wg Relacji, t. X, s. 239, na Westerplatte zastrzelono niezdolnych do pracy), Ks. Zaspy.

Szypiorowski zob. Schiprowski Herbert

Tarasienko Bolesaw, s. Stefana, ur. 29.10.1925 Schwarzbruch/Thorn, robotnik (z Torunia), bezpaństwowiec 15602, Stapo Danzig, za odmowę pracy, Stutthof 7.8.1942,

dn. 25.9.1942 wysłany do Stapo Danzig do dalszego rozporządzenia, dn. 30.9.1942 wrócił do obozu, na PK — stracony 5.12.1942, 10.40, w Ks. zm. — zaduszenie.

Tochwin Stanislaw, ur. 10.10.1919 Krasniana/Sokolka, czeladnik stolarski/robotnik rolny, P 19818, Stapo Bialystok, za bójkę, Stutthof 24.2.1943, † 7.10.1943, złamanie kręgosłupa, wylew krwi do mózgu z powodu wypadku, Ks. zm., Elb.

Towstyj Michael, s. Gregora, ur. 26.10.1924 Czernikow, bez zawodu, R 16476, Stapo Bromberg, Stutthof 24.9.1942, † 6.10.1942, 22.00, nagły zgon na serce, zastrzelony w ucieczce, Ks. zm., wykaz więźniów na bloku.

Tschelpanow (Czełpanow) Michail, ur. 13.10.1908 Holm/Kalinin, robotnik rolny, R 15045, Stapo Danzig, Stutthof 10.7.1942, † 27.8.1942, 21.30, rana lewej nogi, serce, I III 15764, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Turczak Dmytro, ur. 5.4.1914 Solotrino, bez zawodu, (brak), † 23.5.1941, 17.45, „idiota na serce", Ks. zm.

Turtschak (Turczak) Ilia, ur. 18.7.1924 Banila, robotnik rolny, R 29445, (brak), † 17.12.1942, wykrwawienie po pogryzieniu przez psa, Ks. zm., akta szpitala.

Tusk Franz (brak jakichkolwiek danych), † 9.4.1941, 13.30, „idiota, na serce", Ks. zm.

Ukleja Aleksander, ur. 9.7.1920 Rokowitz/Dirschau, robotnik, (P 10361), (brak), † 7.4.1941, 0.20, postrzał głowy, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Vohs Heinrich, s. Jakuba, ur. 20.9.1918 Bockhorn, palacz, Niemiec 13520, Stapo Danzig, 3 miesiące zaostrzonego więzienia za bójkę, Stutthof 20.5.1942, † 18.9. 1942, 14.15, zaduszenie, I III 39490 (tu PK bez „E"), Ks. zm.

Wagner Heinrich, ur. 2.3.1909 Kirn, laborant, Niemiec 36020, Sipo Warschau (Pawiak), Stutthof 25.5.1944, uciekł 20.11.1944 z podobozu Pölitz bei Stettin, postrzelony w czasie ucieczki, zmarł 22.11.1944, 13.00, Elb., I III 16311, I III 28410, I I 18, s. 40.

Wallach (Wałach) Mendel, ur. 15.8.1891 Zamiechów, piekarz, Żyd [P] 8753, (brak), † 16.6.1940, 11.15, na serce, powiesił się, Ks. zm. ,Ks. Zaspy.

Waltmann Benjamin, ur. 23.3.1896 Dombrowice/Tarnobrzeg, robotnik drzewny, Żyd [P] 8779 (brak), † 6.5.1940 na serce, „powiesił się", Ks. zm., Ks. Zaspy.

Wałach zob. Wallach Mendel

Wasiliew Semen, ur. 1881, (brak danych w księdze Elbuch o zawodzie, miejscu zamieszkania — przywieziony nieprzytomny), R 63653, Sipo Riga, transport z 12.8.1944 z KL Salaspils, Stutthof 15.8.1944, † 16.8.1944, Elb., I II 24, 111.

Wasilow Iwan zob. Danilow Wassiliew

Wegner Erich, ur. 18.9.1914 Königsberg, robotnik rolny, Niemiec 12359, Gestapo Elbing, poprzednio skazany na 5 lat więzienia, Stutthof 1.12.1941, szpital 21.5 — 27.5.1942, † 18.9.1942, 8.00, zaduszenie, I III 16528, Ks. zm.

Wierzba Bernard, ur. 18.10.1919 Oberbrodnic/Karthaus, urzędnik, [P] 2372, (brak), na serce, postrzelony w ucieczce 6.5.1940, pochowany dopiero 22.5.1940, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Wiszkowski (Wyszkowski) Stefan, ur. 30.5.1916 Ciechanow, uczeń ślusarski (z Gdyni), [P] 2868, (brak), † 8.5.1940, na serce, wykrwawienie po postrzale w ucieczce, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Witkowski Stanislaus, ur. 28.4.1920 Wolka/Warschau, robotnik (z Gdyni), [P] 407, na serce, 9.4.1940, Ks. zm., Ks. Zaspy.

Witkowski Irene, ur. 21.10.1921 Thorn, robotnica, P 12117, Kripo Thorn, Stutthof 16.10.1941, † 13.3.1942, 3.00 (zaszpilowana), I II 6,8, Ks. zm. (skorowidz, nie ma przyczyny zgonu), relacje — zob. tekst.

Wozniak Alois, ur. 21.6.1914 Gelsenkirchen, robotnik, P 12167, Stapo Bromberg, wychowawczy do 2.12.1941, Stutthof 23.10.1941, ukarany 11.11.1941 „leżał śpiąc w łóżku, 10.11. zamarkował ucieczkę, 6 dni aresztu. Karę rozpoczęto 10.11.1941, 21 godz., 12.11.1941 3.00 — zmarł" (zapis wg Ks. kar).

Wyszkowski zob. Wiszkowski Stefan

Zawacki Jan, ur. 25.2.1920 Graschewo/Woczlawek, robotnik, P 9506, (brak), † 14.5. 1940, na serce, zastrzelony w ucieczce, Ks. zm., Ks. Zaspy.
Zbro[c]ki Stanislaus, ur. 1.10.1921, Malkini/Ostrow, robotnik, P 4426, (brak), † 9.5. 1940, na serce, wykrwawienie po postrzale w ucieczce, Ks. zm., Ks. Zaspy.
Zilberberg (Zylberberg, Silberberg) Abraham, ur. 15.1.1907 Osiele, [P] 8763, (brak), † 26.12.1940, na serce, dopisek grabarza: „powieszony" oraz „dokument śmierci 31.12.1940", Ks. Zaspy.
Zimorski Johann, ur. 24.5.1924 Siedlno/Ostrow, robotnik, P 12433, Stapo Bromberg, Stutthof 12.12.1941, udar serca 13.1.1942, 11.00 (po miesiącu — na serce w wieku 17 lat!), Ks. zm.
Zrodlo Waclaw, 24.4.1902 Czenstochau, kamieniarz, P 4923, Gestapo Danzig, aresztowany w Gdyni 14.9.1939, Stutthof 14.9.1939, † 22.2.1940, na serce, strzał w głowę, I II 2,49, Ks. zm., Ks. Zaspy (Relacje, t. V, s. 13: zastrzelony przez strażnika, gdy esesmani kazali mu wynieść śmieci w pobliże drutów ogrodzenia obozu).
Zylberberg zob. Zilberberg Abraham
Źródło zob. Zrodlo Wacław

3. LISTA JEŃCÓW RADZIECKICH — INWALIDÓW Z TRANSPORTU PRZESŁANEGO PRZEZ SIPO RIGA, WPISANYCH DO STUTTHOFU 15.8.1944 I ZMARŁYCH 22.8.1944 (ZAGAZOWANYCH)

Abrachimow Merseid, ur. 22.2.1909, R 63733
Afanasjew Aleksander, ur. 17.3.1902, R 63734, „b. osłabiony"
Anisimow Nikolai, ur. 22.12.1920, R 63736
Arsachanow Achmed, ur. 1912, R 63737, „po postrzale prawej nogi"
Babuschkin Fiodor, ur. 2.2.1912, R 63739, „amputowana lewa noga"
Baschkow Roman, ur. 18.1.1896, R 63742, „postrzał głowy i nogi"
Bektaschow Smail, ur. (?) 5.1902, R 63740, „postrzał lewej nogi, kuleje"
Borokschonow Bikzin, ur. 5.5.1918, R 63741, „postrzał lewej nogi, kuleje"
Danilow Wassili, ur. 14.12.1908, R 63745, „amputowana prawa noga"
Degterow Paweł, ur. 19.11.1894, R 63746, „postrzał prawej nogi, kuleje"
Dimitrijew Iwan, ur. 10.5.1901, R 63747, „postrzał lewej nogi"
Dzurajew Tasbaba, ur. 1914, R 63749, „amput. lewa noga w połowie"
Fedotow Wladimir, ur. 16.6.1914, R 63750, „przestrzelone lewe biodro"
Filatow Andrej, ur. 29.8.1893, R 63751, „postrzał prawej nogi i pleców"
Garbus Andrej, ur. 22.12.1918, R 63743, „kulawy po ranie nogi"
Golowanow Aleksej, ur. 31.3.1922, R 63752, „przestrzał lewej nogi"
Hewscenko Alexander, ur. 15.8.1921, R 63753, „amputowana lewa noga"
Iwanow Michail, ur. 9.3.1870, R 63657
Jakubow Sodek, ur. 1912, R 63754
Jaroslawkin Aleksej, ur. 8.8.1913, R 63755, „przestrzał prawego kolana"
Jartschikow Jakob, ur. 10.4.1918, R 63756, „przestrzał lewej nogi"
Jefimow Iwan, ur. 22.6.1911, R 63757
Jewstifiejew Nikolai, ur. 9.11.1914, R 63518
Kalinin Piotr, ur. 28.12.1860, R 63658 (starość?)
Kolusanow Iwan, ur. 15.7.1915, R 63759
Korotkow Siergiej, ur. 15.8.1903, R 63758, „przestrzał lewego kolana i rzepki"
Krylow Ilia, ur. 20.7.1904, R 63760
Ljubimow Jurij, ur. 29.4.1925, R 63761, „przestrzał biodra"
Lodin Iwan, ur. 12.9.1898, R 63542, „amputowana lewa noga"

Marenitschew Jegor, ur. 23.5.1911, R 63762
Martinow Sergej, ur. 10.7.1923, R 63766, „przestrzał lewej nogi"
Maslennikow Genadij, ur. 22.2.1906, R 63764, „przestrzał lewej nogi"
Masłow Grigorij, ur. 1908, R 63763, „przestrzały prawej nogi, lewej ręki"
Matrosow Andrej, ur. 19.8.1892, R 63765
Michejew Aleksej, ur. 1.1.1924, R 63768
Mischin Wassili, ur. 5.5.1923, R 63767, „przestrzał lewej nogi"
Morosow Timofiej, ur. 19.2.1902, R 63769
Muchin Anatolij, ur. 29.8.1925, R 63770
Nikolajew Alexej, ur. 20.5.1896, R 63654, „amputowana lewa noga"
Nowikow Arsenij, ur. 2.3.1899, R 63771
Osipow Fiodor, ur. 21.2.1904, R 63772
Pegin Andrej, ur. 22.6.1910, R 63774, „postrzał lewego kolana"
Peics Janis, ur. 15.9.1906, Łotysz 63655
Peradse Platon, ur. 8.2.1901, R 63773
Podatschin Wassili, ur. 12.4.1908, R 63775
Pusanow Wassili, ur. 30.1.1896, R 63776
Rachmanow Kusobaj, ur. 1896, R 63777
Rudj Wassili, ur. 13.2.1909, R 63778
Sachipow Hajsa, ur. 20.6.1901, R 63782, „kuleje na prawą nogę"
Sadonskij Sergej, ur. 24.9.1892, R 63780, „postrzał twarzy"
Safonow Pawel, ur. 1914, R 63779, „blizna na głowie, postrzał nogi i ręki"
Sakassow Charon, ur. (?)5.1897, R 63791
Salamatow Bobo, ur. 1904, R 63783
Sandakow Andrej, ur. 19.8.1911, R 63781
Sawotejew Anatoli, ur. 15.12.1917, R 63790, „amputowana prawa noga w polowie"
Semenow Grigorij, ur. 19.12.1905, R 63784, „przestrzał lewej nogi"
Sentscha Wladimir, ur. 3.3.1919, R 63786, „amputowana lewa noga"
Sergejew Wladimir, ur. 27.7.1907, R 63785, „przestrzał lewej nogi"
Sidorow Iwan, ur. 27.10.1921, R 63806, „przestrzał lewego biodra"
Sidorow Panlatejmon, ur. 19.7.1896, R 63787, „postrzał prawej nogi"
Siemionow Piotr, ur. 14.11.1917, R 63513
Sjomczenko Piotr, ur. 28.6.1904, R 63788, „3 przestrzały lewej części ciała"
Skotnikow Michail, ur. 16.10.1893, R 63789, „postrzał kolana, uszkodz. lewej części ciała"
Stepanow Iwan, ur. 1919, R 63793
Sukatsch Gabriel, ur. 25.3.1898, R 63794, „postrzał prawego kolana"
Tichonow Alexej, ur. 22.3.1922, R 63795, „postrzał lewej nogi"
Tochtajep Jeschpai, ur. 1900, R 63796, „przestrzał lewej nogi"
Trischin Wasili, ur. 15.8.1904, R 63797, „postrzał lewego pośladka"
Tschernich Grigori, ur. 20.6.1924, R 63744
Vasitch Pawel, ur. 3.6.1912, R 63801
Wakulenko Iwan, ur. 10.3.1010, R 63799, „postrzał lewej nogi"
Walejew Charas, ur. 15.2.1897, R 63800, „postrzał prawej nogi"
Wasiljew Alexander, ur. 28.8.1910, R 63798, „blizny po ranach obu nóg"
Weprincew Nikolai, ur. 20.5.1927, R 63730, „postrzał lewej nogi"
Worobiow Pawel, ur. 1895, R 63802, „postrzał lewego kolana"
Zapletin Alexej, ur. 30.8.1922, R 63803
Zdanow Jakow, ur. 10.11.1910, R 63805
Zurawkow Alexander, ur. 28.8.1898, R 63804
[Zapewne razem z transportem został też zagazowany: Klimanow Aleksander, ur. 15.12.18, R 20237, przysłany przez Sipo Białystok, Stutthof od 2.3.43 jako „nie zameldowany", znaki szczeg.: „okaleczona prawa ręka", † 22.8.1944, KP]

SUMMARY

EXECUTED IN THE STUTTHOF CAMP

The aim of the present study was to document, on the basis of original German records, the crimes against inmates of the concentration camp Stutthof (therein also against prisoners of war and parachutists). Accounts about these crimes have many times been repeated in the court evidence given by eye-witnesses, but have not been confirmed by data from German documents derived from the camp headquarters and SS-offices. The paper contains a description of the archives found in the Stutthof Museum Record Office and in the Record Office of the Committee for Investigating Nazi Crimes in Poland, taken into account in the study as the basis for statements.

The chapters of the paper discuss murders by shooting and hanging — often for unimportant offences, but with pretended court sentences, and describe cases of camp inmates shot dead while trying to escape (sometimes forced to do co by SS-men), bitten to death by SS-men's dogs, killed by way of 'needling', i.e., injecting chemicals that caused death, and the killing by gas of a large group of invalid Russian soldiers who could not work (euthanasia). Taken into account are also false (lying) entries in documents made to camouflage the truth — the author gives examples of death certificates issued in two versions, real and false (e.g. a man hanged — died of a heart failure, shot dead — died due to emaciation), and strange descriptions of the cause of death — e.g. 'idiot', 'chorea', which no doubt meant killing the sick. The author also discusses cases of death caused by camp punishment.

The paper contains many tables, and a long list is appended of people murdered in the camp with all the data related to them that could be found in the documents — of which only a fraction has, infortunately, been preserved. Due to the lack of documentation the list of murdered people is incomplete. It contains notes explaining what documents concerning the deceased were found.

In the paper an extensive use has been made (for the first time) of the archive records of the Stutthof camp, to prove the statements made by the author concerning identification of the crime covered up with innocent appearances by the SS-men of the Stutthof camp.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE HINGERICHTETEN IM KZ-LAGER STUTTHOF

Das Ziel dieser Arbeit war eine Darstellung, auf Grund origineller Akten, deutscher Verbrechen, die in dem KZ-Lager Stutthof an den Häftlingen begangen wurden. Dasselbe betrifft auch Kriegsgefangene und Fallschirmspringer. Die Relationen über die begangenen Verbrechen wurden vielmals in den Gerichtsaussagen der Zeugen wiederholt. Bis jetzt fehlte jedoch ihre Bestätigung auf Grund deutscher Dokumente, die aus dem SS-Büreau und der Kommandantur des Lagers stammten. In der Arbeit wurde die Charakteristik der Archivalien dargestellt, welche sich in dem Archiv des Museums Stutthof und in dem Archiv der

Hauptkommission zur Untersuchung der Naziverbrechen in Polen befinden. Dieselben stellten in dieser Arbeit die Basis der angeführten Feststellungen dar.

Die Arbeit umfasst Kapitel, die die einzelnen Arten der Morde wie Erschiessung und Erhängen, sogar die für bedeutungslose Verschuldigungen und auf Grund durchgeführter Scheinprozesse begangenen Hinrichtungen, darstellen. Es wird auch von Häftlingen, die während der wirklichen oder der vom SS-Männer erzwungenen Flucht erschossen wurden oder von den von Hunde zu Tode Gebissenen, aber auch über die durch Chemikalien-Injektionen um's Leben gekommenen Häftlinge gesprochen, sowie über die Vergasung einer grossen Gruppe von kriegsbeschädigten Russen berichtet, die infolge ihres Gesundheitszustandes (Euthanasie) nicht mehr in der Lage zu arbeiten waren. Es wurden auch die unwahren Eintragungen in die Akten berücksichtigt, welche die Wahrheit maskieren sollten. Die Verfasserin stützte sich hierbei auf den doppelt ausgestellten Totenscheinen mit der wirklichen Todesursache und der falschen (z.B. der Erhängte — starb an Herzanfall, der Erschossene — starb an Entkräftung). Es wurden auch eigentümliche Todesursachen vermerkt wie z.B. „Idiotie", „Veitstanz", was ohne Zweifel die Liquidierung des Kranken bedeutete. Es wurden auch die durch die Lagerstrafen hervorgerufenen Todesfälle besprochen.

Die Arbeit enthält viele Tabellen, die die besprochenen Themen illustrieren. Am Ende der Arbeit ist ein umfangreiches und ausführliches Verzeichnis der Ermordeten beigefügt, welches, leider aber nur im geringen Bruchteil in den Akten wiedergefunden wurde. In dem Verzeichnis wurde angegeben, welche Dokumente, den Verstorbenen betreffend, berücksichtigt wurden.

In der Arbeit wurden zum ersten Mal, in so grossem Umfang, die Archivalien des KZ-Lagers Stutthof ausgenutzt. Dieselben erlaubten eine bejahende Antwort auf die von der Autorin gestellten Thesen zu geben. Sie betrafen die Identifizierung der Verbrechermethoden, die durch die Besatzung des KZ-Lagers angewandt und sorgfältig verborgen wurden.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

КАЗЕННЫЕ В ЛАГЕРЕ ШТУТТГОФ

Целью статьи было обоснование документами, на основе оригинальных акт, немецких преступлений, совершенных в концентрационном лагере Штуттгоф на заключенных (в том также на военнопленных и парашютистах).

Сообщения об этих преступлениях многократно повторялись в судебных показаниях очевидцев, однако не было подтверждения в понемецких документах из бюро эсэсовцев и комендатуры лагеря.

В труде представлена характеристика архивных материалов, находящихся в Архиве Музея Штуттгоф и в Архиве Главной комиссии по исследованию гитлеровских преступлений в Польше, которые были учтены в труде как основа труда.

Статья распространяется на главы, обсуждающие поочереди убийства путем расстрела и повешения даже из-за неважных проступков, однако с каким-нибудь подобием судебного приговора, но даже говорит о заключенных, застреленных во время „бегства" (действительного или вынужденного эсэсовцем), о за-

грызенных собаками эсэсовцев, убитых при помощи т.наз. „шпилей", то значит уколов из химикалий, вызывающих смерть, наконец об отравленной газом большой группе военных инвалидов — русских, как непригодных к работе (эвтаназия). Были учтены лживые записи в актах, которые должны были закамуфлировать истину — автор статьи опиралась на акты смерти, писанные в двух экземплярах, с действительной и лживой записью (напр. повешенный — сердечный приступ, застреленный — умер от истощения), были учтены и странные определения причины смерти, напр. „идиот", „хорея", несомненно обозначающие ликвидацию больных.

В статье обсуждены и случаи смерти, вызванные выполнением лагерных наказаний.

В труде многочисленные таблицы, иллюстрирующие затронутые темы, и в конце перечень убитых лиц, учитывающий все данные, относящиеся к ним, какие удалось найти в актах — но к сожалению сохранившиеся в небольшой части. Конечно, это не полный перечень замученных, из-за недостатка документации.

В перечне учтена записка, какие документы, относящиеся к умершему, удалось отыскать. В труде впервые использованы в так широком объеме архивные материалы лагеря Штуттгоф для документирования поставленных автором тезисов, относящихся к способам идентификации преступления, скрытого эсэсовцами из Штуттгофа под невинными причинами.

Stutthof. Zeszyty Muzeum, 7
PL ISSN 0137-5377

Mirosław Gliński

ZAŁOGA OBOZU KONCENTRACYJNEGO STUTTHOF (1 IX 1939 — 9 V 1945) CZĘŚĆ III*

Raab Georg — Oberscharführer SS, ur. 1 III 1915, w SS nr 123623, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart., 1 XI 1944 przeniesiony do KL Mauthausen.

Raasch Emil — Schütze SS, ur. 4 XI 1890, w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska był 15 I 1945.

Raatz Otto — Sturmmann SS, ur. 9 IV 1894, w załodze podobozu w Królewcu był 15 IX 1944 i 15 I 1945.

Rabenstein Oswald — Schütze SS, ur. 29 V 1922, w St. w 3 K.wart. od IX 1941 do 28 IX 1942, przeniesiony do KL Sachsenhausen.

Rach Hans — Unterscharführer SS, ur. 5 VI 1905, w SS nr 66301, w St. od 1 IX 1939, 1941 do II 1942 w załodze podobozu w Elblągu, następnie w 2 K.wart., od 24 IX 1942 do 4 IV 1945 w SK w wydziale V jako szef krematorium, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na karę śmierci.

Radlin Anton — ur. 4 III 1889, był w 1943.

Radschun Max — Rottenführer SS, w St. od 1 IX 1939, był w II 1940.

Radtke Bruno — Rottenführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart.

Radzejewski Rudi — Hauptscharführer SS, ur. 10 X 1914, w SS nr 308356, w St. w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym od 21 I 1942 do 12 III 1943.

Ragg Kurt — Oberscharführer SS, ur. 25 V 1915, w St. w II B.wart. od 29 V 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart.

Ragoss Helmut — Rottenführer SS, ur. 16 IX 1911, w SS nr 359453, w St. w 1 K.wart. od 3 III 1942, przybył z KL Flossenburg, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Rahmel Heinz — Rottenführer SS, ur. 20 IX 1912, w St. od 1 IX 1939, X—XII 1939 w załodze podobozu w Granicznej Wsi, zmarł 21 V 1940.

Ramelow Walter — Scharführer SS, ur. 25 VI 1904, w SS nr 11077, w St. od 1 IX 1939 do 30 XI 1939 i ponownie w K.wart. od 21 I 1941 do 10 III 1941, 27 II 1941 był w załodze podobozu na Westerplatte.

Rappel Walter — Oberscharführer SS, ur. 17 IV 1904, w SS nr 40554, w St. od 1 IX 1939 jako sanitariusz w szpitalu obozowym, 25 IX 1942 przeniesiony z obozu, w St. w SK w wydziale V jako sanitariusz ponownie od 21 IV 1944 do 8 VI 1944, od 8 V 1944 jako sanitariusz w załodze podobozu Bydgoszcz—Łęgnowo.

Rappensteiner Alois — Sturmann SS, ur. 18 VI 1910, w St. w 2 K.wart. od 2 III 1943 do 20 II 1944.

Räske (Raeske) Bernhard — Unterscharführer SS, w St. w SK był 1941/1942.

Rathke (Radtke) Rudolf — Rottenführer SS, ur. 27 II 1910, w SS nr 166727, w St. od 1 IX 1939, od I 1942 w SK wydział IV administracyjno-gospodarczy, prowadził magazyn rzeczy więźniów, był do 26 V 1943.

Ratzlaff Ernst — Schütze SS, ur. 29 III 1895, w SS nr 368255, w St. w K. wart od 20 IX 1941.

---

* Część I wykazu załogi opublikowano w: „Stutthof. Zeszyty Muzeum", nr 5, 1984, część II — nr 6, 1985.

Ratzlaff Heinrich — Schütze SS, w St. w K.wart. od 20 IX 1941.

Rauch Karl — Schütze SS, ur. 4 VIII 1909, w St. w 3 K.wart. od 15 XI 1944, przybył z KL Ryga, był 8 I 1945.

Rauhundt Arno — ur. 14 V 1918, w St. od 14 IX 1939 do 28 I 1941.

Raupach Gerhard — Untersturmführer SS, ur. 10 I 1912, w St. w SK jako kierownik zakładów DAW od 30 VI 1942 do 11 I 1943, przeniesiony do KL Dachau.

Rauser Walter — Rottenführer SS, ur. 6 X 1911, w SS nr 388226, w St. w 2 K.wart. od 20 VIII 1941, był 9 XI 1943.

Redder Heinrich — Unterscharführer SS, ur. 10 X 1912, w SS nr 191179, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 3 K.wart., 1 II 1943 przeniesiony do jednostki na froncie.

Redder Willy — Oberscharführer SS, ur. 10 II 1909, w SS nr 166620, w St. od 1 IX 1939, 20 VII 1940 był komendantem podobozu w Kępinach Wielkich, w IV 1941 był w załodze podobozu w Elblągu, od X 1941 w 1 K.wart., od 20 IX 1944 komendant podobozu w Elblągu, od X 1944 do 13 XI 1944 w załodze tego podobozu, od 13 XI 1944 do III 1945 komendant podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska.

Reddig Richard — Hauptsturmführer SS, ur. 27 IX 1896, w SS nr 17791 w St. od 1 IX 1939, IX 1939 do XI 1941 komendant podobozu w Granicznej Wsi, 1940—1941 zastępca komendanta obozu St., od 20 V 1942 do 4 IV 1945 dowódca 1 K.wart., jednocześnie: 18 III 1944 — 6 VI 1944 dowódca 2 K.wart., 1 I 1943 — 22 V 1943 i 29 V 1944 — 28 VII 1944 dowódca 4 szkolnej K.wart., 29 VI 1944 — 6 IX 1944 dowódca II B. wart.

Redmann Klemens — Rottenführer SS, ur. 5 I 1910, w SS nr 289877, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., od 1 VII 1942 do 11 III 1943 w SK, przeniesiony do Oranienburga.

Reduhn Kurt — Sturmmann SS, ur. 11 VII 1910, w SS nr 368965, w St. w 2 K.wart. od 20 VIII 1941, we IX 1943 przeniesiony do jednostki na froncie, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 10 lat więzienia.

Redwanz Karl — Unterscharführer SS, ur. 19 I 1895, w SS nr 52411, w St. od 1 IX 1939, 24 II 1941 był w załodze podobozu na Westerplatte, 31 III 1941 zwolniony z załogi obozu.

Reetz Artur — Sturmmann SS, ur. 7 VIII 1913, w SS nr 396456, w St. w 2 K.war. od 20 VIII 1941, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Reetz Ursula — SS-Aufseherin ur. 30 III 1923, w St. w SK w wydziale III była 5 I 1945.

Regall Reinhold — Rottenführer SS, ur. 9 VIII 1920, w St. od 1 IX 1939, w X 1941 w 1 K.wart., 14 I 1942 zwolniony z załogi obozu.

Reger Karl — Sturmmann SS, ur. 3 II 1915, w St. w 2 K.wart. był 1 II 1944, 26 VIII 1944 przeniesiony do jednostki na froncie, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 8 lat więzienia.

Rehberg Otto — Sturmmann SS, ur. 2 XI 1899, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart., był 1 I 1945.

Rehbogen Johann — Sturmmann SS, ur. 21 XI 1923 (1912), w St. w 3 K.wart. od 7 VI 1942 do 31 VIII 1944.

Reibl Wilhelm (Willi) — Schütze SS, ur. 26 V 1920, w St. w 1 K.wart. od 20 I 1943 do 4 VIII 1943, przeniesiony do KL Dachau.

Reiche Hand — Rottenführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart.

Reichert Karl — Oberschütze SS, ur. 30 XII 1914, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 5 VIII 1944 w załodze podobozu w Pruszczu Gdańskim, 15 I 1945 był w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska.

Reichert Klara — SS-Aufseherin w St. w SK w wydziale III od 18 II 1944, przybyła z KL Ravensbrück, od 23 X 1944 w załodze podobozu w Rusocinie.

Reikowski Paul — Oberschütze SS, ur. 10 IV 1914, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 5 VIII 1944 w załodze podobozu w Pruszczu Gdańskim.

Reil Karl Friedrich — Schütze SS, ur. 26 II 1896, w St. w K.wart. od 10 IX 1941.

Reimann Fritz — Unterscharführer SS, ur. 27 III 1914, w SS nr 337884, w St. od 1 IX 1939 do 31 VIII 1941, zwolniony z załogi obozu.

Reimann Paul — Rottenführer SS, ur. 29 VI 1908, w SS nr 57758 w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart.

Reimer Johannes — Unterscharführer SS, ur. 14 XI 1901, w SS nr 205643, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był 15 XII 1944.

Reinhardt Karl — Rottenführer SS, ur. 11 I 1916, w St. w 2 K.wart. był 1 I 1944, 26 VIII 1944 przeniesiony do jednostki na froncie.

Reinhold Gertrud — SS-Aufseherin od 11 X 1944 w załodze podobozu w Sępolu.

Reinholz Julius — Schütze SS, ur. 31 III 1910, w St. w 4 K.wart. do 10 VIII 1943, zwolniony z załogi obozu.

Reinke Willi — Sturmmann SS, ur. 4 XII 1910, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Reiser Eugen — Sturmmann SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart.

Reiss Hugo — Sturmmann SS, ur. 13 XII 1911, w SS nr 376934, w St. w 2 K.wart. od 20 VIII 1941, był 1 X 1942.

Reiss Stefan — Sturmmann SS, ur. 27 I 1915, w St. w 3 K.wart. do 5 VIII 1943, przeniesiony do KL Dachau.

Reiss Werner — Rottenführer SS, ur. 16 X 1911, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, od 16 VI 1942 w SK w wydziale IIIa, od VII 1943 do 4 IV 1945 szef tego wydziału (Arbeitseinsatz).

Reiter — XI—XII 1939 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi.

Relke Konrad — Schütze SS, ur. 3 I 1924, w załodze podobozu w Królewcu był 15 IX 1944 i 15 I 1945.

Renn Ernst — Oberschütze SS, w St. II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart.

Rennig Kurt — Sturmmann SS, ur. 19 I 1912, w St. w SK był 1 X 1942.

Renter Bernhard — Oberscharführer SS, ur. 15 XI 1893, w St. w 5 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Reschke Viktor — Rottenführer SS, w St. w 2 K.wart. był 1 II 1943.

Retzlaff Willi — Sturmmann SS, ur. 23 XI 1912, w SS nr 366398 w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był 20 IV 1943.

Retzoll Erwin — Sturmmann SS, ur. 29 XI 1910, w SS nr 356670, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Rexin Otto — Rottenführer SS, w St. od 1 IX 1939, VI 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi, od X 1941 w SK, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Rexin Paul — Unterscharführer SS, ur. 22 IX 1906, w St. od 1 IX 1939, VI 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi, od X 1941 w 3 K.wart., następnie od 24 X 1942 w SK w SS-Neubauleitung, od 24 X 1942 w 2 K.wart., 1 II 1943 przeniesiony do jednostki na froncie.

Ribowitsch Hans — Schütze SS, ur. 12 VIII 1912, w St. w 3 K.wart. był do 1 XI 1944.

Richau — Unterscharführer SS, w St. w 1 K.wart. był 31 XII 1944.

Richter Ladislaus — Sturmmann SS, ur. 21 III 1913, w St. w 1 K.wart. był 4 VIII 1943 i 1 VI 1944.

Richter Otto — Rottenführer SS, ur. 25 XI 1898, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Riebner Otto — Unterscharführer SS, ur. 20 II 1915, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Riedel Kurt — Rottenführer SS, ur. 27 II 1907, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 4 VII 1942 był w SK.

Riedl Kurt — Oberscharführer SS, ur. 21 IV 1914, w St. w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym od 18 VIII 1944, przybył z obozu w Kownie, 20 X 1944 przeniesiony do KL Mauthausen.

Riedner Reinhard — Sturmmann SS, ur. 10 IV 1912, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Riemer Adolf — Sturmmann SS, ur. 15 II 1912, w SS nr 370298, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941, w załodze podobozu w Nadbrzeżu (Hopehill) był 3 VIII 1943, 30 I 1944 i 20 I 1945.

Riemer Julius — Schütze SS, ur. 5 VII 1913, w SS nr 357737, w St. w 3 K.wart. od 30 IX 1941, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Riewe Karl — Schütze SS, w St. w K.wart. był 29 XII 1942.

Riewe Max — Rottenführer SS, ur. 1 III 1910, w SS nr 381811, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, był 9 XI 1943.

Rindfleisch Albert — Schütze SS, ur. 17 VII 1912, w SS nr 385298, w St. w K.wart. od 30 IX 1941 do 2 X 1941, zwolniony z załogi obozu.

Ringel Paul — Rottenführer SS, ur. 27 IX1909, w SS nr 390755, w St. od 1 IX 1939 od X 1941 w 1 K.wart., 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Ringewald Walter — Schütze SS, ur. 31 I 1906, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart., był do IV 1945, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 7 miesięcy więzienia.

Ringst Paul — Rottenführer SS, ur. 25 X 1911, w SS nr 99131, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 20 IV 1942 przeniesiony do KL Neuengamme.

Ritscher Margarete — SS-Aufseherin w załodze podobozu w Słupsku od 26 VIII 1944.

Rittich Alexander — Wachmann, ur. 2 V 1921, w St. w K. wart. od 9 XI 1943.

Rjabzew Prokop — Wachmann, w St. w K. wart. od 9 XI 1943,

Robertus (Robertes) David — Wachmann, ur. 8 III 1919, w St. w 3 K. wart. od 9 XI 1943, był 12 XII 1944.

Roch Gerhard — Sturmmann SS, ur. 11 VII 1912, w St. w 1 K. wart. od IX 1941, był 29 XII 1942.

Roch Karl — Sturmmann SS, ur. 25 VIII 1913, w St. w 3 K. wart. był 21 VIII 1944.

Röder Fritz — Rottenführer SS, ur. 8 V 1907, w SS nr 357424, w St. w 3 K. wart. od IX 1941, był 1 III 1943.

Röder Werner — Unterscharführer SS, ur. 1 XII 1915, w St. w 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Roebel Stefan — Schütze SS, ur. 3 VIII 1907, w St. w K.wart. od 16 IX 1941 do 20 XI 1941, zwolniony z załogi obozu.

Rogalla Franz — Schütze SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart.

Rogalla Otto — Unterscharführer SS, ur. 21 II 1944, w St. w 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Roger K. — w 1947 r. skazany przez sąd w Gdańsku na 8 lat więzienia.

Rogge Erich — Rottenführer SS, ur. 27 VI 1905, w SS nr 366289, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był 1 I 1945.

Rohbieter Walter — Schütze SS, w St. w 2 K.wart. od IX 1941.

Rohde Ernst — Sturmmann SS, ur. 15 I 1903, w SS nr 205683, w St. od 3 IX 1939 do 30 XII 1939 i ponownie od 21 I 1941 do 28 II 1941.

Rohde Otto — Schütze SS, ur. 27 VI 1911, w SS nr 366916, w St. w 2 K.wart. od 10 IX 1941 do 20 XI 1942, zwolniony z załogi obozu.

Rohloff Alfons — Sturmmann SS, ur. 21 II 1922, w załodze podobozu w Królewcu był 15 I 1945.

Rohnke Albert — Rottenführer SS, w St. 9 IX 1942 przeniesiony z 2 K.wart. do SK wydział IV administracyjno-gospodarczy.

Röke — Scharführer SS, w St. w SK w wydziale I w dziale łączności był w X 1942.

Rolla Johann — Schütze SS, ur. 4 IV 1890, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Romantschuk Aleksander — Oberwachmann, w St. w 3 K.wart. od 9 XI 1943, był 1 VI 1944.

Römer Fritz — Sturmmann SS, ur. 24 III 1910, w SS nr 368878, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, 26 I 1943 przeniesiony do jednostki na froncie.

Römmert Erich — Rottenführer SS, ur. 10 VI 1913, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1941 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuergamme.

Romuund Daniel — Schütze SS, ur. 7 VII 1897, w SS nr 366478, w St. w K.wart. od 20 IX 1941 do 28 IX 1941, zwolniony z załogi obozu.

Roppelt Johann — Schütze SS, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Roschitzke Erich — Schütze SS, ur. 28 V 1907, w St. w 2 K.wart. od IX 1941.

Roschmann Franz — Rottenführer SS, ur. 27 III 1897, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, 29 III 1943 przeniesiony do SK do wydziału III na komendanta bloku, 19 X 1943 przeniesiony do 3 K.wart., był 22 I 1944.

Rose Charlotte — SS-Aufseherin w załodze podobozu Brusy od 24 VIII 1944, była 18 XII 1944.

Rose Maria — SS-Aufseherin 20 XII 1944 przeniesiona ze St. do podobozu w Toruniu.

Roseke Fritz — Schütze SS, ur. 28 V 1907, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, 26 I 1943 przeniesiony do jednostki na froncie.

Rosenau Felix — Sturmmann SS, ur. 14 IV 1904, w SS nr 353753, w St. w 2 K.wart. od 10 IX 1941, był 1 III 1943.

Rosenkranz Friedrich — Rottenführer SS, ur. 8 III 1890, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart., był 1 I 1945.

Rosenow Gerhard — Rottenführer SS, ur. 6 VI 1923, w St. w SK w zakładach DAW od 3 VIII 1944.

Röske Bernhard — Rottenführer SS, ur. 8 V 1901, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w SK, 2 XI 1942 przeniesiony do KL Mauthausen.

Rösler Willi — Schütze SS, ur. 22 XI 1906, w SS nr 367866, w St. w K.wart. od 20 IX 1941.

Ross Fritz — Oberscharführer SS, ur. 21 VI 1897, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Roth Johann — Rottenführer SS, ur. 27 XI 1920, w St. w SK do 18 XI 1943, zwolniony z załogi obozu.

Rotzall Ferdinand — Schütze SS, ur. 14 VIII 1912, w SS nr 366169, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Rotzall Otto Bruno — Schütze SS, ur. 19 VI 1904, w SS nr 369076, w St. w K.wart. od 20 IX 1941 do 31 X 1941, zwolniony z załogi obozu.

Rotzoll Erwin — Sturmmann SS, ur. 29 II 1910, w SS nr 356670, w St. w 2 K.wart. od 10 IX 1941 do 11 III 1943, przeniesiony do Oranienburga.

Rubez Grigorij — Oberwachmann, ur. 25 VIII 1911, w St. w 3 K.wart. od 9 XI 1943, był 1 IX 1944.

Rüdiger Emil — Schütze SS, ur. 6 XII 1894, w St. w 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Rudnick Ernst — Unterscharführer SS, w St. od 1 IX 1939, był w II 1940.

Rugenstein Ernst — Oberscharführer SS, ur. 17 I 1888, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Rukawitschnikow Anatblej — Wachmann, ur. 30 VII 1922, w St. w 2 K.wart. od 13 XII 1944, policjant łotewski.

Rukawischnikow Gleb — Wachmann, ur. 27 VIII 1922, w St. w 1 K.wart. od 13 XII 1944, policjant łotewski.

Runde (Rundo) Ernst — Rottenführer SS, ur. 12 VIII 1905, w SS nr 99001, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w SK, jako sanitariusz w wydziale V był 8 VI 1943 i 10 X 1943, od 30 VIII 1943 do 9 X 1943 w szkole sanitarnej SS w Orienienburga, 21 X 1943 przeniesiony do KL Vaivara koło Rygi.

Rundt Max — Schütze SS, w SS nr 381829, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był 29 XII 1942.

Runge Fritz — Sturmmann SS, od 13 IX 1944 w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Schichau.

Runge Johannes — Rottenführer SS, w St. od 6 II 1941 do 10 III 1941.

Ruppert Alois — Schütze SS, ur. 19 VI 1903, w St. w 1 K.wart. od 6 VII 1943 do 20 II 1944, zwolniony z załogi obozu.

Ruppert Alois — Schütze SS, ur. 19 VI 1903, w St. w 1 K.wart. do 21 II 1944, zwolniony z załogi obozu.

Ruppert Johann — Sturmmann SS, ur. 14 IV 1908, w St. w 1 K.wart. był 1 VI 1944 i 1 I 1945.

Rupsch Willi — Sturmmann SS, ur. 12 VI 1905, w załodze podobozu w Królewcu był 15 IX 1944 i 15 I 1945.

Rusch Herbert — Rottenführer SS, ur. 23 X 1912, w SS nr 99112, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Ruttkowski Ludwik — Unterscharführer SS, w St. w K.wart. od 25 V 1944, 15 IX 1944 był w załodze podobozu w Policach, 30 XII 1944 w St. w 2 K.wart.

Rux Reinhold Friedrich — Schütze SS, ur. 7 IX 1909, w SS nr 366286, w St. w K.wart. od 10 IX 1941 do 17 IX 1941, zwolniony z załogi obozu.

Sadnik Franz — Schütze SS, ur. 6 XII 1912, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943 do 11 VIII 1943, zwolniony z załogi obozu.

Safnauer Heinrich — Schütze SS, ur. 4 III 1918, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Sakowski Julius — Hauptscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 26 VIII 1944 do III 1945 komendant podobozu w Słupsku.

Sakrewskij Wasil — Wachmann, w St. w 1 K.wart. od 13 XII 1944, policjant łotewski.

Salten Paul — Rottenführer SS, ur. 9 V 1908, w St. 2 K.wart. od 28 III 1942, przybył z KL Niederhagen, następnie w SK w wydziale I w dziale łączności, od 10 IV 1943 w 2 K.wart.

Sander Josef — Schütze SS, w St. w 3 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Sandtner Karl —Schütze SS, ur. 2 II 1901, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Santner Anton — Rottenführer SS, ur. 1 XI 1912, w St. w 1 K.wart. był 1 II 1944 i 1 IX 1944.

Sarezkij Aleksander — Unterwachmann, ur. 7 III 1924, w St. w 2 K.wart. od 13 XII 1944, policjant łotewski.

Sauer Heinrich — Rottenführer SS, ur. 4 VII 1910, w St. w 1 K.wart. od 1 IX 1944.

Sawadenko Trochim — Oberwachmann, ur. 23 IX 1923, w St. w 2 K.wart. od 9 XI 1943, był 25 V 1944.

Sawall Max — Schütze SS, ur. 17 II 1898, w załodze podobozu Bydgoszcz-Łęgnowo był 17 IX 1944 i 15 I 1945.

Sawinski Horst — Unterscharführer SS, ur. 9 XI 1921, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart., był 18 XII 1944.

Schaba (Schabert) Anna — SS-Aufseherin w St. w SK w wydziale III jako nadzorczyni w obozie żydowskim była 1944/1945.

Schadt Johann — Sturmmann SS, ur. 21 X 1913, w St. w 2 K.wart. od XI 1942 do 1 XI 1944, przeniesiony do KL Rogoźnica.

Schäfer Andreas — Schütze SS, ur. 4 VII 1912, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Schäfer Hans — Sturmmann SS, ur. 29 V 1912, w St. w 3 K.wart. był 1 IV 1944.

Schäfer Jakob — Schütze SS, ur. 1909, w St. w 2 K.wart. od 1 XII 1943, przybył z KL Buchenwald, 1 IX 1944 przeniesiony do jednostki na froncie.

Schäffer Nikolaus — Rottenwachmann, ur. 23 IX 1921, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943, był 1 IV 1944.

Schaffranek Hans — Schütze SS, ur. 10 VII 1902, w St. w 4 K.wart od 6 VIII 1943.

Schalk Alfred — Rottenführer SS, ur. 17 II 1908, w SS nr 191229, w St. od 1 IX 1939, 19 VIII 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi, od X 1941 w 1 K.wart., był 29 XII 1942.

Schalow Friedrich — Scharführer SS, ur. 28 III 1891, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym, od 6 I 1945 w 3 K.wart.

Schalt Wilhelm — Scharführer SS, ur. 25 III 1908, w SS nr 166687, w St. od 1 I 1941 do 28 II 1941, 23 II 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi.

Scharbert Anni — SS-Aufseherin ur. 8 V 1919, w załodze podobozu w Pruszczu Gdańskim od 18 VII 1944 do 23 X 1944, następnie w St. w SK w wydziale III.

Schardt Erich — Sturmmann SS, ur. 23 IX 1924, w St. w SK w wydziale I w dziale łączności od 9 VI 1944 do 7 X 1944.

Scharf Georg — Schütze SS, w St. w 1 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, 15 XII 1944 przeniesiony z obozu.

Scharfetter Erich — Unterscharführer SS, ur. 27 V 1908, w SS nr 166090, w St. w SK w wydziale V jako sanitariusz od 1 IX 1939, 24 II 1943 przeniesiony do KL Hinzert, od 11 X 1943 ponownie w St., przybył z KL Sachsenhausen, 10 XI 1943 przeniesiony do KL Vaivara, od 5 IX 1944 ponownie w St. w SK w wydziale V, przybył z KL Vaivara.

Scheer Emil — Schütze SS, ur. 17 VIII 1906, w SS nr 357730, w St. w 3 K.wart. od 30 IX 1941.

Scheffer Nikolaus — Oberwachmann, w St. w K.wart. od 9 XI 1943.

Scheffke Herbert — Schütze SS, ur. 17 IV 1922, w St. od 1 IX 1939 do 20 XII 1940.

Scheil Paul — Schütze SS, ur. 10 IX 1926, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 3 VII 1944 w załodze podobozu w Policach, był 20 IX 1944.

Schenck Werner von — Untersturmführer SS, ur. 27 VII 1912, w SS nr 252362, w St. w SK jako naczelny lekarz obozu od 1 IX 1939 do 31 X 1941.

Schendel Erdmann — Rottenführer SS, ur. 22 IX 1902, w SS nr 366284, w St. w 2 K.wart. od 10 IX 1941, był 1 IX 1943.

Schenk Oskar — Sturmmann SS, ur. 29 V 1903, w St. w 1 K.wart. od 25 VI 1942, 5 I 1943 przeniesiony do załogi podobozu w Nadbrzeżu (Hopehill).

Schestak Franz — Sturmmann SS, ur. 27 IX 1924, w St. w 2 K.wart. od XI 1942, był 1 II 1944.

Schewtschenko Timofej — Oberwachmann, ur. 1905, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943, był 1 I 1945.

Schick Mathias — Oberschütze SS, ur. 20 IV 1908, w St. w 2 K.wart. 1 XII 1943, przybył z KL Buchenwald, był 1 I 1945.

Schiemann Walter — Rottenführer SS, ur. 1 X 1909, w SS nr 100065, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 28 V 1942 przeniesiony do KL Oświęcim.

Schile Wasil — Wachmann, ur. 20 XI 1909, 9 I 1945 przeniesiony z 1 K.wart. do załogi podobozu w Policach.

Schilich Theodor — Rottenführer SS, ur. 24 VIII 1905, w SS nr 226810, w St. w 2 K.wart. był 29 V 1942, 7 IV 1943 przeniesiony z obozu.

Schiller Heinrich — Sturmmann SS, ur. 2 VIII 1905, w SS nr 358056, w St. w 3 K.wart. od 10 IX 1941, był 20 IV 1943.

Schiller Otto — Schütze SS, ur. 18 XII 1907, w SS nr 357418, w St. w 3 K.wart. od 5 X 1941 do 31 X 1941, zwolniony z załogi obozu.

Schilling Artur — Unterscharführer SS, ur. 25 XI 1896, w SS nr 241021, w St. od 1 IX 1939 do 30 IV 1941.

Schilling Bruno — Sturmmann SS, ur. 26 XII 1905, w St. od 1 IX 1939 do 6 XI 1939, ponownie od 21 I 1941 do 28 II 1941.

Schilling Heinrich — Schütze SS, ur. 1 X 1908, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Schilow Peter — Oberwachmann, ur. 23 XI 1914, w St. w 3 K.wart. od 9 XI 1943, 9 I 1945 przeniesiony do załogi podobozu w Policach.

Schimion Walter — Unterscharführer SS, ur. 19.V 1915, w St. w 5 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schimkat Johann — Rottenführer SS, ur. 5 II 1900, w St. w 3 K.wart. od 12 XII 1942, od 5 I 1943 w SK w zakładach DAW jako kierownik warsztatów ślusarskich, był 8 VII 1943.

Schimnitzki Bernhard — Rottenführer SS, ur. 24 IX 1906, w St. w 2 K.wart. od 1 II 1942, od 12 XII 1942 opiekun psa służbowego, 1 VI 1944 przeniesiony do KL Dachau.

Schimnion Walter — Unterscharführer SS, ur. 19 V 1915, w St. w 3 K.wart. od 15 X 1944.

Schiol Emil — Oberscharführer SS, ur. 1 XI 1890, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schischajew Wasil — Wachmann, ur. 21 I 1918, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943, 9 I 1945 skierowany do załogi podobozu w Policach.

Schlaack Gustav — Schütze SS, ur. 27 I 1901, w St. w K.wart. od 1 XII 1944, przybył z KL Oświęcim.

Schleifer Hans — Schütze SS, ur. 8 VII 1914, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943 do 10 VIII 1943, zwolniony z załogi obozu.

Schlese (Schleese) Herbert Willi — Rottenführer SS, ur. 7 IV 1910, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart., był 27 IX 1944.

Schlesier Otto — Schütze SS, ur. 11 VII 1907, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuegamme.

Schlich Theodor — Rottenführer SS, ur. 24 VIII 1905, w SS nr 262810, w St. w 2 K.wart. od 29 V 1942, przybył z jednostki na froncie, 7 IV 1943 zwolniony z załogi obozu.

Schloske Hans — ur. 23 XI 1906, w SS nr 166136, w St. od 1 IX 1939 do 10 XII 1940.

Schlossjar Ladislaus — Sturmmann SS, ur. 19 IX 1919, w St. w 3 K.wart. był 28 XII 1943 i 1 I 1945.

Schmalz Erich — Rottenführer SS, ur. 19 IV 1909, w SS nr 153941, w St. od 1 IX 1939 do 30 XI 1939, ponownie od 21 I 1941 do 20 II 1941, 11 II 1941 był w załodze podobozu na Westerplatte.

Schmidranse Johann — Sturmmann SS, ur. 12 XII 1910, w St. w 3 K.wart. był 1 IX 1944.

Schmidt — w St. w SK w wydziale V jako lekarz był 28 XII 1943.

Schmidt Adolf — Schütze SS, ur. 22 IX 1907, w SS nr 357458, w St. w K.wart. od 10 IX 1941 do 27 IX 1941, zwolniony z załogi obozu.

Schmidt Alfred — Sturmmann SS, ur. 10 IX 1909, w St. w 8 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schmidt Andreas — Schütze SS, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Schmidt Anny Lotte — SS-Aufseherin, od 11 X 1944 w załodze podobozu w Sępopolu.

Schmidt Anton — Schütze SS, ur. 19 X 1925, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Schmidt Artur — Rottenführer SS, ur. 3 VIII 1913, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart. był 1 I 1945.

Schmidt Bruno — Rottenführer SS, ur. 5 IX 1903, w SS nr 191331 w St. od 1 IX 1939 do 31 X 1941.

Schmidt Daniel — Sturmmann SS, ur. 14 V 1915, w St. w 3 K.wart. od 6 VIII 1943, był 8 I 1945.

Schmidt Friedrich — Sturmmann SS, ur. 25 V 1913, w SS nr 366371, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941 do 11 III 1943, przeniesiony do Oranienburga.

Schmidt Friedrich — Schütze SS, ur. 21 III 1914, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 3 VII 1944 w załodze podobozu w Policach, był 15 IX 1944.

Schmidt Georg — Schütze SS, ur. 10 IV 1912, w St. w 2 K.wart. od XI 1942, był 22 V 1943.

Schmidt Gottlieb — Unterscharführer SS, ur. 26 I 1914, w St. w szpitalu obozowym od 1 IX 1939, w 1942 przeniesiony do innego obozu, w St. w SK w wydziale V jako szef administracyjny szpitala dla więźniów ponownie od 11 VIII 1944, przybył z obozu w Kownie.

Schmidt Hans — Sturmmann SS, ur. 7 II 1921, w St. w 3 K.wart. od 4 VII 1943 do 1 IX 1944, przeniesiony do jednostki na froncie.

Schmidt Hugo — Rottenführer SS, ur. 2 IX 1911, w SS nr 367957, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941, 31 X 1941 był w załodze podobozu w Elblągu, od 1943 do 4 IV 1945 w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym.

Schmidt Johann — Sturmmann SS, ur. 10 IX 1908, w St. w 1 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, był 1 I 1945.

Schmidt Josef — Sturmmann SS, ur. 8 X 1923, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943, od 20 IX 1944 w załodze podobozu w Elblągu.

Schmidt Otto — Sturmmann SS, ur. 16 I 1893, w St. w 2 K.wart. od 17 VII 1944, był 1 I 1945.

Schmidt Paul — Rottenführer SS, ur. 8 II 1904 w SS nr 373366, w St. w 1 K.wart. był 4 VI 1944.

Schmidt Paul — Schütze SS, ur. 10 XII 1910, w St. w K.wart. od 20 I 1943.

Schmidt Peter — Schütze SS, ur. 16 IV 1909, w St. w 3 K.wart. od 15 XI 1944, przybył z obozu w Kownie.

Schmidt Sebastian — Scharführer SS, ur. 23 VII 1914, w SS nr 105432, w St. w SK w wydziale III jako komendant bloku od 16 IX 1942, przybył z KL Dachau, od 6 XII 1942 do 10 XII 1942 komendant podobozu w Lęborku, 15 III 1943 przeniesiony do innego obozu.

Schmidt Walter — Rottenführer SS, ur. 1 III 1912, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 6 IX 1944, następnie w 1 K.wart., był 15 I 1945.

Schmidt Wilhelm — Schütze SS, ur. 23 VII 1920, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1943.

Schmid-Tudl Georg — Schütze SS, ur. 10 IV 1912, w St. w 4 K.wart. od 2 III 1943.

Schmitz Gerhard — Rottenführer SS, ur. 25 VI 1913, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 3 VII 1944 w załodze podobozu w Policach, był 15 I 1945.

Schmitz Karl — Schütze SS, ur. 19 XII 1922, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1943, przeniesiony do KL Buchenwald, gdzie zmarł 4 I 1945.

Schnabel Max — Schütze SS, ur. 4 VII 1902, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 3 VII 1944 w załodze podobozu w Policach, był 20 IX 1944.

Schneider Heinrich — Schütze SS, ur. 9 XII 1909, w St. w 3 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Schneider Jakob — Schütze SS, w St. w 1 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Schneider Michael — Schütze SS, ur. 9 X 1925, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1943.

Schneider Otto Paul — Rottenführer SS, ur. 23 XI 1907, w St. w SK w zakładach DAW od 14 X 1943 do I 1945, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 10 lat więzienia.

Schneider Wilhelm — Oberschütze, ur. 13 X 1902, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schneidereit Erich — Oberscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart., był 25 XI 1944.

Schnell Nikolaus — Schütze SS, ur. 15 IV 1910, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Schnittker Max — Schütze SS, ur. 1 IX 1892, 15 I 1945 był w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska.

Schnitzker Erich — Unterscharführer SS, ur. 7 II 1912, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schöder Fritz — Rottenführer SS, ur. 20 VII 1908, w St. 25 X 1943 został przeniesiony z 1 K.wart. do SK do SS-Neubauleitung.

Scholl Beno — Sturmmann SS, ur. 31 XII 1914, w SS nr 205511, w St. od 1 IX 1939 do 30 IV 1941.

Scholl Max — Rottenführer SS, ur. 18 X 1908, w SS nr 166582, w St. od 1 IX 1939 do 26 V 1941, 21 IX 1940 był w załodze podobozu w Maćkowach, 18 V 1941 był w załodze podobozu na Westerplatte.

Scholz — Unterscharführer SS, był w eskorcie transportu ewakuacyjnego wychodzącego ze St. 27 IV 1945.

Scholz Walter — Rottenführer SS, ur. 8 VI 1911, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Schön Andreas — Schütze SS, ur. 12 IV 1901, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Schön Konrad — Schütze SS, ur. 8 VI 1908, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Schönfeld Erich — Sturmmann SS, ur. 10 IX 1909, w S nr 368340, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 1 IX 1943.

Schönfeld Ernst — Unterscharführer SS, ur. 13 VI 1910, w SS nr 166535, w St. od 1 IX 1939, 11 II 1941 był w załodze podobozu na Westerplatte, od 12 II 1941 w załodze podobozu w Granicznej Wsi, od X 1941 w 1 K.wart., następnie w 3 K.wart., 5 IV 1944 przeniesiony z 3 K.wart. do SK., był 25 XI 1944.

Schönhoff Gertrud — SS-Aufscherin od 5 X 1944 była w załodze podobozu w Rusocinie.

Schönrock Paul — Sturmmann SS, ur. 15 I 1922, w St. od 14 IX 1939 do 1 II 1940.

Schönrock Paul — Rottenführer SS, w St. w II B.wart. od 29 V 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart.

Schönwald Friedrich — Unterscharführer SS, ur. 23 II 1908, w SS nr 191045, w St. od 1 IX 1939 do 21 VII 1941, 16 VII 1941 był w załodze podobozu w Elblągu.

Schoppe Walter — Sturmmann SS, ur. 4 II 1918, w załodze podobozu w Królewcu był 15 IX 1944 i 15 I 1945.

Schoske — Unterscharführer SS, w załodze podobozu w Kępinach Wielkich był w IV 1940.

Schott Rudolf — Oberschütze SS, ur. 11 VIII 1909, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Schounemann Theodor — Schütze SS, ur. 28 VI 1890, w St. w 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do Buchenwaldu.

Schraage Alexander — Unterscharführer SS, ur. 29 XI 1896, w St. w 1 K.wart. od IX 1941, 1 IV 1943 przeniesiony z 4 K.wart. do SK, był 27 XII 1944.

Schramm Martin — Oberscharführer SS, ur. 3 IV 1911, w St. w SK w zakładach DAW od 18 XII 1944.

Schreit Ludwig — Sturmmann SS, ur. 17 I 1920, w St. w 3 K.wart. jako opiekun psa służbowego był od 27 IX 1942.

Schröder Bernhard — Unterscharführer SS, ur. 25 I 1912, w SS nr 273044, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 3 K.wart., był w 1942.

Schröder Fritz — Unterscharführer SS, ur 20 VII 1908, w SS nr 268863, w St. był 29 XII 1942, 1 IV 1944 był w SK.

Schröder Max — Rottenführer SS, ur. 31 III 1902, w SS nr 165982, w St. od 1 IX 1939, w X 1941 w 1 K.wart., następnie w 2 K.wart., 1 X 1943 był w SK w wydziale I w dziale łączności jako cenzor listów więźniów.

Schröder Walter — Rottenführer SS, ur. 30 X 1906, w SS nr 31040, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był 29 XII 1942, 19 VIII 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi.

Schrul (Schrull) Heinrich — Sturmmann SS, ur. 24 III 1901, w SS nr 369067, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 1 IX 1943 w IV 1944 zginął na froncie.

Schscherbak Nikolaus — Oberwachmann, ur. 10 X 1913, w St. w K.wart. od 9 XI 1943.

Schuch Richard — Rottenführer SS, ur. 25 I 1907, w SS nr 241780, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., następnie w 2 K.wart., był 29 XII 1942.

Schugaj Friedrich — Sturmmann SS, ur. 3 II 1910, w St. od XI 1942, od 22 V 1943 w 2 K.wart., 8 I 1945 skierowany do załogi podobozu w Policach.

Schuh Ewald — Sturmmann SS, ur. 30 I 1912, w SS nr 368521, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941, był 20 IV 1943.

Schuhmann Max — Scharführer SS, ur. 27 III 1891, w St. w 5 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schuhr Alfred — Unterscharführer SS, ur. 27 III 1897, w St. w 8 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schuht Fritz — Rottenführer SS, 17 IX 1944 był w załodze podobozu Bydgoszcz-Łęgnowo.

Schukow Nikolai — Rottenwachmann, ur. 25 X 1925, w St. w 1 K.wart. od 13 XII 1944, policjant łotewski.

Schukow Viktor — Wachmann, ur. 14 I (?), w St. w 1 K.wart. od 13 XII 1944, policjant łotewski.

Schula (Schuler) Martha — SS-Aufseherin ur. 19 X 1920, w załodze podobozu Bydgoszcz-Wschód od 5 X 1944 do 6 I 1945, następnie w St.

Schuller Johann — Oberschütze SS, ur. 26 VIII 1908, w St. w 2 K.wart. od 1 XII 1943, przybył z KL Buchenwald, był 1 I 1945.

Schulte Rainer — Rottenführer SS, ur. 27 XI 1907, w St. w 3 K.wart. był 1 IX 1944.

Schultz Artur — ur. 23 VII 1926, w St. w K.wart. od 18 VII 1944 do 23 VIII 1944.

Schultz Gerhard — Sturmmann SS, ur. 18 VI 1923, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schultz Adolf — Sturmmann SS, ur. 9 XI 1910, w SS nr 359093, w St. w 2 K.wart. od 8 X 1941 do 28 V 1943.

Schulz Albert — Rottenführer SS, ur. 3 VII 1909, w SS nr 224279, w St. od 1 IX 1939, w X 1941 w 1 K.wart., następnie w SK w zakładach DAW w warsztatach stolarskich, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Schulz Bruno — Sturmmann SS, od 15 VII 1944 był w załodze podobozu Bydgoszcz-Łęgnowo.

Schulz Bruno — Sturmmann SS, ur. 24 IX 1922, w St. od 1 IX 1939 do 10 V 1941.

Schulz Erika — SS-Aufseherin od 5 X 1944 w załodze podobozu Bydgoszcz-Wschód, była 4 XII 1944.

Schulz Erwin — Rottenführer SS, ur. 2 II 1912, w SS nr 368464, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, 26 VIII 1944 przeniesiony do jednostki na froncie.

Schulz Friedrich — Rottenführer SS, od 7 VII 1944 był w załodze podobozu w Pruszczu Gdańskim.

Schulz Friedrich — Unterscharführer SS, ur. 26 I 1900, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schulz Fritz — Unterscharführer SS, ur. 27 XII 1917, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony od KL Buchenwald.

Schulz Fritz — Rottenführer SS, ur. 5 X 1909, w SS nr 263507, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart.

Schulz Georg — Sturmmann SS, ur. 30 VII 1905, w St. w 3 K.wart. od 17 X 1942, był 1 II 1944.

Schulz Gottfried — Sturmmann SS, ur. 22 III 1903, w SS nr 386274, w St. w 3 K.wart. od 30 IX 1941, był 20 IV 1943.

Schulz Gustav — Sturmmann SS, w St. był 17 IX 1941.

Schulz Hans — Rottenführer SS, ur. 26 IX 1913 w, SS nr 356975, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, następnie w SK, był 28 VII 1944.

Schulz Harry — Sturmmann SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart.

Schulz Johann — Rottenführer SS, ur. 27 VIII 1908, w SS nr 205674, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., od 1 IV 1943 w SK, był 23 VI 1943.

Schulz Karl — Schütze SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart.

Schulz Max — Rottenführer SS, ur. 19 IV 1912, w St. w 2 K.wart. od 4 II 1943, był 9 III 1944.

Schulz Rudolf — Sturmmann SS, ur. 12 III 1911, w St. w 5 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schulz Theodor — Rottenführer SS, ur. 1 III 1910, w SS nr 64946, w St. od 1 IX 1939, był w 1 K.wart. 29 XII 1942.

Schulz Willi — Sturmscharführer SS, ur. 17 II 1903, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 24 VIII 1944 do I 1945 komendant podobozu w Brusach.

Schumacher Wilhelm — Schütze SS, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, 15 XII 1944 przeniesiony ze St.

Schumann Friedrich — Unterscharführer SS, w St. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, następnie przeniesiony do Oranienburga.

Schürer — Hauptscharführer SS, w załodze podobozu w Policach był 1944/1945.

Schurr Johann — Schütze SS, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Schuster Georg — Scharführer SS, ur. 24 I 1891, w St. w 5 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schuster Hermann — Sturmmann SS, ur. 15 XII 1895, w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska był 15 I 1945.

Schuster Johann — Schütze SS, ur. 13 II 1915, w St. w 1 K.wart. od 6 III 1944 do 31 VIII 1944, przeniesiony do jednostki na froncie.

Schuster Johann — Schütze SS, ur. 25 IX 1913, w St. w 1 K.wart. od 6 III 1944 do 31 VIII 1944, przeniesiony do jednostki na froncie.

Schuster Paul — Schütze SS, ur. 13 I 1909, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1943.

Schuster Wilhelm — Rottenführer SS, w St. w SK w wydziale III a od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Schütte Gerhard — Unterscharführer SS, w St. w SK był 4 VII 1942.

Schütz Erich Herbert — Schütze SS, ur. 26 I 1913, w St. w 2 K.wart. od 20 VIII 1941 do 27 VIII 1941, zwolniony z załogi obozu.

Schütz Franz — Rottenführer SS, ur. 30 XI 1908, w St. w 3 K.wart. był 1 IX 1944.

Schütze Erhard — Schütze SS, ur. 17 IV 1921, w St. w 2 K.wart. od 24 IX 1942 do 21 V 1943.

Schwager Kaspar — Schütze SS, ur. 20 VII 1915, w St. w 2 K.wart. do 28 VIII 1942, przeniesiony do KL Mauthausen.

Schwanke Fritz — w St. w 1 K.wart. był 1941/1942.

Schwanke Oskar — Hauptsturmführer SS, ur. 23 XII 1894, w St. jako dowódca 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 4 IX 1944, następnie w załodze podobozu w Policach jako dowódca załogi wartowniczej, 11 XII 1944 przeniesiony do KL Neuengamme.

Schwanke Wilhelm — Sturmmann SS, ur. 5 IX 1908, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był 20 IV 1943.

Schwanz Wilhelm — Schütze SS, ur. 26 XI 1904, w St. w 8 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schwartz Hans — Schütze SS, ur. 10 II 1914, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943 do 10 VIII 1943, zwolniony z załogi obozu.

Schwartz Michael — Sturmmann SS, ur. 10 III 1917, w St. w SK w wydziale III administracyjno-gospodarczym od 20 X 1944, przybył z KL Ryga.

Schwarz Albert — Obersturmführer SS, ur. 11 V 1905, w SS nr 6532, w St. jako kierownik wydziału administracyjno-gospodarczego 1940—1941, od I 1942 do 29 IX 1942 w SK, funkcja nie ustalona, przeniesiony do KL Buchenwald.

Schwarz Alfred — Sturmmann SS, ur. 15 VII 1912, w SS nr 353800, w St. w 2 K.wart. od 10 IX 1941 do 11 III 1943, przeniesiony do Oranienburga.

Schwarz Christof — Rottenführer SS, ur. 17 IX 1914, w St. w 2 K.wart. od 2 III 1943, 4 VIII 1944 przeniesiony do SK do wydziału III a (Arbeitseinsatz), był do 5 IV 1945, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 3 lata więzienia.

Schwarz Franz — Sturmmann SS, ur. 3 XII 1916, w St. w 2 K.wart. był 1 II 1944 i 3 IV 1944.

Schwarz Helmut — Unterscharführer SS, ur. 23 II 1905, w SS nr 356981, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 8 XII 1944.

Schwarz Hermann — Rottenführer SS, ur. 3 IV 1901, w SS nr 66349, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był 9 III 1944.

Schwarz Johann — Schütze SS, ur. 24 V 1924, w St. w 4 K.wart. od 2 III 1943.

Schwarz Kaspar — Schütze SS, ur. 8 VIII 1914, w St. w 4 K.wart. od 2 III 1943, od 21 V 1943 do 7 VII 1943 w 1 K.wart., przeniesiony do KL Mauthausen.

Schwarz Paul — Sturmmann SS, w St. w 1 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Schwarz Robert — Rottenführer SS, ur. 22 V 1909, w SS nr 166621, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 do 30 V 1942 w 1 K.wart., przeniesiony do jednostki na froncie.

Schwarz Willi — Schütze SS, ur. 1 X 1894, w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska był 15 I 1945.

Schwela Siegfried — Hauptsturmführer SS, ur. 3 V 1905, w St. w SK w wydziale V jako lekarz do 20 III 1942, przeniesiony do KL Oświęcim.

Schwenke Heinrich — Schütze SS, ur. 7 III 1909, w SS nr 368237, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 29 XII 1942.

Schwickert Heinz — Rottenführer SS, ur. 11 VIII 1920, w St. w SK w zakładach DAW od 17 VI 1944.

Schwilski Franz — w St. od 1 IX 1939.

Schwitkowsky Paul — zob. Lutz Paul.

Schwonke Fritz — Rottenführer SS, ur. 20 I 1906, w SS nr 366472, w St. w 2

K.wart. od 6 X 1941 do 25 VII 1944, przeniesiony do jednostki na froncie.

Scuras Max — Schütze SS, ur. 1 V 1907, w St. w SK jako kierownik cegielni St., następnie cegielni w Nadbrzeżu (Hopehill) od 12 X 1942 do 6 II 1944, przeniesiony do KL Mauthausen.

Seehaver Hans (Johann) — Rottenführer SS, ur. 19 III 1912, w St. w 3 K.wart. IX 1941, był 28 VII 1944.

Seewe Max — Unterscharführer SS, ur. 19 VII 1914, w SS nr 319239, w St. w 1 K.wart. był w X 1941, był w XI 1943.

Seibert Hans — Schütze SS, ur. 9 XI 1919, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Seidel Karl — Schütze SS, ur. 21 IV 1913, w SS nr 368612, w St. w 3 K.wart. od 5 X 1941 do 11 III 1943, przeniesiony do Oranienburga.

Seifart Alfred — Unterscharführer SS, ur. 22 XII 1896, w St. w 8 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Seitz Fritz — Schütze SS, ur. 9 IV 1910, w SS nr 359054, w St. w 1 K.wart. od IX 1941, 1 VII 1942 przeniesiony z 2 K.wart. do SK do zakładów DAW, 2 XI 1942 przeniesiony do KL Neuengamme.

Selcke Leopold — Oberschütze SS, ur. 25 VI 1902, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Semerau Adolf — Sturmmann SS, ur. 1 V 1899, w St. w 2 K.wart. był 1 IV 1944.

Semerau Albert — Schütze SS, ur. 17 II 1912, w SS nr 357715, w St. w 3 K.wart. od 27 V 1941 do 1 II 1943, przeniesiony do jednostki na froncie.

Semrau Alfred — Oberscharführer SS, w St. w SK prowadził kartotekę więźniów od 1 IX 1939, był II 1940.

Semrau (Semerau) Otto — Schütze SS, ur. 1 V 1899, w St. w K.wart. od 25 I 1944, przybył z KL Mauthausen.

Senger Fritz — Rottenführer SS, ur. 20 V 1905, w SS nr 166572, w St. od 1 IX 1939 do 31 VII 1941, zwolniony z załogi obozu.

Senikow (Senykow) Nikolaj — Wachmann, ur. 23 IX 1923, w St. w 2 K.wart. od 9 XI 1943, 9 I 1945 przeniesiony do załogi podobozu w Policach.

Senkbeil Erich — Sturmmann SS, ur. 30 VIII 1910, w SS nr 369192, w St. w 2 K.wart. od 20 VIII 1941, był 1 III 1943.

Sette Ernst — Hauptsturmführer SS, w St. w SK w wydziale III jako zastępca kierownika wydziału (II Schutzhaftlagerführer) od 29 VI 1944 do 5 IV 1945, od 5 VIII 1944 do 19 VIII 1944 komendant podobozu w Policach.

Sidorenko Grigorij — Oberwachmann, ur. 13 VII 1922, w St. w 2 K.wart. od 9 XI 1943, był 1 IV 1944.

Siebert Paul — Rottenführer SS, ur. 10 I 1903, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., w V 1941 był w załodze podobozu w Elblągu, 24 VI 1942 przeniesiony z obozu.

Sieg Eduard — Schütze SS, ur. 3 V 1911, w SS nr 370255, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941 do 28 V 1943.

Sieg Paul — Rottenführer SS, ur. 16 IX 1902, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 15 XII 1940 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi.

Siegel Heinrich — Schütze SS, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Siegel Heinz — Unterscharführer SS, ur. 19 II 1912, w St. w SK w wydziale III a (Arbeitseinsatz) od 10 V 1943, przybył z KL Neuengamme, był 3 IX 1944.

Siegel Jakob — Schütze SS, ur. 15 IX 1908, w St. w 3 K.wart. od 3 XI 1944, przybył z KL Ryga, był 8 I 1945.

Siegner Ernst — Unterscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart., był 10 I 1945.

Sigl Leo — Schütze SS, ur. 22 II 1909, w St. w 1 K.wart. od 18 XII 1944, przybył z obozu karnego SS w Maćkowach pod Gdańskiem.

Silaschi Josef — Schütze SS, ur. 3 II 1908, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.
Silaschi Michael — Schütze SS, ur. 2 IX 1910, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.
Simon Erich — Sturmmann SS, ur. 29 X 1906, w St. w 1 K.wart. był 15 I 1945.
Simon Fedot — Wachmann, w St. w 1 K.wart. do 16 XII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.
Sisa Aleksander — Rottenführer SS, ur. 28 X 1908, w St. w 3 K.wart. od 10 X 1944, przybył z KL Ryga.
Sitzmann — Untersturmführer SS, w St. czasowo jako szef SS-Bauleitung od 2 XII 1943 do I—II 1944.
Skidan Jegor — Wachmann, ur. 15 V 1913, w St. w 2 K.wart. od 9 XI 1943, 9 I 1945 przeniesiony do załogi podobozu w Policach.
Skierka Leo — Rottenführer SS, ur. 7 V 1904, w SS nr 166311, w St. od 1 IX 1939 do 30 IX 1941, 3 VII 1940 był komendantem podobozu w Pelplinie, 4 I 1941 był w załodze podobozu na Westerplatte, w 1941 zmienił nazwisko na Schierer.
Skowronski Albert — Sturmmann SS, ur. 3 VIII 1900, w SS nr 381881, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, następnie w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym, 22 X 1942 zwolniony z załogi obozu.
Skroblin Hermann — Rottenführer SS, ur. 17 VIII 1905, w St. w 1 K.wart. od 15 III 1944, był 3 V 1944.
Smolinski Otto — Rottenführer SS, ur. 18 III 1914, w St. w K.wart. od 29 VI 1942 do VIII 1942.
Sobleifer Hans — Schütze SS, ur. 8 VII 1914, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1943 do 10 VIII 1943, zwolniony z załogi obozu.
Soike Erich — Unterscharführer SS, ur. 1 III 1907, w SS nr 191047, w St. od 1 IX 1939 do 31 III 1941.
Sokilow Alexander — Oberwachmann, ur. 16 XI 1920, w St. w 1 K.wart. od 13 XII 1944, policjant łotewski.
Sonnengerg Adolf — Schütze SS, ur. 13 VII 1908, w SS nr 381701, w St. w K.wart. od 30 IX 1941 do 2 X 1941, zwolniony z załogi obozu.
Sonnenberg Heinrich — Schütze SS, ur. 1 XII 1906, w SS nr 368575, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 29 XII 1942.
Sorge — Hauptscharführer SS, w St. od X 1944, przybył z KL Ryga, był 3 XI 1944.
Spitzner Herbert — Schütze SS, ur. 10 IV 1924, w St. w 3 K.wart. od 5 I 1944 do 1 IX 1944, przeniesiony do jednostki na froncie, przybył z KL Ryga.
Splettstösser Paul — Schütze SS, ur. 14 II 1898, w załodze podobozu w Królewcu był 15 IX 1944 i 15 I 1945.
Splitthof Ernst — Rottenführer SS, ur. 3 XII 1899, w St. w 3 K.wart. od 17 X 1942, był 1 I 1945.
Sporer Johann (Hans) — Schütze SS, ur. 6 IX 1918, w St. w 2 K.wart. od 2 III 1943 do 21 I 1944, przeniesiony do KL Mauthausen-Gusen, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 4 lata więzienia.
Sprada Georg — Sturmmann SS, ur. 13 VI 1906, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941 do 10 XI 1943.
Sprindsch Iwan — Wachmann, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943 do 16 XII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.
Stabenau Otto — Unterscharführer SS, ur. 8 VI 1897, w SS nr 273018, w St. od 1 IX 1939, w V 1941 był w załodze podobozu w Elblągu, od X 1941 w 3 K.wart., był 30 I 1944.
Stach Franz — Unterscharführer SS, ur. 21 I 1891, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.
Stagl Martin — Sturmmann SS, ur. 16 XII 1912, w St. w 2 K.wart. był 1 II 1944, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 8 lat więzienia.

Stahl Albert — Schütze SS, ur. 9 VIII 1923, w St. w 3 K.wart. od 27 IX 1942 do 15 I 1943, jako opiekun psa służbowego.

Stahl Josef — Oberscharführer SS, ur. 12 X 1908, w St. w SK jako adiutant komendanta obozu i kierownik wydziału I od 15 VI 1944 do 4 IV 1945, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 10 lat więzienia.

Stampniok Erich — Rottenführer SS, ur. 31 VII 1919, w St. w SK w wydziale I w dziale transportu od 15 XI 1944, przybył z KL Ryga, był w eskorcie transportu odchodzącego ze St. 27 IV 1945, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 5 lat więzienia.

Ständel — w St. w SK był 1941/1942.

Standl Fritz Friedrich — Unterscharführer SS, ur. 24 XII 1892, w SS nr 296793, w St. w 3 K.wart. od 1 XI 1943, pełnił służbę w Germanenlager, 6 IX 1944 przeniesiony do załogi podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska, 15 X 1944 przeniesiony do KL Buchenwald.

Stanitz Josef — Schütze SS, ur. 22 IV 1922, w St. w 4 K.wart. od 2 III 1943 do 14 V 1943.

Stefanie Johann — Schütze SS, w St. w 3 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga

Stehli Peter — Schütze SS, ur. 4 VII 1924, w St. w 3 K.wart. od 16 VII 1942 do 15 III 1943, przeniesiony do Oranienburga.

Steiner Anton — Schütze SS, ur. 2 I 1921, w St. w K.wart. od VIII 1942.

Steinhard Karl — Scharführer SS, ur. 17 VIII 1888, w załodze podobozu w Królewcu był 15 IX 1944 i 15 I 1945.

Steinhoff Gerda — SS-Aufseherin ur. 29 I 1922, w załodze podobozu Gdańsk-Ostrów od 16 X 1944 do 18 XII 1944, od 6 I 1945 w załodze podobozu Bydgoszcz-Wschód, w 1946 r. przez sąd w Gdańsku skazana na karę śmierci.

Steiniger Artur — Rottenführer SS, ur. 4 I 1896, w SS nr 166807, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart.

Steinkampf Edmund — Rottenführer SS, ur. 10 VI 1905, w SS nr 368599, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, 19 IX 1944 przeniesiony do SK do wydziału IV administracyjno-gospodarczego, do ogrodnictwa obozowego, był 1 I 1945.

Steinke Paul — Unterscharführer SS, ur. 10 IV 1914, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Steinke Rudolf — Rottenführer SS, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Stellmacher Gerhard — Oberscharführer SS, ur. 12 IX 1914, w St. w 3 K.wart. od 18 XII 1942 do 22 VIII 1943, przybył z KL Oświęcim.

Stenke Willi — Rottenführer SS, ur. 24 XI 1911, w SS nr 168214, w St. w 1 K.wart. od 24 VIII 1942, od 1 IX 1942 w SK w SS-Neubauleitung, od 10 X 1943 w 3 K.wart.

Stephan Arnold — Schütze SS, ur. 24 I 1924, 15 I 1945 był w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska.

Stern Albert Hieinrich — Schütze SS, ur. 31 I 1907, w St. w K.wart. od 16 IX 1941 do 27 IX 1941, zwolniony z załogi obozu.

Steude Heinz — Sturmmann SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart.

Stibbe Oskar — Oberschütze SS, ur. 10 XII 1900, w St. w 7 K.wart od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Stiegler Charlotte — SS-Aufseherin, w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Schichau od 18 X 1944 do 15 XII 1944, od 18 XII 1944 w załodze podobozu Bydgoszcz-Łęgnowo.

Stiene August — Schütze SS, ur. 13 IV 1907, w St. w 1 K.wart. był 19 XII 1944.

Stierl Martin — Oberschütze SS, ur. 25 IX 1909, w St. w 2 K.wart. od 1 XII 1943, przybył z KL Buchenwald, był 1 I 1945.

Stine August — Schütze SS, ur. 18 IV 1907, w St. od 25 X 1944, przybył z KL Ryga, od 25 X 1944 w załodze podobozu Toruń AEG.

Stinze Dietrich — Rottenführer SS, ur. 6 IV 1909, w St. w 2 K.wart. od 29 V 1942 do 4 IX 1942, przybył z jednostki na froncie.

Stobbe Herbert — Rottenführer SS, ur. 15 II 1912, w St. w 2 K.wart. od 31 III 1942, przybył z KL Neuengamme, 5 X 1942 przeniesiony do KL Sachsenhausen.

Stock — Unterscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart., od 23 IX 1944 do I 1945 komendant podobozu w Jesau.

Stöckel Ernst — Rottenführer SS, ur. 22 XII 1906, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Stoewer Christel — SS-Aufseherin, w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Schichau od 18 X 1944 do 15 XII 1944, od 18 XII 1944 w załodze podobozu w Słupsku.

Stoike (Stojke) Heinrich — Schütze SS, ur. 4 XI 1908, w SS nr 368171, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941.

Stoltmann August — Schütze SS, ur. 21 XII 1899, w VII 1944 był w załodze podobozu w Policach.

Stolz Paul — Rottenführer SS, ur. 14 V 1910, w SS nr 255457, w St. w 2 K.wart. od 18 XII 1942, przybył z KL Dachau, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Storz Stefan — Sturmmann SS, ur. 13 X 1923, w St. w K.wart. od 24 VIII 1943 do 12 IX 1943.

Stösser Erwin — Sturmmann SS, w St. w 2 K.wart. od 29 V 1942, przybył z jednostki na froncie.

Strack (Strak) Jakob — Schütze SS, ur. 19 I 1911, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943 do 11 VIII 1943, zwolniony z załogi obozu.

Strehlau Emil — Rottenführer SS, ur. 12 III 1904, w St. w 1 K.wart. od IX 1941, od 12 XII 1944 w 2 K.wart. jako opiekun psa służbowego.

Strehlau Erich — Rottenführer SS, ur. 13 IV 1899, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, od 29 III 1943 w SK w wydziale III jako komendant bloku, od 15 VII 1944 w załodze podobozu Bydgoszcz-Łęgnowo jako szef kuchni, od 23 XI 1944 w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska jako szef kuchni.

Streitfeld Harald — Rottenführer SS, ur. 29 III 1919, w St. w 3 K.wart. od 5 I 1944 do 2 VI 1944, przybył z KL Sachsenhausen.

Strelzow Anton — Wachmann, ur. 31 I 1921, w St. w 3 K.wart. do 9 I 1945, następnie w załodze podobozu w Policach.

Strobel Herbert — Sturmmann SS, ur. 24 VIII 1909, w SS nr 402670, w St. w 2 K.wart. od 30 VIII 1941, był 1 III 1943.

Strobin Hermann — Rottenführer SS, ur. 17 VIII 1905, w St. do 13 VIII 1944, w 1 K.wart., następnie w SK w zakładach DAW — Holzbau A.G.

Strubel Josef — Sturmmann SS, w St. w 3 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Strublitsch Johann — Schütze SS, ur. 8 VIII 1923, w St. w 4 K. wart. od 18 XI 1942, od 21 V 1943 w 3 K.wart., 5 VIII 1943 przeniesiony do KL Dachau.

Stumf Otto — Hauptscharführer SS, ur. 30 III 1905, w St. w 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Stummer Lorenz — Sturmmann SS, ur. 12 I 1920,, w St. w 3 K.wart. był 1 IV 1944.

Stümor Erich — Sturmmann SS, ur. 12 IV 1907, w SS nr 356586, w St. w 2 K.wart. od 10 IX 1941, był 1 III 1943.

Stürmer Emil — Oberscharführer SS, ur. 24 VII 1898, w SS nr 166019, w St. od 1 IX 1939 do 30 IV 1941.

Stutz Aleksander (Alex) — Rottenführer SS, ur. 10 VII 1902, w SS nr 205627,

w St. od 1 IX 1939, 5 VIII 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi, od X 1941 w 1 K.wart., był 29 XII 1942, w 1943 przeniesiony do jednostki na froncie, zginął w Trawnikach 22 IV 1944.

Stuwe Fritz — Sturmmann SS, ur. 22 I 1911, w SS nr 357537, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 1 I 1943.

Stüwe Paul — Hauptscharführer SS, ur. 12 VII 1886, w St. w 5 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Sudau Harry — Oberscharführer SS, ur. 11 V 1899, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Szadkowski Werner — Sturmmann SS, ur. 22 VIII 1912, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944, od 3 VIII 1944 w SK w zakładach DAW — ślusarnia, był 1 I 1945.

Szary Adolf — Unterscharführer SS, 15 IX 1944 był w załodze podobozu w Policach.

Szczerbak (Schtscherbak) Nikolaus — Oberwachmann, ur. 10 X 1913, w St. od 9 XI 1943, był 1 IX 1944.

Szefer Nikolaus — Wachmann, ur. 23 IX 1921, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943.

Szibalski Otto — Unterscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart., był 28 XII 1944.

Szwidkin Iwan — Wachmann, ur. 22 IX 1909, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943.

Tackner Franz — Sturmmann SS, w St. w 3 K.wart. jako opiekun psa służbowego od IX 1942 do 15 I 1943, przeniesiony do jednostki na froncie.

Tadden Karl — Unterscharführer SS, ur. 11 I 1895, w St. w 8 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Takatsch Peter — Schütze SS, ur. 1 X 1909, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Tannenberger Michael — Schütze SS, ur. 26 XI 1906, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1944.

Tänzer — Oberscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 19 VIII 1944 do 6 IX 1944 komendant podobozu w Królewcu.

Taube Karl — Schütze SS, ur. 5 X 1898, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Taubinger Paul — Schütze SS, ur. 17 IV 1910, w St. w K.wart. do 12 IX 1943.

Taudermann — Schütze SS, w St. w K.wart. od 3 XI 1944, przybył z KL Ryga.

Tausch Johann — Schütze SS, ur. 25 IV 1910, w St. w 1 K.wart. od 6 III 1944 do 16 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Teike Artur — Rottenführer SS, ur. 6 X 1907, w St. w 3 K.wart. od 1 XI 1944.

Templin Ewald — Sturmmann SS, ur. 20 V 1904, w SS nr 367017, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 29 XII 1942.

Templin Kurt — Sturmmann SS, ur. 12 III 1913, w SS nr 367015, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Terechow Iwan — Wachmann, w St. w K.wart. od 9 XI 1943.

Tessmer August — Sturmmann SS, ur. 2 XII 1911, w SS nr 357534, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 20 IV 1943.

Tessmer Friedrich — Sturmmann SS, ur. 26 VI 1908, w SS nr 357535, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, od 12 XII 1942 opiekun psa służbowego, 10 XI 1943 przeniesiony do KL Buchenwald, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 4 lata więzienia.

Tessmer Heinz Heinfried — Sturmmann SS, ur. 14 IV 1914, w St. od 1 IX 1939, 3 I 1941 był w załodze podobozu na Westerplatte, 6 IV 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi, 10 V 1941 zwolniony z załogi obozu.

Tessmer Herbert — Sturmmann SS, ur. 20 IX 1909, w SS nr 366881 w St. w 1 K.wart. od 5 VI 1941 do IX 1943, przeniesiony do jednostki na froncie.

Teszari Ernst — Sturmmann SS, ur. 26 XII 1919, w St. w 1 K.wart. od 20 X 1944, przybył z KL Ryga.

Tetzlaff Ewald — Sturmmann SS, ur. 2 VI 1913, w SS nr 385264, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941 do 21 V 1943.

Tetzlaff John Albert — Schütze SS, ur. 28 III 1897, w St. w K.wart. od 10 X 1941 do 18 X 1941, zwolniony z załogi obozu.

Teuber Franz — Schütze SS, ur. 5 VIII 1914, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1943.

Teutsch Georg — Schütze SS, ur. 22 III 1908, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Thaese Max — Schütze SS, w St. w 2 K.wart. był 1941/1942.

Thais (Thaiss) Georg — Sturmmann SS, ur. 20 IV 1910, w St. w 3 K.wart. od 6 II 1943 do 31 VIII 1944, przeniesiony do jednostki na froncie, w 1948 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 5 lat więzienia.

Thein Robert — Rottenführer SS, ur. 25 IV 1913, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart. był 8 I 1945.

Thenn Emil — Rottenführer SS, w St. w 2 K.wart. od 25 XI 1944, przybył z KL Sachsenhausen.

Thetmeyer Ullrich — Schütze SS, ur. 3 VII 1926, w St. w 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Thews Edith — SS-Aufseherin ur. 17 IX 1920, w St. w SK w wydziale III od 15 IX 1944, przybyła z KL Ravensbrück, następnie do 8 I 1945 w załodze podobozu „Komando Budowlane Wschód" w Próchniku.

Thiel Erich — Rottenführer SS, ur. 12 VII 1922, w St. w 3 K.wart. od 16 VII 1942 do 2 VI 1944.

Thiel Klemens — Unterscharführer SS, ur. 2 IV 1909, w SS nr 165993, w St. od 1 IX 1939, 19 VIII 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi, od X 1941 w 1 K.wart., 24 VII 1942 przeniesiony z St.

Thies Michael — Schütze SS, w St. w 1 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Thimm Hermann — Unterscharführer SS, ur. 19 IX 1911, w SS nr 109027, w St. od 1 IX 1939, w X 1941 w 3 K.wart., od 11 III 1942 w 2 K.wart.

Thimm Liesbeth — SS-Aufseherin od 18 X 1944 do 15 XII 1944 w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Schichau, od 18 XII 1944 w załodze podobozu Gdańsk-Ostrów.

Thomainski Magdalena — SS-Aufseherin ur. 31 VII 1919, w St. w SK w wydziale III od 20 VIII 1944, przybyła z KL Ravensbrück.

Thommes Paul — Rottenführer SS, ur. 15 IV 1911, w St. w 1 K.wart. był 1 IX 1944.

Thoms Bruno — Sturmmann SS, ur. 5 XI 1895, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart., był 1 I 1945.

Thöse Max — Sturmmann SS, ur. 28 V 1908, w SS nr 353801, w St. od 10 IX 1941 w 2 K.wart., był 1 III 1943.

Thulke Ernst — Hauptscharführer SS, ur. 5 X 1890, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 6 IX 1944, następnie w SK, od 20 XI 1944 do 4 I 1945 komendant podobozu w Mamonowie (Heiligenbeil).

Thulke Karl — w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 5 lat więzienia.

Thun Erich — Untersturmführer SS und Kriminalsekratärs, ur. 15 XII 1893, w St. w SK jako kierownik wydziału II — politycznego od 6 VI 1944 do 4 IV 1945, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na dożywotnie więzienie.

Tietböhl Werner — Schütze SS, ur. 26 XII 1925, w St. w 7 K. wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Tilger Willi — Rottenführer SS, ur. 13 III 1906, w SS nr 191147, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był 29 XII 1942.

Timm Richard — Sturmmann SS, ur. 13 V 1913, w SS nr 353703, w St. w 2 K.wart. od 10 IX 1941 do 11 III 1943, przeniesiony do Oranienburga, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 4 lata więzienia.

Timm Ulrich — Schütze SS, ur. 16 VIII 1900, w załodze podobozu Bydgoszcz-Łęgnowo był 17 IX 1944 i 15 I 1945.

Tissler Alfred — Sturmmann SS, ur. 17 VIII 1895, w St. w 2 K.wart. od 15 X 1942, od III 1944 do 20 I 1945 w załodze podobozu w Nadbrzeżu (Hopehill), następnie do 4 IV 1945 w St., w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 5 lat więzienia.

Tolksdorf Hans — Schütze SS, ur. 31 XII 1900, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 6 IX 1944 w K.wart., w 1947 r. przez sąd w Gdańsku uniewinniony.

Tolstow Arefij — Wachmann, w St. w 1 K.wart. był do 16 XII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Tolusch Werner — Sturmmann SS, ur. 25 IX 1920, w St. w 3 K.wart. był 25 XI 1942, od 15 I 1943 w szkole Waffen-SS w Schleissheim, 29 X 1943 przeniesiony z St.

Tom Friedrich — Schütze SS, ur. 10 V 1910, w SS nr 366377, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 29 XII 1942.

Tomajek Johann — Schütze SS, w St. w 3 K.wart. od 15 XI 1944, przybył z KL Ryga.

Tomko Stefan — Schütze SS, ur. 5 I 1920, w St. w 4 K.wart. od 15 IV 1943 do 5 VIII 1943, przeniesiony do KL Dachau.

Tönissen Heinrich — Schütze SS, ur. 8 IX 1906, w St. w K.wart. był 29 XI 1944.

Topolski Friedrich — Sturmmann SS, ur. 21 III 1890, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 5 VIII 1944 w załodze podobozu w Pruszczu Gdańskim, był 15 I 1945.

Totzke Wilhelm (Willi) — Hauptscharführer SS, ur. 11 I 1892, w SS nr 173698, w St. w SK w wydziale III jako komendant bloku od 15 XI 1944, przybył z KL Ryga, od 24 XI 1944 do 3 XII 1944 komendant podobozu „Komando Budowlane Wisła" w Bocieniu, następnie w St.

Treder Paul — Schütze SS, ur. 24 VII 1912, w St. w K.wart. od 24 VIII 1944, przybył z KL Dachau.

Treichel Adolf — Sturmmann SS, ur. 4 X 1905, w SS nr 366217, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, był 9 III 1944.

Treichel Artur — Sturmmann SS, ur. 31 X 1909, w SS nr 370254, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 20 IV 1943.

Treichel Ernst — Sturmmann SS, ur. 4 IX 1905, w SS nr 359409, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 1 II 1943.

Treichel Robert — Schütze SS, ur. 5 XI 1908, w SS nr 369051, w St. od 20 V 1941, od X 1941 w 3 K.wart., 22 III 1943 zmarł w szpitalu w Riesenburgu.

Treichler Bruno— Scharführer SS, w St. w SK prowadził kartotekę więźniów od 1 IX 1939, był w II 1940.

Treppenhauer Alexander — Sturmmann SS, ur. 19 IX 1915, w St. w 1 K.wart. od 7 V 1942, od 24 IX 1942 do 24 X 1942 w SK w Gut Werdershof, następnie w 2 K.wart., 4 II 1943 przeniesiony z St.

Treuer Andreas — Sturmmann SS, ur. 7 IV 1911, w St. w 2 K. wart. od 16 VIII 1943, opiekun psa służbowego, 16 XII 1943 przeniesiony do KL Buchenwald.

Treuke Karl — Sturmmann SS, ur. 1 I 1910, w SS nr 368126, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941, był 1 III 1943.

Trey Johann — Rottenführer SS, ur. 1 VII 1907, w SS nr 205718, w St. od 1 IX 1939, w załodze podobozu w Granicznej Wsi był 9 III 1941 i 19 VIII 1941, od X 1941 w 1 K.wart., był 29 XII 1942.

Trikowsky Oskar — Sturmmann SS, ur. 13 XI 1919, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Trzinski Georg — Scharführer SS, w St. od 1 IX 1939, był w II 1940.

Tschanitsch Anton — Oberschütze SS, ur. 2 II 1913, w St. w 3 K.wart. był 1 VI 1944.

Tscherniakowskyj Wladimir — Rottenwachmann, ur. 22 IV 1923, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943, był 1 VI 1944.

Tschesny — Hauptsturmführer SS, ur. 13 VI 1895, w St. jako dowódca 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 6 IX 1944, od 24 VII 1944 do 24 XI 1944 komendant podobozu „Komando Budowlane Wisła" w Bocieniu, następnie w St., od 25 I 1945 w eskorcie kolumn ewakuowanych z St. więźniów.

Tschmelak Stefan — Sturmmann SS, ur. 8 VI 1913, w St. w 4 K.wart. od II 1943, od 22 V 1943 w 2 K.wart., był 9 III 1944.

Tschuk Jakob — Schütze SS, ur. 21 VII 1914, w St. w 4 K.wart. od 18 XI 1942,

Tuchel Heinrich — Rottenführer SS, ur. 27 VII 1905, w SS nr 166622, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 22 V 1942 przeniesiony do KL Rogoźnica, w St. ponownie w 2 K.wart. jako opiekun psa służbowego od 1 VI 1944.

Tuchel Heinrich — Unterscharführer SS, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Tuchenhagen Erwin — Rottenführer SS, ur. 1 X 1913, w SS nr 353975, w St. w 3 K.wart. od 10 IX 1941, od 12 XII 1942 opiekun psa służbowego, 15 XI 1943 przeniesiony z St., zmarł w szpitalu 10 III 1944.

Tuschinski Aleksander — Sturmmann SS, w St. w 3 K.wart. jako opiekun psa służbowego od IX 1942 do 15 I 1943, przeniesiony do jednostki na froncie.

Tysarzyk (Tysarzik) Willi — Oberscharführer SS, ur. 10 IV 1914, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 6 IX 1944, od 6 IX 1944 w załodze podobozu „Komando Budowlane Wisła" w Bocieniu, był 15 I 1945.

Ukley Bruno — Rottenführer SS, ur. 3 I 1915, w SS nr 402374, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Umland Alfred — Schütze SS, ur. 10 V 1905, w St. w 3 K.wart. od 15 X 1942 do 15 VIII 1944.

Unger Walter — Untersturmführer SS, ur. 22 VI 1917, w SS nr 288093, w St. w SK jako adiutant komendanta obozu i kierownik wydziału I od 15 XII 1943 do 15 VI 1944, przybył z Inspektoratu Obozów Koncentracyjnych w Oranienburgu, przeniesiony tamże.

Unglaub Hermann — Rottenführer SS, ur. 12 III 1904, w St. w 1 K.wart. był do 19 VI 1944, przeniesiony do KL Oświęcim.

Unrau Jakob — Rottenwachmann, ur. 22 XII 1912, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943, był 1 IV 1944.

Unterhollenberg Jakob — Oberschütze SS, ur. 24 VII 1922, w załodze podobozu Bydgoszcz-Łęgnowo był 15 XII 1944 i 15 I 1945.

Urban Hans — Oberscharführer SS, ur. 6 IX 1919, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Urbanski Franz — Oberschütze SS, ur. 13 VI 1912, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Usko Friedrich — Unterscharführer SS, ur. 27 IX 1891, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, 30 VIII 1944 przeniesiony do KL Neuengamme, w St. ponownie w 1 K.wart. od 22 X 1944, był 29 XII 1944.

Utke Heinrich — Rottenführer SS, ur. 21 XII 1911, w SS nr 388227, w St. w 3 K.wart. od 24 III 1941, 1 IX 1944 przeniesiony do jednostki na froncie.

Vach Kurt — Schütze SS, ur. 15 XI 1901, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Vens Theodor — Rottenführer SS, w St. w SK w księgowości od 1 IX 1939, był w II 1940.

Venske Johannes — Schütze SS, ur. 23 X 1891, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Venske Paul — Schütze SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart.

Vermaeten Johann — Sturmmann SS, ur. 27 VIII 1887, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Vesper Gertrud — SS-Aufseherin w załodze podobozu Bydgoszcz-Wschód od 5 X 1944.

Vogler Wilhelm — Hauptsturmführer SS, ur. 1 III 1906, w SS nr 1505, w St. w SK jako kierownik wydziału IV administracyjno-gospodarczego od 10 IX 1943 do 24 V 1944, przeniesiony do KL Ryga, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 15 lat więzienia.

Vogt Helmut — Rottenführer SS, ur. 27 X 1919, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Vogt Hugo — Schütze SS, ur. 22 X 1906, w SS nr 366041, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941, od 12 XII 1942 w 3 K.wart. jako opiekun psa służbowego, 22 VIII 1943 przeniesiony do KL Oświęcim.

Voko Karl — Oberschütze SS, ur. 15 IX 1921, w St. w 3 K.wart. od 20 I 1943 do 31 VIII 1944, przeniesiony do jednostki na froncie.

Volkmann Kurt — Untersturmführer SS, ur. 13 XI 1911, w St. w SK od 8 VIII 1944, przybył z KL Majdanek, od 19 VIII 1944 do IV 1945 komendant podobozu w Policach.

Vollmann Bruno Willi — Unterscharführer SS, ur. 26 VII 1906, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 6 IX 1944, następnie w 1 K.wart., był 15 I 1945.

Volpert Richard — Schütze SS, ur. 13 III 1901, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Vormäten Johann — Sturmmann SS, ur. 27 VIII 1907, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Voss Friedrich — Rottenführer SS, ur. 19 XII 1913, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Waberski Josef — Scharführer SS, ur. 9 X 1891, w St. w SK w wydziale V jako sanitariusz od 10 XII 1944.

Wachholz Werner — Hauptscharführer SS, ur. 18 XI 1898, w St. w 5 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Wächter Daniel — Sturmmann SS, ur. 21 IV 1902, w St. w 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Wagner Albert — Sturmmann SS, ur. 7 VIII 1918, w St. w 2 K. wart. od 22 VIII 1943, w połowie 1944 osadzony w obozie karnym dla SS w Maćkowach, 31 X 1944 skazany przez sąd SS w Gdańsku na karę śmierci, wyrok wykonano 6 XI 1944.

Wagner Andreas — Schütze SS, ur. 3 VII 1914, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Wagner August — Schütze SS, ur. 7 XI 1910, w SS nr 359361, w St. w K.wart. od 20 IX 1941 do 27 IX 1941, zwolniony z załogi obozu.

Wagner Christian — Schütze SS, ur. 23 X 1909, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944 do 15 XII 1944, przybył z KL Ryga.

Wagner Edmund — Schütze SS, ur. 23 X 1911, w St. w K.wart. od 10 IX 1941.

Wagner Emil — Unterscharführer SS, ur. 21 VI 1902, w SS nr 205952, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym, był 1 VII 1944.

Wagner Franz — Rottenführer SS, ur. 3 X 1908, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Wagner Franz — Sturmmann SS, ur. 11 IV 1904, w St. w 3 K.wart. od 6 XI 1944.

Wagner Hermann — Unterscharführer SS, ur. 8 VIII 1905, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1942, przybył z KL Neuengamme, od 1 IV 1943 w SK, był 1 VI 1944.

Wagner Jakob — Schütze SS, ur. 9 XII 1908, w St. w 2 K.wart. od 1 XII 1943, przybył z KL Buchenwald, był 18 IV 1944.

Wagner Josef — Sturmmann SS, ur. 22 XII 1908, w St. w 4 K.wart. od II 1943, od 22 V 1943 w 2 K.wart., był 1 IV 1944.

Wagner Kurt — Unterscharführer SS, ur. 13 VII 1909, w St. w SK w wydziale V

jako sanitariusz był do 20 VIII 1943, następnie w KL Majdanek i KL Ryga, w St. ponownie od 16 VIII 1944, 16 VIII 1944 przeniesiony do załogi podobozu w Toruniu

Wagner Wilhelm — Rottenführer SS, ur. 14 II 1909, w SS nr 383386, w St. w 2 K.wart. od 20 VIII 1941, następnie w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym, od 28 X 1943 w 3 K.wart. 18 XI 1943 przeniesiony z St.

Wahlfels Heinrich — Hauptscharführer SS, ur. 30 IX 1891, w St. w 6 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Waldt Ernst — Oberschütze SS, ur. 14 VI 1922, w St. 2 K.wart. od 14 VII 1944 do 15 X 1944, przeniesiony do KL Oświęcim.

Walhöfer Paul — Sturmscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart., był 18 X 1944.

Wall Johannes — Rottenführer SS, ur. 18 V 1902, w SS nr 232791, w St. od 1 IX 1939, od I 1940 do XII 1940 w załodze podobozu w Elblągu, od III 1941 do XII 1941 w podobozie w Gdyni-Orłowie (budowa willi M. Pauly'ego), następnie w SK, 22 IX 1942 przeniesiony do KL Dachau, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 5 lat więzienia.

Wallrath Johannes — Rottenführer SS, ur. 28 II 1910, w SS nr 166097, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był do 1944.

Walnuss Paul — Schütze SS, w St. w 2 K.wart. był 1941/1942.

Walter Franz — Schütze SS, w St. w 3 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Walter Karl — Sturmmann SS, ur. 21 XII 1918, w St. w 3 K.wart. był 1 I 1945.

Walter W. — Untersturmführer SS, ur. 18 I 1891, w St. w SK od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, od 23 X 1944 do 20 I 1945 komendant podobozu w Elblągu.

Wandersee Karl — Rottenführer SS, w St. w 1 K.wart. od 3 V 1942, przybył z KL Oświęcim, był 4 IV 1944.

Wangler Walter — Schütze SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart.

Wanninger Leopold — Unterscharführer SS, ur. 13 IX 1912, w SS nr 241744, w St. w SK od 1 IX 1939, od I 1942 do 28 XII 1942 w SK w wydziale III jako szef działu raportowego (I Rapportführer), od 28 XII 1942 do 10 III 1943 komendant podobozu w Lęborku, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Wansel Hans — Oberscharführer SS, ur. 7 XI 1905, w SS nr 166172, w St. w SK od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., od 13 IX 1944 do III 1945 komendant podobozu Gdańsk-Stocznia Schichau.

Warad Johann — Oberschütze SS, ur. 6 V 1922, w St. w 3 K.wart. był 1 IX 1944.

Waremann Albert — Unterscharführer SS, ur. 9 X 1891, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Warmbier Rudolf — Rottenführer SS, ur. 30 V 1909, w SS nr 95652, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., następnie w 2 K.wart., 4 II 1943 zwolniony z załogi obozu.

Warnholt Paul — ur. 12 III 1906, w St. był 1939/1940.

Warsecha Vinzens — Schütze SS, ur. 10 II 1900, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 3 VII 1944 w załodze podobozu w Policach, był 15 IX 1944.

Wasilenko Sergiej — Rottenwachmann, ur. 11 X 1917, w St. w K.wart. od 9 XI 1943, był 25 V 1944.

Weber Charlotte — SS-Aufseherin ur. 22 X 1901, w St. w SK w wydziale III od 1 XII 1944, przybyła z KL Oświęcim, 18 XII 1944 przeniesiona do załogi podobozu Gdańsk-Ostrów.

Weber Franz — Schütze SS, ur. 20 IX 1912, w St. w 4 K.wart. od 6 VII 1943.

Weber Fritz — Oberscharführer SS, ur. 18 XI 1908, w SS nr 139792, w St. od 1 IX 1939, komendantem podobozu w Elblągu był 10 VI 1941, 16 VII 1941 i 13 X

1941, od X 1941 w SK, następnie w 3 K.wart., w 1944 w 2 K.wart., od 4 X 1944 do I 1945 komendant podobozu w Królewcu.

Weber Jakob — Schütze SS, ur. 27 XI 1909, w St. od 25 X 1944, przybył z KL Ryga, od 25 X 1944 w załodze podobozu w Toruniu.

Weber Paul — Schütze SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart.

Weber Stefan — Schütze SS, ur. 27 X 1919, w St. w 3 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, 8 I 1945 skierowany do załogi podobozu w Pruszczu Gdańskim.

Weckmüller Albert — Rottenführer SS, ur. 27 VIII 1908, w SS nr 370410, w St. w 2 K.wart. od VIII 1941, od 1943 opiekun psa służbowego, był do IV 1945, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na karę śmierci, przez sąd drugiej instancji w 1949 r. skazany na 15 lat więzienia, zmarł w więzieniu 30 IV 1955 r.

Weckmüller Alfred Johann — Schütze SS, ur 7 VIII 1913, w St. w 2 K.wart. od 20 VIII 1941 do 31 I 1942, zwolniony z załogi obozu.

Wedel Ernst Friedrich — Untersturmführer SS, ur. 27 VII 1897, w SS nr 111963, w St. w SK w wydziale V jako lekarz dentysta od 15 XI 1941 do V 1942, przybył z KL Hinzert.

Wegen Helmut — Schütze SS, ur. 5 II 1922, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart. był do 15 XII 1944.

Wegner Alfred — Schütze SS, ur. 30 VI 1910, w SS nr 353762, w St. w K.wart. od 10 IX 1941 do 31 X 1941, zwolniony z załogi obozu.

Wehling Hubert — Oberscharführer SS, ur. 3 XI 1906, w St. w 1 K.wart. od 18 XII 1944, przybył z obozu karnego dla SS w Maćkowach.

Wehlitz Willi — Schütze SS, ur. 15 IX 1907, w SS nr 367847, w St. w K.wart. od 20 IX 1941 do 27 IX 1941, zwolniony z załogi obozu.

Weichbrodt Otto — Unterscharführer SS, ur. 5 X 1904, w SS nr 166098, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 3 K.wart., od 7 VIII 1944 w załodze podobozu „Komando Budowlane Wschód" w Próchniku, od 28 X 1944 w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska.

Weichert Kurt — Schütze SS, ur. 1 I 1909, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, 28 I 1943 przeniesiony do KL Buchenwald.

Weidemann Bruno — Rottenführer SS, w St. od 1 IX 1939, był w II 1940.

Weidinger Richard — Unterscharführer SS, ur. 31 I 1888, w St. w 2 K.wart. od 16 X 1942, przybył z KL Ravensbrück, 1 IV 1944 był w SK.

Weimann Paul — Sturmmann SS, ur. 28 I 1909, w SS nr 368676, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Weinert Franz — Unterscharführer SS, ur. 12 VII 1909, w SS nr 205727, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 3 K.wart., od 1942 w 1 K.wart., od 21 IX 1944 do 18 X 1944 komendant podobozu w Sępopolu, następnie w St. w 1 K.wart., był 23 XII 1944.

Weisner Andreas — Rottenführer SS, ur. 5 X 1902, w SS nr 139818, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., od 15 II 1943 w SK w wydziale I w dziale transportu.

Weisner Robert — Sturmmann SS, w St. w 2 K.wart. był 9 IX 1942.

Weiss Emil — Sturmmann SS, ur. 15 II 1902, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był 20 IV 1943.

Weiss Franz — Rottenführer SS, ur. 29 XI 1906, w SS nr 191300, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 28 I 1943 przeniesiony do KL Buchenwald, 19 VIII 1941 był w załodze podobozu w Granicznej Wsi.

Weiss Max — Oberscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w SK w zakładach DAW.

Weiss Stefan — Rottenführer SS, ur. 20 IX 1910, w St. 11 VI 1943 przeniesiony z 3 K.wart. do SK do wydziału V jako sanitariusz, był 1 I 1945.

Weiss Wilhelm — Oberscharführer SS, ur. 3 I 1894, w St. w 3 K.wart. od 15 XI 1942, przybył z KL Mauthausen, 5 I 1943 przeniesiony do SK do wydziału III na komendanta bloku, 11 I 1944 przeniesiony z obozu.

Weissmann Adam — Oberscharführer SS, w SS nr 17807, w St. od 1 IX 1939, był 26 III 1940.

Weissner Andreas — Rottenführer SS, ur. 5 X 1902, w St. w 1 K.wart. był w X 1941 i 29 XII 1942.

Weissner Robert — Sturmmann SS, w SS nr 366715, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, był 29 XII 1942.

Welke Otto Gustav — Rottenführer SS, ur. 24 III 1906, w SS nr 368618, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był w V 1943, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 10 lat więzienia.

Welker Jakob — Schütze SS, ur. 8 III 1908, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, 8 I 1945 przeniesiony do załogi podobozu w Policach.

Wellnitz Paul — Rottenführer SS, ur. 3 VI 1912, w SS nr 357826, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, w 1944 był w załodze podobozu w Nadbrzeżu (Hopehill), w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na karę śmierci.

Wellnitz Werner — Rottenführer SS, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 10 lat więzienia.

Wendel Fritz — Schütze SS, ur. 4 IX 1910, w St. w 4 K.wart. od 18 XI 1942.

Wenhardt Josef — Sturmmann SS, ur. 7 VIII 1918, w St. w 2 K.wart. był 1 VI 1944 i 3 IX 1944, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na karę 8 lat więzienia.

Wenserski — Unterscharführer SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart., od 29 IX 1944 w załodze podobozu w Elblągu.

Wenzel Emil — Unterscharführer SS, ur. 3 I 1905, w SS nr 191150, w St. od 1 IX 1939, od VIII do XII 1940 był w załodze podobozu w Maćkowach, od X 1941 w 1 K.wart., od 7 VIII 1944 w załodze podobozu „Komando Budowlane Wschód" w Próchniku, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 10 lat więzienia.

Wenzel Johann — Schütze SS, ur. 19 III 1924, w St. w 4 K.wart. był do 22 V 1943, następnie w 2 K.wart.

Wenzel Käthe — SS-Aufseherin ur. 8 VII 1923, w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Schichau od 18 X 1944 do 15 XII 1944, od 6 I 1945 w załodze podobozu Bydgoszcz-Wschód.

Wenzel Rudolf — Hauptscharführer SS, ur. 9 VIII 1915, w St. w 1 K.wart. od 7 I 1945.

Werner — w załodze podobozu w Granicznej Wsi był 19 VIII 1941.

Werner August — Sturmmann SS, w SS nr 359243, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był 1 II 1943.

Werner Karl — Rottenführer SS, ur. 10 I 1890, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart., był 1 I 1945.

Werner Wilhelm — Oberscharführer SS, ur. 11 VII 1903, w St. w SK był do 6 I 1944, przeniesiony do KL Mittelbau, w St. ponownie od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, do 18 XII 1944 był w załodze podobozu „Komando Budowlane Wschód" w Próchniku, następnie w St.

Wernich Wilhelm — Sturmmann SS, ur. 5 XI 1902, w SS nr 359089, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, był 1 III 1943.

Werny Willi — Sturmmann SS, ur. 3 IX 1903, w SS nr 370322, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, był 1 III 1943.

Wessel Horst — Unterscharführer SS, ur. 6 VIII 1908, w SS nr 166454, w St. od

1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 11 XI 1942 zwolniony z załogi obozu.

Westerweck Fritz — Unterscharführer SS, ur. 3 VIII 1898, w St. w 8 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Westfal Adolf — Schütze SS, w St. w 3 K.wart. od IX 1941.

Westphal Johann — Schütze SS, ur. 9 XI 1901, w St. w 2 K.wart. od IX 1941.

Wichmann Heinrich — Rottenführer SS, ur. 3 I 1900, w SS nr 191257, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był 29 XII 1942.

Wiebe Otto — Rottenführer SS, ur. 20 VI 1910, w SS nr 100047, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był 29 XII 1942.

Wiechert Gustav — Sturmmann SS, ur. 31 III 1909, w St. w 1 K.wart. od IX 1941, był 29 XII 1942.

Wiederhöft Aldof — Schütze SS, w St. w K.wart. od IX 1941, 12 V 1942 zmarł w St.

Wiegandt Johannes — Unterscharführer SS, ur. 17 IX 1910, w St. od 1 IX 1939, 20 VII 1940 był w załodze podobozu w Kępinach Wielkich, 4 II 1941 był w załodze podobozu w Elblągu, od X 1941 w SK, od I 1942 w SK w wydziale I jako kierownik działu transportu, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Wiegmann Louis — Sturmmann SS, ur. 21 VI 1901, w St. w 8 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VI 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Wien Hermann — Scharführer SS, ur. 4 XII 1886, w St. w 2 K.wart. od 7 VII 1943, przybył z KL Bergen-Belsen, od 7 VIII 1944 w załodze podobozu „Komando Budowlane Wschód" w Próchniku.

Wienhold Gerhard — Sturmmann SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart.

Wiese Artur — Sturmmann SS, ur. 7 VI 1913, w SS nr 359088, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

Wiesner August — Rottenführer SS, ur. 2 I 1902, w SS nr 191268 w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 9 III 1944 był w 2 K.wart.

Wiesner Heinz — Rottenführer SS, od X 1941 w 3 K.wart.

Wilczynskij (Wiltschinskyj) Wladimir — Wachmann, ur. 22 III 1915, w St. w 3 K.wart. od 9 XI 1943, 9 I 1945 przeniesiony do załogi podobozu w Policach.

Wilde Aleksander — Sturmmann SS, ur. 14 XI 1910, w SS nr 366100, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, był 1 III 1943.

Wilging Heinrich — Schütze SS, w St. w 3 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga.

Wilhelm Kurt — Unterscharführer SS, ur. 30 VII 1902, w SS nr 181991, w St. od 1 IX 1939, w IV 1941 był w załodze podobozu w Elblągu, od X 1941 w 3 K.wart., następnie w SK, od 23 IX 1942 w 1 K.wart., od 1 IV 1943 w SK, był 1 IV 1944.

Wilhelm Waldemar — Obersturmführer SS, ur. 30 I 1896, w SS nr 28346, w St. od 1 IX 1939 jako dowódca oddziału wartowniczego, komendantem podobozu w Elblągu był 10 V 1940 i 14 VII 1940, w końcu 1940 zwolniony z załogi obozu.

Wilke Adolf — Sturmmann SS, ur. 7 IV 1910, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był 1 III 1943.

Wilke Heinz — Scharführer SS, ur. 7 VI 1906, w St. od 1 IX 1939 do 20 XI 1940.

Wilke Lothar — Unterscharführer SS, ur. 18 VIII 1911, w St. od 1 IX 1939 do 31 V 1940.

Will Edith — SS-Aufseherin w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Schichau od 18 X 1944 do 15 XII 1944, następnie w St.

Will Eduard — Scharführer SS, w SS nr 166702, w St. od 1 IX 1939, był 26 III 1940.

Willi Erich — Rottenführer SS, ur. 26 I 1910, w St. od 1 IX 1939, do 30 XI 1940.

Willi Ilse — SS-Aufseherin ur. 26 VIII 1922, w St. w SK w wydziale III do 8 I 1945, następnie w załodze podobozu w Pruszczu Gdańskim.

Willms Gustav — ur. 20 X 1902, w St. w SK w Gut Werdershof był w 1943.

Winante Adolf — Sturmmann SS, ur. 8 III 1917, w St. w 2 K.wart. jako opiekun psa służbowego od 16 VIII 1943 do 20 X 1943, przeniesiony do KL Dachau.

Winkelmann Eduard — Scharführer SS, w St. w SK od 18 IX 1942, przybył z KL Dachau.

Winkelmann Friedrich — Rottenführer SS, ur. 19 VII 1910, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Winter Erich — Sturmmann SS, ur. 30 I 1908, w SS nr 356902, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 1 III 1943.

Winter Otto — Schütze SS, ur. 2 VII 1913, w St. w 1 K.wart. od IX 1941 do 31 III 1942, przeniesiony do KL Niederhagen.

Winter Richard — Unterscharführer SS, ur. 15 III 1897, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Winterfeld Berthold — Rottenführer SS, ur. 16 IV 1910, w St. w 3 K.wart. był 1 IX 1944.

Wippermann Otto — Sturmmann SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart.

Wirth Martin — Schütze SS, ur. 21 III 1898, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1943.

Wischer Erich — Sturmmann SS, ur. 6 V 1913, w St. w SK w wydziale V jako sanitariusz od 28 V 1942 do 20 II 1943.

Wisitski Heinz — w St. od 1 IX 1939, był w II 1940.

Wisner Heinz — Rottenführer SS, ur. 5 XII 1916, w SS nr 357301, w St. był 2 VI 1941, od X 1941 w 3 K.wart, następnie w SK w wydziale V jako sanitariusz, 27 V 1942 przeniesiony do KL Flossenburg.

Wisotzki Johanna — SS-Aufseherin ur. 26 VIII 1919, w St. w SK w wydziale III od 5 XII 1944, przybyła z KL Sachsenhausen, 8 I 1945 przeniesiona do załogi podobozu „Komando Budowlane Wschód" w Próchniku.

Witczorek Andreas — Schütze SS, ur. 27 XII 1896, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Witt Artur — Unterscharführer SS, ur. 29 XII 1910, w SS nr 166539, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 2 K.wart., był 10 I 1945.

Witt Walter — Sturmmann SS, ur. 12 VII 1922, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od 5 VIII 1944 w załodze podobozu w Pruszczu Gdańskim, był 15 I 1945 w załodze podobozu Gdańsk-Stocznia Gdańska.

Witt Willi — Rottenführer SS, ur. 25 I 1911, w SS nr 191183, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 10 lat więzienia.

Witt Vinzent — Schütze SS, ur. 11 VII 1925, w St. w 1 K.wart. był do 15 XII 1944.

Witte Erich — Unterscharführer SS, ur. 10 X 1911, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 6 IX 1944, następnie w 1 K.wart., 17 IX 1944 i 15 I 1945 był w załodze podobozu Bydgoszcz-Łęgnowo.

Witzke Otto — Schütze SS, ur. 18 IX 1912, w SS nr 386296, w St. w 3 K.wart. od 30 IX 1941 do 18 XII 1942, przeniesiony do KL Oświęcim.

Wizek Anton — Schütze SS, ur. 13 XI 1919, w St. w 4 K.wart. od 18 XI 1942.

Wodegge Julius — Rottenführer SS, ur. 23 X 1891, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 29 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Wohlfeil Richard — Schütze SS, ur. 6 II 1912, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 6 IX 1944, następnie do 4 IV 1945 w K.wart., w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 7 miesięcy więzienia.

Wohlgefahrt Gustav — Rottenführer SS, ur. 23 VI 1911, w St. w 2 K.wart. od 15 X 1944, przybył z KL Oświęcim.

Wolf Erich — Sturmmann SS, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart.

Wolf Ernst — Rottenführer SS, w St. w SK był w X 1941.

Wolf Johann — Rottenführer SS, ur. 6 VIII 1913, w SS nr 181962, w St. od 1 IX 1939, 1940—1941 prowadzi hodowlę królików, od I 1942 w SK w wydziale administracyjno-gospodarczym, był do 21 V 1943.

Wolf Paul — Rottenführer SS, ur. 2 VIII 1906, w St. w 1 K.wart. był w X 1941, 24 VIII 1944 był w załodze podobozu w Skowarczu, w St. był 18 X 1944 w 2 K.wart.

Wolf Peter — Sturmmann SS, ur. 15 XII 1918, w St. w 3 K.wart. był 1 IV 1944.

Wolff Bruno — Schütze SS, ur. 29 IX 1910, w SS nr 366416, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941 do 30 V 1942, przeniesiony do jednostki na froncie.

Wolff Wilhelm Heinrich — Schütze SS, ur. 22 III 1904, w SS nr 381898, w St. w K.wart. od 20 IX 1941 do 27 IX 1941, zwolniony z załogi obozu.

Wolfgramm Franz — Rottenführer SS, ur. 6 XII 1905, w St. w 3 K.wart. od 6 I 1945, przybył z KL Oświęcim.

Wolföfer — Sturmscharführer SS, od 2 I 1945 komendant podobozu w Mamonowie (Heiligenbeil).

Wolfram (Wolfran) Alfred — Schütze SS, ur. 10 V 1912, w SS nr 356694, w St. w 2 K.wart. od 10 IX 1941 do 11 III 1943, przeniesiony do Oranienburga.

Wolkow Jefrem — Wachmann, w St. w 1 K.wart. do 16 XII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Wolkow Johann — Schütze SS, ur. 5 III 1909, w St. w K.wart. od 31 VIII 1941 do 29 IX 1941, zwolniony z załogi obozu.

Wolkow Nikolai — Wachmann, w St. w 1 K.wart. do 16 XII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Wollner Fritz — Unterscharführer SS, w załodze podobozu w Policach był 15 IX 1944.

Wöllnitz Werner — Rottenführer SS, ur. 28 VIII 1908, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 1 K.wart., był 1 I 1945, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 10 lat więzienia.

Wollschläger Ludwig — Sturmmann SS, ur. 28 II 1909, w SS nr 370271, w St. w 3 K.wart. od 21 VII 1941, był 20 IV 1943.

Wölms Hermann — Rottenführer SS, ur. 22 XI 1903, w SS nr 191113, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był 29 XII 1942.

Wölms Willi — Unterscharführer SS, ur. 19 VI 1906, w SS nr 191109, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 do 21 V 1943 w SK w wydziale I w dziale transportu.

Wolter Albert (Adalbert) — Unterscharführer SS, ur. 23 IV 1903, w St. od 1 IX 1939, od I 1942 do 4 IV 1945 w SK w wydziale I w dziale personalnym załogi obozu, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 8 lat więzienia.

Wolter Rudolf — Schütze SS, ur. 28 I 1908, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 26 VII 1944, przeniesiony do KL Neuengamme.

Worms (Worm) Artur — Sturmmann SS, ur. 9 III 1900, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 3 K.wart., był 1 I 1945.

Worth Peter — Schütze SS, w St. w 3 K.wart. od 15 XI 1944, przybył z KL Ryga.

Wottrich Erich — Untersturmführer SS, w St. od 1 IX 1939 do 20 I 1940.

Wróbel Jan Alfons — Sturmmann SS, ur. 26 I 1889, w St. w II B.wart. od 29 VI 1944, od VIII 1944 do 20 I 1945 w załodze podobozu w Nadbrzeżu (Hopehill), następnie do 4 IV 1945 w St., w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 7 miesięcy więzienia.

Wulff Ernst — Rottenführer SS, ur. 17 VIII 1902, w St. w SK od 22 IX 1942, przybył z KL Dachau, 4 IV 1944 był w SK w SS-Bauleitung.

Wunsch Max — Schütze SS, ur. 1 I 1907, w SS nr 365982, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941 do 5 V 1942, zwolniony z załogi obozu.

Wurtz Hermann — Oberscharführer SS, ur. 13 V 1891, w St. w 1 K.wart. od 28 XI 1944, przybył z KL Ryga.

Zabel Hermann — Schütze SS, ur. 12 VI 1904, w SS nr 353763, w St. w K.wart. od 10 IX 1941.

Zagst Else — SS-Aufseherin ur. 12 I 1922, w St. w SK w wydziale III od 8 I 1944, przybyła z KL Ravensbrück, 18 II 1944 przeniesiona do Ravensbrück.

Zaharovic (Zahirovic, Zahirowitsch) Mohmed (Mehmed) — Oberschütze SS, ur. 15 VII 1924, w St. w 4 K.wart. od 6 II 1943, od 21 V 1943 w 1 K.wart., 1 IX 1944 przeniesiony do jednostki na froncie.

Zahrt Erwin — Rottenführer SS, ur. 30 XII 1905, w St. w SK w wydziale VI był 4 VII 1942 i 15 VII 1944.

Zajac Karl — Schütze SS, ur. 1 XI 1910, w St. w 4 K.wart. od II 1943, od 22 V 1943 w 2 K.wart., był 9 III 1944.

Zavodsky Karl Emil, Schütze SS, ur. 21 V 1917, w St. w 1 K.wart. od 15 II 1944 do 21 V 1944, przybył z KL Majdanek.

Zeck Michael — Schütze SS, ur. 15 XII 1908, w St. w K.wart. od 15 VI 1943, był 20 III 1944.

Zellmer Franz — Scharführer SS, ur. 27 IX 1896, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Zellner Hans — Scharführer SS, w St. był 21 IV 1941.

Zemke Kurt — Scharführer SS, ur. 25 IX 1914, w St. w SK w wydziale III od 2 IX 1942; przybył z KL Buchenwald, od 10 XII 1942 do 28 XII 1942 komendant podobozu w Lęborku, 28 I 1943 przeniesiony do KL Buchenwald.

Zerlin Eduard — Unterscharführer SS, ur. 16 VIII 1905, w SS nr 60385, w St. od 1 IX 1939, w 1940 był w załodze podobozu w Elblągu, w 1941 był w załodze podobozu na Westerplatte, od X 1941 w 1 K.wart., od 29 III 1943 do 4 IV 1945 w SK w wydziale III jako komendant bloku, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na 12 lat więzienia.

Zettel Josef — Sturmmann SS, ur. 17 II 1921, w St. w 2 K.wart. od 6 II 1943 do 8 II 1944.

Ziebart Wilhelm — Oberschütze SS, ur. 10 I 1915, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 7 VIII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Ziechner Alfins — Oberscharführer SS, w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w SK.

Zieger Hildegard — SS-Aufseherin ur. 17 III 1915, w St. w SK w wydziale III od 21 XI 1942, przybyła z KL Ravensbrück, była 1 IV 1943.

Ziegler Johann — Rottenführer SS, ur. 15 VIII 1907, w St. w 2 K.wart. od 1 X 1944, przybył z KL Ryga, od 16 XI 1944 w załodze podobozu w Gdyni.

Ziegler Ludwig — Rottenführer SS, ur. 2 IV 1894, w St. w SK w wydziale III w Germanenlager od 1 XI 1943, przybył z KL Mauthausen.

Ziehbur Herta — w SK wydziale I w dziale łączności była od 1 IV 1943.

Ziehm Hugo — Unterscharführer SS, ur. 16 VII 1907, w SS nr 166325, w St. od 1 IX 1939, w 1940 był w załodze podobozu w Elblągu, od X 1941 w 3 K.wart., 4 VII 1942 był w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym, był do 4 IV 1945, w 1947 r. sąd w Gdańsku skazał na 3 lata więzienia.

Ziel Felix — Schütze SS, ur. 14 XI 1911, w SS nr 368572, w St. w K.wart. od IX 1941 do XI 1941, zwolniony z załogi obozu.

Zielinski Bernhard — Sturmmann SS, ur. 25 VI 1906, w SS nr 353915, w St. w 2 K.wart. od 31 VIII 1941, był 1 III 1943.

Zielinski Johann — Sturmmann SS, ur. 2 II 1899, w St. od 1 IX 1939, był w I 1941.

Zielke Leopold Hermann — Schütze SS, ur. 17 XII 1902, w St. w K.wart. od 16 IX 1941 do 6 X 1941, zwolniony z załogi obozu.

Ziemann Bruno — Unterscharführer SS, ur. 13 XI 1896, w SS nr 166546, w St.

od 1 IX 1939, od X 1941 w SK w wydziale IV administracyjno-gospodarczym, od 2 I 1945 w załodze podobozu w Pruszczu Gdańskim.

Ziemens Gustav — Rottenführer SS, ur. 9 X 1904, w SS nr 205687, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 1 K.wart., był 1 XI 1942.

Zieploch Ernst — Schütze SS, w St. w 1 K.wart. był w X 1941.

Zigahn Albert — Oberscharführer SS, ur. 1 X 1890, w St. w 7 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Zilch Robert — Schütze SS, ur. 10 II 1912, w SS nr 301925, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941 do 11 III 1943, przeniesiony do Oranienburga.

Zillner Paul — Schütze SS w St. w II B.wart. od 29 VI 1944 do 31 VIII 1944, następnie w 2 K.wart.

Zills (Zils) Herbert — Unterscharführer SS, ur. 15 IV 1904, w SS nr 370321, w St. w 2 K.wart. od IX 1941, następnie w 1 K.wart., od połowy 1944 do 25 I 1945 komendant podobozu w Suszu, następnie w St.

Zills Rudolf — Sturmmann SS, ur. 5 VII 1905, w SS nr 357834, w St. w 3 K.wart. od IX 1941, był 15 I 1945.

Zimmer Sebastian — Sturmmann SS, ur. 1 III 1915, w St. w 2 K.wart. był 9 III 1944 i 1 VI 1944.

Zimmermann Andreas — Schütze SS, ur. 18 XII 1915, w St. w 2 K.wart. od 6 VII 1943, 22 II 1944 był w załodze podobozu w Nadbrzeżu (Hopehill), 15 XII 1944 przeniesiony ze St.

Zimmermann Geza — Schütze SS, ur. 17 I 1919, w St. w 4 K.wart. od 4 VII 1943.

Zinemeier Siegfried — Schütze SS, ur. 6 III 1906, w St. w K.wart. był w VII 1944.

Zirkwitz Rudolf — Sturmmann SS, ur. 6 IX 1898, w St. w 3 K.wart. od 18 X 1942, był 1 IV 1944.

Zizulin (Zizuryn) Iwan — Oberwachmann, ur. 23 VI 1923, w St. w 1 K.wart. od 9 XI 1943, był 1 IV 1944.

Zöllner Gustav — Sturmmann SS, ur. 3 XI 1906, w SS nr 366475, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 29 XII 1942.

Zube Kurt — Rottenführer SS, ur. 29 V 1912, w SS nr 166233, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w 3 K.wart., 28 I 1943 przeniesiony do jednostki na froncie.

Zudnochowski Otto — Rottenführer SS, ur. 18 VIII 1910, w załodze podobozu w Królewcu był 15 IX 1944 i 15 I 1945.

Zühlke Gustav — Sturmmann SS, ur. 14 X 1908, w SS nr 358997, w St. w 2 K.wart. od 8 X 1941, był 1 III 1943.

Zühlke Otto — Oberschütze SS, ur. 24 II 1924, w St. w 1 K.wart. był do 15 XII 1944.

Zühmer Karl — Scharführer SS, ur. 20 I 1885, w St. w 5 K.wart. od 29 VI 1944 do 22 VII 1944, przeniesiony do KL Buchenwald.

Zurell Jakob — Schütze SS, ur. 24 X 1908, w SS nr 368521, w St. w 3 K.wart. od 20 IX 1941, był 29 XII 1942.

Zurell Karl — Rottenführer SS, ur. 10 IX 1902, w St. w 1 K.wart. od IX 1941, od 12 XII 1944 w 2 K.wart. jako opiekun psa służbowego, w 1947 r. przez sąd w Gdańsku skazany na karę śmierci.

Zweinitzer Thomas — Sturmscharführer SS, ur. 17 XII 1890, w St. od 2 XI 1943, przybył z KL Ravensbrück, 16 VII 1944 przeniesiony do KL Oświęcim.

Zwingmann Franz — Rottenführer SS, ur. 10 XI 1906, w SS nr 191253, w St. od 1 IX 1939, od X 1941 w SK, od 23 IX 1942 w 1 K.wart., 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.

UZUPEŁNIENIA

Andraszyk Josef — Schütze SS, w St. w K.wart. był 23 V 1943.
Anker Paul — w SS nr 99102.
Arendt Gustav — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Arning Ludwig — nie Arming, w St. był w 2 K.wart. 10 II 1942.
Baumgartner Michael — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Beermann Paul — w SS nr 99051.
Bendix Heinz — nie Bendiks, ur. 20 XI 1916, w St. w SK w wydziale IV był do 26 I 1943, następnie w zakładach DAW.
Berg Raimund — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Berg Rudolf — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Bieschke Hans — w SS nr 402370.
Blumenau Willy — 17 VI 1943 przeniesiony do KL Oświęcim.
Bolhagen Kurt — w SS nr 263422.
Bonkowski Otto — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Boschmann Peter — w SS nr 205713.
Brocher Michael — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Brünner Hans — 1 VI 1943 przeniesiony do KL Dachau.
Bublitz Alfred — w St. w 1 K.wart. od 14 III 1942, przybył z KL Oświęcim.
Burneleit Willi — w SS nr 392724.
Dirks Walter — w SS nr 99016.
Dohm Karl — w SS nr 232837.
Doms Robert — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Döring Otto — w SS nr 166211.
Eltermann Johann — w SS nr 166658.
Engler Fritz — w SS nr 166566.
Engler Willi — w SS nr 57744.
Falk Felix — w SS nr 263448.
Falk Hermann — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Finger Ewald — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Fischer Johann — w SK kierownikiem wydziału II — politycznego był do 6 I 1943, odwołany z powodu choroby.
Frason Franz — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Glag Meta — w SK w wydziale I w dziale łączności była od 8 VI 1943.
Glass Albert — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Gogolin Kurt — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Goike Otto — w SS nr 191341.
Görtz Johannes — w SS nr 166710.
Gottschau Oskar — w SS nr 205772.
Gröning Bruno — w SS nr 402381.
Hagedorn Ewald — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Hantel Helmut — nie Hantol, w SS nr 264310.
Hermann Ernst — 2 II 1943 przeniesiony do jednostki na froncie.
Herrmann Friedrich — w SS nr 191340.
Herrmann Johann — w SS nr 289890.
Hinkelmann August — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Hopp Wilhelm — w SS nr 64948.
Jahrsen Paul — 11 III 1943 przeniesiony do Oranienburga.
Jakusch Bruno — w SS nr 166147.
Karnath Walter — w SS nr 191011.
Keihl Martin — w SS nr 166715.
Kleïss Hermann — ur. 11 V 1905, ze St. przeniesiony 15 XI 1943.

Knof Alfred — w SS nr 224324.
Korsch Herbert — w SS nr 22983.
Kossler Johann — w SS nr 191311.
Kreft Paul — w SS nr 166585.
Krönke Erich — w SS nr 166570.
Kühn Karl — Schütze SS, ur. 5 VII 1911, w St. w 1 K.wart. był do 14 III 1942, przeniesiony do KL Flossenburg.
Kutner Johannes — w SS nr 166157.
Wagner Kurt — w dokumentach występuje także jako Warner Kurt, w SS nr 166024.

Stutthof. Zeszyty Muzeum, 7
PL ISSN 0137-5377

RECENZJE I OMÓWIENIA

Marian Walczak,
Walka ekonomiczna narodu polskiego 1939—1945,
Warszawa, 1970, s. 268

Niewystarczające dotychczas zainteresowanie historyków problematyką gospodarczą w okresie II wojny światowej dało autorowi impuls do napisania pracy *Walka ekonomiczna narodu polskiego 1939—1945*. Polityka ekonomiczna okupanta stanowiła jeden z ważniejszych czynników wyniszczania narodu polskiego. Oprócz eksterminacji bezpośredniej hitlerowcy stosowali formy eksterminacji pośredniej, do których zaliczyć trzeba eksploatację gospodarczą okupowanego kraju. W związku z tym w społeczeństwie polskim pojawiła się konieczność zdecydowanego oporu wobec tego typu działalności władz niemieckich. Stworzono więc szeroki front walki ekonomicznej prowadzonej przez wszystkie niemal odłamy polskiego ruchu oporu.

Recenzowana publikacja została oparta na bogatych źródłach archiwalnych, przechowywanych w kraju i za granicą. Szkoda, że nie wykorzystano jednych z bardziej priorytetowych źródeł, jakimi są zachowane akta Komendy Głównej Armii Krajowej. W większym stopniu należało także wyzyskać dokumenty Delegatury Rządu RP na Kraj. Pominięto też wydawnictwo emigracyjne *Armia Krajowa w dokumentach* oraz ważne prace krajowe[1]. Uwzględnienie wyżej wymienionych pozycji rzuciłoby szersze światło na omawianą problematykę.

Autor postawił kilka pytań dotyczących zagadnienia polityki ekonomicznej Trzeciej Rzeszy na okupowanych ziemiach polskich[2]. W swojej książce starał się dać odpowiedź na pytanie: w jakim stopniu walka ekonomiczna umożliwiła nie tylko przetrwanie narodu polskiego, ale i przyczyniła się do strat poniesionych przez Niemcy hitlerowskie.

W rozdziale pierwszym autor scharakteryzował ogólne założenia hitlerowskiej polityki gospodarczej na terenach okupowanej Polski. Naświetlił genezę polityki Trzeciej Rzeszy i zacytował fragment z *Mein Kampf* dotyczący wspomnianej tematyki. Na uwagę zasługuje też inny dokument, a mianowicie protokół z konferencji odbytej w Kancelarii Rzeszy w Berlinie w dniu 23 V 1939 r. Sformułowano tam explicite zasady hitlerowskiej polityki wobec podstawowych problemów ekonomicznych. Stwierdzono, że: „Gdańsk nie jest bynajmniej przedmiotem zatargu. Idzie tu o rozszerzenie naszej przestrzeni życiowej na Wschodzie, o zapewnienie środków żywności, o załatwienie problemu bałtyckiego. Środki żywności mogą pochodzić jedynie z obszarów słabo zaludnionych. Pomijając naturalną żyzność ziemi, gruntowna niemiecka eksploatacja zwiększy niezmiernie nadwyżki żywnościowe. Nie ma innych możliwości w Europie. Kolonie? Strzeżcie się od darów w postaci terenów kolonialnych, bo to nie rozwiąże sprawy żywności, pamiętajcie o blokadzie. Jeżeli los zmusi nas do konfliktu z Zachodem, posiadanie dużych terenów na Wschodzie będzie bardzo pożyteczne, polegać na żniwach możemy bo-

---

[1] *Armia Krajowa w dokumentach* (dalej *AK*...), t. I, Londyn 1970, t. II, Londyn 1973, t. III, Londyn 1975; C. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979. Tę ostatnią publikację autor wymienił tylko w przypisie do wstępu.

[2] We wstępie zaznaczono, iż praca obejmuje tereny ziem zaanektowanych do Rzeszy i GG. Tym samym część ziem wschodnich wchodzących w skład Rzeczypospolitej Polskiej przed 1 IX 1939 r. nie została uwzględniona.

daj jeszcze w czasie wojny niż w czasie pokoju. Ludność terenów niemieckich nie będzie służyła w wojsku, lecz zostanie użyta jako siła robocza"[3].

Ma rację M. Walczak stwierdzając, iż wysiedlenia ludności polskiej stanowiły jedną z form eksploatacji ekonomicznej. Omawiając jednak ten problem pominął całkowicie Pomorze. Jest to sprawa o dużym znaczeniu, na tych bowiem terenach wysiedlania rozpoczęły się już w październiku 1939 r. Do chwili utworzenia w Gdańsku Centrali Przesiedleńczej, tj. do 15 XI 1940 r., wysiedlono z Pomorza do Generalnego Gubernatorstwa 30 758 osób. W ramach tzw. wysiedleń wewnętrznych i zewnętrznych przeprowadzonych w okresie 1939—1943 wysiedlono z Pomorza 121 765 osób[4].

W kolejnym rozdziale przedstawiono przebieg akcji sabotażu gospodarczego, polegającego na niszczeniu wszelkimi możliwymi sposobami i dostępnymi środkami gospodarki okupanta. Zarówno w tym rozdziale, jak i w następnych (R. IV—VI) autor zastosował kontrowersyjne kryterium merytoryczno-chronologiczne, w wyniku którego działalność części podziemia w latach 1942—1945 została przedstawiona jako priorytetowa. Wskutek niezachowania prawidłowej chronologii uległy pewnemu zdeprecjonowaniu inne ośrodki konspiracyjne prowadzące walkę od 1939 r.[5]

Wymieniając poszczególne akcje sabotażu gospodarczego, M. Walczak bardzo często nie wskazuje na uczestników danej akcji lub czyni to zbyt marginalnie, nie eksponując wszystkich ośrodków podziemnych. Z przypisów bibliograficznych wynika, iż autor miał dobrą orientację co do rozmiarów i efektów sabotażowych przeprowadzonych przez poszczególne odłamy konspiracji[6]. Pominięto np. milczeniem założenia sabotażowe Związku Walki Zbrojnej. W „wytycznych działań sabotażowo-dywersyjnych" z 19 III 1940 r. stwierdzono wyraźnie, że „[...] Dotychczasowe prowadzone z własnej inicjatywy akty sabotażu dały bardzo dobre rezultaty. Należy więc prowadzić je nadal i doskonalić przenikając coraz więcej do ośrodków specjalnie dla Niemców ważnych. Akty sabotażu skierować na: transporty, materiały importowane (ropa, benzyna, zboża) i wywożone z kraju [...] wytwórnie uzbrojenia i żywnościowe, magazyny materiałów [...]. Środki stosować jak najprostsze a pewne: wypuszczanie ropy z cystern, psucie jej, podpalanie, umiejętnie zamaskowane psucie części uzbrojenia, psucie narzędzi wytwarzających, wykolejanie pociągów itp. W miarę rozpracowania sposobów sabotażu przy pomocy trucizn. bakterii i środków chemicznych, przyślę Wam recepty bądź też gotowe preparaty, jak również szczegółowe wskazówki, jak robić sabotaż i dywersję"[7].

W meldunku nr 61a z 27 III 1941 r. Komendant Główny ZWZ gen. S. Rowecki („Grot") informował gen. K. Sosnkowskiego: „Akcja sabotażowo-dywersyjna była skierowana na fabryki przemysłu wojennego, transporty kolejowe, materiały pędne [...]. Na skutek upadku Francji w 1940 r. nakazano ograniczenie akcji sabotażowo-dywersyjnej na terenie Kraju jedynie do materiałów pędnych i niszczenia motorów [...]. Na Reich akcję prowadzono stale. Obecnie w związku z otrzymanym rozkazem nakazałem przejść na sabotaż o natężeniu średnim, przy czym

[3] *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1965, s. 30.

[4] W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja na Pomorzu Gdańskim w latach 1939—1945*, Gdańsk 1979, s. 141—159; W. Jastrzębski, *Hitlerowskie wysiedlenia z ziem polskich wcielonych do Rzeszy w latach 1939—1945*, Poznań 1968.

[5] Przykładowo wspomniany na s. 50 Związek Odwetu powstał 20 IV 1940 r. Tymczasem z tekstu można wysnuć wniosek, iż działał on dopiero w okresie późniejszym. Podobnych potknięć jest więcej.

[6] Zob. np. przyp. 23, 32, 42.

[7] *AK...*, t. I, s. 181.

nakazałem szczególny nacisk położyć na akcję niszczenia parowozów"[8]. Ponadto z innych meldunków z 1941 r. wynika, że na obszarach okupowanych opóźniono lub błędnie wykonano 1700 obrabiarek przeznaczonych na potrzeby wojska oraz wykonano wadliwie 107 pokładowych radiostacji lotniczych, 95% kondensatorów (na 6 000 000 sztuk), 370 pompek trybikowych do samolotów. Podpalono 400 wagonów cystern z materiałami pędnymi, magazyny intendenckie w Warszawie, paszy w Kutnie, halę fabryczną w Mielcu. W trzecim kwartale produkcja fabryk zarządzanych przez okupanta spadła o 30%, dokonano 7446 aktów sabotażu[9].

Należało trochę szerzej przedstawić działalność sabotażową na Pomorzu, a nie ograniczyć się tylko do „Kraju Warty". W recenzowanej książce wspomniano o dwóch akcjach tego typu: w Gdańsku i w Wejherowie. Tylko na podstawie literatury przedmiotu (uwzględnionej przez M. Walczaka) można było odnotować co najmniej kilkadziesiąt akcji sabotażowych przeprowadzonych w latach 1939—1945 przez ZWZ-AK, TOW „Gryf Pomorski", Polską Armię Powstania, Związek Jaszczurczy, Gwardię Ludową i inne nie zidentyfikowane grupy konspiracyjne[10].

Trzeba dodać, że wymieniony przez M. Walczaka dr Franciszek Witaszek kierował Związkiem Odwetu (ZWZ) w Poznańskiem i prowadził działalność sabotażowo-dywersyjną. Aresztowany w kwietniu 1942 r., został ścięty 8 I 1943 r.[11]

M. Walczak słusznie podkreślił znaczenie tzw. czarnego rynku, którego istnienie, wobec niezwykle ciężkiej sytuacji żywnościowej, uchroniło niejedną polską rodzinę przed widmem głodu. Oczywiście hitlerowskie władze nie uwzględniały motywów, jakimi kierowali się Polacy, i stosowały ostre represje w stosunku do naruszających „prawo" okupacyjne. Omawiając zagadnienie „czarnego rynku", starano się wykazać różnice pomiędzy sytuacją w Generalnym Gubernatorstwie a ziemiami inkorporowanymi do Rzeszy. Także i w tym przypadku obszary Pomorza nie znalazły należytego odzwierciedlenia, a przecież w przypisie 9 (s. 75) znajdują się informacje o wyzyskaniu w niniejszej pracy dokumentów sądowych z Bydgoszczy, które są przechowywane w Wojewódzkim Archiwum Państwowym (WAP) w Bydgoszczy oraz akt sądu lokalnego w Tczewie znajdujących się w WAP w Gdańsku. Bez przeprowadzania dodatkowych badań można było umieścić krótką wzmiankę o walce ekonomicznej w Reichsgau Danzig-Westpreussen. Problem ten został częściowo już ujęty w literaturze przedmiotu[12]. Władze okręgu Rzeszy Gdańsk—Prusy Zachodnie zaliczały do „przestępstw" gospodarczych nielegalne uboje, handel masą mięsną, handel wymienny i pokątny, uchylanie się od obowiązkowych dostaw, podrabianie kart żywnościowych, pędzenie spirytusu itd. Na Pomorzu udział ludności polskiej w „przestępstwach" gospodarczych był stosunkowo duży. Sądy hitlerowskie orzekły wobec Polaków największą liczbę kar, w tym i kary śmierci. Najwyższy wymiar kary otrzymało 3,71% ogółu skazanych Polaków[13]. Walka ekonomiczna miała więc nieco szerszy zakres niż wynika to z kart recenzowanej pozycji.

Trzeba się zgodzić z autorem, że dodatkowym źródłem zdobywania żywności stały się napady i włamania do sklepów i magazynów. Inne źródło stanowiły rekwizycje dokonywane przez grupy konspiracyjne. Na Pomorzu przeprowadzono

[8] *Ibid.*, s. 480.

[9] *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, (dalej *PSZ*), t. III, *Armia Krajowa*, Londyn 1950, s. 441—446.

[10] K. Ciechanowski, *Ruch oporu na Pomorzu Gdańskim 1939—1945*, Warszawa 1972, s. 339—352; W. Jastrzębski, *Terror i zbrodnia. Eksterminacja ludności polskiej i żydowskiej w rejencji bydgoskiej 1939—1945*, Warszawa 1974, s. 206—231.

[11] E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki*, Warszawa 1970, s. 319—321.

[12] Zob. np. E. Zarzycki, *Eksterminacja i dyskryminacyjna działalność hitlerowskich sądów w okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie w latach 1939—1945*, Bydgoszcz 1981.

[13] Szerzej: E. Zarzycki, *op. cit.*, s. 123—153.

co najmniej 20 tego typu akcji zorganizowanych przez AK, PAP, TOW „GP", GL (AL)[14].

M. Walczak podjął też polemikę z panującą wśród niektórych historyków opinią, iż władze okupacyjne świadomie tolerowały „czarny rynek". Wydaje się jednak, że okupant istotnie był zainteresowany istnieniem tej formy handlu z dwóch względów. Po pierwsze „czarny rynek" stwarzał możliwość zaopatrywania się w poszukiwane artykuły nawet wysokim funkcjonariuszom okupacyjnym. Po drugie umożliwiano w ten sposób wydobycie z polskiego rynku produktów, których nie potrafiono ściągnąć w sposób „legalny"[15].

Niezwykle ważnym czynnikiem walki z obcą okupacją stało się niszczenie komunikacji i transportów, co słusznie podkreślono w omawianej publikacji. Autor zgromadził około 200 pozycji traktujących o dywersji kolejowej. Pomimo tak szerokiego, zdawałoby się, zainteresowania tą problematyką odczuwalne są braki opracowań syntetycznych. Dostrzegł to M. Walczak. Duże znaczenie ma więc każda próba całościowego potraktowania tzw. walki o szyny. Jednakże bardzo dyskusyjne jest stwierdzenie, że dopiero w związku ze zbliżaniem się frontu wschodniego w 1944 r. Armia Krajowa nasiliła akcje dywersyjne na liniach komunikacyjnych. W 1944 r. nastąpiła aktywizacja całego polskiego ruchu oporu. Ale akcje przeciwko transportom prowadzono wcześniej. Tylko w ciągu drugiego półrocza 1941 r. Związek Odwetu wykoleił 91 transportów. W okresie od 1 IV 1942 r. do 31 XII 1942 r. spowodowano 99 przerw w ruchu kolejowym i 7 zderzeń pociągów. Przeprowadzono także akcje odwetu na tzw. pociągi urlopowe przewożące oficerów i żołnierzy udających się z frontu wschodniego do Rzeszy. W niektórych dokumentach konspiracyjnych podawano następujące dane: „Meldunek z odcinka walki konspiracyjnej za lipiec 1943: [...] 4. Odwet. Za wymordowanie mieszkańców Michniowa koło Suchedniowa (w okręgu kieleckim) zatrzymano pociąg pod Łączną i ostrzelano go. Straty własne 4 rannych, nieprzyjaciela 180 zabitych i rannych. [...] Meldunek tajny z walki konspiracyjnej za październik 1943 r. [...] Odwet i samoobrona. Wykolejono i ostrzelano 5 pociągów. Straty nieprzyjaciela kilkuset zabitych i rannych. [...] Meldunek z walki konspiracyjnej za listopad 1943 r. [...] Odwet i samoobrona. Wykolejono i ostrzelano w akcji odwetowej 10 pociągów, niszcząc 6 parowozów i 26 wagonów. Straty około jeden tysiąc zabitych i rannych"[16].

Wspomniana przez autora akcja „Jula" stanowiła sprawdzian dyspozycyjności i sprawności sił AK i miała na celu zniszczenie sieci komunikacyjnej na południu kraju. Została wykonana 6 IV 1944 r. i zakończona dużym sukcesem. Przerwa w ruchu kolejowym trwała 310 godzin, zginęło przy tym 715 Niemców. Podobną akcję o charakterze specjalnym, oznaczoną kryptonimem „Bariera", zamierzano przeprowadzić też przed ewentualną inwazją aliantów na kontynent. Sześć głównych uderzeń na szlaki komunikacyjne miało sparaliżować ruch transportowy w Generalnym Gubernatorstwie. Z „Bariery" alianci zrezygnowali z nie znanych bliżej powodów[17].

W powyższym rozdziale M. Walczak zaprezentował również przebieg dywersji na ziemiach zaanektowanych do Rzeszy. Wymieniony podharcmistrz Ryszard Nieborak z Poznania był członkiem Szarych Szeregów i współpracował z Komendą Okręgu Poznańskiego AK w sabotażu i dywersji[18].

W odniesieniu do terenów Pomorza wykorzystano szereg cennych publikacji, ale niekiedy zdezaktualizowanych, gdyż ich autorzy nie znali wówczas wielu

[14] Zob. K. Ciechanowski, *op. cit.*, s. 339—352; C. Łuczak, *op. cit.*, s. 607.
[15] C. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. I, s. 601.
[16] *PSZ*, t. III, s. 439—450, 469.
[17] *Ibid.*, s. 449—512.
[18] E. Serwański, *op. cit.*, s. 369.

szczegółów. Literatura przedmiotu w tym zakresie jest rzeczywiście zróżnicowana merytorycznie, niemniej pewne fakty zostały już ostatecznie zbadane i część ustaleń można przyjąć jako ostateczne. Wymaga więc sprostowania sprawa zamachu na pociąg w dniu 8 VI 1942 r. w pobliżu Kościerzyny. Akcję tę przeprowadzili nie członkowie TOW „Gryf Pomorski", lecz Polskiej Armii Powstania pod dowództwem S. Lesikowskiego. Wykonano ją pod Zblewem w rejonie leśniczówki Cis. Natomiast ewentualny zamach na Hitlera[19] miał się odbyć podczas celowej katastrofy spowodowanej także przez PAP w dniu 21 VI 1942 r. Obu akcji dokonano poprzez rozkręcenie szyn. Wydarzenia te odbiły się szerokim echem nie tylko na Pomorzu, ale i za granicą. Wydawany w Londynie „Dziennik Polski" (nr 604 z 29 VI 1942 r.) podawał: „Wielki sabotaż na Pomorzu. [PAT — Polska Agencja Telegraficzna — B.Ch.]. Według doniesienia »Svenska Tageblatt« w nocy z 20 na 21 czerwca na skutek sabotażu uległ wykolejeniu w pobliżu Kamienia Pomorskiego w pow. Sępolno niemiecki wojskowy pociąg towarowy. Trzech dozorców niemieckich, którzy strzegli pociągu, zostało zabitych, 10 rannych. Szkody niewątpliwie były znaczne. Wskutek katastrofy ruch kolejowy na tej linii przerwany był na 2 dni"[20].

Zagadnieniu hitlerowskiej polityki rolnej poświęcony został rozdział V. Nakreślono w nim ogólne cele i założenia władz okupacyjnych w stosunku do terenów GG i włączonych do Rzeszy. Uzupełnić można, że już w kwietniu 1941 r. minister S. Kot zwracał się do gen. Sosnkowskiego, jako komendanta głównego ZWZ, z propozycjami dokonywania sabotażu rolnego w Rzeszy. Działalność tę uzgodniono z Delegaturą Rządu RP na Kraj i miała ona polegać zarówno na niszczeniu maszyn, narzędzi, jak i płodów rolnych i inwentarza żywego. Wykonawcami mieli być polscy robotnicy wywiezieni do Rzeszy[21].

Przedstawiając sprawy polityki wysiedleńczej, autor przytoczył kilka ciekawych cytatów z prasy podziemnej, obrazującej stan ówczesnej wiedzy o wysiedleniach na Zamojszczyźnie. W formie uzupełnienia dodać można, że wymienione przez autora gazetki były wydawane przez różne organizacje. I tak: „Głos Polski" wydawała organizacja „Pobudka" (wywodząca się z grupy Obóz Narodowo-Radykalny „Falanga"), „Państwo Polskie" — Obóz Polski Walczącej (organizacja o charakterze sanacyjnym), „Żywia" — Ludowy Związek Kobiet (Stronnictwo Ludowe), a pisma „Wieś" — SL[22]. O dzieciach z Zamojszczyzny kierowanych na Pomorze pisał m.in. periodyk „Ziemie Zachodnie Rzeczypospolitej" (nr 2, 1943).

Słuszna jest konstatacja M. Walczaka, stwierdzająca, iż wszystkie formy walki stosowane przez ludność wiejską przyczyniły się do ocalenia wsi polskiej przed germanizacją, a ponadto obniżyły produkcję rolną Niemiec hitlerowskich. Działalność ruchu oporu na wsi uchroniła wielu Polaków przed śmiercią głodową.

Kolejny rozdział odnosi się do zagadnienia walki z przymusowym zatrudnieniem polskich robotników w gospodarce wojennej Rzeszy. Praca przymusowa stanowiła, jak słusznie podkreślono, jeden z czynników eksterminacyjnych okupanta. Wspomniana przez autora Organizacja Małego Sabotażu „Wawer" (od 1941 r. „Wawer-Palmiry") nie była formalnie przybudówką jakiejkolwiek organizacji wojskowej czy politycznej, jednakże miała ścisłe powiązania z Okręgiem Warszawskim ZWZ-AK, który to subsydiował jej działalność. Likwidację wymienio-

[19] Sprawa ta wymaga dokładniejszych badań.

[20] Archiwum KW PZPR Gdańsk. Pewne nieścisłości wynikają z faktu, iż nie posiadano wówczas dokładnych danych.

[21] *AK...*, t. I, s. 531, 541; PSZ, t. III, s. 450—451.

[22] *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939—1945*. oprac. L. Dobroszycki przy współudziale W. Kiedrzyńskiej, pod kierunkiem naukowym S. Płoskiego, Warszawa 1962, s. 76, 151, 247—248, 272—273; *PSZ*, t. III, s. 165.

MUZEUM * SŁUPSKIE *

nych w niniejszej pozycji urzędników niemieckich: K. Hoffmana, H. Dietza, B. Kurtha, F. Geista, W. Luberta, przeprowadzających rekrutację na roboty przymusowe, przeprowadziły oddziały Armii Krajowej[23].

Charakteryzując rynek pracy na terenach okupowanej Polski, można nieco szerzej omówić Pomorze, tym bardziej że problematyka ta była już omawiana w powojennej literaturze.

W zakończeniu rozdziału M. Walczak przedstawił ciekawe i mało znane formy oporu, jak akcje strajkowe przeprowadzane w szeregu fabryk i zakładów pracy.

Działalność wywiadowcza miała istotne znaczenie nie tylko dla ruchu konspiracyjnego, ale i dla aliantów, umożliwiając tym ostatnim prowadzenie akcji zarówno o charakterze doraźnym, jak i militarnym. Tematyka ta została zaprezentowana w rozdziale VII. Autor zdefiniował tutaj pojęcie wywiadu wojskowego i cywilnego: „Przez «wywiad cywilny» należy rozumieć ustalenie kierunków polityki okupanta i zasięgu jego zbrodni, natomiast przez «wywiad wojskowy» zbieranie informacji o ruchach wojsk niemieckich oraz wykrywanie nowych technologii w niemieckim przemyśle wojennym. Wydaje się, że obydwa pojęcia mają nieco zawężoną treść. O ile zrozumiałe jest pojęcie «wywiad wojskowy», które obejmuje gromadzenie informacji przydatnych dla celów militarnych, to określenie «wywiad cywilny» jest mało adekwatne w stosunku do zakresu działań wywiadowczych polskiego podziemia w czasie okupacji. Żołnierzem wtedy był bowiem nie tylko partyzant, ale i robotnik, rzemieślnik, urzędnik, rolnik — słowem, każdy Polak, który w formie możliwej w określonej sytuacji i dostępnymi dla siebie środkami walczył z okupantem. Przeto słuszniejsze wydaje się używanie pojęcia «wywiad gospodarczy», które obejmuje wszystkie szczegółowe zagadnienia, mające istotne znaczenie dla polskiego ruchu konspiracyjnego oraz wszystkich państw koalicji antyhitlerowskiej" (s. 184). Wiadomo, że większa część przemysłu podporządkowana była wówczas gospodarce wojennej i celom militarnym. Wywiad wojskowy obejmował więc całokształt zagadnień produkcji przemysłu wojennego, jego straty, wielkość produkcji i zamierzeń, dyslokację wojsk, usytuowanie poszczególnych zakładów zbrojeniowych itp. Można tutaj oczywiście wyodrębnić działalność wywiadu gospodarczego, ale stanowił on organiczną całość z wywiadem wojskowym. W zakres wywiadu wojskowego nie będą wchodziły informacje związane pośrednio z przemysłem wojennym, np. dotyczące przemysłu papierniczego, szklanego, meblowego itd., jakkolwiek i tymi gałęziami przemysłu interesował się wywiad konspiracyjny. Sprawy o charakterze polityczno-społecznym, a więc dotyczące nastrojów ludności polskiej i niemieckiej, wysiedleń, terroru, niemieckiej listy narodowościowej, czyli eksterminacji bezpośredniej i pośredniej oraz wpływów orientacji politycznych polskich organizacji podziemnych, wchodziły w krąg zainteresowań wywiadu politycznego. Wiadomości tego typu zbierała głównie Delegatura Rządu RP na Kraj, a ściślej Departament Informacji i Prasy, w mniejszym stopniu II Oddział ZWZ-AK. Zarówno w przypadku wywiadu wojskowego, jak i politycznego serwis informacyjny gromadziły zarówno osoby mające wykształcenie wojskowe (wojskowi służby czynnej i rezerwiści), jak i osoby nie mające nigdy nic wspólnego z wojskowością. Zjawisko to występowało zwłaszcza w tych rejonach okupowanego kraju, gdzie zachodziły trudności kadrowe. Od momentu przekazania informacji do chwili dotarcia jej do Centrali była długa droga i na odpowiednim szczeblu struktury organizacyjnej dany mel-

[23] *Ibid.*, s. 447—448; A. Kunicki, *Cichy front. Ze wspomnień oficera wywiadu dywersyjnego dyspozycyjnych oddziałów Kedywu KG AK*, Warszawa 1969, s. 36—45; C. Michalski, *Wojna warszawsko-niemiecka*, Warszawa 1971, s. 49; *Encyklopedia II wojny światowej*, Warszawa 1975, s. 630.

dunek przejmował fachowiec. W Komendzie Głównej ZWZ-AK utworzono Biuro Studiów Wojskowych oraz Biuro Studiów Gospodarczych i Przemysłowych, gdzie specjaliści wysokiej klasy dokonywali selekcji poszczególnych materiałów wywiadowczych. Zbiorcze meldunki obejmowały informacje dotyczące wywiadu wojskowego i gospodarczego. Niekiedy dołączono do nich meldunki wywiadu politycznego[24].

Szkodą dla pracy stało się niewykorzystanie bogatych źródeł archiwalnych znajdujących się w Centralnym Archiwum KC PZPR, a także zbiorów Instytutu Historii PAN w Warszawie. Można też było sięgnąć do bardziej reprezentatywnej literatury[25]. M. Walczak słusznie uwypuklił działalność wywiadowczą ZWZ-AK, Szarych Szeregów, Gwardii Ludowej — Armii Ludowej czy organizacji „Muszkieterzy". Na stronie 193 wspomniał o siatce wywiadowczej AK oznaczonej kryptonimem „Stragan", nie wyjaśniając bliżej istoty zagadnienia. Wprawdzie autor zastrzegł, że nie będzie omawiał struktury i zasad działania wywiadu, jednak tylko na podstawie dostępnej literatury wypada zaznaczyć, że „Stragan" stanowił centralną sieć dalekosiężnego wywiadu ofensywnego KG ZWZ-AK. Oprócz „Straganu" działała sieć „Lombard". Po likwidacji siatki „Straganu" przez gestapo w połowie 1943 r. „Lombard" przejął funkcję centralnej sieci. Przedstawiając funkcjonowanie wywiadu na ziemiach zaanektowanych i Altreichu pominięto zupełnie prace wywiadowcze prowadzone z ramienia TOW „Gryf Pomorski", Konfederacji Narodu, „Miecza i Pługa" (od 1942 r. Zjednoczone Organizacje Ruchu „Miecz i Pług"), Związku Jaszczurczego — Narodowych Sił Zbrojnych. Obszerna literatura przedmiotu umożliwia krótkie scharakteryzowanie tego problemu. Obraz osiągnięć wywiadowczych jest wówczas pełniejszy. We wspomnianej przez autora akcji zdobycia informacji o broni „V" współdziałali z Armią Krajową członkowie pomorskiej organizacji „Miecz i Pług" (m.in. A. R. Tragerowie z Bydgoszczy). Zachowane dokumenty wskazują, iż sprawą broni „V" interesowały się nieomal wszystkie sieci wywiadowcze sięgające do obszarów Pomorza Zachodniego. Na ziemiach zaanektowanych bardzo duży wkład w dostarczanie materiałów wywiadowczych miał Związek Jaszczurczy posiadający swoje punkty także i w głębi Rzeszy. Wymieniona przez autora W. Węgierska była ściśle związana z wywiadem ZJ i ZWZ-AK[26].

W recenzowanej pozycji odnotowano bardzo ciekawą działalność wywiadowczą prowadzoną przez polskich kolejarzy. Warto zaznaczyć, że tereny Pomorza Gdańskiego i Wschodniego poddane zostały penetracji komórki o kryptonimie „Kolej", wchodzącej w skład grupy „Wybrzeże", która z kolei podlegała „Straganowi" KG ZWZ-AK. Także i na ten temat istnieją liczne opracowania[27]. Szkoda, że nie omówiono też w kilku zdaniach osiągnięć wywiadowczych Szarych Szeregów i wywiadu morskiego Wydziału Marynarki Wojennej KG ZWZ-AK „Alfa"[28].

M. Walczak scharakteryzował mało znaną polską akcję wywiadowczą kiero-

---

[24] CA KC PZPR, Akta Komendy Głównej AK, Akta Delegatury Rządu RP na Kraj; B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej na Pomorzu. Cz. I 1940—1943)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum", nr 6, 1985; B. Zieliński, *W konspiracyjnym Biurze Studiów*, [w:] *Życie na krawędzi. Wspomnienia żołnierzy antyhitlerowskiego wywiadu*. Warszawa 1980, s. 305—317.

[25] M. Wojewódzki, *Akcja V-1, V-2*, Warszawa 1972, i in.

[26] W pierwszej połowie 1942 r. gestapo dokonało likwidacji wywiadu Związku Jaszczurczego. Kilkadziesiąt osób z tej organizacji stracono na mocy wyroku Sądu Wojennego Rzeszy. Zob. L. Teresiński, *O działalności Sądu Wojennego Rzeszy w okresie II wojny światowej*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce", t. 24, Warszawa 1972.

[27] K. Ciechanowski, *op. cit.*, oraz inne prace tego autora; A. Męclewski, *Neugarten 27*, Warszawa 1974.

[28] Z przypisu 7 (s. 193) wynika, że autorowi znane są publikacje o działalności wywiadu morskiego i Szarych Szeregów.

waną z Budapesztu. Podobną rolę odgrywał wywiad polski w Sztokholmie, obejmujący swym zasięgiem obszary Rzeszy, Pomorze i kraje nadbałtyckie.

W pozycji *Walka ekonomiczna narodu polskiego 1939—1945* zaprezentowano również formy opieki i samopomocy społecznej. Autor trafnie dostrzegł, iż tego typu walka, aczkolwiek nie zawsze ujęta w ramy organizacyjne, była możliwa jedynie dzięki solidarnej postawie większości polskiego społeczeństwa. Efekty tej działalności pomagały przetrwać wielu Polakom dotkniętym represjami okupanta. M. Walczak wnikliwie przedstawił pracę i funkcjonowanie poszczególnych organizacji i komórek charytatywnych, spełniających rolę opiekuńczą na obszarach okupowanej Polski. W formie uzupełnienia warto zaznaczyć, że podobne akcje przeprowadzono także i na Pomorzu, oczywiście w mniejszym stopniu aniżeli w tzw. Kraju Warty czy Generalnym Gubernatorstwie. Pomoc ta leżała w gestii m.in. Wojskowej Służby Kobiet Pomorskiego Okręgu AK, która docierała do obozów jenieckich w Grossborn i Brodnicy, obozu koncentracyjnego Stutthof, obozu w Potulicach, obozów pracy w Szczecinie i okolicy. Paczki żywnościowe dostarczano też do więzienia w Bydgoszczy, Toruniu i Grudziądzu. Szeroko rozwinięto akcję niesienia pomocy rodzinom aresztowanych. Pod tym względem najlepiej zorganizowane były WSK w inspektoratach Gdynia, Tczew, Chojnice, Gdańsk, Bydgoszcz, Toruń, Włocławek, Brodnica i Grudziądz. Z kolei Komenda Główna AK utrzymywała łączność z obozami jenieckimi poprzez Wydział Obozów Jenieckich podlegający I oddziałowi KG (kryptonim „IKO")[29].

Akcje niesienia pomocy więźniom i ich rodzinom prowadziły też Szare Szeregi, Związek Jaszczurczy, TOW „Gryf Pomorski". Komenda Naczelna TOW „GP" zorganizowała służbę kobiecą oznaczoną kryptonimem „Przedświt", opiekowała się represjonowanymi, dziećmi sierotami po poległych lub pozostawionymi własnemu losowi wskutek aresztowania rodziców itp.

W ostatnim rozdziale omówiono inne formy oporu związane z walką ekonomiczną. W sposób wyczerpujący naświetlono działalność sabotażową w obozach koncentracyjnych i poza nimi, jak np. puszczanie w obieg fałszywych banknotów. M. Walczak słusznie wspomniał tutaj o ochronie dóbr kultury. Wypada tylko dodać, że podobną działalność prowadzono na Pomorzu. Niekiedy były to akcje spontaniczne, w innych zaś wypadkach kierowane przez organizacje konspiracyjne. I tak np. ocalono księgozbiór we wsi Zgorzałe (dawny powiat Kartuzy), Górze Pomorskiej (dawny powiat Wejherowo), w powiatach kościerskim i tczewskim: Bielawki, Gniew, Pelplin, Tczew. W Chojnicach ukryto księgozbiór z biblioteki Czytelni Ludowych. Kolportaż książek polskich zorganizowali w Bydgoszczy i Toruniu członkowie Szarych Szeregów. Oprócz tego organizowano punkty biblioteczne, np. w Brusach, Czersku, Rytlu, Chojnicach[30].

Książka M. Walczaka przybliżyła nam metody i formy walki ekonomicznej prowadzonej przez polskie społeczeństwo. Autor trafnie ocenił pokrzepiające znaczenie tego typu akcji, które pomimo wielkich strat stały się jeszcze jednym dowodem ogromnego patriotyzmu ludności polskiej. Jak najbardziej słusznie zwrócono uwagę na mechanizmy towarzyszące walce ekonomicznej, która pozwoliła przetrwać ciężki okres okupacji wielu Polakom. W książce wyzyskano obszerną literaturę i źródła archiwalne z 30 placówek naukowych w kraju i za granicą, co znacznie podniosło walory omawianej publikacji. Mimo nieuwzględnienia wszystkich źródeł dokumentów dotyczących wywiadu praca ta wypełniła dużą lukę

[29] *Dane do historii AK. Okręg Pomorze*, opr. ppłk J. Chyliński, maszynopis; Akta Pomorskiego Okręgu AK; A. Sanojca, *Łączność konspiracyjna Armii Krajowej z obozami jenieckimi*, „Dzieje Najnowsze", 1970, nr 1.

[30] K. K. Ciechanowscy, *Tajna działalność kulturalno-oświatowa na Pomorzu w latach 1939—1945*, Gdańsk 1975, s. 74—81.

w powojennej historiografii i przyczyniła się do pogłębienia wiedzy o walce podziemnej z okupantem hitlerowskim. Stanowi istotny punkt wyjścia do dalszych badań nad zagadnieniami ekonomicznymi okresu okupacji.

Bogdan Chrzanowski

Czesław Majewski,
Ucieczka z piekła,
Kraków—Wrocław 1983, s. 105

Wspomnienia Czesława Majewskiego, byłego więźnia Stutthofu oznaczonego numerem 2405, dotyczą tematu bardzo rzadko podejmowanego w literaturze obozowej. Zagadnienie ucieczek z obozów koncentracyjnych, które stanowiły jedną z form bezpośredniego i czynnego oporu więźniów, należą do jednego z bardziej interesujących, a równocześnie dyskusyjnych problemów historii II wojny światowej. Temat ten, traktowany dotychczas marginesowo, zasługuje na większą uwagę badaczy tego okresu. Recenzowana praca ukazała się w 1983 r. nakładem Wydawnictwa Literackiego Kraków i jest pierwszą pozycją tego rodzaju poruszającą problematykę ucieczek z obozu koncentracyjnego w Stutthofie.

Ucieczki z tego obozu, wbrew temu co do tej pory napisano[1], były częste i wiele spośród nich zakończyło się pomyślnie. Świadczy o tym nie tylko dokumentacja byłych więźniów, którym się one powiodły, ale również materiały archiwalne będące efektem działalności różnych biur obozowych, zwłaszcza Komendantury i Wydziału Administracyjnego. W pierwszym przypadku okoliczności ucieczki są w miarę dobrze znane dzięki złożonym relacjom, znaczniej trudniej jest odtworzyć jej przebieg przy braku tego źródła. Pomimo to sięganie do informacji zawartych w tych dokumentach, jak np. adnotacji o stwierdzonych ucieczkach uwzględnianych przez starszych bloków w książkach dokumentujących wszelkie zmiany pobytu w obozie, raportów kapo biura zatrudnienia, ksiąg cmentarnych z nazwiskami więźniów zastrzelonych podczas ucieczki i pochowanych na cmentarzu na Zaspie, wzmianek na temat ucieczek ujmowanych w rozkazach Komendantury wśród sentencji wyroków wymierzonych esesmanom odpowiedzialnym za strzeżenie więźniów, jest jak najbardziej pożądane, ponieważ potwierdzają one fakt podejmowania ucieczek z obozu, a w wielu też wypadkach ich pomyślne zakończenie.

Pierwsze próby ucieczek zanotowano już we wrześniu 1939 r. Większe szanse na ich powodzenie mieli więźniowie przebywający w podobozach, które miały znacznie mniej rozbudowany system strzeżenia, przede wszystkim ze względu na zewnętrzne zabezpieczenie obozu, słaby nadzór ze strony SS, a także z powodu konieczności zatrudniania więźniów w dużej odległości od obozu, co im ułatwiało jaką taką orientację w najbliższej okolicy oraz bardziej staranne przygotowanie i zaplanowanie trasy ucieczki. Niewiele w tym zakresie poprawiło ulepszanie metod i techniki nadzoru, które dotyczyło głównie obozu macierzystego ze względu na rozbudowę Stutthofu, i wielokrotne zwiększenie stanu osobowego więźniów.

Dopiero z końcem 1942 r. wprowadzono w obozie rozszerzony system nadzoru przez m.in. zastosowanie psów strażniczych do pilnowania i ścigania więźniów

[1] M.in. M. Kłusak, *Ucieczki ze Stutthofu*, „Litery", nr 5, 1973; K. Steyer, *Z problematyki ucieczek z KL Stutthof*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum", nr 2, 1977, s. 185—193.

zbiegłych z obozu. Pierwszych 10 psów razem z treserami sprowadzono do Stutthofu w dniu 27 września 1942 r., w czerwcu 1943 było ich już 20, najwięcej w przeciągu istnienia obozu. Wyczulone na zapach ubrań więźniów, tresowane w specjalnej szkole SS psów służbowych, atakowały wyłącznie więźniów, reagując na każde polecenie swoich opiekunów. Esesmani — przewodnicy psów — pełnili służbę w obozie macierzystym, w Stutthofie, w obrębie dużego łańcucha straży, na posterunkach kontrolnych wewnątrz obozu i zwłaszcza podczas pościgu za zbiegłymi więźniami. Używano ich w obławach organizowanych głównie na więźniów zbiegłych ze Stutthofu, rzadziej z komand zewnętrznych lub podobozów, co nie zawsze było możliwe z uwagi na trudność szybkiego przewiezienia tresera z psem do miejsca, z którego rozpoczęła się ucieczka[2].

Autor wspomnień od maja 1940 r. przebywał w podobozie Stutthofu w Przebrnie (Pröbernau). W tym czasie centralnemu obozowi w Stutthofie, który nosił nazwę Zivilgefangenenlager (obóz jeńców cywilnych) podporządkowano filialne obozy w Granicznej Wsi (Grenzdorf), Maćkach (Matzkau), Kępinach Wielkich (Zeyersniederkampen), Elblągu, na Westerplatte, w Suchaninie (Komando Ziegankenberg) oraz w Przebrnie (Aussenstelle Pröbernau). Od listopada 1939 r. do końca marca 1940 r. obóz w Przebrnie stanowił oddział obozu jeńców cywilnych w Stutthofie. Podlegał Komendanturze Obozów Jeńców Cywilnych Gdańsk (Kommandantur der Zivilgefangenenlager Danzig), będącej dysponentem wszystkich więźniów znajdujących się w tych obozach.

Filię w Przebrnie założono z myślą o zatrudnieniu więźniów przy budowie wału ochronnego od strony Zalewu Wiślanego. Według stanu z listopada 1939 r. w obozie przebywało około 200 więźniów, których wynajmował do pracy Deichverband des Kreises Elbing (Powiatowy Związek Nadzoru Wałów w Elblągu). Zakwaterowano ich w barakach oddalonych od miejsca pracy o mniej więcej 400 metrów. Podobóz istniał do kwietnia 1941 r.

Wspomnienia Majewskiego składają się z trzech zasadniczych części, z których druga stanowi szczegółowy opis ucieczki z obozu. W części pierwszej („Mośko był pierwszy") Majewski zawarł charakterystykę warunków w Przebrnie, przygotowań do ucieczki, wyjaśniając także powody, które skłoniły go do tej zorganizowania. Posługuje się prostym, komunikatywnym językiem, który wbrew swojej lapidarności bardzo wiernie oddaje obozowy koszmar zagrożenia i prześladowań. Sytuację tę autor *Ucieczki z piekła* przedstawił w kilku zwięzłych zdaniach, których prostota i skrótowość opisu bardziej może przemawiają do wyobraźni czytelnika aniżeli nasycone patosem i makabrycznymi obrazami podobne temu wspomnienia innych autorów. Już od pierwszych stron tej relacji Majewski wprowadza nas w główny temat książki, tj. kwestię ucieczki ze Stutthofu. Warunki do życia w tym obozie niezależnie od miejsca pobytu i czasu przebywania były zawsze złe, stąd też, jak pisze Majewski, „Życie w obozie było pozbawione jakiejkolwiek wartości. Codziennie patrzyło się na śmierć innych i w każdej chwili można się było spodziewać własnej". Jedynym hamulcem przed podjęciem decyzji o ucieczce była świadomość jej skutków dla pozostałych więźniów.

Ucieczki zawsze pogarszały położenie więźniów przebywających w obozie. Najbardziej drastyczną formą represji wobec obozu było karanie śmiercią za zbiegostwo. Najczęściej do tej egzekucji wybierano 10 osób z obozu. Podejmujący ucieczkę więzień stawał przed dylematem moralnym — „wolność okupiona śmiercią towarzyszy — to ciężka wolność. Gdyby się nawet wszystko udało, to ciężką wolność. Gdyby się nawet wszystko udało, to żyć ze świadomością, że inni tak

[2] Zob. M. Orski, *Praca więźniów w systemie hitlerowskiego obozu Stutthof. Organizacja pracy i metody eksploatacji siły roboczej*, Gdańsk 1983 maszynopis pracy doktorskiej w AMS), s. 210 i n.

drogo musieli za to zapłacić, byłoby źle. I dlatego nie było kandydatów do ucieczki, nawet wśród tych nielicznych, którzy w ogóle o tym myśleli" — pisze Majewski. W najlepszym wypadku karano obóz długotrwałym staniem na apelu wieczorem aż do ujęcia zbiega, niezależnie od pory roku i warunków atmosferycznych, lub też wstrzymaniem na określony czas wydawania posiłków, co jednak dla niektórych więźniów mogło zakończyć się wręcz tragicznie. Niezależnie od tego od 1943 r. za każdą, nawet krótką nieobecność więźnia na apelu wieczornym stosowano karę wstrzymania dla całego obozu kolacji — obojętnie, czy dotyczyło to więźnia zatrudnionego w Stutthofie, czy w komandzie zewnętrznym[3].

Zanim Czesław Majewski podjął, zakończoną powodzeniem, ucieczkę z Przebrna, w czerwcu 1940 r. zanotowano pierwszą w tym podobozie próbę wydostania się na zewnątrz, która, podobnie jak pięć następnych, nie powiodła się. Majewski omawia na kilku stronach pierwszą z nich. Nie pociągnęła ona, poza groźbami ze strony SS, żadnych represji w stosunku do obozu. Pięć kolejnych, nieudanych prób wydostania się z obozu posłużyło mu za swoisty instruktaż przy przygotowywaniu ucieczki z Przebrna we wrześniu 1940 r. W trakcie tych przygotowań istotnym zmianom uległy kolejne warianty opuszczenia obozu, które Majewski opracowywał wspólnie z innym więźniem, przyjacielem Aleksandrem Lewandowskim z Gdyni; zrezygnował z ucieczki w ostatniej fazie, zniechęcony dotychczasowymi niepowodzeniami więźniów.

Jako zarzut do tej części książki postawić można zbyt ograniczone i wąskie potraktowanie przez autora kilkumiesięcznego pobytu w Przebrnie; lakoniczne i mgliste wzmianki na temat otrzymywania w obozie paczek z żywnością i prowadzenia z rodziną korespondencji wnoszą niewiele materiału faktograficznego, zwłaszcza że na s. 2 Majewski jednoznacznie stwierdza: „Z Pröbernau, dokąd nas wysłano do pracy, ucieczka była jeszcze trudniejsza". Można się było spodziewać, że opinię tę szerzej uzasadni na kolejnych stronach wspomnień, ale poza krótkimi wzmiankami na temat dotychczasowych prób ucieczek autor skupił się wyłącznie na własnych przygotowaniach do opuszczenia obozu.

Druga, najobszerniejsza część wspomnień składa się z 19 rozdziałów odpowiadającym kolejnym dniom ucieczki, której przebieg Majewski odtworzył na podstawie skrótowego dziennika-kalendarza. Do tego celu posłużył mu kawałek szarego papieru od opakowania i ołówek. Każdy dzień ucieczki liczył od chwili wymarszu wieczorem z miejsca postoju, informacje zaznaczał skrótami, ażeby zapobiec rozszyfrowaniu dziennika w razie niepowodzenia ucieczki. Zamoczony w czasie deszczu i trudny do odczytania dziennik przepisał po przybyciu do rodzinnej wsi Mławki i przechował do końca okupacji. Dwadzieścia sześć lat później ów skrótowy notatnik Majewski wykorzystał przy rekonstrukcji tamtych wydarzeń, czego efektem stały się spisane później wspomnienia z obozu.

Opis tej niecodziennej wędrówki cechuje duża oszczędność słowa, dbałość o szczegóły, zwłaszcza przy omawianiu topografii terenu i miejscowości mijanych w trakcie ucieczki. Wiele nazw tych miejscowości autor rozpoznał po wojnie; informacje o tym zawarł w odsyłaczach do tekstu zamieszczonych u dołu strony. W rezultacie tych poszukiwań okazało się, że zmierzając do Mławki, która była celem jego ucieczki, Majewski udał się w niewłaściwym kierunku, w wyniku czego wydłużył drogę o mniej więcej 100 km.

Przebieg ucieczki przedstawił na ponad 80 stronach, będących niezwykle wymownym świadectwem walki stoczonej przez samotnego więźnia z głodem, chorobą, strachem o los żony i syna. Opis tych zmagań, spisany po blisko 40 latach od ucieczki, zaskakuje dużym nagromadzeniem szczegółów, których część Ma-

[3] Raport biura zatrudnienia KL Stutthof z 24 III 1943 r., Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie, zespół Kozentrationslager Stutthof, t. 64.

jewski niewątpliwie zanotował podczas tej wędrówki, pozostałe odtworzył po wojnie, szukając śladów przeszłości.

Trzeba podkreślić duże literackie walory tej części wspomnień, spisanych sugestywnym, wartkim językiem. Powodzenie ucieczki autor pracy zawdzięczał przede wszystkim odporności fizycznej, dobrej orientacji w terenie, znajomości topografii i przezorności, która wiele razy podczas drogi uratowała mu życie. Do szczęśliwego zakończenia tej jednej z pierwszych udanych ucieczek z obozu w niemałym stopniu przyczyniła się nieumiejętnie prowadzona akcja pościgowa za zbiegiem. Według relacji Aleksandra Lewandowskiego, Niemcy po stwierdzeniu nieobecności w obozie Majewskiego nie zastosowali żadnych represji w stosunku do pozostałych więźniów. Ściganiem zbiega zajęła się specjalna grupa pościgowa, która na rowerach przyjechała ze Stutthofu. W ciągu dnia esesmani przeczesywali okoliczne lasy, na noc wracali do wsi. Trwało to przez trzy dni, aż w końcu wrócili do Stutthofu ogłaszając, że zbieg został zastrzelony. Okolicznością sprzyjającą ucieczce był fakt, że Majewski poruszał się wyłącznie od zmierzchu do świtu, unikając w ten sposób przypadkowego spotkania z SS, wojskiem lub ludnością niemiecką, co mogłoby się dla niego skończyć tragicznie. Poza tym topografia terenu, przez który prowadziła trasa ucieczki, kształtowała się bardzo korzystnie dla zbiega (Zalew, kanały, mokradła itp.). Atutem Majewskiego był także brak w pościgu psów, które jak wcześniej zaznaczono, dopiero z końcem 1942 r. włączono do systemu zabezpieczenia obozu.

Na zakończenie kilka uwag do ostatniej części książki zatytułowanej: „Poszukiwanie śladów sprzed lat". Majewski pisze, że pierwsze poszukiwania miejsc, przez które prowadziła jego wędrówka w 1940 r., podjął 26 lat później, a więc w 1966 r.; kontynuował je do 1978 r. i dopiero potem przystąpił do sporządzania wspomnień w formie obecnie zaprezentowanej czytelnikom. Zakończył je w marcu 1980 r., na co wskazuje data wpisana u dołu ostatniej strony książki. Autor formułuje wiele uwag krytycznych pod adresem Muzeum Stutthof w Sztutowie, do którego udał się w 1966 r.: „[...] bo sądziłem, że w Muzeum otrzymam jakieś wskazówki". Pisze dalej, że nie udzielono mu tam żadnych informacji ani na temat Przebrna, ani Granicznej Wsi i innych filii Stutthofu, mimo że, jak podkreśla, w Muzeum znajdowały się urny z ziemią i prochami więźniów z tych obozów.

Udał się następnie do Przebrna, gdzie także nie odnalazł żadnych widocznych śladów po obozie. Na jego terenie znajdowało się obecnie gospodarstwo pani Karwaczowej, której przydzielono tę ziemię po wojnie. Jedynym materialnym dowodem istnienia w tym miejscu obozu był wybudowany przez więźniów wał ochronny nad Zalewem Wiślanym. Miejsce to de facto w 1966 r. nie było jeszcze upamiętnione. Majewski pisze: „Na wałach budowanych przez parę lat [sic!] nie było o tym wzmianki. Nie mogłem się z tym pogodzić. Sporządziłem dwie małe tabliczki, z których jedną umieściłem na wałach, a drugą na płocie pana Rydelka, obecnego gospodarza tej ziemi, na której był obóz. Na pierwszej tabliczce napisałem: «Te wały budowali więźniowie ze Stutthofu w latach 1939 do końca wojny. Ziemia na tych wałach jest przesiąknięta krwią i potem budowniczych, którzy tu ginęli od morderczej pracy i kul niemieckich». Na drugiej: «Tu była brama obozu, w którym od 1939 r. do końca wojny ginęli ludzie za to tylko, że byli Polakami»".

Oczywiście Majewski, podając cezury funkcjonowania tego podobozu Stutthofu, popełnia błąd, ponieważ filia w Przebrnie została rozwiązana w kwietniu 1941 r., a więźniowie wrócili do Stutthofu. Prace przy budowie wałów ochronnych kontynuował nie znany bliżej obóz młodzieży (Jugendlager) zlokalizowany obok miejsca, w którym znajdował się obóz Stutthofu. Szkoda też, że autor tych interesujących wspomnień nie uaktualnił informacji o upamiętnieniu obozu, które

przecież obecnie całkowicie mijają się z prawdą. Stawia to w fałszywym świetle działalność zarówno Muzeum, jak i Obywatelskich Komitetów Ochrony Pomników Walk i Męczeństwa w Gdańsku i Elblągu.

Ocena Muzeum Stutthof w ujęciu Majewskiego, zawarta w tak poważnym wydawnictwie, jest wielce krzywdząca dla pracowników tej placówki, którzy od wielu lat prowadzą bardzo zaawansowane badania nad historią obozu i jego filii, a w swoim dorobku mają liczne opracowania naukowe na temat działalności obozu w Stutthofie.

Powyższe uwagi krytyczne do książki, dotyczące głównie pierwszej i ostatniej części wspomnień, nie są w stanie zaważyć na ogólnej, pozytywnej ocenie pracy Majewskiego, która stanowi bardzo osobliwy i rzetelny pamiętnik ucieczki z obozu koncentracyjnego.

Marek Orski

Edmund Polak,
Dziennik buchenwaldzki,
Warszawa 1983, s. 459

Badania naukowe dotyczące hitlerowskich obozów koncentracyjnych stanowią po dziś dzień szczególny przedmiot zainteresowania badaczy różnych dyscyplin naukowych zajmujących się problematyką II wojny światowej. O dużym zainteresowaniu tą tematyką decyduje fakt, że obozy koncentracyjne odegrały ważną rolę w dziejach III Rzeszy i krajów przez nią okupowanych. Spełniały w zasadzie funkcje represyjne; pierwszy obóz zorganizowany w Dachau w marcu 1933 r. założono z myślą o izolacji politycznych przeciwników partii narodowosocjalistycznej. Od samego początku obozy koncentracyjne stanowiły narzędzie przymusu i terroru przy zwalczaniu wszelkiej opozycji antypaństwowej. Za środek represyjny uważano także pracę więźniów. Miała ona charakter karny i stanowiła bezwzględny obowiązek więźnia. M.in. w jednym z pierwszych regulaminów dla obozu w Esterwegen z 1 sierpnia 1934 r. mówi się o tym, że „więźniowie są bez wyjątku zobowiązani do pracy fizycznej. Stan, zawód i pochodzenie pozostają bez znaczenia [...]. Więźniowie, którzy będą próbowali bezpodstawnie i z błahych powodów, zgłaszając się do lekarza, uchylić się od pracy, będą kierowani do pracy karnej"[1]. Z czasem obozy koncentracyjne włączono do systemu niemieckiej gospodarki wojennej, a zorganizowana eksploatacja ich siły roboczej nabrała nie notowanych wcześniej rozmiarów. Przełomową datą dla dziejów obozów koncentracyjnych była klęska armii niemieckiej pod Stalingradem i załamanie się ofensywy pod Moskwą. Sytuacja ta doprowadziła do zmiany w dotychczasowej strukturze tych obozów i zatrudnieniu więźniów. Nie spowodowała ona wprawdzie przemiany ich charakteru, w dalszym bowiem ciągu pozostając pod zarządem RSHA spełniały funkcje eksterminacyjne, ale poprzez zwiększenie czynnika ekonomicznego w ich zarządzaniu wywarła duży wpływ na dalszą ewolucję instytucji „aresztu ochronnego".

Hitlerowskie obozy koncentracyjne mają obecnie niezwykle bogate piśmiennictwo. Niezależnie od tego problematyka obozowa przewija się jeszcze w więk-

[1] R. Schnabel, *Macht ohne Moral. Eine Dokumentation über die SS*, Frankfurt/Main 1958, s. 137 i n.

szości opracowań dotyczących dziejów III Rzeszy, zwłaszcza poruszających zagadnienia gospodarcze tego okresu. Na przestrzeni czterdziestu lat powojennej historii można już mówić o określonej ewolucji podejścia naukowego do tego tematu.

W latach czterdziestych główny nacisk położono na stronę martyrologiczną i sprawę ścigania i karania osób odpowiedzialnych za zbrodnie popełnione w tych obozach, co było uzasadnione wagą tego problemu w pierwszych latach powojennych. Później włączono do tych badań zagadnienia ekonomiczne, socjologiczne, psychiatryczne i inne[2]. W latach sześćdziesiątych i w następnym dziesięcioleciu powstają pierwsze syntezy naukowe obozów koncentracyjnych i ich pogłębione monografie[3]. Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce z siedzibą w Warszawie oraz Międzynarodowe Biuro Poszukiwań w Arolsen (RFN) wydają katalogi obozów koncentracyjnych[4]. Ukazują się liczne prace, w tym także wydawnictwa źródłowe, poruszające różne aspekty funkcjonowania systemu obozów koncentracyjnych i życia obozowego. Oparciem dla tych badań stały się ocalała po obozach dokumentacja i publikowana na całym świecie literatura wspomnieniowa.

Odczuwa się mimo tego wyraźny brak pozycji źródłowej, która by w sposób pełny i syntetyczny ukazywała miejsce i rolę hitlerowskiego obozu koncentracyjnego w polityce Niemiec. Wydane dotychczas nieliczne zbiory dokumentów[5] nie dostarczają w pełni reprezentatywnego materiału. W świadomości przeciętnego Europejczyka obozy koncentracyjne to już nie tylko żywa historia tamtego okresu, ale także przedłużenie tej walki i solidarności międzynarodowej, która zapoczątkowana w latach faszyzmu trwa do dzisiaj pod różnymi formami. Świadczą o tym działające w różnych krajach Europy narodowe i międzynarodowe kluby byłych więźniów obozów koncentracyjnych. Bardzo rzadko jednak, przeglądając nawet pobieżnie opracowania na ten temat, możemy odnaleźć obecność tych dwóch nurtów. Dominuje w nich martyrologia z tendencją do mniej lub bardziej naukowego przedstawienia rzeczywistości.

Publikacja Edmunda Polaka *Dziennik buchenwaldzki* na tle literatury obo-

---

[2] Np. O. Wormser, *Le rôle du travail des concentrationnaire dans l'économie du geurre allemande*, „Revue d'histoire de la Deuxième Guerre Mondiale", 1954, nr 15—16; E. Cohen, *Human Behaviour in the Concentration Camp*, London 1954.

[3] W języku polskim ukazały się m.in.: T. Cieślak, *Oranienburg-Sachsenhausen. Hitlerowskie obozy koncentracyjne 1933—1945*, Warszawa 1972; S. Dobosiewicz, *Mauthausen-Gusen. Obóz zagłady*, Warszawa 1977; K. Dunin-Wąsowicz, *Obóz koncentracyjny Stutthof*, Gdynia 1966; J. Kamiński, *Hitlerowskie obozy koncentracyjne i ośrodki masowej zagłady w polityce imperializmu niemieckiego*, Poznań 1964; W. Kiedrzyńska, *Ravensbrück — kobiecy obóz koncentracyjny*, Warszawa 1961; M. Mołdawa, *Gross-Rosen. Obóz koncentracyjny na Śląsku*, Warszawa 1967; Z. Murawska-Gryń, *Majdanek*, Lublin 1977; T. Musioł, *Dachau 1933—1945*, Katowice 1968; J. Sehn, *Obóz koncentracyjny Oświęcim*, Warszawa 1960; w językach obcych — O. Wormser-Migot, *Le système concentrationnaire nazi (1933—1945)*, Paris 1968; H. Kühnrich, *Der KS-Staat. Rolle und Entwicklung der fachistischen Kozentrationslager 1933 bis 1945*, Berlin 1960; E. Kogon, *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager*, Frankfurt am Main 1961; M. Broszat, *Nationalsozialistische Konzentrationslager 1933—1945*, [w:] H. Buchheim, M. Broszat, H. Jacobsen, H. Krausnick, *Anatomie des SS-Staates*, B. II, Olten u. Freiburg 1965; J. Billig, *Les camps de concentration dans l'économie du Reich Hitlérien*, Paris 1973.

[4] *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939—1945. Informator encyklopedyczny*, Warszawa 1979; *Verzeichnis der Haftstätten unter dem Reichsführer — SS (1933—1945)*, Arolsen 1979.

[5] *Buchenwald. Mahnung und Verpflichtung*, Berlin 1960; *Dokumenty i materały z czasów okupacji niemieckiej w Polsce*, Łódź 1946; H. Maršalek, *Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen. Dokumentation*, Wien 1974; R. Schnabel, *op. cit.*; *Siedem wyroków Najwyższego Trybunału Narodowego*, wyd. T. Cyprian, J. Sawicki, Poznań 1962; *SS im Einsatz. Eine Dokumentation über die Verbrechen der SS*, Berlin 1964; *Trials of War Criminals before The Nuerberg Military Tribunals*, Washington 1950.

zowej stanowi pozycję wyjątkową. Obejmuje nie tylko wydarzenia z lat 1933—1945, ale także okres po wyzwoleniu obozu do 1972 r. Opracowanie zalicza się do wydawnictw źródłowych i jest ewenementem w bibliografii obozów koncentracyjnych. Autor podjął się arcyżmudnej pracy zebrania całej dokumentacji poobozowej Buchenwaldu, w szerokim zakresie wykorzystując także relacje byłych więźniów, akta śledcze i procesowe, literaturę dotyczącą tego przedmiotu. Jako były więzień Buchenwaldu wiele faktów zdołał zweryfikować z autopsji, ukazując je w rzetelny i nie zafałszowany sposób.

Dzieje obozu E. Polak przedstawił na tle wydarzeń rozgrywających się w hitlerowskich Niemczech. Zachowując konstrukcję kroniki, rejestrując rok po roku, miesiąc po miesiącu fakty z historii Buchenwaldu, zaprezentował niecodzienny dokument porządkujący całą dostępną wiedzę na temat nie tylko tego obozu, ale i całego systemu.

Książka składa się z trzech podstawowych rozdziałów. Rozdział pierwszy obejmuje lata od 1933 r. — daty przejęcia władzy przez Hitlera — do powstania obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie. W następnym rozdziale, obejmującym lata 1937—1945, autor zarejestrował wydarzenia związane z działalnością obozu. Wreszcie część ostatnia dotyczy okresu od wyzwolenia obozu w dniu 11 kwietnia 1945 r. do 1972 r.

Praca zaopatrzona została w kilka załączników, jak m.in. wykaz komand zewnętrznych, których Buchenwald posiadał 124, oraz w obszerną bibliografię zawierającą ogółem 309 pozycji źródłowych i opracowań, w tym pisma okolicznościowe, biuletyny, a także artykuły i relacje dotychczas nigdzie nie publikowane.

Zaletą konstrukcji książki jest współzależne powiązanie tekstu z opisem bibliograficznym. Każdy fakt, każde wydarzenie zanotowane przez autora kroniki uzupełnia zapis bibliograficzny odsyłający zainteresowanego czytelnika do konkretnej pozycji źródłowej. Wysoką wartość kalendarium osłabia jednak brak indeksów do tekstu, zwłaszcza nazwisk i rzeczowego, tym bardziej że, jak wcześniej zaznaczyłem, praca E. Polaka stanowi nie tylko kronikę Buchenwaldu, ale jest także podstawowym źródłem do badań nad hitlerowskimi obozami koncentracyjnymi.

Podkreślając szczególne walory tej publikacji, należy zwrócić uwagę na obszerny zakres tematyczny informacji objętych kalendarium, co stawia książkę E. Polaka na czołowym miejscu nie tylko w rzędzie wydawnictw źródłowych, ale także licznych opracowań syntetyzujących problematykę obozów koncentracyjnych. Wybór tych tematów jest bardzo duży, obejmuje m.in. życie codzienne w obozie, ruch transportów między Buchenwaldem a innymi obozami koncentracyjnymi, warunki sanitarne i rewir, śmiertelność, dokonywanie pseudomedycznych doświadczeń na więźniach, zatrudnienie, ruch oporu w obozie, jego strukturę i aparat nadzoru. Tekst prawie nie zawiera komentarza odautorskiego, jest zwięzły i ogranicza się do najistotniejszych informacji.

Kalendarium nie jest wolne od pewnych nieścisłości faktograficznych wynikłych z niewłaściwej interrpetacji źródeł. Przykładowo pod datą 28 sierpnia 1940 r. zawarta jest wzmianka na temat klasyfikacji obozów koncentracyjnych, w której obóz Stutthof, wówczas tylko Zivilgefangenenlager, został uznany za obóz koncentracyjny. E. Polak odsyła czytelnika do akt procesu norymberskiego, podczas gdy pod datą 2 stycznia 1941 r. podaje informację o wydanym przez R. Heydricha zarządzeniu wprowadzającym podział obozów na trzy stopnie, w którym brak jest Stutthofu.

Szczególną wymowę mają przytaczane przez E. Polaka dane liczbowe dotyczące śmiertelności w obozie. Odnotować też wypada wkład autora *Dziennika buchenwaldzkiego* w dzieje Międzynarodowego Komitetu Obozowego w Buchen-

waldzie, który skupiał wszystkie tajne organizacje więźniarskie w obozie, reprezentujące lewicowe i robotnicze partie Austrii, Belgii, Czechosłowacji, Francji, Hiszpanii, Holandii, Jugosławii, Niemiec, Polski, Włoch i ZSRR. W ramach MKO działała obozowa komórka Polskiej Partii Robotniczej, którą kierował Jan Izodorczyk, a także polska Gwardia Ludowa wchodząca w skład Międzynarodowej Organizacji Bojowej Buchenwaldu.

Po wyzwoleniu KL Buchenwald wszystkie organizacje więźniarskie, w tym także MKO, zostały rozwiązane przez Amerykanów. Reaktywowały się w miarę zachodzących wydarzeń — zaostrzenia rygoru obozowego przez władze amerykańskie m.in. poprzez wprowadzenie zakazu akcji politycznych i agitacyjnych, utrudnianie repatriacji więźniów do Polski i innych krajów w sytuacji zbliżającego się przejęcia Turyngii przez okupacyjną armię radziecką. Ze skrupulatnością kronikarza E. Polak rejestruje te wszystkie fakty, jednakże bez odautorskiego komentarza.

Z nie mniejszym zainteresowaniem przegląda się kronikę wydarzeń z lat późniejszych, do 1972 r. obrazującą dalsze losy byłych więźniów Buchenwaldu i ich obozowych oprawców. Wyrazem tego są obchodzone corocznie przez buchenwaldczyków rocznice wyzwolenia obozu, zjazdy byłych więźniów, konferencje naukowe, towarzyszące temu uroczystości i imprezy okolicznościowe organizowane przez Międzynarodowy Komitet Buchenwaldzki. Realizują one hasła roty buchenwaldzkiej przysięgi złożonej 19 kwietnia 1945 r. przez 21 tysięcy wyzwolonych więźniów na placu apelowym obozu: „Naszym hasłem jest zniszczenie nazizmu z korzeniami. Naszym celem jest budowa nowego świata pokoju i wolności. To jesteśmy winni naszym pomordowanym kolegom i ich rodzinom!".

Dziennik buchenwaldzki Edmunda Polaka jak najbardziej wypełnia to hasło.

Marek Orski

Wojciech Borzobohaty,
„Jodła". Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939—1945,
Warszawa 1984, s. 467

Książkę W. Borzobohatego zaliczyć należy do najcenniejszych monografii poświęconych Armii Krajowej, jakie ukazały się drukiem w kraju. Ostatnia tak obszerna pozycja ukazała się w 1971 r.[1] Wprawdzie pojawiały się różnego rodzaju publikacje o AK, ale często z przyczyn niezależnych od autorów nie mogły pretendować do miana syntez naukowych. Niektóre prace do dzisiaj nie ujrzały świata dziennego.

Część wstępna poprzedzona została ciekawą przedmową płk. w st. spocz. A. Sanojcy („Kortum"), szefa Oddziału I Komendy Głównej Armii Krajowej, a następnie szefa sztabu do spraw organizacyjnych. W dalszej części już wstępu właściwego naszkicowano sytuację wojenną[2] i okupacyjną w Kieleckiem, m.in. strukturę policji niemieckiej. Sprostować tylko trzeba, że formacje typu pomoc-

[1] Monografia ta jest na pewno wartościowa, chociaż zawiera czasami dyskusyjne oceny. Zob. I. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939—1944, Cz. I, Zarys monograficzny, Cz. II, Dokumenty*, Lublin 1971.

[2] Omawiając walki toczone przez Armię „Kraków", można było czytelnika odesłać do pozycji W. Steblika, *Armia „Kraków" 1939*, Warszawa 1975.

niczego, jak Bahnschutzpolizei (policja kolejowa), Werkschutzpolizei (policja fabryczna), Forstschutzpolizei (policja leśna), wchodziły w skład policji porządkowej, a nie znajdowały się poza nią. Jeżeli chodzi o pion policyjny, to warto zwrócić uwagę na szczególną pozycję, jaką miało gestapo radomskie w zwalczaniu ruchu oporu. Wzmożenie terroru w 1943 r., o czym pisał autor, wiązało się z dekretem H. Franka z 2 X 1943 r. „O zamachu na niemieckie dzieło odbudowy". Konsekwencją tego dekretu były masowe egzekucje publiczne na terenie Generalnego Gubernatorstwa, w tym i na Kielecczyźnie[3].

W. Borzobohaty podzielił swoją pracę na 3 części. Część I dotyczy struktury organizacyjnej Komendy Okręgu Radomsko-Kieleckiego[4], część II — działalności w obwodach, część III — przebiegu akcji „Burza".

Niewątpliwie ogromną zasługą autora jest rzetelne przedstawienie sprawy mjr. H. Dobrzańskiego („Hubal") i J. Piwnika („Ponury"). Na uznanie zasługuje też sumienna analiza struktury wewnętrznej i terytorialnej Komendy Okręgu Radomsko-Kieleckiego. W formie krótkiego uzupełnienia można zaznaczyć, że o tereny te „zahaczały" częściowo sieci ofensywnego wywiadu dalekosiężnego „Straganu" i „Lombardu". Zamieszczony przez autora meldunek wywiadowczy dotyczący broni „V" na Pomorzu Zachodnim kierownik Biura Studiów II Oddziału KG AK mjr. dypl. B. Zieliński („Tytus") polecił przesłać drogą radiową do Londynu. Zadanie to miał wykonać szef Biura Studiów Gospodarczych i Przemysłowych A. Mickiewicz („Telesfor").

Warto także wspomnieć o zrzucie z 27 na 28 III 1942 r. w placówce „Trawa", w którym oprócz broni znajdowała się instrukcja zawierająca wskazówki do akcji sabotażowych na łodziach podwodnych. Zredagowana była w formie piosenki. Obok nut umieszczono rysunek marynarza z Kriegsmarine trzymającego w ręku harmonię[5].

Dzięki sprawnej służbie informacyjnej Biura Informacji i Propagandy Komendy Okręgu Radomsko-Kieleckiego uzyskano obraz sytuacji okupacyjnej na Kielecczyźnie. Fragmenty tych informacji przedostawały się na łamy konspiracyjnych wydawnictw periodycznych i zwartych[6].

W swojej pracy autor nie pominął problemów drażliwych i kontrowersyjnych, jak np. zagadnienie alkoholizmu wśród społeczeństwa polskiego czy sprawa stosunków z konspiracją rewolucyjnej lewicy Narodowych Sił Zbrojnych i Narodowej Organizacji Wojskowej.

Dzieje Armii Krajowej na Kielecczyźnie W. Borzobohaty doprowadził do sierpnia 1945 r., wyróżniając w tym dwa podokresy (styczeń 1945 i kwiecień 1945). Przyjęta periodyzacja jest niewątpliwie słuszna, ale chyba należałoby krótko ująć, np. w formie przypisu, dalsze zmiany formalno-strukturalne, jakie nastąpiły w podziemiu powojennym. Istniał przecież związek pomiędzy tymi wydarzeniami.

Publikacja W. Borzobohatego oparta jest na bogatych źródłach archiwalnych krajowych i zagranicznych. Zebrano mnóstwo relacji od uczestników walk. Wykorzystano selektywnie literaturę przedmiotu. Zamieszczono interesujący materiał ikonograficzny oraz tabele i aneksy. Autor celowo skoncentrował się tylko na

---

[3] Por. np. *Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939—1945*, t. I: *1939—1942*, Warszawa 1972, s. 44—54.

[4] Struktura KG AK przedstawiona na podstawie wydawnictwa *Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej*, t. III, *Armia Krajowa*, Londyn 1950, jest mało czytelna dla przeciętnego czytelnika. Przykładowo Wydziały Broni wchodziły w skład Oddziału III, co nie wynika z tekstu. W tym przypadku lepiej by było wykorzystać publikację źródłową *Armia Krajowa w dokumentach* wydaną w Londynie.

[5] Oświadczenie A. Ropelewskiego (w zbiorach autora).

[6] B. Chrzanowski, *Eksterminacja ludności polskiej i żydowskiej na terenach okupowanej Polski w świetle wydawnictw podziemnych 1939—1945*, Gdańsk 1979.

najważniejszych problemach, przedstawiając je z kolei w sposób drobiazgowy[7]. Problematykę Okręgu omówiono w sposób niezwykle rzetelny i obiektywny. Jak najbardziej słuszna jest ocena płk. A. Sanojcy zamieszczona w przedmowie: „Monografia historyczna pt. *«Jodła» — Radomsko-Kielecki Okręg ZWZ-AK 1939—1945* imponuje zarówno tematem, jak i zawartością". Należyty poziom merytoryczny i edytorski sprawił, że jest to jedna z najwartościowszych książek o Armii Krajowej, jakie pojawiły się w latach 1960—1984.

Bogdan Chrzanowski

[7] Kilka uwag szczegółowych: wymieniony A. Eliaszkiewicz („Andrzej Waszkiewicz") był dowódcą Związku Jaszczurczego w Gdyni. Uniknął aresztowania w 1942 r. i schronił się w Radomiu. W partyzantce Kielecczyzny działali: F. Pępek oraz S. Antoniewicz („Rak").

Andrzej Chmielarz, Andrzej Krzysztof Kunert,
Spiska 14. Aresztowanie generała „Grota" — Stefana Roweckiego,
Warszawa 1983, s. 268

Książka A. Chmielarza i A. K. Kunerta stanowi wynik badań prowadzonych przez dwóch historyków nad przyczynami i przebiegiem aresztowania komendanta głównego Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej, gen. S. Roweckiego („Grot"). Autorzy dokonali krótkiego przeglądu literatury przedmiotu, starając się wyeliminować nie udokumentowane informacje, insynuujące, iż „Grot" padł „ofiarą gry sił" w Komendzie Głównej Armii Krajowej. Zwrócili też uwagę na wzrost w ostatnich latach liczby publikacji dotyczących „Grota". Na marginesie można dodać, że w latach 1980—1981 ukazało się ich więcej niż w okresie 1945—1979. Autorzy odnotowali także uroczystości mające na celu upamiętnienie postaci komendanta głównego AK, jak odsłonięcie tablicy pamiątkowej przy ulicy Spiskiej 14 w Warszawie i w Piotrkowie Trybunalskim czy nadanie imienia Stefana Roweckiego mostowi warszawskiemu. Dokonania te poprzedzone były długoletnimi zabiegami u odpowiednich czynników państwowych.

W swojej książce A. Chmielarz i A. K. Kunert przedstawili sylwetkę gen. S. Roweckiego, a następnie zajęli się szerzej analizą przyczyn dekonspiracji, odtworzeniem ostatnich dni przed aresztowaniem, rekonstrukcją samego momentu aresztowania oraz podjęli próbę ustalenia sprawców denuncjacji oraz dalszych losów komendanta i daty jego śmierci. Przytoczono przy tym szereg hipotez odnoszących się do sprawy aresztowania gen. „Grota".

Autorzy mają rację pisząc, że pomimo deklarowania apolityczności przez S. Roweckiego po wojnie oceniany był przede wszystkim z politycznego, a mniej wojskowego punktu widzenia. Słuszne są też sprostosowania odnośnie do gestapo i abwery, dążących za wszelką cenę do sparaliżowania działalności polskiego podziemia. W 1983 r. pojawiła się nawet hipoteza, iż do aresztowania gen. „Grota" przyczyniła się abwera[1].

Dużo nowego wnoszą dokumenty organizacji konspiracyjnych, w większości po raz pierwszy ujawnione przez autorów. W recenzowanej pozycji przytaczane są nie tylko akta KG AK, ale i Konfederacji Narodu, Narodowych Sił Zbrojnych i Gwardii Ludowej. A. Chmielarz i A. K. Kunert wspominają o informatorze GL „Wilku" (N.N.) wymienionym w meldunku wywiadu Gwardii Ludowej nr 15

[1] Zob. S. Krawczyk, *Dramat na Spiskiej*, „Perspektywy", 1983, nr 25.

z 20 III 1943 r. Zachowały się także i inne meldunki: nr 14 z 16 III 1943 r., nr 16 z 20 III 1943 r., nr 27 z 3 III 1943 r., nr 31 z 17 IV 1943 r., nr 32 z 17 IV 1943 r., nr 33 z 24 IV 1943 r. Kilka z nich warto zacytować. W meldunku nr 14 stwierdzono: „Załączam 5 nazwisk otrzymanych od informatora podpisującego się «Wilk». Proszę sprawdzić, czy w naszym archiwum nie ma meldunków z tym podpisem". Z kolei meldunek nr 27 podaje, że: „Informator «Wilk», były wywiadowca Konfederacji Narodu, były albo obecny wywiadowca ZWZ, nazywa się Kałaga (imienia nie ustaliłem), zamieszkały Pańska 105 m. 43. Rysopis: niski szatyn, wąsy przystrzyżone, dawny stopień służbowy podchor. sierż. łączność lotnicza". Z meldunku nr 31 wynika, że: „Przez «Wilka» do kupienia depesza Sikorskiego do «Grota» (3000 — odpis, 5000 — kopia)". Przypuszczalnie więc „Wilk" był członkiem wywiadu KN i docierał do Gwardii Ludowej. Interesował się on „Grotem". Zasługuje również na uwagę dokument pochodzący przypuszczalnie z akt NSZ, zawierający oznaczenie kodowe: „3 — Stefan Rowecki ppłk dypl. dywizja panc.-mot., 5 — gen. Karaszewicz Tokarzewski, 7 — Halina Królikowska, W-wa, ul. Kielecka 26 lub 28 m 2, 8 — Olszyny, gm. Wiązowna[2]. Nie oznacza to, że organizacje radykalnej lewicy i prawicy zamierzały „usunąć" gen. „Grota". Pochopne wnioski, zwłaszcza w stosunku do NSZ, niekiedy wysuwano w kraju po wojnie, na co zwrócili uwagę autorzy.

Jak wynika z kart recenzowanej książki, gen. S. Rowecki w okresie poprzedzającym aresztowanie był zmęczony i mówił o wyjeździe. Trudno dziś autorytatywnie ustalić, czy chodziło o kamuflaż, czy też docierały do niego informacje o grożącym niebezpieczeństwie. Zbieżność pomiędzy aresztowaniem gen. „Grota" a jego stanem psychicznym jest dość zastanawiająca.

O aresztowaniu gen. S. Roweckiego Kraj poinformował Londyn w dniu 7 VII 1943 r. (depesza rozszyfrowana 11 VII 1943 r.), a delegat rządu J. S. Jankowski donosił o tym fakcie po raz pierwszy nie 9 VII 1943 r., lecz w depeszy nr 126 z 28 VII 1943 r. skierowanej do S. Mikołajczyka. Pisał, że śmierć naczelnego wodza, gen. W. Sikorskiego, „[...] została poprzedzona aresztowaniem Komendanta Esów [SSS — Stowarzyszenie Samopomocy (Samoobrony) Społecznej — kryptonim ZWZ — B.Ch.], co jest również bardzo dotkliwą stratą. Zarządziłem ogólnonarodową żałobę do dn. 1 sierpnia. Soból [J. S. Jankowski — B.Ch.]". Cytując fragment meldunku organizacyjnego nr 220 (1 III — 31 VII 1943), podpisanego przez gen. T. Bora-Komorowskiego, A. Chmielarz i A. K. Kunert nadmienili, iż w wydaniu *Armia Krajowa w dokumentach* opuszczono część dotyczącą oceny komendanta głównego AK. Ocenę tę przytoczyli więc z dokumentu przechowywanego w Archiwum Wojskowego Instytutu Historycznego. Uzupełnić trzeba, że wydawcy londyńskiej publikacji dokumentów zamieścili krótką charakterystykę, jaką podał gen. T. Bór-Komorowski: „Osobną pozycję w całokształcie prac naszych stanowi a r e s z t o w a n i e dn. 30 VI ob. G r o t a [podkr. wydawców], którego strata dla strony powstańczej jest nie do powetowania"[3].

Komenda Główna AK starała się ustalić przyczyny i przebieg aresztowania gen. „Grota". Obszernie o tym traktuje dokument omówiony przez autorów pt. „Sprawozdanie o przebiegu aresztowania Grota z 13.10.43 r." Odnotowano też dokument Narodowych Sił Zbrojnych, w którym meldowano o aresztowaniu S. Roweckiego. O dalszych jego losach wzmiankują także meldunki wywiadowcze GL (m.in. fakt przebywania w więzieniu berlińskim przy Prinz Albert Strasse nr 8). Z najnowszych ustaleń wynika, że do aresztowania gen. „Grota" przy-

[2] H. Królikowska — kuzynka gen. „Grota" — rzeczywiście mieszkała przy ulicy Kieleckiej i w Olszynach. W mieszkaniach tych bywał S. Rowecki. Do Olszyn przyjeżdżał też gen. M. Tokarzewski.

[3] Por. *Armia Krajowa w dokumentach*, t. III, Londyn 1976, s. 64.

czynili się m.in. L. Kalkstein, B. Kaczorowska i E. Świerczewski, którzy przed swoim aresztowaniem pracowali w wywiadzie AK. B. Kaczorowska podlegała kierownikowi Sekcji Zachodniej „Straganu" (Centralna Sieć Wywiadu KG AK), kpt. K. Trojanowskiemu („Radwan"). Współpraca tych ludzi z gestapo miała tragiczne konsekwencje dla Armii Krajowej. Nie tylko aresztowano gen. „Grota", ale i przystąpiono do likwidacji komórek wywiadowczych na terenie całego kraju, w tym także i na Pomorzu, gdzie zdekonspirowano niemal całą sieć wywiadowczą[4].

Wymieniony przez autorów mjr Otton Pawłowicz (ur. 4 I 1897 r.) otrzymał w obozie koncentracyjnym Stutthof numer 35908[5]. Należy przy tym dodać, że kryptonimy zaczynające się na literę „K" nie zawsze nosili wyłącznie pracownicy kontrwywiadu. Zarówno w „Straganie", jak i „Lombardzie" działała sieć wywiadu „K" i informatorzy tych sieci także używali w kryptonimach litery „K".

W zakończeniu książki zaprezentowano wersje dotyczące śmierci gen. S. Roweckiego. Autorzy skonstatowali, że zginął on w początkach sierpnia 1944 r. Śmierć jego nie miała związku z wybuchem powstania warszawskiego, lecz stanowiła odpowiedź na fiasko prób utworzenia legionu antybolszewickiego[6]. W uzupełnieniu można dodać, iż po wojnie w rodzinie gen. S. Roweckiego krążyła wersja, według której miał on być wywieziony do Hamburga w 1945 r.: „Tragiczne wieści kursują o Stefanie R. — wywieziony do Hamburga przed samą kapitulacją i podobno stracony — ale może to jeszcze nieprawda".

Nadal jednak pozostają bez odpowiedzi liczne pytania dotyczące gen. „Grota": 1) dla kogo przeznaczone były pieniądze i w jakim celu udawał się on na ulicę Spiską; 2) kto to był „X", o którym wspominał w swoich zeznaniach powojennych gestapowiec H. Thomsen; 3) jak wyglądało aresztowanie; 4) kiedy i w jakich okolicznościach poniósł śmierć. Pomimo braku wyczerpujących odpowiedzi na postawione pytania trzeba z uznaniem podkreślić żmudną pracę autorów, którzy chcąc uniknąć taniej sensacji starali się jak najwierniej odtworzyć wydarzenia z lat 1943—1944. Pełna rekonstrukcja faktów i okoliczności aresztowania komendanta głównego AK przekraczała ich możliwości. Także i na emigracji nie zdołano wyjaśnić tej sprawy.

Książka *Spiska 14* jest przyczynkiem do ostatecznego wyświetlenia aresztowania gen. „Grota" i jego śmierci. Wypada tylko postulować pełne opracowanie innych nie wyjaśnionych spraw centralnego szczebla polskiego podziemia.

Bogdan Chrzanowski

---

[4] Aresztowano przy tym cały sztab K. Trojanowskiego. O likwidacji II Oddziału KG AK traktuje „Meldunek specjalny" z 20 XI 1943 r., w którym informowano o aresztowaniu szefa wywiadu płk. M. Drobika. Autorzy słusznie zwrócili uwagę na zbyt łagodne wyroki, jakie otrzymali I. Kalkstein i B. Kaczorowska. Zob. B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej na Pomorzu. Cz. I (1940—1943)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum", nr 6, 1985.

[5] Archiwum Muzeum Stutthof, sygn. I—IV—22, I—V—12.

[6] Nieudane próby wciągnięcia Polaków do akcji dywersyjnych przeciwko ZSRR miały miejsce jeszcze w końcu 1944 r. Por. K. Kąkolewski, *3 złote za słowo. 22 historie, które napisało życie*, Warszawa 1973.

Piotr Matusak,
Ruch oporu w przemyśle wojennym okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939—1945,
Warszawa 1983, s. 411

Pozycja P. Matusaka jest jedną z niewielu prac przedstawiających dorobek polskiego ruchu oporu w walce ekonomicznej z Trzecią Rzeszą. Problematyką tą dopiero w ostatnich latach zainteresowania się badacze II wojny światowej[1].

Praca P. Matusaka składa się z sześciu rozdziałów, w których zaprezentowano działalność ruchu oporu w poszczególnych gałęziach przemysłu wojennego na terenach inkorporowanych i Generalnego Gubernatorstwa (w tym na obszarach wschodnich włączonych do dystryktu galicyjskiego).

W rozdziale I omówiono eksploatowanie przez Wehrmacht przemysłu polskiego w początkowym okresie okupacji. Przeprowadzono też analizę porównawczą potencjału ekonomicznego Polski i Niemiec. Autor przedstawił przy tym strukturę aparatu administracyjnego w przemyśle zbrojeniowym, wyraźnie rozróżniając sytuację okupacyjną na terenach GG i obszarach zaanektowanych, gdzie nastąpiła całkowita likwidacja polskiego życia politycznego, kulturalnego i gospodarczego. Można było tylko nieco szerzej naświetlić problematykę na Pomorzu. Podobnie jak w „Kraju Warty", tak i tutaj odbywały się masowe wysiedlania związane z realizacją planów germanizacyjnych. W latach okupacji wysiedlono z pomorskich miast i wsi około 121 765 osób (10% ogółu ludności polskiej). Już od pierwszych dni okupacji rozpoczęto przeprowadzanie konfiskaty mienia polskiego i żydowskiego. W nowo utworzonej przez okupanta jednostce administracyjnej Gdańsk-Prusy Zachodnie były dwa regiony gospodarcze: północny (Gdańsk, Gdynia, Elbląg) i południowy (Bydgoszcz, Grudziądz, Toruń)[2].

Wspominając o Okręgu Białostockim, autor pisze, iż został on włączony do Prus Wschodnich w lipcu 1941 r. Sprostować należy, że Okręg Białostocki (Bezirk Bialystok) miał specjalny status. Szefem administracji cywilnej mianowano E. Kocha — nadprezydenta Prus Wschodnich. Jednak formalnie okręgu nie włączono do Rzeszy, chociaż strukturę władz przystosowano do struktury w Prusach Wschodnich, a aparat administracyjny miał swoje odpowiedniki w Królewcu na zasadzie podległości. Organizowali go pracownicy z prowincji wschodniopruskiej. Natomiast aparat policyjny budowali funkcjonariusze z Suwalszczyzny[3].

W rozdziale II scharakteryzowano ogólnie strukturę, formy i zasięg działania organizacji konspiracyjnych w przemyśle wojennym. Autor przytoczył szereg cytatów z prasy podziemnej, wzywającej do bojkotu zarządzeń okupanta

[1] zob. M. Walczak, *Walka ekonomiczna narodu polskiego 1939—1945*, Warszawa 1983.

[2] W. Jastrzębski, J. Sziling, *Okupacja hitlerowska na Pomorzu Gdańskim 1939—1945*, Gdańsk 1979, s. 158—159, 200—213; Cz. Madajczyk, *Polityka III Rzeszy w okupowanej Polsce*, t. II, Warszawa 1970, s. 550—551.

[3] Skoro jest mowa o podziale administracyjnym, to trzbea nadmienić, że mapka obrazująca ośrodki sabotażu przemysłowego na ziemiach polskich s. 360—361) zawiera pewne nieścisłości. Tereny Pomorza stanowiły okręg Rzeszy Gdańsk—Prusy Zachodnie (Reichsgau Danzig—Westpreussen), a Wielkopolski tzw. Kraj Warty (Warthegau). Nie były to prowincje — na ich czele stali namiestnicy, a nie nadprezydenci. Szerzej: Cz. Madajczyk, *op. cit.*, t. I, Warszawa 1970, s. 211—213; J. Karlikowski, *Polityka eksterminacyjna Rzeszy w Okręgu Białostockim (1941—1944)*, „Biblioteka Społeczno-Polityczna KW PZPR w Białymstoku", (b.r.), s. 57; Sz. Datner, *Niemiecki aparat bezpieczeństwa w Okręgu Białostockim (1941—1944) w świetle materiałów niemieckich* (opracowanie Waldemara Macholla), „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce", 1965, t. 15, s. 7; E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933—1945*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975, s. 225 i n.

i biernego oporu w pracy na rzecz wojska niemieckiego. Pomimo zawiązywania się organizacji wojskowych, w tym Służby Zwycięstwu Polski, początki sabotażu i dywersji miały w większości przypadków charakter żywiołowy. Jednakże propaganda różnych orientacji politycznych i wojskowych ułatwiała w znacznym stopniu przeprowadzanie akcji sabotażowo-dywersyjnych. Należy zwrócić uwagę, że grabież mienia polskiego dostrzegała prasa konspiracyjna. W odniesieniu do Pomorza zagadnienie to poruszały: „Sprawy Polskie", „Biuletyn Informacyjny", „Polska Żyje", „Walka", „Wiadomości Polskie", „Szaniec", „Robotnik", „Jutro", „Ziemie Zachodnie Rzeczypospolitej", „Biuletyn Zachodni", „Rzeczpospolita Polska", „Źródło", „Gwardzista", „Iskra", „Prawda" i „Fałsze Propagandy Niemieckiej o Polsce". Podziemne wydawnictwa starały się przeciwstawić nadmiernej eksploatacji siły roboczej. Przykładowo „Biuletyn Informacyjny" z 12 II 1942 r. pisał: „Przypominamy: wszystkich Polaków obowiązuje bojkot robót w Rzeszy. Należy wszelkimi sposobami uchylać się od wyjazdu. Każdy musi prowadzić przeciw wyjazdowi agitację. A kto już się w Rzeszy na robotach znajdzie, niech szkodzi Niemcom jak tylko może, wykonując niedbale swe obowiązki, opóźniając tempo pracy, psując co tylko zepsuć się da. Kością w gardle stanąć powinien Niemcom polski robotnik". Poza tym niektóre gazetki konspiracyjne sporadycznie informowały o sabotażach gospodarczych na Pomorzu[4]. Tajne wydawnictwa periodyczne często pisały o aresztowaniach i egzekucjach, jakie odbywały się w okupowanej Polsce, nie zawsze wspominając o rzeczywistych przyczynach represji, spowodowanych akcjami sabotażowymi. W niektórych przypadkach po prostu nie było rozeznania, niekiedy natomiast celowo ograniczano informacje, unikając w ten sposób dalszej dekonspiracji. Przypadki takie zanotowano w Skarżysku i Starachowicach, o czym informował np. „Biuletyn Informacyjny"[5].

Początki zorganizowanej konspiracji autor wiąże m.in. z inicjatywami II Oddziału Sztabu Głównego Wojska Polskiego, nadmieniając o Tajnej Organizacji Konspiracyjnej działającej w Prusach Wschodnich i „Grunwaldzie" na Pomorzu. Trzeba uzupełnić, że geneza pomorskiej konspiracji ma związek z tworzeniem Tajnej Organizacji Wojskowej (Związku Strzeleckiego) w Wolnym Mieście Gdańsku oraz organizowaniem grup konspiracyjnych przy Dowództwie Okręgu Korpusu VIII. Opierając się na komórkach Związku Strzeleckiego, w grudniu 1939 r. przystąpiono do zorganizowania na Pomorzu Organizacji Orła Białego, podporządkowanej później Związkowi Walki Zbrojnej. Z kolei przy pomocy działaczy Konfederacji Związków Obrony Ojczyzny w 1938 r. zaczęto tworzyć organizację wywiadowczo-dywersyjną „Grunwald". Wszystkim poczynaniom patronował II Oddziału Sztabu[6].

Na uznanie zasługuje przedstawienie przez autora niemal wszystkich organizacji konspiracyjnych działających zwłaszcza w pierwszym okresie okupacji, tym bardziej że problem ten często nie był omawiany rzetelnie.

Pewne uwagi nasuwają się jednak przy studiowaniu fragmentów książki dotyczących zagadnienia sieci konspiracyjnej pionu gospodarczego leżącego w gestii Delegatury Rządu RP na Kraj i Komendy Głównej Armii Krajowej, zwłaszcza w odniesieniu do spraw morskich. Problematyką tą zajmował się Wydział Marynarki Wojennej („Alfa") podlegający III Oddziałowi KG AK i Wydział Morski

[4] A. Gąsiorowski, *Pomorze w świetle wydawnictw konspiracyjnych 1939—1945*, Gdańsk 1979, maszynopis.

[5] B. Chrzanowski, *Eksterminacja ludności polskiej i żydowskiej na terenach okupowanej polski w świetle wydawnictw podziemnych (1939—1945)*, Gdańsk 1979, maszynopis.

[6] Szerzej: B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Pomorski Okręg Służby Zwycięstwu Polski — Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej*, maszynopis w Bibliotece Muzeum Stutthof, s. 2—3, 20; Archiwum Muzeum Stutthof (dalej AMS), relacje.

Wojskowego Biura Przemysłu I Handlu wchodzącego w skład Szefostwa Biur Wojskowych KG AK. Prace nad przejęciem Wybrzeża po wojnie, zagospodarowaniem portów i uruchomieniem żeglugi, a także rybołówstwa prowadził Wydział Morski Departamentu Przemysłu i Handlu Delegatury Rządu („Kopalnia", „Huta"). Kierownikiem Wydziału Morskiego w Delegaturze był S. Stanisławski („Ołtarzewski"). Po jego wyjeździe z kraju w kwietniu 1944 r. całością spraw morskich kierował T. Ocioszyński. Wydział Morski Delegatury stanowił odpowiednik Departamentu Morskiego Ministerstwa Przemysłu Handlu i Żeglugi. Wydział ten nawiązał kontakt z grupą specjalistów morskich przebywających w Warszawie. Zespół morskich fachowców zajmował się analizą założeń rozwoju gospodarki morskiej. Formalnie grupa ta nie wchodziła w skład Delegatury, chociaż trudno jest odgraniczyć „stałych" współpracowników od doradców. Podobne prace prowadziło Wojskowe Biuro Przemysłu i Handlu dzielące się na V oddziałów: Ogólny, Portowy, Żeglugowo-Transportowy, Rybacki i Przemysłu Okrętowego. Po scaleniu Biura Wojskowego z aparatem Delegatury wstrzymano jego prace samodzielne. Sprawy te przejął Departament Przemysłu i Handlu[7]. Projekty Biur Wojskowych znajdują się w dokumentach KG AK.

Duże znaczenie ma zaprezentowanie po raz pierwszy przez autora struktury pionu Przemysłu Wojennego w konspiracji, w tym i przemysłu na Pomorzu. Wymieniona przez P. Matusaka Rada Gospodarcza Przemysłu Wojennego („Rada Starców"), na czele której stał prof. H. Gliwic, miała ścisłe powiązania z II Oddziałem Komendy Głównej AK[8].

Dość kontrowersyjne jest stwierdzenie autora, że jakoby „pochłonięta przygotowaniami powstańczymi Armia Krajowa usiłowała sabotaż w przemyśle zepchnąć na barki innych organizacji konspiracyjnych: syndykalistów, socjalistów, które miały liczne komórki w fabrykach" (s. 104—105). Walka bieżąca uległa znacznemu zdynamizowaniu w 1942 r. wskutek konsolidacji podziemia. Wykorzystywanie do sabotażu i dywersji organizacji scalonych w AK odbywało się często poprzez włączenie ich do oddziałów (grup) dywersyjnych. Znaczna część organizacji podziemnych miała w chwili scalenia własne piony do prowadzenia walki bieżącej[9].

Ważny przyczynek do badań nad pomorskim ruchem oporu stanowią informacje dotyczące działalności Korpusu Bezpieczeństwa czy Związku Jaszczurczego. Uzupełnić tylko można, że zarówno Polski Związek Wolności, jak i organizacja „Jerzyki" oraz PPR miały swoje agendy na obszarze okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie, co znajduje odbicie w dokumentach konspiracyjnych i podziemnej prasie.

Kolejne dwa rozdziały podejmują zagadnienie sabotażu w przemyśle surowcowo-energetycznym i hutniczo-metalowym. Ze względu na silny terror panujący na Pomorzu akcji sabotażowo-dywersyjnych nie podejmowano w takich rozmiarach jak w Generalnym Gubernatorstwie. Główną formą działalności był więc tutaj wywiad. Sieć wywiadu ofensywnego KG AK Okręgu Pomorskiego AK, Związku Jaszczurczego, Tajnej Organizacji Wojskowej „Gryf Pomorski" prowadziła obserwację bazy energetycznej okupanta. W instrukcjach wywiadowczych przesyłanych na Pomorze kilkakrotnie zwracano uwagę na obserwację elektrowni na Pomorzu[10].

[7] Częściowe omówienie tego zagadnienia zob. B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Wydział Marynarki Wojennej Komendy Głównej Armii Krajowej kryptonim „Alfa"*, „Nautologia" 1984, nr 3; B. Chrzanowski, *Kształtowanie się koncepcji morskich Komendy Głównej Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej (1940—1945)*, „Ster", 1984, nr 1—2.

[8] Por. M. Wojewódzki, *Akcja V-1, V-2*, Warszawa 1984, s. 15.

[9] T. Strzembosz, *Oddziały szturmowe konspiracyjnej Warszawy (1939—1944)*, Warszawa 1983.

[10] B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej — Ar-*

W rozdziale V zaprezentowano bardzo ważną dziedzinę walki podziemnej, jaką był sabotaż w fabrykach broni i amunicji. Władze okupacyjne przywiązywały dużą wagę do produkcji przemysłu zbrojeniowego. Podejrzanych o sabotaż poddawano surowym represjom. Akcje sabotażowe przeprowadzano nie tylko w Bydgoszczy, co odnotował autor, ale i w Toruniu oraz Grudziądzu.

Ostatni rozdział traktuje o sabotażu i dywersji w przemyśle stoczniowym, lotniczym i czołgowym. Autor omówił tutaj akcje sabotażowe i pracę wywiadowczą także i na terenach Pomorza. W tym przypadku można było minimalnie rozszerzyć przedstawienie zorganizowanego sabotażu i wywiadu, ponieważ problematyka ta nie znalazła należytego odzwierciedlenia w literaturze przedmiotu. Wystarczyło krótko odnotować istnienie wywiadu w poszczególnych fabrykach przemysłu lotniczego: w Grudziądzu[11], Babich Dołach, Malborku oraz Tczewie. Traktują o tym obszerne meldunki wywiadowcze w omawianej pracy. Przykładowo można przytoczyć jedn z nich: „Przyjaciele [Anglicy — B.Ch.] proszą o poinformowanie Was [KG AK — B.Ch.] o zmianie decyzji co do akcji sabotażowej. Obecna akcja sabotażowa przeciw produkcji samolotów ma pierwszeństwo przed akcją sabotażową produkcji okrętów podwodnych" (meldunek z czerwca 1943 r.). Analizując pomorski ruch oporu, autor jako jeden z pierwszych uwzględnił w tak znacznym stopniu dokumenty przechowywane w Archiwum Wojskowego Instytutu Historycznego i w Centrtalnym Archiwum KC PZPR. Bardzo często zarówno te akta, jak i akta Delegatury Rządu traktowane były w powojennej historiografii jako źródła drugorzędne.

Kilka uzupełnień należałoby odnotować odnośnie do ruchu oporu w przemyśle stoczniowym. I tak Wydział Marynarki Wojennej KG AK stanowił jeden z wydziałów III Oddziału, o czym już wspomniano wcześniej. Szefem Sztabu „Alfy" był od 1942 r. kmdr por. inż. A. Zelenay („Marek"), a po nim kmdr por. R. Czeczot. Funkcję szefa służby technicznej pełnił inż. M. Berens, jego zastępcą zaś mianowano inż. A. Potyrałę, który jednocześnie zajmował się sprawami wywiadu morskiego. Na stanowisko oficera organizacyjnego wyznaczono kpt. B. Chybowskiego („Jan"). Oficerem do specjalnych poruczeń był W. Bublewski („Wybicki"), który w czasie okupacji nie przebywał na Wybrzeżu. Z działalnością „Alfy" wiązało się organizowanie dywersji i sabotażu w portach i zakładach produkujących wyposażenie okrętowe[12]. Ponadto istniało silne powiązanie pomiędzy „Alfą" a Szefostwem Biur Wojskowych, przygotowujących m.in. administrację na terenach Prus Wschodnich („Piaski")[13].

Na obszarze Pomorza Zachodniego, Gdańskiego i Wschodniego informacje ze stoczni i portów gromadziła sieć ofensywnego wywiadu dalekosiężnego „Stragan", a następnie po jego rozbiciu przez gestapo — „Lombard". Z pionami tymi współdziałał wywiad TOW „Gryf Pomorski", Okręgu Pomorskiego AK, Szarych Szeregów, Związku Jaszczurczego — Narodowych Sił Zbrojnych, „Miecza i Pługa", Tajnego Hufca Harcerzy. Wspomniany przez autora J. Rzeźniczak pracował zarówno w wywiadzie dalekosiężnym, jak i Okręgu Pomorskiego AK. Z wywiadem Okręgu związani byli także: E. Welz (posiadający łączność z wywiadem dalekosiężnym), Z. Tanaś (THH), W. Delior, A. Fojut, J. Belau (mający powiązania z „Lombardem") i F. Wysocki (wykonujący zadania wywiadowcze dla wywiadu „Alfy")[14].

---

mii Krajowej na Pomorzu. Część I (1940—1943), „Stutthof. Zeszyty Muzeum", nr 6, 1985, c i ż, *Wywiad Armii Krajowej na Pomorzu. Część II (1943—1945)*, *ibid.*, nr 7, 1987.

[11] Komendant Inspektoratu Grudziądz por. Koźlikowski („Ogrodnik") miał na imię Zygmunt.

[12] B. C h r z a n o w s k i, A. G ą s i o r o w s k i, *Wydział...*

[13] L. G l u c k, *Od ziem postulowanych do ziem odzyskanych*, Warszawa 1971; informacja L. Glucka.

[14] B. C h r z a n o w s k i, A. G ą s i o r o w s k i, *Wywiad* [...]. *Część II...*

Wspomniana przez autora grupa przerzutowa do Szwecji, którą zaprzysiągł J. Nowak („Kwiatkowski"), wchodziła w skład Łączności z Zagranicą podlegającą V Oddziałowi KG AK. Członek tej grupy J. Śledź nie był przysłany z Warszawy — stale mieszkał w Gdyni. Zespół ten przerzucił kuriera J. Nowaka. Przerzucano też na własną rękę ludzi „spalonych", nie będących kurierami[15].

P. Matusak podał również przypadki dokonywania sabotażu w przemyśle stoczniowym. Na uwagę zasługują meldunki wywiadowcze „Straganu" z lipca i sierpnia 1942 r., dotyczące sabotażu w Elblągu: „Schichau. W nocy z 6—7 VI wybuchł pożar z nie ustalonej przyczyny. Podobno w związku z tym aresztowany został inżynier — kierownik montażu". W innym meldunku z początku 1943 r., dotyczącym Gdyni, stwierdzono: „Wypadki o charakterze sabotażu (pożar, uszkodzenie lub zniszczenia przedmiotów pakowanych) na ogół rzadkie z powodu ogromnego terroru"[16]. O akcjach sabotażowych i biernym oporze w Gdyni, Gdańsku, Królewcu (obecnie Kaliningrad) wspomina się w szeregu meldunków „Straganu" i „Lombardu".

W książce swojej P. Matusak wykorzystał bogatą dokumentację z 16 archiwów, prasę konspiracyjną, liczne relacje i obszerną literaturę przedmiotu. Zamieszczone wykazy, tabele oraz rozwiązania strukturalne w dużym stopniu przybliżyły nie znaną dotąd tematykę. Publikację tę zilustrowano unikatowymi zdjęciami. Recenzowana książka stanowi więc bardzo wartościową pozycję w literaturze historycznej.

Bogdan Chrzanowski

Cezary Chlebowski,
„Wachlarz". Monografia Wydzielonej Organizacji Dywersyjnej Armii Krajowej. Wrzesień 1941 — marzec 1943,
Warszawa 1983, s. 355

Przemiany polityczne, jakie zaszły w Polsce po Sierpniu 1980 r., umożliwiły wydanie kilku ciekawych pozycji o Armii Krajowej[1]. Jedną z nich jest prawdziwy bestseller o dywersji Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej na terenach wschodnich pt. *„Wachlarz"*. Działalność Armii Krajowej na tych obszarach nie miała dotąd należytego upamiętnienia, a szereg cennych prac z tej dziedziny, poza nielicznymi wyjątkami, nie mogło ukazać się drukiem. Trudności, na jakie natrafiał w swoich badaniach naukowych C. Chlebowski (zarówno

[15] B. Chrzanowski, *Organizacja sieci przerzutów drogą morską z okupowanej Polski do Szwecji (1939—1945)*, „Stutthof. Zeszyty Muzeum", nr 5, 1985.

[16] Centralne Archiwum KC PZPR, mikrofilm 2375/3, 4.

[1] Por. T. Szarota, *Stefan Rowecki „Grot"*, Warszawa 1983; A. Chmielarz, A. K. Kunert, *Spiska 14. Aresztowanie generała „Grota" — Stefana Roweckiego*, Warszawa 1983; T. Strzembosz, *Oddziały szturmowe walczącej Warszawy 1939—1944*, wyd. II, Warszawa 1983; W. Borzobohaty, *„Jodła". Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939—1945*, Warszawa 1984; H. Witkowski, *„Kedyw" Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej 1939—1944*, Warszawa 1984; *Harcerki, 1939—1945*, wyd. II, Warszawa 1983; S. Broniewski, *Całym życiem*, Warszawa 1982; T. Stachiewicz, *„Parasol". Dzieje oddziału do zadań specjalnych Kierownictwa Dywersji Komendy Głównej Armii Krajowej*, Warszawa 1984; W. Bartoszewski, *1859 dni Warszawy*, wyd. II, Kraków 1984.

obiektywne jak i subiektywne), zdarzają się także w odniesieniu do innych terenów znajdujących się pod okupacją w latach 1939—1945.

W siedmiu rozdziałach autor zaprezentował niemal wszystkie czynniki, jakie zadecydowały o powstaniu, rozwoju i zakończeniu działalności „Wachlarza". Przedstawiając warunki tworzenia pięciu odcinków tej organizacji, autor podawał zawsze krótki szkic Związku Walki Zbrojnej — Armii Krajowej na omawianych terenach. Organizowanie zrębów konspiracji ZWZ-AK analizował w powiązaniu z sytuacją geograficzną i ekonomiczną danego regionu, co umożliwiło szersze spojrzenie na zagadnienie ruchu oporu. Wskazał nie tylko na trudności organizacyjne, ale i na ciężką sytuację części ludności polskiej, spowodowaną pociągnięciami beriowskiego aparatu bezpieczeństwa. Przedstawienie tych efektów wydaje się celowe, gdyż w kraju odczuwalny jest dotkliwy brak opracowań naukowych na ten temat[2]. C. Chlebowski dokonał także analizy ogólnej sytuacji polityczno-militarnej Polski podczas II wojny światowej, zwracając przy tym uwagę na szereg destrukcyjnych czynników, powodujących upadek II Rzeczypospolitej, nie zawsze dostrzeganych w powojennej historiografii. Oprócz ocen pozytywnych odnoszących się do planów powstańczych zawarł też uwagi krytyczne pod adresem rządu emigracyjnego. Dużym plusem książki jest obiektywne i sumienne wyjaśnienie istoty „Wachlarza". Polemizując z wcześniejszymi ocenami, autor wykazał, iż „Wachlarz" miał spełnić zadanie osłony przyszłego powstania.

Praca C. Chlebowskiego zawiera szczegółowy opis działalności organizacji „Wachlarz". Autor odtworzył zarówno strukturę, jak i skład personalny oraz kalendarium ważniejszych wydarzeń organizacyjnych i bojowych. Przedstawił także dużo nie znanych faktów odnoszących się do dwóch czołowych postaci: płk. R. Grocholskiego i ppłk. J. Włodarkiewicza, założyciela Tajnej Armii Polskiej[3].

Nasuwa się jedynie kilka uwag o charakterze szczegółowym. Gen. S. Rowecki („Grot") nie został mianowany generałem brygady w dniu 3 V 1940 r., lecz w końcu maja 1940 r.[4] Wspomniany przez autora płk Z. Miłkowski pełnił w ostatnim okresie okupacji funkcję komendanta Obszaru Zachodniego. Nie zdążył de facto objąć tego stanowiska z powodu aresztowania. W 1944 r. został odznaczony Krzyżem Walecznych po raz drugi[5]. Warto też wspomnieć, że oficerowie polscy uciekali do Szwecji zarówno z łotewskich, jak i z litewskich obozów internowania. Niekiedy przedostawali się do Finlandii[6]. Różnie kształtowały się losy członków „Wachlarza". Jeden z nich, Zbigniew lub Ryszard Różycki, próbował wraz z kolegami ucieczki z Norwegii do Szwecji. Ucieczka ta skończyła się niepowodzeniem[7]. Można także odnotować, iż Bałystok nie został włączony wprost do Prus Wschodnich, lecz tylko poprzez osobę E. Kocha.

Pozycja C. Chlebowskiego została wydana niezwykle starannie. Zawarto w niej obszerny aparat naukowy: przypisy, tabele, liczne zdjęcia i reprodukcje

---

[2] Jedną z nielicznych publikacji krajowych dotyczących ziem położonych za Bugiem, i to głównie w aspekcie lewicowego ruchu oporu, jest praca M. Juchniewicza *Polacy w radzieckim ruchu partyzanckim 1941—1944*, Warszawa 1975. Zob. także: W. Biegański, M. Juchniewicz, S. Okęcki, *Polacy w ruchu oporu narodów Europy 1939—1945*, Warszawa 1977.

[3] W kraju poza wzmianką zamieszczoną w *Encyklopedii II wojny światowej*, Warszawa 1975, s. 598, brak jest szerszych informacji o Tajnej Armii Polskiej. Tym badrziej celowe wydaje się opublikowanie po odpowiedniej korekcie opracowanego już krótkiego szkicu tej organizacji.

[4] Szerzej: T. Szarota, *op. cit.*, s. 156.

[5] *Armia Krajowa w dokumentach*, t. IV, Londyn 1977, s. 321; t. V, Londyn 1981, s. 170.

[6] Centralne Archiwum KC PZPR, Akta KG AK, sygn. 203/III-79.

[7] Archiwum Muzeum Stutthof, relacje.

dokumentów. Autor słusznie podkreślił trudności badawcze, ponieważ w miarę upływu czasu konfrontacja relacji z dokumentami przynosi coraz mniejsze efekty.

Książka *„Wachlarz"* na pewno będzie miała trwałą wysoką pozycję w literaturze historycznej traktującej o Armii Krajowej. Należy się spodziewać, że C. Chlebowski zdołał przełamać „mur milczenia" wokół tematyki konspiracji na terenach leżących za Bugiem.

Bogdan Chrzanowski

Stutthof. Zeszyty Muzeum, 7
PL ISSN 0137-5377

MUZEUM STUTTHOF
KRONIKA WYDARZEŃ

NOWE NABYTKI W ZBIORACH MUZEUM STUTTHOF W SZTUTOWIE W ROKU 1984

W r. 1984 zbiory artystyczne Muzeum Stutthof w Sztutowie powiększyły się o 10 nowych obrazów o tematyce martyrologicznej *(Wojna 1940 rok, Cierpienie Europy, Załamanie, Krematorium, Nieszczęście, W grobie, Cierpiący, Wstrząs, Śmierć dziecka, Cierpiąca)* autorstwa węgierskiego malarza Istvana Somogyi, który w r. 1973 przebywał w Sztutowie na stypendium twórczym. Obrazy te przekazane zostały przez Ministerstwo Kultury i Sztuki.

Podczas prowadzonego na terenie Muzeum remontu tzw. baraku kobiecego odkryto deski z napisami wykonanymi przez pierwszych więźniów, Polaków z Pomorza, biorących udział przy budowie tego baraku. Widnieją na nich nazwiska tych więźniów — Franciszka Czubka i Augusta Richerta.

W tym roku zbiory numizmatyczne powiększyły się o 3 nowe medale pamiątkowe: medal z Państwowego Muzeum Oświęcim-Brzezinka, wybity z okazji 30-lecia istnienia Muzeum oraz 2 medale uzyskane od Benjamina Anolika z Izraela, wybite z okazji 30 Rocznicy Likwidacji Obozów Koncentracyjnych i 40 rocznicy wybuchu powstania w getcie warszawskim.

Ponadto do Działu Zbiorów wpłynęły pamiątki po b. więźniu KL Stutthof, Stanisławie Hickiewiczu, powojenne odznaczenia i legitymacje oraz jego zdjęcia, przekazane również przez b. więźnia obozu Jana Lewandowskiego.

Muzealia nasze — 48 pamiątek poobozowych (rysunków i przedmiotów wykonanych w obozie przez więźniów) — zostały w tym roku wypożyczone Muzeum Historii Ruchu Robotniczego w Poznaniu w celu eksponowania ich na wystawie w Belgradzie.

Jeden eksponat, Sztandar Towarzystwa Powstańców i Wojaków w Pińczowie, oddany został w depozyt Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim.

UROCZYSTOŚCI I AKCJE OŚWIATOWE

W lutym i marcu 1984 r. w Szkole Podstawowej w Sztutowie w ramach przygotowań do nadania szkole imienia Pamięci Ofiar Stutthofu zorganizowano konkurs wiedzy o historii KL Stutthof i Muzeum Stutthof. Młodzież klas VI—VIII w przeprowadzonych eliminacjach i finałach wykazała się dużą wiedzą historyczną. Muzeum ufundowało liczne nagrody.

Dnia 29 kwietnia 1984 r. na terenie byłego obozu koncentracyjnego Stutthof odbył się tradycyjny XIX Zlot ku czci ofiar Sztutthofu, którego głównym organizatorem jest Oddział PTTK Marynarki Wojennej w Gdyni. W Zlocie wzięło udział ponad 250 uczestników — żołnierze oraz młodzież szkolna. Imprezę rozpoczął przemarsz uczestników pod Pomnik Walki i Męczeństwa i uroczyste złożenie kwiatów. Z kolei nastąpiło zwiedzanie Muzeum, projekcje filmów, a na zakończenie konkurs wiedzy o Stutthofie. W konkursie uczestniczyło ponad 40 osób. Wszystkim wręczono nagrody ufundowane przez Inspektora Oświaty i Wychowania w Gdyni oraz Muzeum Stutthof.

Dnia 6 maja 1984 r. z okazji 39. rocznicy wyzwolenia obozu i zwycięstwa nad faszyzmem odbyła się manifestacja z udziałem społeczeństwa woj. elblą-

skiego i gdańskiego. Uczestniczyli w niej byli więźniowie KL Stutthof, przedstawiciele władz politycznych i administracyjnych, młodzież.

W ramach obchodów Miesiąca Pamięci Narodowej zorganizowano w kinach woj. elbląskiego serię projekcji filmów o tematyce martyrologicznej ze zbiorów Muzeum Stutthof. Akcję rozpoczęła projekcja w czasie posiedzenia Wojewódzkiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa, inaugurującego Miesiąc Pamięci Narodowej w Elblągu. Następne projekcje odbywały się w Elblągu, Pasłęku, Sztumie, Dzierzgoniu, Kwidzynie. Głównym odbiorcą była młodzież szkół średnich, a liczbę widzów ocenić należy na ok. 6 tysięcy. Każdorazowy seans poprzedzało krótkie słowo wstępne lub prelekcja wygłaszana przez pracownika Muzeum. Zestaw składał się z filmów: *Albert Forster, KL Stutthof bei Danzig, Ambulans, Dzieci z rampy, Szubienice Stutthofu.*

W kwietniu 1984 r. w Klubie Międzynarodowej Prasy i Książki w Elblągu prezentowana była wystawa fotogramów Janusza Uklejewskiego „Pomniki Walki i Męczeństwa Ziemi Gdańskiej i Elbląskiej", wzbogacone plakatami ze zbiorów Muzeum Stutthof.

Dnia 1 września 1984 r. odbyła się uroczysta inauguracja roku szkolnego w nowej Szkole Podstawowej w Sztutowie. Szkole tej nadano imię Pamięci Ofiar Stutthofu i wręczono sztandar. Młodzieży udostępniono Izbę Pamięci Narodowej, w dużej części poświęconą martyrologii więźniów Stutthofu. Autorem scenariusza głównej wystawy jest pracownik Muzeum Stutthof, dr Andrzej Gąsiorowski. Muzeum było też realizatorem całej Izby Pamięci.

Dnia 2 września 1984 r. na terenie Muzeum Stutthof odbyła się uroczystość religijna z okazji 45. rocznicy przybycia do Stutthofu pierwszego transportu więźniów. Po odprawionej mszy św. złożono kwiaty pod Pomnikiem Walki i Męczeństwa oraz w krematorium.

Dnia 2 września 1984 r. udostępniono zwiedzającym wystawę czasową „Walka i martyrologia ludności Pomorza w świetle konspiracyjnej prasy i wydawnictw". Autorem scenariusza jest dr Bogdan Chrzanowski, koncepcję plastyczną opracowała Ewa Żyłowska. Teksty informacyjne wzbogacone zostały licznymi fotokopiami druków podziemnych, reprezentujących szeroki wachlarz organizacji politycznych, wojskowych, społecznych, grup zawodowych. Dopełnieniem całości są zdjęcia archiwalne, dokumentujące wydarzenia opisywane w prezentowanych ulotkach, gazetkach, drukach zwartych. W tym samym dniu przekazano część ekspozycji, której głównym elementem są buty pozostałe po ofiarach obozu koncentracyjnego.

STUTTHOF * BIBLIOTEKA MUZEUM *

Zwiedzający

Ogółem w r. 1984 Muzeum Stutthof zwiedziło około 230 000 osób, z tego ok 90 000 w ponad 1200 grupach zorganizowanych.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

Bogdan Chrzanowski, Andrzej Gąsiorowski, Wywiad Armii Krajowej na Pomorzu. Część II (1943—1945) 5
Home Army Intelligence Service in Pomerania. Part II (1943—1945), summary 31
Der Geheimdienst der AK (Landesarmee) auf dem Gebiet des ehemaligen Pomorze — 2. Teil (1943—1945), Zusammenfassung 32
Разведка Армии Краевой на Поморье Часть II (1943—1945), краткое содержание 32
Elżbieta Zawacka, Gdańszczanki w ruchu oporu lat 1939—1945 . . . 33
Women of Gdańsk in the Resistance Movement of the Years 1939—1945, summary 74
Die Frauen von Gdańsk in der Widerstandsbewegung in den Jahren 1939—1945, Zusammenfassung 75
Гданьские женщины в движении сопротивления в период 1939—1945 гг., краткое соредржание 77

MATERIAŁY

Maria Elżbieta Jezierska, Straceni w obozie Stutthof 79
Executed in the Stutthof Camp, summary 200
Die Hingerichteten im KZ-Lager Stutthof, Zusammenfassung . . . 200
Казненные в лагере Штутгофф, краткое содержание 201
Mirosław Gliński, Załoga obozu koncentracyjnego Stutthof (1 IX 1939 — 9 V 1945), Część III 203

RECENZJE I OMÓWIENIA

Marian Walczak, *Walka ekonomiczna narodu polskiego 1939—1945* (rec. Bogdan Chrzanowski) 235
Czesław Majewski, *Ucieczka z piekła* (rec. Marek Orski) 243
Edmund Polak, *Dziennik buchenwaldzki* (rec. Marek Orski) 247
Wojciech Borzobohaty, *„Jodła". Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939—1945* (rec. Bogdan Chrzanowski) 250
Andrzej Chmielarz, Andrzej Krzysztof Kunert, *Spiska 14. Aresztowanie generała „Grota" — Stefana Roweckiego* (rec. Bogdan Chrzanowski) 252
Piotr Matusak, *Ruch oporu w przemyśle wojennym okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich w latach 1939—1945* (rec. Bogdan Chrzanowski) 255
Cezary Chlebowski, *„Wachlarz". Monografia Wydzielonej Organizacji Dywersyjnej Armii Krajowej. Wrzesień 1941 — marzec 1943* (rec. Bogdan Chrzanowski) 259

MUZEUM STUTTHOF — KRONIKA WYDARZEŃ

Nowe nabytki w zbiorach Muzeum Stutthof w Sztutowie w roku 1984 . . 262
Uroczystości i akcje oświatowe 262